

77

**Annales
Universitatis
Paedagogicae
Cracoviensis**

**Studia
ad Institutionem
et Educationem
Pertinentia II**

pod redakcją
Jana Krukowskiego
Jana Rysia
Ryszarda Ślęzki

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Pedagogicznego
Kraków 2010

Recenzent

dr hab. Jerzy Potoczny, prof. nadzw. WSEJ

prof. dr hab. Dorota Żołądź-Strzelczyk

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2010

ISSN 1689-9903

Redakcja/Dział Promocji

Wydawnictwo Naukowe UP

30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2

tel./fax (12) 662-63-83, tel. (12) 662-67-56

e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl

Zapraszamy na stronę internetową:

<http://www.wydawnictwoup.pl>

Łamanie Jadwiga Czyżowska

druk i oprawa Zespół Poligraficzny UP, zam. 37/10

Od Redakcji

Nikt nie kwestionuje, że polska historia oświaty i wychowania narodziła się w Krakowie, a jej rozwój długo wiązał się z krakowskim Uniwersytetem. W okresie zaborów powstające ośrodki uniwersyteckie włączyły do badań naukowych dzieje teorii pedagogicznej, następnie historię szkół. Czyniono tak dlatego, że odpowiadało na wypracowaną w ramach nauk historycznych metodologię, a także realizowano szczytną myśl uchronienia od wykreślenia z kart historii polskich dokonań pedagogicznych. Kolejny etap to dwudziestolecie międzywojenne, w którym wyrosły nowe ośrodki naukowe, uniwersyteckie, w których uprawiano pisarstwo historycznooświatowe. Okres po II wojnie światowej, skomplikowany politycznie, wyróżnia się tworzeniem nowych placówek naukowych w miastach, które nie miały tradycji uniwersyteckiej, a w starych akademickich ośrodkach szkół wyższych, w których organizowały się zespoły naukowo-badawcze, prowadzące równoległe z nauczaniem naukowe odkrywanie przeszłości historycznooświatowej, np. w Warszawie, Krakowie, Lublinie.

Rozproszone organizacyjnie zespoły historyków oświatowo-pedagogicznych od lat współpracują ze sobą i uzupełniają tematykę badań. Wyłaniają się w nich liderzy wykształceni jeszcze w międzywojennym okresie, którzy następnie wychowują swoich następców. Jest to więc bardzo dynamiczny proces, który naukowo zaczęła rozpracowywać prof. dr hab. Władysława Szulakiewicz. Tyle uwag wstępnych.

Katedra Historii Oświaty i Wychowania Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie wraz z Towarzystwem Historii Edukacji zorganizowały w dniach 11–12 stycznia 2009 r. konferencję naukową poświęconą historii edukacji pt. *Krakowskie środowisko historyków wychowania w drugiej połowie XX wieku*. Miała ona dwie odsłony. Pierwsza odbyła się w Wieliczce, druga w Krakowie w siedzibie Uniwersytetu Pedagogicznego. Pierwsza, wielowątkowa, celowo została zlokalizowana poza uczelnią, bo organizatorzy chcieli uroczystie podkreślić, jak duży wpływ na rozwój nauki ma osoba lidera, wymagającego, ale życzliwego.

W drugiej połowie 1959 r. rozpoczęła się kariera nauczycielska i naukowa prof. dr. hab. Zygmunta Ruty. Jego uczniowie, przyjaciele, znajomi, którzy przybyli na naukowe sympozjum, niektórzy tylko na kilkugodzinne spotkanie, potwierdzili, że uczonego powinien być w pierwszym rzędzie życzliwym, wymagającym człowiekiem, powinien być przyjacielem, następnie nie powinien zazdrośnie strzec wydobytych z mroków dziejów wiadomości, ale nimi się dzielić, zachęcać do takiej jak jego intensywnej pracy. Na te właśnie cechy zwracali uwagę laudatorzy, emerytowany prof. dr hab. Stanisław Gawlik i młody prof. dr hab. Krzysztof Jakubiak z Uniwersytetu

Gdańskiego. Prezes Towarzystwa Historii Edukacji prof. dr hab. Wiesław Jamrożek, gratulując jubileuszu, podkreślił naukowe i osobowościowe cechy Jubilata. Zostały one docenione przez wszystkich uczestników konferencji w indywidualnych bądź zespołowych wystąpieniach.

Na plenarne obrady, cieszące się dużą frekwencją, złożyły się cztery referaty, których wysłuchano z wielkim zainteresowaniem, czego dowiodły późniejsze wystąpienia i wypowiedzi. Skłoniło to organizatorów do opublikowania wystąpień plenarnych, głosów w dyskusji, a także tego, co z braku czasu nie zmieściło się na konferencji. Tak zrodził się tom tekstów, któremu można było dać tytuł *Krakowskie i polskie środowisko historyków wychowania*.

Zamieszczone w tym tomie teksty zostały podzielone na trzy części. Pierwsza zawiera dwie laudacje wygłoszone w pierwszym dniu konferencji. Druga teksty dotyczące rozwoju historii wychowania od czasów staropolskich oraz jej związków ze środowiskiem krakowskim. W trzeciej pomieszczono artykuły na temat rozwoju historii wychowania w kilku ośrodkach: warszawskim, rzeszowskim, gdańskim, wrocławskim, krakowskim w drugiej połowie XX wieku.

Organizatorzy konferencji pragną serdecznie podziękować jej Patronom: rektorowi Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej prof. zw. dr. hab. Michałowi Śliwie, prorektorowi ds. nauki Uniwersytetu Pedagogicznego prof. zw. dr. hab. Tadeuszowi Budrewiczowi, dziekanowi Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Pedagogicznego prof. UP dr. hab. Ireneuszowi Kaweckiemu oraz sponsorom: dziekanowi Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Pedagogicznego prof. UP dr. hab. Ireneuszowi Kaweckiemu i właścicielom hotelu „Salin” w Wieliczce Małgorzacie i Henrykowi Ślęczce. Pragniemy również złożyć podziękowania pracownikom Działu Informacji Naukowej Biblioteki Głównej UP w Krakowie za zorganizowanie wystawy dorobku naukowego pracowników Katedry Historii Oświaty i Wychowania oraz Kierownictwu Kopalni Soli w Wieliczce za udostępnienie swoich zbiorów muzealnych.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

JUBILAEUS ANNUS

Stanisław Gawlik

Laudacja na cześć prof. zw. dr. hab. Zygmunta Ruty wygłoszona 11 stycznia 2009 roku w Krakowie

Na samym początku tegoż wystąpienia przypomnę słowa Jana Pawła II, nieodparcie nasuwające się przy okazji dzisiejszej uroczystości jubileuszowej. W sposób naturalny rodzi się pytanie: jakież to są słowa? A więc brzmią one następująco: „Pochłonięci przez coraz szybszy rytm codziennego życia, wszyscy potrzebujemy co jakiś czas zatrzymać się i odpocząć”. A ponieważ Pan Profesor zw. dr. hab. Zygmunt Ruta realizował od początku swego zawodowego życia powiedzenie Horacego: *carpe diem*, w pełni zasłużył na owe zatrzymanie się, na odpoczynek. Zasłużenie korzysta z niego w starożytnym grodzie Krakowie, wielkiej metropolii, macierzy polskiej nauki i kultury, do której samodzielnie szedł z Borusowej, malowniczej wioski usadowionej nieopodal Dąbrowy Tarnowskiej.

To właśnie w Borusowej w 1932 roku w rodzinie Jana i Zofii z domu Sobota zaczęła się droga życiowa, późniejszy rozwój i osiągnięcia Dostojnego Jubilata. Spróbujmy zatem poszukać odpowiedzi na pytanie, gdzie tkwi ich sekret? Niewątpliwie dom rodzinny był dla Niego owym *spiritus movens* życiowych marzeń, tęsknot i twórczych pomysłów. Ze wspólnoty rodzinnej, kreującej Jego życie duchowe, wyniósł bogate wiano cennych i godnych pożądaną wartości, stanowiących przedmiot szczególnej troski oraz cel ludzkich dążeń, a także kryterium godziwego postępowania. A były te wartości głęboko zakorzenione w chrześcijańskiej i polskiej kulturze wychowawczej. Należały do nich przede wszystkim takie perły ludzkich cnót, jak: prawda, miłość, życie rodzinne, godność, świętowanie, solidarność, patriotyzm. I chociaż niektóre z nich są we współczesnym nowoczesnym świecie przeżywającym kryzys myślenia o wartościach niekiedy kwestionowane, uważane za zbędne, jednak Jubilat pod siłą ich niezwyklego uroku duchowego pozostał im wierny w każdej dekadzie i w każdej sytuacji swojej codzienności życiowej. To przede wszystkim dzięki nim, a także na znaczeniu charyzmą dumnego, starego nadwiślańskiego grodu, zaistniał On, ambitne dziecko polskiej wsi, w krakowskim środowisku akademickim. Po raz pierwszy zetknął się z tym zespołem uczonych wtedy, gdy po rocznej pracy nauczycielskiej i odbyciu zasadniczej służby wojskowej, powodowany niepokojem wiedzy, podjął studia historyczne w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Warszawie. Ale już od drugiego roku kontynuował je i ukończył w 1959 roku w krakowskiej WSP. Jego nietuzinkowa praca magisterska, napisana pod kierunkiem takiej znakomitości naukowej,

jaką był prof. dr hab. Ignacy Zarębski, poszerzona i uzupełniona ukazała się drukiem (1962) pt. *Z problemów oświaty i szkolnictwa w Tarnowie w końcu XVII wieku*.

Kilkuletnie studia, twórczy nastrój panujący w środowisku miejscowych uczonych, a przy tym kontakt z Krakowem, królewskim miastem o niezwykłym klimacie, swoiście popychającym do przodu polską naukę i sztukę, sprawiły, że zaraz po ukończeniu studiów Zygmunt Ruta, nie bez pozytywnego wpływu prof. Leszka Hajdukiewicza, oddał się pracy dydaktyczno-naukowej, ze szczególnym uwzględnieniem aspektu historycznego. Rozpoczęty wtedy Jego swoisty *furor biograficus* w krakowskiej WSP nieprzerwanie trwa do dziś. W tejże uczelni przeszedł wszystkie szczeble kariery akademickiej, od asystenta, adiunkta i docenta do profesora. W całej swojej rozległej przestrzeni czasowej zaowocowała ona wieloma osiągnięciami: dydaktycznymi, organizacyjnymi i badawczymi. Postarajmy się zatem chociaż niektórym dokonaniom Jubilata dyskretnie z bliska się przyjrzeć.

W Profesorze Rucie nietrudno odnaleźć nauczyciela. Nauczał chętnie, chętnie był też słuchany przez studentów. Ciepło, dobrze i miło wspominają Go dawni studenci z Krakowa i Kielc, gdzie wprowadzał edukowanych w świat tych wartości, które, w miarę jak człowiek pracuje nad sobą rozjaśniają jego bytowanie, a nawet, jak chce Stefan Wołoszyn, „stają się skrzydłami myślenia pedagogicznego”. Myślenia bardzo wyraźnie znaczonego pedagogiką humanistyczną, hołdującą przede wszystkim wartościom poznawczym, ideowym i moralnym, w zasadzie decydującym o jakości egzystencji człowieka i jego relacjach z otaczającą rzeczywistością, zwłaszcza oświatową.

I tu z łatwością w Profesorze Rucie odnajdujemy nauczyciela i pedagoga dużego formatu, potrafiącego inspirować studentów intelektualnymi informacjami z obszarów krajowej i europejskiej historii i dziejów oświaty. Skuteczności takich oddziaływań wychowawczych sprzyjała cechująca Go perfekcja w wykonywaniu wszystkiego, co odnosiło się do powinności pedagoga odpowiedzialnie kształcącego przyszłych nauczycieli polskiej szkoły, promującej harmonię między ludźmi i narodami w zjednoczonej Europie. Szczególnie w odniesieniu do prac magisterskich i doktorskich potrafił dostarczać wartości sensotwórczych (wszechstronnych, zanurzonych w świecie dziecka) i uniwersalnych (użytkowo-pragmatycznych), a zarazem reprezentować najlepszą akademicką postawę wobec rozległej sfery zjawisk charakteryzujących obowiązki profesora pedagoga w stosunku do studentów. Odblask tej postawy, dodajmy, postawy o nienagannej skrupulatności naukowej, znaleźć można w około 300 pracach magisterskich z zakresu pedagogiki i historii oraz 6 rozprawach doktorskich. Ale nie tylko, bo także w licznych recenzjach prac doktorskich i habilitacyjnych, zarówno w macierzystej uczelni, jak i w wielu krajowych ośrodkach naukowych, nie wyłączając Uniwersytetu Opolskiego, który mam zaszczyt reprezentować. Napisał też sporą ilość ocen dorobku naukowego osób ubiegających się o tytuł naukowy profesora lub stanowisko profesora w polskich uczelniach wyższych. Wśród opinii i ocen znalazły się również recenzje wydawnicze prac na stopień naukowy, monografii oraz opracowań zbiorowych.

Obowiązki nauczyciela i pedagoga umiejętnie łączył z działalnością organizacyjną. Warto odnotować, że przez kilkanaście lat kierował Katedrą Historii Oświaty i Wychowania. Funkcję tę pełnił w wyjątkowo trudnych czasach, kiedy polska rzeczywistość zmieniła się w nieprzewidywalny dla nikogo sposób, a szybko kręcąca się

karuzela przeobrażeń ustrojowych w naszym kraju i Europie Środkowo-Wschodniej niosła za sobą niepokoje społeczne, swary polityczne, zamieszanie ideowe i budzenie się liberalizmu w życiu umysłowym. Dlatego też w tym istnym kalejdoskopie doznań i kaskadzie pragnień, gdy rozmywały się wartości i następowało porzucanie ideologii społeczeństwa bez Boga, działalność Katedry ukierunkowywał przede wszystkim na rozległe spektrum historyczne, powiernika idei moralnych i starych wartości, które potrafiły przetrwać wszystkie katastrofy militarne i polityczne. Mieściły się w nim nowe fakty i zjawiska społecznie ważne w procesie kształtowania samowiedzy i edukacji historyczno-poznawczej, patriotycznej, obywatelskiej i zachowania szacunku dla ojczystej tradycji i dziejów swojego najbliższego sercu regionu. Bo tradycja chroni od zapomnienia krzepiące przykłady wychowawcze, zatopione w zakamarkach dalszej i bliższej przeszłości, uczy uwagi do własnych świadectw, wzorów zachowań, dziedzictwa kulturowego i dobra społecznego. Zarówno na co dzień, jak i w wychowaniu żyjemy wyobrażeniami i pamięcią o minionym czasie, w którego mrokach szukamy moralnie słusznych celów edukacyjnych. Zresztą, jak pisał Adam Asnyk, „każda epoka ma swe własne cele”, tak też każdy region zanurzony w historii, pragnie chlubić się swoją przeszłością, w której zwierciadło dziejowym odbijają się godne naśladowania polskie tradycje, wydobywające z mgły odległego czasu przykładowe wzorce postępowania dawnych pokoleń, spełniające szczególnie ważną misję w budowaniu szlachetnego przymierza ludzi i regionu z potrzebami kraju.

Doskonale o tym wiedział Profesor Ruta, więc sam uprawiał i potrafił obronić ten gatunek badań historycznych, czego przykładem jest Jego rozprawa doktorska, która w 1967 roku została opublikowana pt. *Szkoły tarnowskie w XV–XVII wieku*. Także dwie następne prace traktują o najstarszych dziejach szkolnictwa, wychowania i oświaty na obszarze dąbrowsko-tarnowskim do końca XVII stulecia oraz w dobie II Rzeczypospolitej. Nie szczędził również sił i serca dla przygotowania trzytomowej zbiorowej monografii zatytułowanej *Tarnów. Dzieje miasta i regionu (1981–1983)*. Doczekały się w niej źródłowego opracowania wszystkie tarnowskie zakłady edukacyjne. Dzięki inicjatywie i twórczym udziałem Profesora Ruty powstały wzorcowe monografie historyczne kilku miast i powiatów Małopolski: Dąbrowy Tarnowskiej, Tarnowa, Bochni, Nowego Sącza i gminy Wierzchosławice. Był także redaktorem wielu innych książek urzeczywistniających Jego życiową pasję badawczą i ambicję naukową, a poświęconych nie tylko Małopolsce, lecz również najnowszym dziejom krajowej oświaty, realizowanych niemal równoległe z dziełem pt. *Szkolnictwo powszechne w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939*, dającym podstawę kolokwium habilitacyjnego, przeprowadzonego w 1979 roku w macierzystej WSP. Interesującym owocem zaciekawienia naukowego w wymiarze całego kraju stała się zbiorowa monografia pt. *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej 1945–1975*. Zygmunt Ruta jest nie tylko jej współredaktorem (obok Jerzego Jarowieckiego i Bogdana Noweckiego), ale również autorem rozległej problematyki odnoszącej się do wszystkich form organizacyjnych i poziomów kształcenia nauczycieli. Przykładem książki, którą Jubilat wkroczył na obszary oświatowe wcześniej niemal zupełnie naukowo nierozpoznane, czekające na odkrycie, jest praca pt. *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w Krakowie i województwie krakowskim w latach 1932–1939* (1990). Na teren międzywojennej

sytuacji szkolnictwa powszechnego powraca z kolei inne Jego studium z 1993 roku, a mianowicie *Szkolnictwo powszechne w województwach południowych w latach 1918–1928*.

Nie można jeszcze nie wspomnieć o tym, że Jubilat jest wydawcą źródeł do dziejów swojej macierzystej uczelni. Najpierw, w roku 1981 ukazała się pod Jego redakcją obszerna publikacja pt. *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie*. Dodajmy, że Profesor Ruta wspólnie z Czesławem Majorkiem, wybitnym historykiem oświaty i dydaktykiem historii, opracował w niej powstanie i wszechstronny rozwój własnej Wyższej Szkoły Pedagogicznej. Kolejna zbiorowa monografia tej uczelni pod Jego redakcją zatytułowana *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1982–1996* została wydana z okazji jubileuszu 50-lecia jej bogatej działalności dydaktycznej i naukowej oraz kulturotwórczej.

W wielorakim dorobku naukowym Zygmunta Ruty nie można pominąć istotnej perełki wydawniczej, jaką jest trzytomowe dzieło *Źródła do dziejów Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej*, wydane w latach 1982, 1983 i 1996, opracowane (tom 3) przy udziale Jana Krukowskiego. Trudno przecenić tak unikalne wydawnictwo źródłowe o kapitalnym znaczeniu ogólnokrajowym, dającym wszechstronny wgląd w istotę polityki w dziedzinie nauki i szkolnictwa wyższego oraz w system kształcenia nauczycieli w Polsce Ludowej i w początku doby przemian prawno-ustrojowych.

Wielce Szanowny Panie Profesorze, Drogi Przyjacielu!

Na pewno w Twojej działalności naukowej i godnym szczególnego szacunku wysiłku badawczym, w którym z niedowierzaniem dostrzegamy kilkanaście sążnistych opracowań redakcyjnych, kilka unikatowych wydawnictw źródłowych i 4 jakże cenione przez odbiorców książki, także ponad 100 obszernych rozpraw, artykułów, biogramów oraz recenzji ogłoszonych drukiem, można byłoby powiedzieć o wiele więcej i przedstawić w sposób bardziej analityczny. Myślę jednak, że już w świetle tej skromnej informacji jawi się Twój niezwykle twórczy portret naukowej osobowości. Bo nie ma wątpliwości, że Twoje publikacje, bez wyjątku źródłowe, stanowią poważny i trwały wkład w dorobek polskiej historiografii oświatowej, a przy tym znakomicie poszerzają ogólną wiedzę historyczno-pedagogiczną. Zainteresowania Profesora, wybitnego historyka, którego pisarstwo naukowe cechuje pasja analiz źródłoznawczych, mieszczą się w rozległym horyzoncie czasowym i obejmują dawną problematykę naukową i organizacyjną oświaty oraz współczesną ogólnokrajową i regionalną. W badaniach regionalnych stał się godnym realizatorem dzieła zapoczątkowanego niegdyś we Lwowie przez prof. Franciszka Bujaka, a w ogólnopolskiej historii oświaty dołączył do grona wielkich nazwisk krakowian, jak np. Stanisław Kot i Kamilla Mrozowska. Zgodnie z dobrą tradycją krakowskich uczonych Z. Ruta problemy edukacyjne rozpatrywał na szerokim tle społecznym, gospodarczym i kulturalnym. Do takiego też sposobu badawczego wdrażał swoich współpracowników, zawsze traktowanych jak partnerów, nieustannie nastawianych w kierunku zespołowej pracy badawczej. Dlatego dzisiaj możemy powiedzieć, że bogata osobowość Profesora, odrzucającego świat, w którym giną wartości, honor i poczucie obowiązku, szlachetne postępowanie, optymizm życiowy, wysoka kultura osobista,

przyjacielski stosunek do ludzi, pełne zaangażowanie w każdej podjętej działalności, stanowiły i stanowią dla Jego uczniów i współpracowników wzór godny naśladowania, modelowego człowieka i nauczyciela akademickiego.

Jego szczerze oddanie sprawie kształcenia nauczycieli i kadry naukowej połączone z pracą organizacyjną i nieprzeciętnym wysiłkiem piśmienniczym znalazły uznanie w licznych nagrodach (pięć nagród ministerialnych i kilka rektora), odznaczeniach regionalnych (Medal za Zasługi dla Miasta Tarnowa, Medal 700-lecia Miasta Nowego Sącza, Złota Odznaka za Zasługi Ziemi Krakowskiej), resortowych (Zasłużony Nauczyciel PRL, Medal Komisji Edukacji Narodowej), związkowych (Złota Odznaka ZNP, Odznaka 50 lat ZNP) i wreszcie państwowych (Medal 40-lecia PRL, Złoty Krzyż Zasługi, Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski).

Najogólniej powiedzmy: nasz Jubilat szanował i pogłębiał wiedzę, kocha Borusową, niewielką „częstkę” naszego kraju. Kocha ją tak pięknie, jak to wyraził Adam Mickiewicz w *Panu Tadeuszu*. Cytuję:

Jedyna już tylko jest kraina taka,
W której jest trochę szczęścia dla Polaka:
Kraj lat dziecinnych! On zawsze zostanie
Święty i czysty, jak pierwsze kochanie.

Nie mniej, ale nieco inaczej kocha Kraków i Ojczyznę, tęskni za dobrem. I te wartości na trwałe wpisały się w każdy z siedmiu i pół ósmego pasma złotego warokcza życia Profesora Zygmunta Ruty, szczęśliwego małżonka żony Krystyny i ojca syna Adama oraz dziadka kochanych wnucząt Justyny i Jędrusia, troskliwie wychowywanych przez ich mateczkę – synową Bożenę.

Czcigodny Profesorze, wielka to dla mnie radość, że w imieniu historyków oświaty i pedagogów, wśród których cieszysz się należnym szacunkiem i przyjazną sympatią, mogę Ci przekazać najlepsze życzenia. Otóż w nawiązaniu do wcześniej wyrażanej myśli papieskiej, życzymy Ci nieustającej siły ducha, ufnego spoglądania w przyszłość, dostatku w ludzką życzliwość i przeżywania w dobrym zdrowiu, pisanego nowymi dziełami naukowymi, twórczego odpoczynku – szczęśliwego daru losu, z którego zechciej obficie korzystać z pożytkiem dla siebie i nauki polskiej.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Krzysztof Jakubiak

Laudacja z okazji jubileuszu pracy naukowej i dydaktycznej Pana Profesora zwyczajnego dr. hab. Zygmunta Ruty

Prof. zw. dr hab. Zygmunt Ruta edukację swoją rozpoczął w rodzinnej miejscowości Borusowej, a następnie uczęszczał do znanego z humanistycznych tradycji I Liceum Ogólnokształcącego im. Kazimierza Brodzińskiego w Tarnowie, gdzie w 1951 r. złożył równocześnie egzamin dojrzałości i egzamin uzupełniający z przedmiotów pedagogicznych, uzyskując w ten sposób uprawnienia do nauczania w szkole podstawowej. Zgodnie z obowiązującym wówczas nakazem pracy, objął w 1951 r. stanowisko nauczyciela w szkole ćwiczeń przy Liceum Pedagogicznym w Tarnowie. Wkrótce jednak, bo już w listopadzie 1952 r. został powołany do odbycia zasadniczej służby wojskowej. Po jej ukończeniu podjął pracę pedagogiczną w Młodzieżowym Domu Kultury w Tarnowie i rozpoczął w 1955 r. zaoczne studia historyczne w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Warszawie. Jednak po ukończeniu I roku przeniósł się do WSP w Krakowie na studia dzienne. Dyplom magistra historii uzyskał w 1959 r. po obronie pracy z zakresu szkolnictwa i oświaty w okresie staropolskim, wykonanej w seminarium prof. dr. Ignacego Zarębskiego, znanego badacza dziejów wczesnego Odrodzenia. Praca ta znacznie uzupełniona i poszerzona, została opublikowana w roku 1962 pt. *Z problemów oświaty i szkolnictwa w Tarnowie do końca XVII wieku*.

Prof. Zygmunt Ruta od 1959 r. związał się swoją pracą zawodową z Wyższą Szkołą Pedagogiczną, wchodząc tym samym w krakowskie środowisko historyczne, które ma szczególnie piękne tradycje badawcze na polu polskiej oświaty i kultury edukacyjnej. WSP w Krakowie z powodzeniem kontynuowała te historyczne tradycje badawcze, w czym nie mała była to zasługa Profesora. W prowadzonej przez Niego Katedrze powstawały zespołowe prace badawcze. Uczelniany ośrodek promieniował na regionalne ośrodki kulturalno-oświatowe Małopolski, inicjując i realizując w nich badania regionalne. Jako asystent w Katedrze Historii Polski już od 1959 r. prowadził badania z dziedziny historii oświaty i wychowania, podejmując zwłaszcza temat rozprawy doktorskiej wiążący się z dziejami oświaty w Małopolsce okresu staropolskiego i rolę Uniwersytetu Krakowskiego w procesie organizowania i podnoszenia poziomu oświaty na tym terenie. Efektem działalności naukowo-badawczej w tym zakresie była przede wszystkim źródłowa monografia, stanowiąca podstawę do uzyskania stopnia doktora nauk humanistycznych w 1967 r., która została opublikowana pt. *Szkoły tarnowskie w XV-XVIII wieku* w ramach

wydawnictwa Polskiej Akademii Nauk. Dwie kolejne prace zostały poświęcone dziejom oświaty, szkolnictwa i wychowania w powiecie dąbrowskim do końca XVIII w. oraz w dwudziestoleciu polskiej niepodległości lat 1918–1939. W zainicjowanej przez siebie i redagowanej (wspólnie z prof. Feliksem Kirykiem) monografii zbiorowej pt. *Dąbrowa Tarnowska. Zarys dziejów miasta i powiatu* (1974) autor sięgnął i tym razem do nietkniętego niemal dotąd piórem badacza tematu, wydobywając na światło dzienne nie tylko nowe fakty i zjawiska, ale także społecznie ważne w procesie kształtowania samowiedzy i edukacji historycznej poznawcze, patriotyczne, obywatelskie elementy umiłowania i szacunku dla tradycji własnego regionu. W pracach tych rehabilitując kwestionowaną niekiedy rolę i znaczenie regionalistyki, Profesor potrafił przekonywująco obronić ten kierunek badań i pisarstwa naukowego, słusznie upatrując w nim skuteczny instrument pedagogiki społecznej, która nic nie tracąc ze swoich walorów poznawczych pozwala historykowi nawiązać żywy i bezpośredni kontakt z jego czytelnikiem.

Prawie równocześnie z ukończeniem pracy o szkolnictwie przedrozbiorowym prof. Z. Ruta przystąpił do studiów nad dziejami Tarnowa w XIX i XX w. Niemał monograficznych opracowań doczekały się tarnowskie zakłady edukacyjne. Syntetyczne opracowania szkolnictwa i stosunków kulturalnych zostały zawarte w trzypięciotomowej zbiorowej monografii *Tarnów. Dzieje miasta i regionu* (1918–1983). Podobnie ma się rzecz w odniesieniu do szkolnictwa i życia kulturalnego kilku miast Ziemi Tarnowskiej.

Osobne miejsce w badaniach regionalnych zajmują studia i monografie Z. Ruty poświęcone szkolnictwu krakowskiemu i oświatowemu oddziaływaniu Uniwersytetu Krakowskiego. Zaczęło się od badań nad rolą terenowych kolonii akademickich Uniwersytetu w czasach staropolskich. Zwłaszcza źródłowe dzieło pt. *Nauczyciele kolonii akademickich Uniwersytetu Krakowskiego w XVIII wieku* (1968) zachowało swoją nieprzemijającą wartość w piśmiennictwie naukowym. Zainteresowanie koloniami akademickimi Uniwersytetu Krakowskiego Z. Ruta kontynuował również w latach późniejszych. W obszernej rozprawie z roku 1989 przedstawił dzieje kolonii akademickiej w Nowym Korczynie, a w roku 1992 w źródłowym studium omówił wspólnie z dr. Janem Rysiem powstanie i rozwój kolonii akademickiej i szkoły wydziałowej w Białej Podlaskiej.

Nie porzucając tematyki regionalnej, ok. roku 1976 wszedł prof. Z. Ruta na obszar nowszych i najnowszych dziejów oświaty. W 1980 r. opublikował obszerną monografię pt. *Szkolnictwo powszechne w Okręgu Szkolnym Krakowskim w latach 1918–1939*, poprzedzoną *Studium nad koncepcją szkoły powszechnej na ziemiach polskich w okresie I wojny światowej*. Praca ta była podstawą przewodzenia habilitacyjnego przeprowadzonego na Wydziale Humanistycznym WSP w Krakowie, którego Rada nadała mu stopień naukowy doktora habilitowanego w 1979 r. Wreszcie poświęcał Z. Ruta także uwagę badawczą odbudowie szkolnictwa krakowskiego po II wojnie światowej, czego owocem są dwie rozprawy z 1976 r. i rozprawa o kształceniu nauczycieli z 1980 roku.

Kolejne opracowania dotyczące kształcenia nauczycieli objęły już jako pole badawcze cały kraj. Profesor miał szczególnie powód do zajęcia się tą problematyką nie tylko jako historyk edukacji, ale jako długoletni nauczyciel akademicki uczelni, która w okresie ponad sześćdziesięcioletniej działalności przykładała i czyni to

nadal wielką uwagę do wypracowania nowoczesnego modelu kształcenia nauczycieli. Owoce badań w tym zakresie jest m.in. zbiorowa monografia pt. *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej 1945–1975* (1983), której Profesor jest współredaktorem i autorem części odnoszącej się do kształcenia nauczycieli na poziomie średnim i w ramach pedagogium, wyższych kursów nauczycielskich i instytutów pedagogicznych.

Jedną z ostatnich źródłowych monografii Z. Ruty z tego obszaru badawczego jest praca pt. *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w Krakowie i województwie krakowskim w latach 1932–1939* (1990). Książka ta wkraczała na tereny oświatowe niemal zupełnie wówczas naukowo nierozpoznane, a przecież szkolnictwo prywatne odgrywało istotną rolę w międzywojennej edukacji i współczesna rzeczywistość szkolna powraca do tego zjawiska. Sytuacji szkolnictwa powszechnego w okresie międzywojennym dotyczy też studium z 1993 r. pt. *Szkolnictwo powszechne w województwach południowych w latach 1918–1928*.

W 1999 r. Z. Ruta opracował (wspólnie z dr. Janem Rysiem) dzieje najstarszej średniej szkoły tarnowskiej, jaką jest I Liceum Ogólnokształcące im. K. Brodzińskiego, którego jest absolwentem. Natomiast w 2003 r. pod wspólną redakcją z dr. Ryszardem Ślęczką ukazała się książka poświęcona pamięci profesora Czesława Majorka, wybitnego historyka edukacji i dydaktyki historii, cenionego w środowisku historyków wychowania i pedagogów nie tylko w kraju, ale także zagranicą. Na uwagę w dorobku naukowym Profesora zasługują również erudycyjne artykuły biograficzne postaci związanych z dziejami oświaty pisane głównie dla *Polskiego Słownika Biograficznego*.

Wreszcie prof. Z. Ruta jest wydawcą źródeł do dziejów i dziejopisem swojej macierzystej uczelni – Wyższej Szkoły Pedagogicznej – dzisiaj Uniwersytetu Pedagogicznego. Najpierw w roku 1981 ukazała się pod jego redakcją obszerna publikacja pt. *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1946–1981* (jako autor Zygmunt Ruta wspólnie ze śp. Czesławem Majorkiem opracował w niej powstanie i rozwój organizacyjny uczelni). Kolejna zbiorowa monografia pod jego redakcją pt. *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1982–1996* została wydana w związku z jubileuszem 50-lecia uczelni. Dobrą konfrontacją dla tych monografii stanowią wydane przez Z. Rutę najpierw w dwóch tomach *Źródła do dziejów Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1946–1981*, cz. I–II (Kraków 1982–1983), a następnie trzeci tom *Źródła do dziejów Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie w latach 1982–1996* (Kraków 1996) przygotowane wspólnie z Janem Krukowskim).

Dorobek naukowy Pana Profesora w ujęciu ilościowym przedstawił w swej laudacji Pan Profesor Stanisław Gawlik. Ja chciałbym zwrócić uwagę na fakt, że są to publikacje bez wyjątku źródłowe, gdyż autor ich nie posuwał się po utartych szlakach przy badaniach nad historią oświaty rodzinnych stron ani podczas opracowywania szkolnictwa powszechnego, średniego ogólnokształcącego i pedagogicznego, a tym bardziej w czasie kompletowania źródeł do historii krakowskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej. Jednak Jego piśmarstwo naukowe znamionują nie tylko udane analizy źródłoznawcze, lecz równocześnie umiejętność syntezy obszernej tematyki. Problemy edukacyjne w pracach Profesora są ukazywane na szerszym

tle kulturalnym i społeczno-gospodarczym. To prowadzi do uzyskania rekonstrukcji funkcji społecznej badanych instytucji i placówek szkolno-oświatowych. Jednocześnie – obok obrazu funkcjonowania społeczno-kulturalnego szkół – mamy w Jego pisarstwie dociekania podstaw przeobrażeń programowych i realizowanych koncepcji edukacyjnych. Przykładem wspomnianego społeczno-kulturalnego funkcjonowania edukacji może być w twórczości prof. Z. Ruty ukazywanie w odległej przeszłości procesów i mechanizmów kształtowania się inteligencji Małopolski w kręgu wpływów i oddziaływania Akademii Krakowskiej, w bliższej zaś przeszłości roli szkolnictwa pedagogicznego, jak i szkolnictwa prywatnego. Na podkreślenie zasługuje „nastawienie regionalne” Profesora w najlepszym tego słowa znaczeniu. Jego studia i monografie oraz regionalne syntezy, Jego aktywność w regionalnych towarzystwach kulturalno-oświatowych są z pewnością świadomym wyborem i docenieniem nastawienia na inspirację badań regionalnych oraz kształtowanie na tej drodze społecznej samowiedzy historycznej.

Profesor Ruta należy do zasłużonych i oddanych sprawie polskiej oświaty nauczycieli akademickich. Od początku swojego zatrudnienia w WSP w Krakowie był żywo zaangażowany w prace naukowo-badawcze, organizacyjne i wychowawcze. Szczególnie dużo czasu zajmowała mu praca w Senacie uczelni i jego komisjach. W latach 1980–1990 jako członek Senatu przewodniczył Senackiej Komisji ds. Opracowania Statutu Szkoły, który został wdrożony od 1.10.1983 r. Przez dwie kadencje był wiceprzewodniczącym Senackiej Komisji ds. Wydawniczych. W tym czasie przygotowany został regulamin i zasady wydawnicze Wydawnictwa Naukowego, które wcielono wówczas w życie. Profesor Z. Ruta ma duże zasługi jako współorganizator Zrzeszenia Absolwentów WSP w Krakowie, pełniąc przez sześć lat funkcje wiceprezesa i prezesa Zarządu. Z kolei jako członek Związku Nauczycielstwa Polskiego (od 1951 r.) brał udział w pracach Prezydium Rady Zakładowej swojego Związku.

Profesor Ruta jest współtwórcą i wieloletnim kierownikiem Zakładu Historii Oświaty i Wychowania, a w latach 1982–1997 był kierownikiem Katedry Historii Oświaty i Wychowania. Jest członkiem kilku towarzystw naukowych, należy m.in. do Komisji Nauk Pedagogicznych Oddziału PAN w Krakowie, a w latach 1987–1990 był jej przewodniczącym. Od 1990 r. przewodniczył Komitetowi Redakcyjnemu „Rocznika” i prac monograficznych Komisji.

Jego oddanie sprawie kształcenia nauczycieli i polskiej oświacie, a także Jego kompetencje naukowe, dydaktyczne i organizacyjne znalazły uznanie odpowiednich władz. Profesor Z. Ruta otrzymał m.in. pięciokrotnie nagrodę Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki oraz liczne nagrody i listy Rektora, a także tytuł honorowy „Zasłużony Nauczyciel PRL”. Odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Medalem Edukacji Narodowej, Medalem za Zasługi dla Miasta Tarnowa, medalem 700-lecia Miasta Nowego Sącza i Złotą Odznaką za Zasługi dla Ziemi Krakowskiej.

Kończąc uwagi o sylwetce naukowej prof. Zygmunta Ruty, trzeba podkreślić, że należy on do grona znanych w całym kraju historyków edukacji, jest organizatorem aktywnego ruchu naukowego w zakresie historiografii pedagogicznej, co się wyraża m.in. w inicjowaniu i redagowaniu zbiorowych wydawnictw naukowych, jest badaczem samodzielnym i twórczym o dużym dorobku naukowym, imponującym ścisłością i trzeźwością sądów oraz umiejętnościami organizacyjnymi.

Obok znakomitych cech Pana Profesora jako naukowca badacza, nauczyciela akademickiego i organizatora działalności naukowej, które w laudacji Pana Profesora Gawlika tak dobitnie zostały tu podkreślone, pragnę na koniec swojego wystąpienia zaświadczyć, nie tylko w swoim imieniu, ale wielu tu dzisiaj obecnych uczestników Jubileuszu, reprezentujących większość ośrodków naukowych kraju, że Pan Profesor jest dla nas Mistrzem naukowym i niedoścignionym wzorem etycznej postawy Uczzonego. Z jego otwartości, życzliwości wielu z nas miało szczęście korzystać, za co jesteśmy Panu Profesorowi bardzo wdzięczni i szczerze dziękujemy.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

WŚRÓD STAROPOLSKICH I GALICYJSKICH HISTORYKÓW WYCHOWANIA

Jan Ryś

Wśród staropolskich historyków szkolnictwa

Wprowadzenie

Historia wychowania jako subdyscyplina naukowa ma już w Polsce spore osiągnięcia i zarówno dorobkiem jak i metodologią nie odbiega od nauki europejskiej. Wielkie znaczenie odgrywa także historia wychowania w kształceniu pedagogicznym, chociaż w ostatnim czasie pojawiły się nieuzasadnione tendencje do jej ograniczania w planach studiów. Swego rodzaju nieporozumieniem jest też zmiana nazwy na historia myśli pedagogicznej. W takim bowiem ujęciu pozbawia się historię wychowania jednego z jej głównych elementów składowych, jakim jest badanie dziejów szkolnictwa i poszczególnych szkół. Tego typu badania z powodzeniem są kontynuowane do dzisiaj w historiografii polskiej i obcej. O początkach polskich badań w tej dziedzinie traktuje niniejszy tekst. Ambicją autora nie jest wyczerpanie tematu, bo jest on tak szeroki, że można go z powodzeniem zamknąć w publikacji książkowej, a tylko przedstawienie krótkiego zarysu problematyki badawczej, dokonanie przeglądu wśród staropolskich uczonych i pisarzy pod kątem ich zainteresowań przeszłością polskiego szkolnictwa. Z tego też względu samo pojęcie historyk szkolnictwa w odniesieniu do interesującego nas okresu będzie rozumiane trochę odmiennie niż dzisiaj. Będzie to bowiem nie tylko uczone się sięgające w przeszłość w celu przedstawienia jej większego lub mniejszego wycinka, ale będą to także pisarze tworzący dzieła na „potrzebę chwili”, o charakterze laudacyjnym, kancelijski i urzędniczy, którzy przy okazji swoich prac zapisywali kolejne wydarzenia, i też ci, którzy świadomie tworzyli dzieła będące „wytworem erudycyjno-poznawczych dążeń epoki humanizmu, zrozumienia potrzeby utrwalenia pamięci o zjawiskach oświatowych”¹.

Prezentowany tekst jest wstępem do badań, których celem będzie m.in. ukazanie i analiza staropolskiego dorobku dotyczącego historii szkół, motywacji podejmowanych badań, rzetelności badawczej, a w końcu odpowiedź na pytanie, jaka była faktyczna wiedza staropolskiego społeczeństwa na temat stanu i przeszłości szkolnictwa u schyłku I Rzeczypospolitej. Na niektóre z tych pytań można już dziś odpowiedzieć. Wiadomo bowiem, że pierwociny polskiej historii wychowania związane były z Akademią Krakowską i to zarówno w sensie środowiska badawczego, jak i z tematem podejmowanych prac. W kręgu krakowskiej Uczelni pojawili się pierwsi

¹ H. Barycz, *Rozwój historii oświaty, wychowania i kultury w Polsce*, Kraków 1949, s. 7.

historycy opisujący zarówno jej przeszłość, jak i stan faktyczny. Pozostałe szkoły rzadziej trafiały na karty historii i literatury. Dopiero pod koniec XVI w. pojawiło się kilka prac o szerszym zasięgu, ale to dopiero wiek XVIII był okresem tworzenia naukowych ujęć historii polskiego szkolnictwa.

Historycy Akademii Krakowskiej

Początki piśmiennictwa dotyczącego Uniwersytetu sięgają początków XVI w. i tworzone były przy różnych okazjach. Piśmiennictwo tego typu poprzedziła tradycja ustna, związana z postaciami fundatorów i dobroczyńców oraz często związane z tymi osobami zapiski anniwersarzowe². Równolegle pojawiły się pierwsze zapiski „administracyjne” związane z funkcjonowaniem Uniwersytetu – spisy wykładów i spisy profesorów oraz sporadycznie prowadzone zapiski ważniejszych wydarzeń. Zwłaszcza te ostatnie, prowadzone starannie, stawały się diariuszami uniwersyteckimi. Takie diariusze z początku XVI w. pozostawili Marcin Biem z Olkusza i Marcin Glicius z Pilzna. Marcin Biem (ok. 1470–1540), kilkakrotny rektor i dziekan Wydziału Filozoficznego i Teologicznego, dr teologii i zarazem astrolog, zapisywał bieżące wydarzenia na marginesach popularnych w tym czasie i drukowanych na Uniwersytecie efemeryd. Tak prowadzone „diariusze” zachowały się z lat 1499–1531 i 1534–1551 i stanowią one ważne źródło do dziejów Akademii³. Niejako kontynuatorem Biema był Marcin Glicius (1528–1591), także wykorzystujący uniwersyteckie efemerydy do swoich notatek. Oszczędność stylu, a także niedbałość autora powoduje jednak, że dzieło to należy traktować z dużą dozą krytycyzmu⁴.

W pierwszej połowie XVI w. kręgach uniwersyteckich powstało kilka utworów charakterystycznych dla humanistycznego sposobu wyrażania własnej opinii, a mianowicie mowy pochwalne. Najbardziej znane były dziełem cudzoziemców bawiących w Krakowie i utrzymujących bliskie kontakty z Akademią. W tym gronie znaleźli się Anglik Leonard Cox i Włoch Piotr Illicino⁵. Ich dzieła nie zawierają historycznych wywodów, ale dają wyobrażenie o faktycznym stanie Akademii, jej profesorach i poziomie nauczania. Pamiętać jednak należy, że pisane były z nadzieją na uzyskanie przychylności władz uniwersyteckich, stąd ich pochlebny ton. Pomniejsze pisma powstające w kręgu Uniwersytetu zazwyczaj nie dotyczą jego przeszłości, ale odzwierciedlają aktualne problemy i dla dzisiejszego badacza mogą mieć zasadnicze

² K. Targosz, *Posiedzenie naukowe Zespołu Odrodzenia*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1967, t. XII, nr 4, s. 866–867; 9 maja 1967 posiedzenie Zespołu Odrodzenie z referatem doc. L. Hajdukiewicza *U podstaw historiografii uniwersyteckiej (Z dziejów kształtowania się świadomości historycznej w Uniwersytecie Krakowskim)*.

³ A. Birkenmajer, *Marcin Biem z Olkusza, Polski Słownik Biograficzny* (dalej PSB), t. II, 1936, s. 68 i n.; H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 4–6.

⁴ H. Barycz, *Marcin Glicius z Pilzna*, PSB, t. VIII, 1938, s. 48 i n.

⁵ *Oratio Leonardi Coxi Britanni de laudibus celeberrimi Cracoviensis Gymnasi*, Cracoviae 1518; J.L. Glomski, *Patronage and humanist literature in the age of the Jagiellons: Court and career in the writings of Rudolf Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox*, Toronto 2007; S. Kot, *Cox Leonard*, PSP, t. IV, 1938, s. 98–99; P. Illicino, *Praefacio de homione et disciplinis*, Cracoviae 1549; idem, *De malorum nostrorum causa* (b.m. i r.w.); H. Barycz, *Illicino Piotr*, PSB, t. X, 1962–1964, s. 153–154.

znaczenie. To samo dotyczy pism poświęconych zagadnieniom wychowawczym. Tych powstało wiele, a ich inspiracją były głównie wykłady filozofii Arystotelesa.

W środowisku uniwersyteckim powstało w połowie XVI w. dzieło posiadające znamiona pierwszej powszechnej historii wychowania. Praca Szymona Mariciusa *O szkołach czyli akademiach ksiąg dwoje*, napisana w języku łacińskim i wydana w 1551 r., zawiera w drugiej części pierwszy wykład historii szkół, poczynając od starożytnych Fenicjan, u których Marycki doszukuje się początków nauczania. Nie dotyczy jednak historii polskich szkół, rekompensując to omówieniem aktualnej struktury szkolnictwa polskiego⁶.

Przełom wieku XVI i XVII to okres rodzącej się samoświadomości historycznej Uniwersytetu i jego roli dziejowej⁷. Stało się to pod wpływem prób marginalizacji roli uczelni w kształceniu młodzieży i faktycznym zagrożeniem jej bytu przez zakon jezuicki. Przypominanie przeszłości i podkreślanie zasług dla państwa i narodu miało być elementem samoobrony. W kręgach uniwersyteckich zrodził się pomysł spisania historii i w tym celu polecono zebranie materiałów profesorom Szymonowi Haliciuszowi i Janowi Rybkowicowi. Trudno określić, jak przebiegało gromadzenie źródeł do zamierzonej historii i czy w ogóle podjęto takie prace, gdyż nie zachowały się żadne ślady tej działalności. Natomiast w ogniu zaciekłych polemik ukazało się w 1620 r. dzieło *Brevis descriptio historiae Universitatis Cracoviensis*, faktycznie pierwsza historia uczelni, której autorem był przypuszczalnie Jakub Janidło (ok. 1570–1619). Domniemany autor jako rektor Akademii zdecydowanie występował przeciwko jezuickim dążeniom do utworzenia uniwersytetu w Poznaniu i seminarium w Krakowie⁸. W jego koncepcji historia Akademii miała stać się narzędziem walki propagandowej, a zarazem miała gloryfikować jej dokonania i zainteresować nimi ogół społeczeństwa. Kilka lat później ukazała się kolejna historia, w formie dialogu, *Academia seu de illius erectione comedia*, Cracoviae 1637, która niestety nie zachowała się do naszych czasów, ale jej ukazanie się potwierdza wzrastające zainteresowanie historią uczelni. O wysokiej randze, jaką Akademia nadała popularyzacji własnej historii, może świadczyć fakt, że Sebastian Petrycy z Pilzna ufundował w 1621 r. posadę historiografa uniwersyteckiego. Spisywanie historii Uniwersytetu związane jest z porządkowaniem jego archiwum i sporządzaniem kopiarzy najważniejszych przywilejów. Już w 1494 r. zapadła pierwsza decyzja o powołaniu notariusza uniwersyteckiego, ale funkcji tej nie utworzono i nie ma wzmianki, aby powinnością notariusza było kopiowanie dokumentów uniwersyteckich⁹, a tym bardziej spisywanie jego historii. Stąd też fundacja Sebastiana Petrycego nabierała szczególnie znaczenia. Do 1780 r. funkcję historiografa pełniło czternastu pisarzy, ale materiały pozostawili po sobie tylko trzej: Jan Ignacy Petrycy z Pilzna,

⁶ Szymon Marycjusz z Pilzna, *O szkołach czyli akademiach ksiąg dwoje*, przeł. A. Danysz, oprac. H. Barycz, Wrocław 1955, s. 91 i n.

⁷ K. Targosz, op. cit., s. 867.

⁸ J. Bieniarzówna, *Janidło Jakub*, PSB, t. X, 1962–1964, s. 512.

⁹ *Conclusiones Universitatis Cracoviensis ab anno 1441 ad annum 1589*, wyd. H. Barycz, Kraków 1933, s. 78–79.

Stanisław Temberski¹⁰ i Jan Stanisław Bieżanowski. W sumie ujmują one 30 lat z dziejów Akademii w XVII w.¹¹ Pozostawione zapiski mają zdecydowanie charakter kronikarski, sporadycznie znajdujemy w nich odbicie przeszłości oświatowej, jedynie J.I. Petrycy (syn Sebastiana) w dziele *Comitia sapientum....* (1628) sięgnął do historii kultury powszechnej i polskiej, poruszając także kwestię rozwoju krakowskiej uczelni, która jego zdaniem położona na krańcach uczonej Europy nie jest w stanie należycie wypełnić swojej roli¹².

Wiek XVII przynosi dalszy rozwój piśmiennictwa panegirycznego. Gloryfikację Akademii i przywoływanie jej chwalebnej przeszłości znajdujemy w kilku publikacjach Szymona Starowolskiego. Starowolski zapisał się w naszej historii nie tylko jako surowy reformator obyczajów, ale pozostawił także prace, które możemy w części uznać za prace z historii szkolnictwa. Jego dzieło *Scriptorum Polonicarum Hecatontas seu centum illustrium Poloniae scriptorum elogia et vitae* jest jednym z pierwszych słowników biograficznych polskich uczonych. Pomimo niedociągnięć merytorycznych, a nawet błędów, stanowi dzieło przełomowe i skarbnicę informacji o polskim szkolnictwie. Opublikował je Starowolski w 1625 r., a więc w roku założenia kolegium jezuickiego w Krakowie, chcąc wykazać, jak wielu wspaniałych uczonych wydała Akademia Krakowska i jak wielką rolę odegrali oni w dziejach państwa¹³. O prymacie krakowskiej uczelni pisał ponownie w 1639 r. w wydanej w Krakowie *Laudatio Almae Academiae Cracoviensis*. Dzieło jest kolejną gloryfikacją uczelni, będącej centrum kształcenia polskiej elity, której dzieje ściśle związane są z dziejami narodu, co daje jej niezaprzeczalny prymat wśród polskich szkół. Jej początki wiąże Starowolski z Władysławem Jagiełłą, uznając go za głównego twórcę i dobroczyńcę uczelni¹⁴.

Wielkim entuzjastą spisywania dziejów Uniwersytetu okazał się Jan Brożek (1585–1652). Zaangażowany w polemiki z jezuitami, chciał mieć mocne argumenty do udowodnienia dziejowej roli swojej uczelni. Sam skrzętnie gromadził materiały historyczne przy okazji prowadzonych prac naukowych. Zaplanowane z rozmachem dzieło, które miało być naukową historią Uniwersytetu, nie zostało uskutecznione ze względu na brak czasu i zajęcie się innymi pracami naukowymi. Jedyną pozosta-

¹⁰ Stanisław Temberski (zm. 1679) pozostawił w rękopisie dzieje Polski w latach 1647–1656 oraz roczniki z lat 1667–1672, wydane przez W. Cermaka; S. Temberski, *Roczniki 1647–1656*, Kraków 1897; zob. też *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. VI: *Dokumentacja bio-bibliograficzna, indeks biograficzny*, t. I–II, oprac. L. Hajdukiewicz, Wrocław 1974, s. 693.

¹¹ H. Barycz, *Rozwój historii oświaty...*, s. 8.

¹² W. Urban, *Akademia Krakowska w dobie reformacji i wczesnej kontrreformacji (1549–1632)*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, t. I, pod red. K. Lepszego, Kraków 1964, s. 296.

¹³ P. Szydłowski, *Między renesansem a kontrreformacją. Poglądy filozoficzne Szymona Starowolskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia Religioznawcze” 1978, z. 2, s. 53 i n.; J. Starnawski, *Szymon Starowolskiego Hecatontas i początki bibliografii polskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 1964, t. XII, s. 148.

¹⁴ Z. Gajda, S. Zwolski, *Wydział Lekarski w Laudatio Almae Academiae Cracoviensis Szymona Starowolskiego z r. 1639*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” 1999, t. 1, s. 39–49; J. Topolski, „*Truth is not only a fine adornment of history, but its very soul*”, on Szymon Starowolski's position in the history of historiography, *Acta Poloniae Historica*, Vol. 78, 1998, s. 19–26.

łością historycznooświatową po Brożku są fragmenty pracy *De litterarum in Polonia vetustate*. Sięga w nim do początków Uniwersytetu, poddając jednocześnie krytyce wcześniejsze ustalenia Macieja Miechowity. W swojej oryginalności szuka początków polskiego kształcenia wyższego już w XI w. Nowatorskim ujęciem Brożka jest ukazanie dziejów Akademii Krakowskiej na tle rozwoju polskiego szkolnictwa. Tę koncepcję rozwinie później Hugo Kołłątaj¹⁵.

U schyłku XVII w. pojawiło się monumentalne dzieło kodyfikatora polskiego i litewskiego prawa Mikołaja Zalasowskiego *Ius Regni Poloniae ex statutis et constitutionibus eiusdem Regni et M.D.L. collectum* (Poznań 1699). Opisując w nim poszczególne diecezje polskie, nie pominął szkół, w tym również Akademii Krakowskiej. Sięgnął do jej początków, które słusznie wiązał z Kazimierzem Wielkim, powołując się przy tym na Marcina Kromera. Zamieścił także dyplomy i podstawowe przywileje Akademii zebrane z odległej przeszłości¹⁶. Warstwa narracyjna jest niezwykle skąpa, ale zamieszczone źródła historyczne obrazują najważniejsze wydarzenia w dziejach uczelni.

Wiek oświecenia kieruje historiografię szkolną na nowe tory. Miejsce dotychczasowych zapisek kronikarskich czy dzieł laudacyjnych zajmują prace dojrzałe pod względem formy, ujmujące w sposób monograficzny dzieje szkół lub pewne ich okresy, bądź też wyróżniają się szerszym ujęciem dziejów polskiego szkolnictwa. Dzieł poświęconych tylko krakowskiej uczelni jest znacznie mniej. Istnieją przypuszczenia, że jej historię spisał Klemens Stanisław Herka (1713–1759), ale dzieło nie zachowało się do naszych czasów¹⁷. Natomiast dzieje Uniwersytetu przewijają się w szerszych opracowaniach: Marcina Świątkowskiego, Hugona Kołłątaja, Jana Śniadeckiego, o których przyjdzie nam jeszcze wspomnieć w dalszej części. Dziełem poświęconym Akademii jest praca Józefa Sołtykowicza (1762–1831) *O stanie Akademii Krakowskiej od założenia jej w roku 1374 aż do teraźniejszego czasu krótki wykład historyczny*, wydana w 1810 r. w Krakowie. Praca utrzymana w dawnej konwencji, została jednak oparta na źródłach archiwalnych, aczkolwiek całość jest pobieżna i ogólna, a jedynie partie dotyczące czasów współczesnych autorowi są bardziej uszczegółowione. Wartość pracy podnoszą także załączone w dodatku biografie profesorów¹⁸. W atmosferze niewygasłych sporów z jezuitami powstało także wydane anonimowo dzieło Kazimierza Jarmundowicza (1698–1762) *Propugnatio iurium, privilegiorum et praerogativarum Generalis Regni Scholae Universitatis Cracoviensis...* (1759), będące swoistą kodyfikacją praw i przywilejów uniwersyteckich zebranych w celu udowodnienia jej prymatu w dziedzinie szkolnictwa. Problem ten poruszył także Jarmundowicz w publikacji *Respons na dyskurs dwóch ziemianów...* (1760)¹⁹. Z tego okresu pochodzi też *Informacja krótka o Akademii*

¹⁵ J. Brożek, *Wybór pism*, oprac. H. Barycz, t. I, Warszawa 1956, s. 143.

¹⁶ M. Zalasowski, *Ius Regni Poloniae ex statutis et constitutionibus eiusdem Regni et M.D.L. collectum*, Poznań 1699, p. 556 i n.

¹⁷ M. Chamcówna, *Herka Klemens Stanisław (1713–1759)*, PSB, t. IX, 1960–1961, s. 456–457.

¹⁸ A. Sozański, *Rejestr do dzieła J. Sołtykowicza O stanie Akademii krakowskiej i o publicznych a mianowicie uczonych pracach akademików krakowskich*, Przemyśl 1859; *Historia nauki polskiej*, t. IV, pod red. B. Suchodolskiego, Wrocław–Warszawa 1987, s. 634 i n.

¹⁹ W.M. Bartel, *Jarmundowicz Kazimierz Franciszek*, PSB, t. X, 1962–1964, s. 625–626

Krakowskiej (b.m.w. 1766), będąca podsumowaniem wizytacji uczelni dokonanej przez biskupa Kajetana Sołtyka (1715–1788). Dzieło będące formalnie memoriałem, zawiera gruntowną analizę tragicznej sytuacji materialnej Uniwersytetu i powstało z nadzieją na odzew ze strony króla. Faktycznie pomoc przyszła ze strony Sejmu, który przeznaczył na jego uposażenie dochody z pierwszego wakującego opactwa komendatoryjnego²⁰.

Informacje o krakowskiej uczelni można znaleźć w wydanej w 1814 r. pracy Jana Śniadeckiego *Żywot literacki Hugona Kołłątaja...*²¹. Podkreślając zasługi Kołłątaja w dziele unowocześnienia uczelni, opisał szczegółowo stan Akademii przed rokiem 1780, aby pokazać istotę dokonanych reform.

Historycy Akademii Wileńskiej i szkół pozauniwersyteckich

Pisarstwo dotyczące pozostałych szkół w porównaniu z dorobkiem na temat Akademii Krakowskiej jest znacznie skromniejsze. Początki historiografii Uniwersytetu Wileńskiego wiążą się z osobą Wojciecha Wijuk Kojałowicza (1609–1677), jezuita, historyka i polemisty religijnego. Jego dzieło *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lithuaniae Ducatu pertinentium* (Vilnae 1650) poza treściami kościelnymi zawiera także spis dobroczyńców wileńskiej uczelni, jej przywileje oraz najbardziej zasłużonych profesorów. W okresie nasilającej się kontrreformacji, przez ponad pół wieku nikt nie podejmował tej tematyki²². Powrócił do niej Jan Antoni Preuschoff w pracy *Universitas Vilnensis Jagiellonico-Batoreana laurearum academicarum florida* (Vilnae 1707). Dzieło ma charakter polemiczny. Powstało w odpowiedzi na wspomnianą pracę Mikołaja Zalasowskiego *Ius Regni Poloniae...* Zalasowski, uznając się zapewne za autorytet prawny, zakwestionował uniwersytecki charakter Akademii Wileńskiej, podając jako powód brak wydziałów prawa i medycyny. Jak nietrudno się domyśleć, Akademia nie pozostała bierna i polemikę podjął profesor Preuschoff. Aby obalić argumenty Zalasowskiego, musiał sięgnąć do przeszłości i wykazał, że podobną „ułomność” miała w swej historii i Akademia Krakowska. Preuschoff jako jeden z pierwszych sięgnął do początków uczelni wileńskiej, dokonał analizy bulli Grzegorza XII i ważniejszych przywilejów Akademii. Zestawił także informacje o najznakomitszych profesorach pracujących w Wilnie²³. Z okresu oświecenia godną odnotowania jest także praca profesora Stanisława Rostowskiego (1711–1782), historiografa uczelni i zakonu, *Lithuanicarum Societatis Jesu historiarum provinciarum pars prima* (Vilnae 1768, druga część pracy zaginęła). Jest to jedna z obszerniejszych prac powstałych przed kasatą zakonu, dotycząca jego działalności na Litwie. Wiele miejsca poświęcił w niej

²⁰ K.R. Prokop, *Wizytacja Akademii Krakowskiej przez biskupa Kajetana Ignacego Sołtyka (1765/1766)*, „Alma Mater” 2005, nr 73, s. 37–39; M. Czeppe, *Sołtyk Kajetan*, PSB, t. XL, 2001, s. 386–404.

²¹ J. Śniadecki, *Żywot literacki Hugona Kołłątaja z opisaniem stanu Akademii Krakowskiej w jakim się znajduje przed rokiem 1780*, wyd. H. Barycz, Wrocław 1951.

²² A. Šrdlauskas, *Zarys historiografii Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:] *Studia z dziejów Uniwersytetu Wileńskiego 1579–1979*, pod red. K. Mrozowskiej, Kraków 1979, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne” 1979, z. 64, s. 12 i n.

²³ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. XXV, Kraków 1933, s. 236; J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 1, Kraków 1899, s. 2–3

autor dziejom Akademii Wileńskiej, wykorzystując dostępne mu źródła archiwalne, a także niektórym kolegiom jezuickim.

Akademia Zamojska nie miała własnego historiografa w okresie staropolskim. Dla dzisiejszego badacza z pewnością przydatny będzie dziennik Bazylego Rudomicza, profesora w Zamościu, który skrętnie spisywał wydarzenia polityczne i społeczne oraz ważniejsze fakty z dziejów uczelni, w których z reguły sam uczestniczył²⁴.

Inne szkoły też nie doczekały się monograficznych opracowań. Mamy natomiast kilka dzieł o charakterze katalogowym, w których autorzy zamieścili mniej lub bardziej ogólne informacje o polskich szkołach. Taki charakter ma Szymona Starowolskiego *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego* (1632). W opisie poszczególnych miast zamieścił także informacje o szkołach. Wychwalał Akademię Krakowską, równie pochlebnie pisał o akademiach w Poznaniu i Zamościu, wymienił niektóre kolonie uniwersyteckie, wspominał o innych znanych szkołach, w tym różnowierczych. Także wspomniany Mikołaj Zalasowski wymienił znaczniejsze szkoły Rzeczypospolitej. Akademię Lubrańskiego określił jako szkołę w ruinie, chwalił szkoły płockie, zwłaszcza gimnazjum miejskie, do którego sprowadza się profesorów z Akademii Krakowskiej²⁵. O innych szkołach zamieścił jedynie zdawkowe informacje.

W XVIII w. powstają kolejne dzieła przekrojowe, ale już doskonalsze, bogatsze w informacje. Jednym z nich jest dzieło Marcina Świątkowskiego *Prodromus Polonos...* (Berlin 1765)²⁶, w którym poza ogólnymi informacjami o polskim szkolnictwie autor przedstawił historyczny wywód szkolnictwa wyższego, poczynając od starożytności. Świątkowski zbierał i gromadził materiały dotyczące nie tylko polskich szkół, ale także zagranicznych, głównie w celach porównawczych, dzięki czemu stał się prekursorem pedagogiki porównawczej

W tym czasie powstało jedno z najdoskonalszych dzieł o charakterze historyczno-oświatowym *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764)* Hugona Kołłątaja, wydane dopiero w 1841 r. Kołłątaj dokonał analizy ówczesnego systemu wychowania i nauczania w Polsce oraz starał się dać historyczny rozwój „umiejętności i sztuk wyzwolonych”. Praca wyróżnia się dużą dozą krytycyzmu, umiejętnością wiązania faktów oświatowych z faktami społecznymi i politycznymi. Należy dodać, że stanowiła inspirację dla badaczy XIX w. i do dziś jest niezastąpionym źródłem dla historyków oświaty²⁷.

Szkolnictwo jezuickie nie doczekało się bardziej szczegółowych opracowań. Poza wspomnianą pracą Stanisława Rostowskiego, w której znalazły się fragmentaryczne informacje o kolegiach litewskich, na uwagę zasługuje *Dziennik...* Jana

²⁴ B. Rudomicz, *Efemeros czyli diariusz prywatny pisany w Zamościu w latach 1656–1672*, cz. I, II, Lublin 2002.

²⁵ M. Zalasowski, op. cit., s. 608

²⁶ Polskie wydanie: *Polski herold naukowej prawdy*, wstęp B. Suchodolski, przeł. K. Reimerowa, Wrocław 1976. Zob. też B. Suchodolski, *Nauka polska w okresie oświecenia*, Warszawa 1953.

²⁷ *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764)*, oprac. J. Hulewicz, Wrocław 1953, s. LXXXVII; J. Janicki, *Hugo Kołłątaj jako pierwszy historyk wychowania w Polsce*, „Życie Szkoły” 1929, R. 7, nr 1, s. 14–20; nr 2, s. 64–68; nr 3, s. 108–113; nr 4, s. 152–156; nr 5, s. 199–203; nr 6, s. 249–253.

Wielewickiego, prowadzony w latach 1579–1639, a zawierający opis wydarzeń zaszytych w krakowskim domu jezuickim przy kościele św. Barbary²⁸, sporo informacji dotyczących krakowskiego szkolnictwa oraz atmosfery, jaka panowała w Krakowie targanym licznymi sporami o prymat w dziedzinie szkolnictwa.

Jeszcze skromniej przedstawiało się piśmarstwo dotyczące szkolnictwa pijarskiego. Właściwie tylko praca Szymona Bielskiego (1745–1826) zawiera pewne informacje na ten temat. Choć powstała w okresie oświecenia, to jednak utrzymana została w archaicznej formie katalogu biograficznego. Autor opracował kilkadziesiąt krótkich biogramów najwybitniejszych profesorów pracujących w kolegiach pijarskich²⁹.

Znacznie lepiej wypadły tu niektóre szkoły różnowiercze, w których skrupulatnie prowadzono dokumentację procesu dydaktycznego. W gimnazjach protestanckich na Pomorzu publikowano tzw. *catalogus lectionum*, będące z jednej strony formą popularyzacji tematyki zajęć oraz wykładawców, a z drugiej świadomą formą dokumentowania działalności szkół³⁰. Problematyka historycznooświatowa przewijała się także w pracach profesorów gimnazjów protestanckich. W pierwszej kolejności wymienić należy Samuela Fryderyka Willenberga. Jego dysputa o edukacji *Disseratio iuridica de insufficientia paternae educationis ad vitam civilem*, wygłoszona w r. 1726 przez F.G. Fraislicha, jest powszechną historią wychowania sięgającą czasów antycznych³¹. Odnotować także należy mowę inauguracyjną Joachima Pastoriusa, dyrektora Gimnazjum Elbląskiego *De conservanda litterarum gloria*, w której obok zagadnień dotyczących roli nauki w życiu społeczeństw przedstawił rolę gimnazjów w podnoszeniu poziomu oświaty i upowszechnianiu nauki³². O luteranckich gimnazjach akademickich w Gdańsku, Elblągu i Chełmie pisał Gotfryd Fryderyk Zamelius, ale jego praca pozostała w rękopisie³³. Natomiast Efraim Praetorius wydał katalog biograficzny profesorów z gimnazjów gdańskiego, elbląskiego i toruńskiego. W obszernym dziele zamieścił także krótkie informacje o tych szkołach oraz odpisy najważniejszych dokumentów dotyczących ich działalności³⁴.

²⁸ *Dziennik spraw domu zakonnego oo. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie*, t. 1–4, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 7, 10, 14, 17, Kraków 1881–1889, t. 5, przygotował do druku L. Grzebień, Kraków 1999.

²⁹ Sz. Bielski, *Vita et scriptes quorundam ex congregatione regularium scholarum piarum* (1812); H. Barycz, *Rozwój historii oświaty...*, s. 13.

³⁰ L. Mokrzecki, *Wizje nauki i oświaty dawnych uczonych gdańskich*, [w:] idem, *Wokół staropolskiej nauki i oświaty*, Gdańsk 2001, s. 23; idem, *Catalogi lectionum jak źródło do badania dziejów nauczania historii w osiemnastowiecznym Gdańsku*, [w:] idem, *Wokół staropolskiej nauki...*, s. 373 i nn.

³¹ L. Mokrzecki, *Samuel Fryderyk Willenberg jako autor rozważań o nauce i edukacji*, [w:] idem, *Wokół staropolskiej nauki i oświaty...*, s. 213.

³² L. Mokrzecki, *Joachim Pastorius – dyrektor Elbląskiego Gimnazjum Akademickiego*, [w:] idem, *Wokół staropolskiej nauki i oświaty...*, s. 223.

³³ H. Barycz, *Rozwój historii oświaty...*, s. 9

³⁴ E. Praetorius, *Athenae Gedanenses, sive commentarius historico-chronologicus succinctus, originem et constitutionem Gymnasii Dantiscani illustris itemque regensionem superiorum eius antistitam, seu proto-scholarum nec non vitas et scripta rectorum ac professorum scholarum eiusdem continens*, Lipsk 1713.

Zakończenie

Przedstawiony „katalog” staropolskich historyków szkolnictwa nie wyczerpuje listy osób piszących o szkołach. Przede wszystkim do analizy pozostaje cała bogata historiografia staropolska. Dzieł ujmujących historię Polski powstało wiele. Charakterystyczną cechą staropolskiego piarstwa historycznego były zapożyczenia, zazwyczaj bezkrytyczne, z dzieł wcześniejszych. To samo dotyczy także wiedzy na temat przeszłości oświatowej Polski. W kwestiach szkolnictwa, w tym także historii Akademii Krakowskiej, autorytetem dla następnych pokoleń historyków stał się Jan Długosz. Na nim bezpośrednio opierał się Maciej Miechowita (ok. 1457–1523), odtworząc początki własnej uczelni³⁵. Jako profesor, historyk i popularyzator nauki poszerzył stan wiedzy o Akademii, zgromadził materiały dotyczące jej działalności w późniejszym okresie, a zwłaszcza w czasach mu współczesnych³⁶. Z kolei dorobek Miechowity i Długosza wykorzystał Jodok Ludwik Decjusz (ok. 1485–1545) i kolejne pokolenia historyków: Bernard Wapowski (ok. 1450–1535) i Marcin Bielski (1495–1575). Na kronikach Długosza i Wapowskiego opierał się Marcin Kromer (1512–1589) i tak można by kontynuować ów ciąg zapożyczeń³⁷.

Do analizy pozostaje także cała historiografia powstała w kręgach protestanckich, jak też dzieła z przeznaczeniem do nauki szkolnej³⁸. Brak też odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu wiedza o samej Akademii i innych szkołach narastała w ówczesnej historiografii i jaka była jej wartość naukowa. Na to, jak i na postawione wcześniej pytania, przyjdzie odpowiedzieć w toku dalszych badań i analiz.

Among the Old-Polish historians of education

Abstract

The presented text is an introduction to research planned in a wider scope, the aim of which will be an analysis of the old Polish achievements in the history of schools, and a reconstruction of the actual knowledge of the society of that time, concerning the history of education.

The beginnings of the Polish educational-historical writings were connected with the Cracow Academy, and mainly concerned its past and its contemporary situation. Since the end of the 16th century, when disagreements with the Jesuits grew stronger, the number of such works increased rapidly. The history of other schools in Poland was poorly known, which also refers to the Academy of Vilnius and the Academy of Zamość. Also the works concerning convent schools and schools of other religious denominations were rather modest. In the written legacy of the Old Polish period, there are no educational-historical works that would offer more significant scientific value. These works were usually papers concerning the contemporary problems of particular schools, printed documents and curricula. Several works of a wider scope appeared first at the end of the 16th century, but it was the 17th century that was the first period of scientific approach to the history of Polish schools.

³⁵ A. Dziuba, *Wczesnorennesansowa historiografia polsko-lacińska*, Lublin 2000, s. 24.

³⁶ Ibidem, s. 57–59; H. Barycz, *Życie i twórczość Macieja z Miechowa*, [w:] *Maciej z Miechowa 1457–1523 historyk, geograf, lekarz organizator nauki*, pod red. H. Barycza, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. XV, Wrocław 1960, s. 50; L. Hajdukiewicz, *Przyczynki do życia i twórczości Macieja z Miechowa*, [w:] *Maciej z Miechowa...*, s. 249.

³⁷ Zob. A.F. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000.

³⁸ L. Mokrzecki, *Refleksje o historiografii gdańskiej okresu baroku*, [w:] idem, *Wokół staropolskiej nauki...*, s. 23; zob. też idem, *Tradycje nauczania historii do końca XVI wieku. Wybrane kraje i problemy*, Gdańsk 1992.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Andrzej Kliś

Historia wychowania w galicyjskich pracach pedagogicznych środowiska Krakowa

Historia wychowania w galicyjskich pracach pedagogicznych kręgu oświaty krakowskiej była stymulowana stanem badań pedagogicznych. Krakowskie środowisko pedagogiczne koncentrowało się wokół trzech podstawowych grup działaczy oraz teoretyków myśli oświatowej. Pierwszą stanowili pasjonaci, starający się wykorzystać szansę tworzenia polskiej myśli pedagogicznej w warunkach autonomii oświatowej. Nie posiadali formalnego wykształcenia pedagogicznego, byli samoukami traktującymi działalność oświatową jako misję społeczno-patriotyczną. Charakterystycznym przedstawicielem tej grupy był Stanisław Zarański, prawnik, dyrektor Biura Pomocniczego c.k. Wyższego Sądu Krajowego w Krakowie. Drugą stanowili czynni zawodowo nauczyciele, szczególnie związani z kształceniem nauczycieli, jak np. Hipolit i Władysław Seredyńscy. Dominujący w niej krąg stanowili nauczyciele gimnazjalni, których do prac z zakresu swojego przedmiotu, dydaktyki i pedagogiki zachęcało rozporządzenie ministerialne z 1875 r. Nakazywało on umieszczenie co najmniej jednej rozprawy naukowej w corocznych sprawozdaniach dyrekcji szkół, a od 1891 r. przyznawano za nie nagrodę pieniężną¹. Najliczniejszy zespół twórczych nauczycieli skupił się w Gimnazjum św. Anny, Gimnazjum św. Jacka, Gimnazjum Króla Jana III Sobieskiego². W gronie tym należy wymienić m.in.: Mikołaja Mazanowskiego polonistę, pedagoga, autora szkiców pedagogicznych³, Juliusza Ippoldta, dydaktyka języka niemieckiego, wielkiego zwolennika herbartyzmu⁴, Stanisława Kota, wielkiego historyka wychowania⁵, Antoniego

¹ J. Potoczny, *Dorobek naukowy nauczycieli gimnazjów klasycznych w Galicji autonomicznej*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 8: *Myśl edukacyjna w Galicji 1772–1918*, red. Cz. Majorek, A. Meissner, Rzeszów 1996, s. 60.

² Ibidem, s. 61–62, 71–72; por. M. Stinia, *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2004, s. 48.

³ Por. M. Mazanowski, *Szkice pedagogiczne*, Kraków 1912.

⁴ J. Ippoldt, *Stopnie formalne Herbarta*, Przemyśl 1898; por. M. Stinia, op. cit., s. 49.

⁵ S. Możdżeń, *Udział polskich nauczycieli średnich szkół galicyjskich w rozwoju historii wychowania*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 6: *Nauczyciele galicyjscy*, pod red. A. Meissnera, Rzeszów 1996, s. 56.

Karbowiaka, pedagoga i twórcę historii wychowania⁶, Bronisława Gustawicza, dydaktyka geografii⁷.

Trzecia, najważniejsza, to grupa uczonych związana z Uniwersytetem Jagiellońskim. Pedagogika w krakowskiej Wszechnicy funkcjonowała już w 1 poł. XIX w., marginalnie np. w ramach teologii. Autonomia zaktywizowała władze Uniwersytetu. W 1875 r. podjęto nieudaną próbę utworzenia Katedry Pedagogiki, ponowioną w 1900 r. z podobnym skutkiem. Przełomem w rozwoju pedagogiki na UJ była działalność Leona Kulczyńskiego. Jednakże zaznaczyć należy, iż wykłady już wcześniej prowadzili m.in. Józef Kremer i Maurycy Straszewski. Wspólnym forum wymiany poglądów tych trzech grup było c.k. Towarzystwo Naukowe Krakowskie, a następnie Akademia Umiejętności. Pod koniec XIX w. zauważyć należy wpływ świetnie rozwijającej się myśli pedagogicznej Królestwa Polskiego, np. poglądy Jana Władysława Dawida i innych⁸.

Mimo silnego związku z dokonaniem niemieckimi, standardy kompendiów pedagogicznych Galicji (środowiska Krakowa i Lwowa) znacznie odbiegały od europejskich wzorców podręcznikowych. Znane na ziemiach polskich dzieło Bronisława Trentowskiego⁹ zawiera wzór ówczesnych podręczników pedagogicznych, obejmujących autonomiczną część poświęconą dziejom wychowania. W pedagogice galicyjskiej zapomniano o konieczności wyodrębnienia historii myśli i praktyki oświatowej, wkomponowując ją w prace poświęcone zagadnieniom teorii nauczania i wychowania. Sytuacja ta mogła wynikać ze specyficznego rozwoju problematyki oświatowej na ziemiach zaboru austro-węgierskiego objętych autonomią narodową po 1867 r. Utworzenie krajowych władz oświatowych zmusiło elity galicyjskie do określenia stanowiska wobec teorii nauczania oraz wychowania w szkolnictwie polskojęzycznym. Działania te odnosiły się do szkoły systemu zaborczego, gdyż trzeba się zgodzić, że „oblicze treści nauczania i wychowania, które długo po ustanowieniu autonomii, w zasadzie do schyłku okresu zaborów skutecznie wynarodawiały, tyle że w odróżnieniu od zaborów rosyjskiego czy pruskiego wynarodawiały w języku polskim, a i polskimi siłami”¹⁰. Te ostre i gorzkie stwierdzenia wybitnego badacza i autorytetu środowiska historyków oświaty prof. Czesława Majorka¹¹ budzą refleksje, zmuszają

⁶ H. Barycz, *Karbowiak Antoni, Polski Słownik Biograficzny* (dalej PSB), t. XII, Kraków 1966–67, s. 20–22; por. M. Stinia, op. cit., s. 50.

⁷ M. Stinia, op. cit., s. 51.

⁸ A. Meissner, *Wkład Galicji w rozwój nauk pedagogicznych*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3: *Nauka i oświata*, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Rzeszów 1995, s. 79–97.

⁹ B. Trentowski, *Chowanna czyli system pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, Poznań 1842.

¹⁰ Cz. Majorek, *Oblicze historiografii oświatowo-pedagogicznej Galicji*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 8, s. 12.

¹¹ Cz. Majorek (1938–2002) profesor tytularny Akademii Pedagogicznej w Krakowie (obecnie Uniwersytet Pedagogiczny), był członkiem oraz dwukrotnie w składzie Zarządu International Standing Conference for the History of Education. Pozostawił fundamentalny dorobek naukowy z zakresu dziejów szkolnictwa i myśli pedagogicznej w Galicji (1772–1918), teoretycznych problemów edukacji Komisji Edukacji Narodowej, dydaktyki historii oraz metodologii badań historycznooświatowych; por. Z. Ruta, *In memoriam*, [w:] *W służbie szkoły*

też do wnikliwej oceny informacji z dziejów edukacji zawartych w rozprawach pedagogów galicyjskich, związanych głównie ze środowiskiem krakowskim.

Czesław Majorek charakteryzując historiografię oświatowo-pedagogiczną Galicji, wyróżnił trzy postawy badawcze: autonomiczną, historyczną i pedagogiczną. W odniesieniu do Galicji można sądzić, że w początkowym okresie dominowała postawa pedagogiczna, a pod koniec okresu autonomicznego również historyczna (koniec XIX i początek XX w.). Cz. Majorek precyzyjnie zdefiniował obie orientacje:

Orientacja historyczna historiografii edukacyjnej polega na stosowaniu rygorów badania naukowego historyka w rekonstrukcji zjawisk oświatowo-pedagogicznych przeszłości. Tu badacza interesuje problem niejako dla niego samego: na podstawie źródeł analizuje on przejawy zależności pomiędzy zmianami społecznymi, politycznymi, ekonomicznymi a podążającą za nimi edukacją. Raczej interesuje się instytucjami edukacyjnymi, ich społeczną i polityczną funkcją niż intelektualnymi przejawami ich działalności. Pragnie zrekonstruować sylwetki ludzi edukacji i ślady ich działalności, jednakże bez ambicji wykorzystania tego dorobku we współczesności. Słowem – „historycznie zorientowany” historyk wychowania poszukuje prawdy historycznej dla niej samej, prawdy źródłowej albo źródłowo udokumentowanej.

Wreszcie orientacja pedagogiczna uprawiania historii wychowania opiera się na regule poszukiwania antecedenencji współczesnych zjawisk edukacyjnych. Dla badacza tej orientacji przeszłość edukacyjna jest interesująca o tyle, o ile wspomaga wyjaśnienie terażniejszości. Nie chce jej badać dla spełnienia ideału prawdy o przeszłości, nie chce jej poznać dla samego poznania, bo sądzi, że najważniejszą rolę odgrywa wiedza o przeszłości żywej, przeszłości służebnej, przeszłości możliwej do aplikowania. Zarówno więc instytucje i postaci, dorobek intelektualny nauk o wychowaniu czy myśli edukacyjnej, społeczna funkcja powszechnej, uniwersalnej działalności wychowawczej człowieka – wszystko to jest dla niego ważne z punktu widzenia potrzeb terażniejszości i przyszłości¹².

Orientacja pedagogiczna szczególnie dominuje w pracach grona pedagogów tworzących podwaliny oświaty w pierwszych latach autonomii. Postawa ta widoczna jest w pracach Stanisława Zarańskiego, Zygmunta Sawczyńskiego, Hipolita i Władysława Seredyńskich, Bronisława Trzaskowskiego i innych. Dla tej grupy pedagogów historia wychowania stanowiła głównie odniesienie do interpretacji współczesnych problemów edukacyjnych. Dzieje oświaty były argumentacją oceny aktualnych zjawisk, wsparciem argumentów lub zobrazowaniem własnych przemyśleń. Sądzić należy, iż przeszłość pedagogiczna była dla nich aktualnością, a nie wskazaniem wynikającym z tradycji.

Pamiętać należy, iż wiek XIX przyniósł ożywienie w rozwoju myśli oświatowej. Nowe koncepcje pedagogiczne rodziły się w atmosferze przemian społeczno-politycznych, idee oświatowe przenikały się nawzajem. Pojawił się model pedagoga formułującego swoje poglądy w aspekcie historycznego i współczesnego rozwoju nauk pedagogicznych. Tworząc więc nowe wartości poznawcze lub praktyczne zalecenia pedagogiczne, pedagog musiał się opierać na znanych już rozwiązaniach, akceptując je lub z nimi polemizując.

i nauki. Księga poświęcona Profesorowi Czesławowi Majorkowi, pod red. Z. Ruty, R. Ślęczki, Kraków 2003, s. 5–17.

¹² Cz. Majorek, op. cit., s. 11–12.

Znajomość historycznego i aktualnego stanu wiedzy pedagogicznej ułatwiała tworzenie nowych koncepcji lub wzbogacenie istniejących. Rozwój nauk humanistycznych, z filozofią na czele, wymagał rzetelnej wiedzy merytorycznej. Od pedagoga aspirującego do tworzenia kompendiów oczekiwano wiedzy z zakresu dokonań wcześniejszych i osiągnięć współczesnych. Galicyjscy pedagodzy wykazywali znajomość dokonań polskiej i szczególnie niemieckojęzycznej pedagogiki. Konfrontowali swoje doświadczenia z obcymi. Proces ten był utrudniony i powolny. Szkoła, której służyli, mimo autonomii ulokowana była w systemie szkolnictwa niemieckiego względnie austriackiego¹³. W podręcznikach pedagogiki pojawiały się dwa podejścia do przeszłości edukacyjnej. Powtórzone w galicyjskich podręcznikach historii wychowania. Typowym przykładem była praca historycznooświatowa Franciszka Majchrowicza, w której napisał:

Historia pedagogii ma za zadanie przedstawić w sposób systematyczny rozwój poglądów na cele i środki wychowania, a zarazem nakreślić obraz tych prób i usiłowań, jakie rozmaite narody w różnych czasach podejmowały w zakresie praktycznego wychowania i nauczania młodzieży.

Rozróżnić tedy można dwie części historii pedagogii, ściśle ze sobą złączone:

a) Historię pedagogii teoretycznej, t.j. historię zapatrywań na cele i środki wychowania – i

b) dzieje pedagogii praktycznej, czyli dzieje wychowania prywatnego i publicznego.

Nie zawsze i nie wszędzie obie te części mogą być równomiernie traktowane. W ciągu wieków wyłaniały się często śmiałe poglądy na wychowanie, podzielane tylko przez niektórych myślicieli i pedagogów, a były i takie, które choć uznane przez ogół danego społeczeństwa, nie znalazły wcale zastosowania w praktyce.

Obowiązkiem historii pedagogii jest rozważać pilnie tak poglądy i zapatrywania teoretyków pedagogicznych, jak niemniej rozpatrywać historię szkół. Szkoły bowiem są ponieważ widomym urzeczywistnieniem tego, co w pewnych czasach i u pewnych narodów uznano za pożądane i użyteczne w dziedzinie teorii pedagogicznej.

Dzieje pedagogii z wielu względów są ważne i pouczające. Dają nam one poznać jedną z najważniejszych stron historii cywilizacji, przyczyniają się znakomicie do należytego zrozumienia dzisiejszego stanu sztuki wychowania i metod nauczania, budzą w nauczycielu wychowawcy przeświadczenie o ważności jego zadania, stawiają mu przed oczy wspaniałe wzory godne naśladowania, roztaczają przed jego oczyma obraz oddziaływania etycznego pokoleń starszych na późniejsze.

Z drugiej strony te same dzieje wskazują mu, jak trudną jest sztuka wychowania, od ilu czynników zawisła, jak w porównaniu z pracami znakomitych mistrzów należy być skromnym w ocenianiu własnej na polu pedagogicznym działalności, jak ostrożnym i oględnym w wyborze środków pedagogicznych i dydaktycznych¹⁴.

Starano się analizować teorię i praktykę pedagogiczną, tworząc jej obraz przydatny współczesnej oświacie.

¹³ Syntetycznie analizuje ten proces A. Meissner, op. cit., s. 82; poziom kontaktów i stan pedagogiki galicyjskiej ocenia też: Cz. Majorek, W. Marmon, *Dorobek Drugiego Polskiego Kongresu Pedagogicznego we Lwowie (1909)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1989, z. 131, s. 113–148.

¹⁴ F. Majchrowicz, *Historia pedagogii dla użytku seminariów nauczycielskich i nauki prywatnej*, Lwów 1907, s. 1–2.

Europejska i polska myśl pedagogiczna w dorobku galicyjskich pedagogów

Pedagodzy galicyjscy byli zorientowani w istotniejszych osiągnięciach zachodnioeuropejskiej pedagogiki. Wiedzę o klasycznych teoriach nauczania i wychowania wykorzystywali w kreowaniu własnych koncepcji oświatowych. Niestety, często jej stan był wybiórczy, głębiej skierowany na wybraną problematykę, odpowiadającą własnym teoriom oświatowym. Przykładem tego były prace Stanisława Zarańskiego¹⁵.

Na poglądy pedagogiczne Stanisława Zarańskiego szczególny wpływ wywarły cztery wielkie ściśle ze sobą powiązane systemy pedagogiczne: Franciszka Bacona, Jana Amosa Komeńskiego, Jana Henryka Pestalozziego oraz Jana Fryderyka Herbarta, nieco mniejszy zaś pedagogika Johna Locke'a.

Zrozumienie teorii pedagogicznej Zarańskiego zależy od oceny związku jego koncepcji z tymi popularnymi systemami. Każdy z nich odgrywał bowiem pewną rolę w kształtowaniu się jego poglądów dotyczących teorii i praktyki oświatowej. Kluczowe jednak były poglądy Franciszka Bacona. Fascynowała go szczególnie baconowska nauka o indukcji. W rozważaniach z zakresu nauczania historii oraz metodyki nauczania początkowego nawiązywał do niej wielokrotnie. Zainteresowanie to widoczne jest już w jego wczesnych pracach, m.in. *O sposobach wykładania dziejów* (Kraków 1864). Pogłębioną wykładnię zastosowania idei indukcji w metodyce historii dał w pracy pt. *O reformie wykładów dziejowych na podstawie indukcji* (Kraków 1868) oraz *O zasadach w układaniu dzieł elementarnych* (Kraków 1869). Ukoronowaniem zaś było dzieło pt. *Nowy organ dydaktyki według metody Bacona* (Kraków 1882), stanowiące próbę zebrania i usystematyzowania wcześniejszych rozważań opartych na analizie aforyzmów Bacona zawartych w *Novum organum*.

W Polsce zainteresowanie pracami F. Bacona wykazywała Komisja Edukacji Narodowej, zalecając np. dokonanie klasyfikacji nauk do ksiąg elementarnych w oparciu o „porządek umiejętności ludzkich przez Bacona ułożony”¹⁶. W XIX w. nawiązywało się do poznania baconowskiej myśli naukowej, czego wyrazem była praca Michała Wiszniewskiego¹⁷. Starano się przeszczepić na grunt polskiej dydaktyki dorobek Bacona.

Dzieje myśli pedagogicznej podzielił Zarański na trzy epoki. Cezurę dla poszczególnych okresów stanowiły koleje życia Franciszka Bacona. Pierwsza epoka trwała – zdaniem Zarańskiego – od starożytności do 1620 r., do wydania *Novum organum*. Druga obejmowała lata 1620–1626, a trzecia zamykała się w przedziale od 1626 r., czyli śmierci Bacona, do współczesności. Uważał więc Zarański, że prace Bacona zamykają niejako tradycyjny okres w rozwoju pedagogiki a zarazem otwierają nowy, dla którego stanowią inspirację.

Już na wstępie nasuwa się wszakże wątpliwość natury merytorycznej. Otóż podstawą do zaproponowania podobnego podziału powinna być szeroka wiedza,

¹⁵ Stanisław Józef Zarański (1817–1889) pedagog zasłużony w rozwoju myśli pedagogicznej, szczególnie teorii wychowania narodowego, popularyzator dokonań Komisji Edukacji Narodowej, metodyki nauczania historii; por. A. Kliś, *Myśl pedagogiczna Stanisława Zarańskiego*, Kraków 1986.

¹⁶ R. Dutkova, *Komisja Edukacji Narodowej. Zarys działalności. Wybór materiałów źródłowych*, Wrocław 1973, s. 131.

¹⁷ Por. M. Wiszniewski, *Bacona metoda tłumaczenia natury*, Kraków 1834.

oparta na naukowej literaturze przedmiotu, wśród której znalazłyby się zarówno podstawowe prace z dziedziny historii wychowania, jak i zasadnicze dzieła wybitnych twórców myśli pedagogicznej, od Platona i Arystotelesa poczynając. Tymczasem Zarański oparł analizę „pierwszej epoki” jedynie na pracy niemieckiego pedagoga Gustawa Baura¹⁸, posiadającej charakter encyklopedyczny, a więc nie dającej podstaw do całościowej analizy myśli pedagogicznej od starożytności do Odrodzenia. Oparcie zaś własnych rozważań tylko na tej pozycji, bezkrytycznej w stosunku do koncepcji Bacona, musiało niejako służyć tendencyjnemu wyeksponowaniu jego znaczenia dla rozwoju myśli pedagogicznej.

Trzeba przyznać, że Zarański podjął próbę krytycznej polemiki z tekstem G. Baura, chociaż ma ona często charakter tendencyjny. Np. przypisuje on Baurowi eksponowanie zasady dedukcji w myśli pedagogicznej lub brak w tym względzie jednoznacznego stanowiska¹⁹. Tymczasem interpretacja taka nie odpowiada treści pracy Baura, w której – powołując się na Goethego – pisze on wyraźnie, że życie można poznać od szczegółu do ogółu²⁰.

Odmienne od protestanta Baura pojmował też Zarański rolę Kościoła rzymskiego w wychowaniu. Stał bowiem na stanowisku klerykalnym, bezkrytycznym wobec miejsca Kościoła katolickiego w tej dziedzinie. Krytycyzm G. Baura wobec wychowania religijnego w średniowieczu, a szczególnie w stosunku do stosowania kar fizycznych²¹, sprowadzał Zarańskiego do bliżej nieokreślonej „wadliwości treści i dróg dydaktyki średniowiecznej”²². Świadomie nie dostrzegał on Kościoła jako instytucji kształtującej wadliwą dydaktykę. Niedoskonałość oświaty średniowiecznej w Polsce wiązała nie ze stosunkami społecznymi i monopolem oświatowym Kościoła, a jedynie upadkiem ekonomicznym i pogardą dla pracy²³. Symptomatyczny był również atak Zarańskiego na pozytywną w historiografii niemieckiej ocenę reformacji i roli Marcina Lutera w kształtowaniu nowożytnej myśli pedagogicznej²⁴.

Szczególnie wyczulony był Zarański na tendencje nacjonalistyczne w pedagogice niemieckiej. W szeregu swoich prac przypominał dzieje Niemiec, podkreślając ich „krwawą politykę” wobec Słowian. Pisał o tym zarówno w pracach z zakresu pedagogiki, dydaktyki historii, jak i w swoich podręcznikach²⁵. Według niego dzieje myśli pedagogicznej stanowią sumę równoprawnego wkładu pedagogik narodowych²⁶.

¹⁸ G. Baur, *Geschichte der Pädagogik* [...], [w:] K.A. Schmied, *Encyklopedie des gesamten Erziehungs- und Unterrichtswesen*, t. V, Gotha 1866, s. 709–796. Gustaw Baur (1816–1899) był protestanckim profesorem teologii w Niemczech. Zarański interesował się szczególnie jego pracą z historii pedagogiki zawartą w encyklopedii wychowawczej rektora gimnazjum w Stuttgarcie K. A. Schmieda.

¹⁹ S. Zarański, *Nowy organ dydaktyki według metody Bacona*, Kraków 1882, s. 2–3.

²⁰ G. Baur, op. cit., s. 712.

²¹ Ibidem, s. 738.

²² S. Zarański, op. cit., s. 34, 35.

²³ Ibidem, s. 37.

²⁴ Ibidem, s. 42–45.

²⁵ Np. S. Zarański, *O zmianach koniecznych w nauce dziejów ojczystych*, Lwów 1874.

²⁶ S. Zarański, *Ocena „Szkoły”, pisma poświęconego sprawom szkół ludowych tudzież seminariów nauczycielskich*, Kraków 1868, s. 11.

Korzystając z niemieckiego zarysu historii wychowania starał się więc Zarański sformułować generalną ocenę pierwszego okresu do 1620 roku. Podjęta próba nie została uwieńczona powodzeniem. Powstał materiał mało oryginalny.

Drugi okres otwierała, zdaniem Zarańskiego, data wydania *Novum organum* – dzieła, które zapoczątkowało nowożytną myśl pedagogiczną opartą na zasadzie indukcji, stanowiącej dlań podstawę metodyki nauczania początkowego oraz dydaktyki historii²⁷. Stanisław Zarański dokonał analizy prac Bacona starając się podkreślić ich aktualność na gruncie dydaktyki. Nie był jednak w pełni oryginalny. Np. dane biograficzne Franciszka Bacona i niektóre elementy krytycznej analizy jego poglądów zaczerpnął z pracy niemieckiego pedagoga Kuno Fischera²⁸. Przedstawiony przez niego życiorys Bacona jest właściwie dosłownym streszczeniem odpowiednich fragmentów wspomnianej pozycji.

W swoich pracach z zakresu dydaktyki historii oraz nauczania początkowego Zarański często powoływał się na autorytet Komeńskiego. Podobnie jak Komeński uważał, iż niepowodzenia dydaktyczne wynikają ze źle dobranej metody nauczania. Komeński podkreślał znaczenie poznania zmysłowego jako fundamentalnej zasady pedagogiki i dydaktyki. Zarański także starał się zastosować zasadę poglądowości, pisząc, iż „prawdziwość i pewność wiedzy od niczego nie zależą w tym stopniu, jak od świadectwa zmysłów”²⁹. Można stwierdzić, że wskazanie to stanowiło dlań podstawę działań metodycznych, szczególnie w odniesieniu do klas niższych³⁰. Nie powołując się wprost na J.A. Komeńskiego, rozumiał identycznie jak on znaczenie dydaktyczne poglądowości. Praktycznie zastosował zasadę poglądowości w zaleceniach metodycznych w nauce historii i nauczaniu początkowym³¹.

W poglądach Zarańskiego widoczny jest wpływ pedagogiki J. Locke’a. Wykorzystał jedynie jej fragmenty do praktycznych potrzeb swoich wywodów. Pomiął np. w swoich rozważaniach podstawową dla pedagogiki J. Locke’a teorię odrzucenia idei wrodzonych, przejął natomiast twierdzenie, iż pierwszym źródłem poznania są zmysły, a znajomość zewnętrznego świata wyłącznie od nich zależy. Uważał, że J. Locke przeniósł indukcję z zasad dydaktycznych do pedagogiki³². W tej opinii kryje się prawdopodobnie pośrednia akceptacja twierdzenia o braku u dziecka idei wrodzonych. Rozumowanie to wynika z faktu, iż niejako konsekwencją przyjęcia zasady *tabula rasa* było uznanie, że dziecko zdobywa wiedzę stopniowo od szczegółu do ogólnych, abstrakcyjnych pojęć, czyli drogą poznania indukcyjnego. Odrzucił natomiast koncepcję wychowania moralnego J. Locke’a, jako niewypływającą z ducha religijnego³³.

²⁷ S. Zarański, *O reformie wykładów dziejowych na podstawie indukcji*, Kraków 1868.

²⁸ Kuno Fischer (1824–1907) filozof niemiecki, szczególnie zajmował się historią filozofii nowożytnej oraz badaniem heglizmu; autor krytycznej analizy poglądów F. Bacona. K. Fischer, *Francis Bacon und seine Nachfolger. Entwicklungsgeschichte der Erfahrungsphilosophie*, Leipzig 1875; por. S. Zarański, *Nowy organ...*, s. 56–67.

²⁹ J.A. Komeński, *Wielka dydaktyka*, wstęp i komentarz B. Suchodolski, Wrocław 1965, s. 199

³⁰ S. Zarański, *Do zacnych lwowian pragnących oświaty ludu*, Kraków 1872, s. 8.

³¹ S. Zarański, *O reformie wykładów dziejowych...*, s. 122.

³² S. Zarański, *Nowy organ...*, s. 192.

³³ *Ibidem*, s. 192

Znaczący wpływ na poglądy pedagogiczne Stanisława Zarańskiego miały prace J.H. Pestalozziego. Formułując zasady swojej metodyki musiał Zarański uwzględnić osiągnięcia Pestalozziego. Według jego poglądów opracował podstawę nauczania elementarnego opartą na znajomości rozwoju psychicznego ucznia. Zadaniem nauczania było więc porządkowanie wyobrażeń i czynienie ich jasnymi i zrozumiałymi, miały bowiem stanowić postawę wiedzy ogólnej. Jako pierwszy na gruncie polskiej dydaktyki historii powołał się Zarański na autorytet pedagoga szwajcarskiego³⁴. Pod jego też wpływem formułował zalecenie stosowania w procesie dydaktycznym zasady pogładowości, pisząc: „Według zasad Pestalozziego wszelka nauka w początkach powinna być żywiołów pojęciem i ucznia w nich stwierdzeniem, do czego głównie za pomocą zmysłów przez unaocznienie przedmiotu zdążyć należy”³⁵.

Zarański stał więc na stanowisku nowoczesnej dydaktyki, której inspiratorem był J.H. Pestalozzi. Można stwierdzić, że wyprzedził on dzisiejszy postulat stopniowania trudności. Uważał bowiem, że w procesie nauczania należy uwzględnić różnice w tempie pracy i stopniu zaawansowania w nauce poszczególnych uczniów, „nie pozwalając uczniowi niebezpiecznych skoków i nie zmagając go do rzeczy przechodzących jego pojęcie”³⁶.

Pełen uznania dla istotnej roli J.H. Pestalozziego w kształtowaniu nowoczesnej pedagogiki, Zarański pisał:

Odkał słynny pedagog Szwajcar Pestalozzi czerpiąc w miłości pacholat głównie wychowania zasady wskazał, jak dzieci do umysłowej samodzielności pobudzać należy, a uczniowie jego po wszystkich niemal krajach Europy rozpierchnęli się i do podniesienia szkółek elementarnych skutecznie przyłożyli, nie można już pod tym względem najmniejszych mieć wątpliwości³⁷.

Obok wymienionych dwóch fundamentalnych systemów dydaktycznych J.A. Komeńskiego i J.H. Pestalozziego, korzystał Zarański w swych rozważaniach z poglądów dydaktycznych J.F. Herbarta. Przyjął herbertowski uzasadnienie pedagogiki przez filozofię praktyczną. Pedagogika Zarańskiego kształtuje filozofię praktyczną, kształtuje cnotę³⁸, zaś zgodnie z poglądami Herbarta cnota jest nazwą „całości celu wychowawczego”. Istnieje więc wyraźna zbieżność między nimi w rozumieniu celów wychowania. Wpływ pedagogiki Herbarta widoczny jest także w zaleceniach dydaktycznych, w których Zarański przyjął za podstawę procesu nauczania między innymi zasadę „pedagogiczno-dydaktyczną”³⁹, rozumianą jako herbertowskie nauczanie wychowujące.

Starał się też krytycznie odnosić do Herbarta. Przeładowanie programu obciąża pamięć ucznia i jest bezużyteczna w dalszym życiu społecznym. Zarański odnosił ten postulat do klasycznego gimnazjum galicyjskiego i nie zgadzał się z ideą

³⁴ Zwrócił na to uwagę J. Maternicki, *Dydaktyka historii w Polsce 1773–1918*, Warszawa 1974, s. 297.

³⁵ S. Zarański, *O sposobach wykładania dziejów*, Kraków 1864, s. 37.

³⁶ Ibidem, s. 36.

³⁷ Ibidem, s. 37.

³⁸ S. Zarański, *Nowy organ...*, s. IX.

³⁹ S. Zarański, *Rzecz o naszym wychowaniu publicznym*, Kraków 1866, s. 18–19.

herbartowskiej szkoły średniej⁴⁰, stworzonej w sformalizowanej i schematycznej treści nie przez samego Herbart, a przez jego kontynuatorów.

Zarański wykazywał również pewną wiedzę o innych koncepcjach pedagogicznych. Przykładem jest jego ogólnikowa ocena pedagogiki naturalistycznej J.J. Rousseau. Podobnie potraktował pedagogikę Jana Bernarda Basedowa, aczkolwiek w jego poglądach widoczny jest jej wpływ. Tak jak Basedow, dążył bowiem do utworzenia średniej szkoły ogólnokształcącej z rozbudowanym programem przedmiotów realnych, która miała służyć potrzebom społecznym. Odrzucał jednak całkowicie basedowską tolerancję i postulat nauczania religii w oparciu o przesłanki racjonalistyczne i ponadwyznaniowe.

Ze środowiskiem krakowskim związany był Władysław Seredyński⁴¹, autor wielu istotnych dla pedagogiki galicyjskiej prac. W pierwszej rozprawie dotyczącej oświaty⁴², a poświęconej kształceniu nauczycieli, odwołał się do polskiej tradycji pedagogicznej⁴³; powołując się na zalecenia Andrzeja Frycza Modrzewskiego twierdził, iż podstawą pracy nauczyciela jest jego powołanie. Apelował do galicyjskich władz oświatowych o właściwe kształcenie nauczycieli i docenianie ich roli w procesie edukacji. Młody 25-letni nauczyciel starał się stworzyć koncepcję edukacyjną służącą interesom polskim, ale w zgodzie z ideą autonomicznego habsburskiego państwa. Ilustracją poglądów W. Seredyńskiego jest podręcznik *Pedagogia polska w zarysie* (Lwów 1868). Podręcznik składa się z dwóch części oraz dodatku. W pierwszej autor dokonał analizy podstawowych pojęć pedagogicznych, w drugiej przedstawił ocenę głównych zakresów wychowania⁴⁴. Historia wychowania była dla Seredyńskiego tylko uzupełnieniem jego rozważań pedagogicznych. Już we wstępie zastrzegł, że „Przejrzawszy wszystko, co tylko w naszym i obcych językach tej treści wydane do rąk dostać mogłem”⁴⁵, oparł się na uznanych pedagogicznych autorzytetach. Analizując proces wychowania, odniósł się do J. Śniadeckiego⁴⁶, symbolu polskiej tradycji. Rozumiał istotę dorobku pedagogiki europejskiej, ale nie potrafił w aspekcie historycznym jej wyodrębnić. Była dla niego bardziej współczesnością niż tradycją edukacyjną, np. dotyczy to J.J. Rousseau⁴⁷, europejskiego pedagoga, którego oceniał bez głębszej analizy znaczenia naturalizmu. Mimo to rozumiał miejsce

⁴⁰ S. Zarański, *Nowy organ...*, s. 251–255; por. też A. Kliś, *Uwagi Stanisława Zarańskiego o galicyjskim ustroju szkolnym*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1984, z. 92, s. 40–43.

⁴¹ Władysław Seredyński (1841–1893) pedagog, nauczyciel i dyrektor seminariów nauczycielskich. Współpracował z Towarzystwem Naukowym Krakowskim i Akademią Umiejętności, autor wielu istotnych dla polskiej pedagogiki prac. Por. W. Szulakiewicz, *Władysław Seredyński. Studium z dziejów pedagogiki galicyjskiej*, Rzeszów 1995, s. 166.

⁴² W Seredyński, *Kilka myśli dotyczących przyszłego urządzenia zakładu nauczycielskiego szkół ludowych*, Kraków 1866, s. 26.

⁴³ Cz. Majorek, *Projekty reform szkolnictwa ludowego w Galicji u progu autonomii (1860–1873)*, Wrocław 1980, s. 226.

⁴⁴ W. Szulakiewicz, op. cit., s. 92–123.

⁴⁵ W Seredyński, *Pedagogia polska w zarysie*, Lwów 1868, s. V.

⁴⁶ Ibidem, s. 54, 57, 58.

⁴⁷ Ibidem, s. 35.

i rolę dziejów nauczania i wychowania w edukacji pedagogicznej⁴⁸. Stanowisko takie zaprezentował w dziele *Zasady logiki i dydaktyki dla użytku seminariów nauczycielskich polskich* (Wiedeń 1882).

W 1882 r. wydał pracę, którą po latach należy uznać jako wynik wcześniejszych studiów nad podręcznikiem pedagogiki, a zarazem uzupełnienie metodologiczne obejmujące próbę rozliczenia się z wkładem przeszłości edukacyjnej w stan pedagogiki współczesnej⁴⁹. Pretekstem wydania była rocznica Konstytucji 3 Maja. Historia wychowania „wskazuje jak terażniejszość rozwija się z przeszłości”⁵⁰ – stwierdził.

W krakowskim środowisku akademickim wyróżnia się działalność pedagoga oraz nauczyciela praktyka Leona Kulczyńskiego⁵¹. Prowadził wykłady z pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim. Koncentrował się na propagowaniu poglądów J.F. Herbarta. Mimo przemian wynikających z nurtu tzw. nowego wychowania, Kulczyński konsekwentnie stał na stanowisku herbartowskiego pojęcia pedagogiki. Jego wykłady uniwersyteckie obejmowały dzieje wychowania w XVI w.⁵² Elementy kształcenia w Europie i Ameryce były obszarem jego wykładów. Leon Kulczyński formułując zasady pedagogiki stwierdził, że stan oświaty kraju wpływa na poziom wykształcenia społeczeństwa. „Zwyczaje i obyczaje, prawa i urzędy, prądy ducha czasu, religijne i społeczne poglądy, [...] obejmuje myśl dziecka i młodzieńca jak gdyby w ramy i oprawę”⁵³. Podkreślał wpływ wielu czynników na kształtowanie człowieka. Błędem dla niego było bezkrytyczne traktowanie skuteczności wychowania, pisał: „czym bowiem jest człowiek ostatecznie, to zawdzięcza nie samemu tylko wychowaniu wobec tylu innych współdziałań”⁵⁴. Pedagogika według Kulczyńskiego bada przede wszystkim „ogólną naturę ludzką, idzie w ślad za nią, starając się wykryć jej prawa; rozważa bezwzględną wartość życia ludzkiego i cele, do których ono ma dążyć”⁵⁵.

Znajomość dziejów wychowania uznawał za użyteczną dla pedagoga w procesie kształcenia człowieka. Uważał, że ludzkość wyrasta z ducha cywilizacji antycznej, „szczególnie greckiej i rzymskiej, która najsilniejszy wpływ na późniejsze dzieje wywarła”⁵⁶. Poznanie ojczyznej przeszłości pozwala pedagogowi zrozumieć własne

⁴⁸ W. Szulakiewicz, op. cit., s. 116–120.

⁴⁹ W. Sereżyński, *Rys dziejów wychowania w biografjach i szkicach ze szczególnym uwzględnieniem szkół ludowych w Austrii i Polsce*, Tarnów 1891, ss. 239.

⁵⁰ Ibidem, s. 3, cyt. za W. Szulakiewicz, op. cit., s. 126.

⁵¹ Leon Kulczyński (1847–1932) pedagog, pierwszy docent pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim, nauczyciel w Gimnazjum św. Anny oraz w III Gimnazjum im. Króla Jana III Sobieskiego; organizator praktyk pedagogicznych studentów kandydatów do zawodu nauczycielskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Por. A. Meissner, op. cit., s. 87–88; M. Skowron, *Życie i działalność pedagogiczna Leona Kulczyńskiego*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 9: *Biografie pedagogiczne*, red. Cz. Majorek, J. Potoczny, Rzeszów 1997, s. 93–101; PSB, t. XVI, 1971, s. 140–141.

⁵² M. Skowron, op. cit., s. 94–101.

⁵³ L. Kulczycki, *Ogólne zasady pedagogiki*, Kraków 1911, s. 3.

⁵⁴ Ibidem, s. 4.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem, s. 72.

społeczeństwo⁵⁷. W realizacji treści historycznych dopuszczał stosowanie baconowskiej metody indukcji⁵⁸.

Sądzić jednak należy, iż herbartyzm i z niego wynikająca koncepcja kształcenia nauczycieli były podstawowe dla jego rozważań. Dowodzi tego wielokrotne powracanie do rozprawy habilitacyjnej z 1880 roku na temat *Wykształcenie nauczyciela gimnazjalnego*. Przykładem jest odbitka z czasopisma „Muzeum”, podobnego w swym poznawczym charakterze do poprzednich. Była to rozprawa o edukacji nauczycieli szkół średnich⁵⁹.

Z Krakowem czasowo związany był Antoni Danysz, który rozpoczął swą działalność na niwie galicyjskiej oświaty jako nauczyciel Gimnazjum św. Anny. Urodzony w Poznaniu w 1853 r., po epizodzie krakowskim związał się na stałe ze środowiskiem pedagogów Lwowa. Podobnie jak Leon Kulczyński, herbartyzm propagował w środowisku lwowskim Mieczysław Baranowski (1851–1898)⁶⁰, aktywny galicyjski pedagog związany z czasopismem „Szkoła”. Niestety ich ciekawe rozważania nie mogły znaleźć swojego godnego miejsca w tej pracy.

Oceniając zainteresowanie dziejami oświaty i wychowania krakowskiego środowiska pedagogicznego, trudno wyczerpać wszystkie akcenty zawierające się w pracach dotyczących oświaty. Świadomie pominięto analizę ściśle historyczno-oświatowych dzieł. Sądzić należy, iż jest to jedynie przyczynek i zapowiedź systematycznych i gruntownych badań nad rozwojem galicyjskiej historii wychowania.

History of education in Galician pedagogical works of Cracow pedagogical circles

Abstract

History of education in Galician pedagogical works was inspired by the organizational and research status. Pedagogical circles of Cracow concentrated around three elementary groups of activists and theoreticians of the educational thought. The first group included the enthusiasts who tried to take the opportunity to create a Polish school of pedagogical thought in the situation of educational autonomy. They did not obtain formal pedagogical education, but were self-taught activists who treated educational work as a social and patriotic mission. The symbol of this group was Stanisław Zaráński, a lawyer, the director of the Support Office of the royal-imperial Higher National Court in Cracow. The second group was formed by the professionally active teachers, especially concerned with teachers training. Such persons were Hipolit and Władysław Serebyński, and the gymnasium teachers who were encouraged to write papers on their subjects, as well as on didactics and pedagogy by the 1875 ministerial regulation. It ordered to include at least one scientific paper in the annual report written by school management. The most numerous teams of creative teachers were employed in St. Ann's Gymnasium, St. Hyacinth Gymnasium, and King Jan III Sobieski's Gymnasium. The third, most important group was the group of scientists associated with the Jagiellonian University. Pedagogy was taught in the Cracow University as early as in the first half of the 19th century,

⁵⁷ Ibidem, s. 71–72.

⁵⁸ Ibidem, s. 91.

⁵⁹ L. Kulczyński, *Praktyczny kurs kształcenia nauczycieli szkół średnich*, Lwów 1906 [odbitka z „Muzeum”], s. 1–55.

⁶⁰ M. Baranowski, *Pedagogika do użytku seminariów nauczycielskich*, Lwów 1893. Pedagog, dyrektor seminarium żeńskiego we Lwowie.

marginally, e.g. within the framework of theology. The autonomy activated the University authorities. In 1875, an unsuccessful attempt to create a Chair of Pedagogy was made, and repeated in 1900, to similar effect. A breakthrough in the development of pedagogy at the Jagiellonian University was the activity of Leon Kulczyński. Yet it must be remarked that also earlier lectures had been delivered by e.g. Józef Kremer and Maurycy Straszewski. The common forum for the exchange of views between the three groups was the royal-imperial Towarzystwo Naukowe Krakowskie (Cracow Society of Learning), and later on - Akademia Umiejętności (The Academy of Learning). Despite strong bonds with the German achievements, standards of pedagogical compendia in Galicia (in Cracow and Lviv circles) were distant from the European models for textbooks. In Galician pedagogy, the necessity to separate the history of educational thought and practice had been forgotten, and the subject was incorporated in the issues of theory of teaching and upbringing, discussed in the course-book texts.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

HISTORIA WYCHOWANIA I HISTORYCY WYCHOWANIA
W POLSKICH ŚRODOWISKACH NAUKOWYCH (WYBÓR)

Władysława Szulakiewicz

Ze Lwowa do Krakowa.

Lwowscy historycy wychowania w Krakowie

Uwagi wstępne

Po zakończeniu II wojny światowej pracownicy nauki lwowskich uczelni zmuszeni zostali do podjęcia decyzji o przeniesieniu się do innych ośrodków akademickich w Polsce. W grupie tej znaleźli się historycy oświaty, wychowania i kultury związani dotąd z Uniwersytetem Jana Kazimierza¹.

Na wstępie rozważań niezbędne jest określenie, kogo zaliczamy do grona lwowskich historyków wychowania². Posługując się tym pojęciem, biorę pod uwagę badaczy, którzy zdobyli wykształcenie we Lwowie w zakresie historii wychowania, uczestniczyli w pracach towarzystw czy komisji lwowskich mających na celu popularyzację przeszłości oświatowo-wychowawczej, mieli ustalone miejsce w środowisku naukowym Lwowa, ponadto w okresie wojny i okupacji często współpracowali w ramach tajnego nauczania. Lwów jako miejsce urodzenia ma w tym przypadku drugorzędne znaczenie. Trzeba jednak nadmienić, że cechą charakterystyczną twórczości badaczy, którzy wyszli ze Lwowa, była prezentacja dziejów oświaty i wychowania

¹ Problematyce lwowskich historyków wychowania poświęciłam następujące artykuły: *Pokolenie lwowskich historyków oświaty i wychowania*, [w:] *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Miqso*, Pułtusk-Warszawa 2004, s. 137–148; *Instytucjonalizacja lwowskiej historii wychowania*, [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. II, pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2004, s. 329–350; *Zainteresowania badawcze lwowskich historyków oświaty i wychowania lat międzywojennych*, [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. I, pod red. J. Maternickiego, Rzeszów 2004, s. 222–233; *Członkowie Lwowskiego Oddziału Komisji do Badania Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce (1920–1929)*, [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. V, pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2007, s. 386–395; *Lwowski okres w życiu i twórczości Antoniego Knota*, [w:] *W służbie szkoły i nauki. Księga poświęcona Profesorowi Czesławowi Majorkowi*, pod red. Z. Ruty i R. Ślęzki, Kraków 2003.

² W rozważaniach posługuję się wcześniej przyjętą definicją historyka wychowania, która brzmi: „Historykiem wychowania jest każdy, kto prowadzi badania naukowe w dziedzinie historii edukacji, zajmuje się w sposób fachowy edytorstwem źródeł historycznych i naukową informacją w tej dziedzinie, upowszechnia w druku wiedzę o przeszłości oświatowej lub też uprawia ogólniejszą refleksję nad historią wychowania i jej nauczaniem”. Patrz: W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania. Studium historiograficzne*, Toruń 2000, s. 58.

na tle przemian kulturowych, co możemy określić mianem historyczno-kulturowej orientacji lwowskiej historiografii oświatowo-wychowawczej.

Przyjmując takie oto ustalenie, w swoich rozważaniach biorę pod uwagę grupę osób będących uczniami Stanisława Łempickiego (1886–1947)³, wykształconych przez niego, jak i innych wybitnych mistrzów związanych z UJK. Do tego grona należy zaliczyć: Czesława Lechickiego (1906–2001)⁴, Karola Lewickiego (1909–1991)⁵, ks. Alfonsa Schletza (1911–1981)⁶, Józefa Skoczka (1903–1966)⁷. Inni historycy

³ Jego osobie poświęcono m.in. opracowania: H. Barycz, *W blaskach epoki odrodzenia*, Warszawa 1968 s. 380–414; J. Hulewicz, *Stanisław Łempicki (25 V 1886–2 XII 1947)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 3–4, s. 123–137 i odb., Kraków 1948, ss. 15; E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki – człowiek i historyk*, Toruń 2003; S. Grzybowski, *Stanisław Łempicki historyk – wychowawca*, [w:] S. Łempicki, *Mecenat wielkiego kanclerza. Studia o Janie Zamojskim*, wyd. S. Grzybowski, Warszawa 1980, s. 5–36; J. Kleiner, *Stanisław Łempicki*, „Twórczość” 1948, z. 3, s. 70–75; Ł. Kurdybacha, *Wspomnienie o Stanisławie Łempickim*, „Pamiętnik Literacki” 1947, s. 367–376; ks. A. Schletz, *Stanisław Łempicki (1886–1947)*, „Nasza Przeszłość” 1948, t. IV i odb., Kraków 1948, ss. 31; W. Szulakiewicz, *Ideologia w narracji historycznej. Stanisława Łempickiego wizerunek polityka–wychowawcy*, [w:] *Polityczna obecność filozofii*, pod red. M. Szulakiewicza, Toruń 2002, s. 115–126; eadem, *Stanisław Łempicki (1886–1947)*, [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2007, s. 553–568, eadem, *Udział Stanisława Łempickiego w kształtowaniu oblicza naukowego historii wychowania (W pięćdziesiątą rocznicę śmierci)*, [w:] *Historia wychowania XX wieku. Dorobek i perspektywy*, pod red. T. Gumuły, J. Krasuskiego, S. Majewskiego, Kielce 1998, s. 77–85, H. Żarnowska, *Bibliografia prac Stanisława Łempickiego*, [w:] S. Łempicki, *Wiek złoty i czasy romantyzmu w Polsce*, wybór i oprac. J. Starnawski, Warszawa 1992, s. 840–881 (Bibliografia zawiera także zestawienie rękopisów).

⁴ Patrz: biogramy Cz. Lechickiego: S. Dziki, M. Glogier, *Czesław Lechicki (1906–2001) – religioznawca, prasoznawca*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2001, t. IV, z. 2(8), s. 367–373; S. Dziki, P. Dubiel, *Czesław Lechicki (ur. 30.03. 1906 we Lwowie, zm. 19.03. 2001 w Krakowie)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2001, nr 1–2, s. 160–163.

⁵ Informacje o K. Lewickim patrz: Archiwum UJ (dalej AUJ) WF II 504, Akta doktorskie K. Lewickiego oraz S III 246 akta osobowe; W. Berbelicki, *Karol Lewicki (1909–1991)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1993, R. XLIII, s. 249–252; idem, *Bibliografia prac Karola Lewickiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1995, R. XLV, s. 197–207; *Dzieje Uniwersytetu Lwowskiego w twórczości Karola Lewickiego*, [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. IV, pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka, Lwów–Rzeszów 2006, s. 70–77.

⁶ Dane o ks. A. Schletzu patrz: J. Dukała, *Schletz Alfons Franciszek (1911–1981)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 35, Wrocław 1994, s. 517–519; Z. Jakubowski, *Ksiądz Alfons Schletz. Szkic biograficzny*, „Nasza Przeszłość” 1971, t. 36, s. 20–28; S. Łempicki, *O pracach ks. Alfonsa Schletza*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, nr 3–4; „Nasza Przeszłość” 1978, t. 50 (w całości poświęcony ks. A. Schletzowi).

⁷ Dane biograficzne podaję na podstawie następujących źródeł archiwalnych i opracowań: A UJ: S III 246; DC II 1, 2, 3 (spuścizna J. Skoczka); WHm 36, A PAN Warszawa III – 186 Spuścizna S. Truchima (rec. pracy *Wychowanie i szkolnictwo w średniowiecznej Polsce*); A UAM sygn. 164/55 akta doktorskie i sygn. 148/59 akta osobowe; H. Barycz, rec. *Wyboru pism pedagogicznych doby Odrodzenia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1959, nr 2; S. Fita, *Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza 1886–1986*, Wrocław 1990, s. 162–163; I. Kaniewska, *Skoczek Józef Stanisław (1903–1966)*, PSB, t. 38, Warszawa–Kraków 1997–1998,

z szkoły S. Łempickiego przenieśli się do Warszawy (Łukasz Kurdybacha), Wrocławia (Antoni Knot), Torunia (Bronisław Nadolski). W Lublinie zaś działał już w latach międzywojennych Jan Dobrzański. Dodać trzeba, że z Krakowem związany był od lat międzywojennych Jan Hulewicz, lwowiak z urodzenia i wykształcenia, gdyż studiował we Lwowie pod kierunkiem S. Łempickiego i W. Bruchnalskiego⁸. We Lwowie w 1930 r. uzyskał stopień dr filozofii za pracę pt. *Socjologia i idee historiozoficzne Stefana Żeromskiego* napisaną pod kierunkiem W. Bruchnalskiego. W tym samym roku w Krakowie na UJ został magistrem filozofii w zakresie pedagogiki. Habilitował się przed wojną w roku 1939.

Jak potwierdzają badania nad środowiskami historycznymi, pokolenie, do którego należał S. Łempicki, stosunkowo szybko awansowało i w okresie międzywojennym miało najwięcej do powiedzenia w nauce, kierując często katedrami naukowymi⁹. Tak też było w sytuacji mistrza lwowskich historyków wychowania S. Łempickiego. Natomiast jego uczniowie, chociaż ukształtowani naukowo we Lwowie, pozycję naukową budowali po II wojnie światowej w innych akademickich ośrodkach w Polsce. Jednym z nich był Kraków¹⁰.

W rozważaniach na powyższy temat podejmę próbę nakreślenia sytuacji wymienionych wcześniej historyków w ostatnich latach przed II wojną światową oraz latach wojny i okupacji. Przedstawię też skrótowo informacje dotyczące ich statusu naukowego, aby określić ich rangę w naukowym środowisku Krakowa.

Status naukowy lwowskich historyków wychowania – lata międzywojenne

W okresie międzywojennym stopień doktora w 1926 r. otrzymał J. Skoczek na podstawie pracy pt. *Historia rodziny Stecherów*¹¹, natomiast Cz. Lechicki i K. Lewicki uzyskali jedynie stopień magistra filozofii w zakresie historii z powodu zmian ustawy o stopniach naukowych. Wydana w 1932 r. rozprawa Cz. Lechickiego pt. *Mecenat Zygmunta III i życie umysłowe na jego dworze* przygotowywana była jako rozprawa doktorska, a w wyniku prawnych zmian stał się podstawą jego magisterium. Podobnie dyplom magistra został przyznany K. Lewickiemu w 1936 r. po przedłożeniu dysertacji *Uniwersytet Lwowski a powstanie listopadowe* (wydanej w 1937 r.). Ks. A. Schletz obronił doktorat w okresie konspiracyjnej działalności Wydziału

s. 206–207; W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1944–1956*, Kraków 2006, passim; eadem, *Lwowsko-krakowskie epizody w biografii naukowej Józefa Skoczka (1903–1966)* w druku; eadem, *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, pod red. A. Meissnera, W. Szulakiewicz, Toruń 2008, s. 733–737; M. Tyrowicz, *Józef Skoczek*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, R. 74, s. 1155–1156; H. Winnicka, *Józef Skoczek*, [w:] *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 477; J. Wolski, *Józef Skoczek*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1966, R. 9, z. 1–2, s. 172–173.

⁸ AUJ, DXLVII–1, Spuścizna J. Hulewicza, Dokumentacja z okresu studiów w UJK w latach 1924–1930.

⁹ Potwierdzają to badania prowadzone przez J. Maternickiego.

¹⁰ O innych uczonych, którzy wyszli z tego środowiska, zob. W. Szulakiewicz, *Pokolenie lwowskich historyków...*, s. 137–148.

¹¹ Promotorem pracy był Konstanty Chyliński.

Humanistycznego w 1942 r.¹², przed wojną w 1938 r. otrzymał dyplom magistra teologii¹³. Do uzyskania stopnia doktora habilitowanego, jak wynika ze źródeł, przygotowywał się przed II wojną światową przede wszystkim J. Skoczek. Był w pracach tych najbardziej zaawansowany. Ubiegał się, jak napisał w swoim życiorysie, o uzyskanie habilitacji w zakresie historii kultury polskiej. Przewód wszczęto podczas posiedzenia Rady Wydziału Humanistycznego UJK w dniu 25 V 1939 r.¹⁴ Uchwała o dopuszczenie do kolokwium miała zostać podjęta podczas kolejnego posiedzenia RWH w czerwcu, tj. podczas obrad ostatniego posiedzeniu w roku akademickim 1938/1939. Ponieważ porządek dzienny ostatniego posiedzenia RWH był już ustalony, sprawę przełożono na pierwsze wrześniowe posiedzenie w roku akademickim 1939/40¹⁵. Referentami wniosku dla Komisji Habilitacyjnej Rady Wydziału Humanistycznego UJK byli K. Hartleb i S. Łempicki, którzy pozytywnie ocenili dorobek Skoczka. Wybuch wojny uniemożliwił realizację tych planów. Ponownie podanie J. Skoczka o habilitację zostało pozytywnie rozpatrzone na tajnym posiedzeniu RWH podczas okupacji wraz z wieloma innymi wnioskami¹⁶.

Lata wojny i okupacji

Wybuch II wojny światowej przerwał aktywność naukową wymienionych historyków i zmusił do podejmowania różnych zajęć i zmian w planach naukowych. I tak, rozpoczynając od mistrza lwowskich historyków wychowania, przedstawiony przez S. Łempickiego program wykładów z historii wychowania na rok akademicki 1939/1940 nie został już prawdopodobnie zrealizowany¹⁷. I w 1940 Łempicki utra-

¹² Podaję za J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 151. Natomiast J. Dukąła, *Schletz Alfons Franciszek...*, wymienia jako datę promocji doktorskiej rok 1945.

¹³ Z. Jakubowski, *Książdz Alfons Schletz...*, s. 22. Promotorem magisterium był ks. J. Umiński.

¹⁴ A UJ WHm 36, Zaświadczenie o przejściu pozytywnie pierwszych etapów przewodu habilitacyjnego.

¹⁵ Ibidem, Kopia Zaświadczenia popisana przez Z. Czernego, ówczesnego dziekana z dnia 11 lipca 1939 r.

¹⁶ Ibidem, Pismo Z. Czernego do Dziekana KUL w związku z przeprowadzeniem przewodu hab. na KUL.

¹⁷ Trudno jest jednoznacznie ustalić, które tematy wykładów zostały zrealizowane przez Łempickiego, możemy jedynie powiedzieć, że zostały zgłoszone oraz przygotowane. Patrz: Archiwum Ossolineum (dalej Ossol.), Dział Rękopisów, sygn. 193/85/2. Papiery osobiste S. Łempickiego. Tematy wykładów z okresu wojny: 1. Piśmiennictwo polskie w XV w., 2. Literatura w okresie humanizmu i reformacji, 3. Literatura polska w XVII i XVIII w., 4. Staropolska literatura dramatyczna i teatr w Polsce dawnej, 5. Staropolska literatura – powieść, 6. Zarys polskiej literatury naukowej do końca XVIII wieku, 7. Polska krytyka literacka 1885–1914. Ibidem, sygn. 89/93/1 i 89/93/1 (Wykłady polskie lwowskie, są to wykłady z historii kultury i historii literatury) 1940/41–1944/45. Cykl wykładów: Charakterystyka XVII w.; Powieść XVI i XVII wieku w Polsce, Literatura naukowa XVI i XVII w.

Z kolei H. Żarnowska, op. cit., podaje następującą tematykę wykładów: 1. Rola Lwowa i Ziemi Czerwieńskiej w dziejach polskiej kultury duchowej, 2. Ideologia wychowawcza Stanisława Szczepanowskiego, 3. Zagadnienia oświaty pozaszkolnej za granicą i na ziemiach polskich. Proseminarium: Wstęp metodyczny do badań nad historią kultury, oświaty i szkol-

cił Katedrę Historii Oświaty i Szkolnictwa, uczelnię bowiem okupacyjne władze sowieckie przemianowały na Uniwersytet im. I. Franki. W ramach reorganizacji jego katedrę zlikwidowano, a S. Łempicki został włączony do Katedry Historii Literatury kierowanej przez Juliusza Kleinera, gdzie krótko wykładał literaturę staropolską. W 1941 r. wrócił do Ossolineum. Pozbawiony możliwości działalności naukowej, oddał się pracy literackiej, m.in. wówczas tłumaczył poezje Heinricha Heinego. Spisał także w tym czasie wspomnienia z czasów szkolnych oraz pracy w Ossolineum, z tego okresu pochodzą też jego próby poetyckie. Po wznowieniu działalności przez UJK w r. 1944 przystąpił do pracy jako profesor literatury. Wiosną 1945 r. postanowił się przenieść do jednego z polskich uniwersytetów.

W okresie okupacji sowieckiej Lwowa J. Skoczek był kierownikiem Oddziału Bibliograficznego Biblioteki Akademii Nauk USRR (dawnej Ossolineum) (1940–1941)¹⁸. Po zajęciu miasta przez Niemców pracował w Archiwum Państwowym (od grudnia 1941 do 1944) oraz uczył języka niemieckiego w szkole zawodowej. Po zajęciu Lwowa przez Niemców 1 października 1941 r. powrócił do pracy w Ossolineum, skąd wkrótce został przeniesiony do utworzonej we Lwowie filii Instytutu Niemieckiej Pracy na Wschodzie. Jego zadanie polegało na rozszerzeniu pracy pt. *Studia nad patrycjatem lwowskim w wiekach średnich...*¹⁹. W tej przymusowej sytuacji stosował taktykę „pracy bez wyników”, o czym informował podczas kolejnych interwencji przełożonym Instytut. Stan taki trwał 14 miesięcy – 1 III 1943 r. został zwolniony z powodu braku wyników w pracy. Po ponownym wkroczeniu wojsk radzieckich do Lwowa objął funkcję dyrektora Centralnej Biblioteki Pedagogicznej (1 VIII 1944–18 III 1945) przy Instytucie Kształcenia Nauczycieli oraz krótko wykładał historię na UJK²⁰. W latach 1930–1944 (z przerwą 20 I 1940–1 III 1943 r.) był zatrudniony w archiwum kurii biskupiej obrządku rzymskokatolickiego we Lwowie.

K. Lewicki w lutym 1940 r. został zwolniony z Archiwum UJK, przez pewien czas pozostawał bez stałego zatrudnienia, dopiero 15 lipca 1940 r. otrzymał pracę w Wydziale Żywnościowym Zarządu Miejskiego m. Lwowa, a w październiku 1941 r. podjął pracę w prywatnej wytwórni szyldów i pieczęci. Przez całą okupację utrzymywał się z dorywczej pracy.

Cz. Lechicki od lipca 1940 r. zastępował proboszcza ewangelickiego we Lwowie, pełnił funkcję nauczyciela religii ewangelickiej, w latach 1942–1944 związany był z metodystami i był pomocnikiem pastora. W okresie 1944–1946 utrzymywał się z korepetycji²¹.

II wojna światowa zastała A. Schletza wypełniającego dotychczasowe funkcje. Nie należał do żadnych organizacji politycznych czy wojskowych. Natomiast w okresie okupacji uczestniczył w tajnym nauczaniu, na kompletach wykładał religię, język niemiecki, historię i naukę o Polsce współczesnej. W 1942 r. zało-

nictwa; 2. Analiza instrukcji pedagogicznych XVI–XIX w., 3. Wybrane zagadnienia z dziejów kultury ziem południowo-wschodnich Polski. Seminarium: Oryginalny wkład Polski w kulturę umysłową światową w ciągu stuleci.

¹⁸ Piszę o tym szerzej w: *Lwowsko-krakowskie epizody...*

¹⁹ A UJ WHm 36. Cytuję za J. Skoczkiem. Odpis dokumentu wyjaśniającego sprawę pracy w Institut für Deutsche Ostarbeit, Kraków 10 XII 1945.

²⁰ A UJ WHm 36, Życiorys.

²¹ S. Dziki, M. Glogier, op. cit., s. 370.

żył Sodalicję Mariańską Żeńską przy kościele św. Zofii, kierował również tajnym teatrem młodzieży²².

W Krakowie po II wojnie światowej

Po zakończeniu II wojny światowej Stanisławowi Łempickiemu niemal wszystkie polskie uniwersytety przedstawiły propozycję pracy. I tak Katedrę Historii Kultury Polskiej proponowały władze Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Poznańskiego. Uniwersytet Łódzki zapraszał do objęcia Katedry Historii Literatury Staropolskiej²³, a Uniwersytet w Toruniu zapraszał na Katedrę Historii Oświaty, Szkolnictwa i Wychowania, gdzie rektorem był jego kolega L. Kolankowski, a Katedrę Historii Kultury objął przyjaciel z lat szkolnych i uniwersyteckich K. Hartleb. Początkowo S. Łempicki zamierzał przyjąć propozycję z Łodzi, ewakuował tam nawet swój księgozbiór z Lwowa. Ostatecznie wybrał Uniwersytet Jagielloński, gdzie w 1945 r. otrzymał stanowisko profesora nadzwyczajnego, a w 1946 r. profesora zwyczajnego w Katedrze Literatury Staropolskiej. Prowadził wykłady i seminaria na temat literatury polskiego odrodzenia²⁴. W roku akademickim 1947/48 rozpoczął dwa monograficzne wykłady pt. *Kochanowski i jego pokolenie*²⁵ oraz *Literatura i pisarze kręgu Zamojskiego*, których już nie ukończył. Z kolei seminaria poświęcił Kochanowskiemu i innym poetom Renesansu. Problematyka seminariów dotyczyła głównie zagadnień z historii literatury, ale i historii wychowania²⁶. W tym czasie podjął się także wydania wraz ze swoim uczniem Ł. Kurdybachą instrukcji rodzicielskich, niestety przedsięwzięcie nie zostało zrealizowane²⁷.

Karol Lewicki, także lwowiak z urodzenia, w maju 1944 r. wraz rodziną przeniósł się do Krzyszkowic koło Wieliczki, skąd dojeżdżał do pracy w Ubezpieczalni Społecznej w Krakowie, zaś 1 lutego 1945 r. uzyskał asystenturę w Archiwum

²² Z. Jakubowski, *Ksiądz Alfons Schletz...*, s. 23.

²³ Ossol., Dział Rękopisów, sygn. 193/85, Papiery osobiste, Korespondencja z T. Wiwegerem i S. Truchimem. Truchim, który był w Komitecie Organizacyjnym Uniwersytetu Łódzkiego, w liście do Łempickiego z dnia 18 IV 1945 stwierdza, że zaproponował go na I Katedrę Literatury Staropolskiej. Z kolei w dokumencie podpisanym przez T. Wiwegera z dnia 15 IV 1945 stwierdza się, że „Stanisław Łempicki zatrudniony w Państwowym Uniwersytecie w Łodzi w charakterze profesora zwyczajnego”.

²⁴ Ossol., Dział Rękopisów, sygn. 90/93, Notatki seminaryjne z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Notatki dotyczą szczegółowych spraw, przy nazwisku każdego studenta, prócz tematu, terminy złożenia prac, wcześniejsze kolokwia, oceny i udział w zajęciach innych profesorów.

²⁵ Ossol., Dział Rękopisów, sygn. 89/93/2, Wykłady krakowskie i lwowskie. Ostatni wykład poświęcony był Kochanowskiemu, liczył 43 strony. Na zeszytcie napisano: Stanisław Łempicki. Ostatni wykład o Kochanowskim, przerwany na parę minut przed śmiercią 2 XII 1947, godzina 9.45(†).

²⁶ Ossol., Dział Rękopisów, sygn. 90/93, Notatki seminaryjne z Uniwersytetu Jagiellońskiego. M.in. realizowano takie tematy: Władysław Ludwik Anczyc jako pedagog i oświatowiec, Szkoła i życie szkolne w poezji polskiej XIX w., Rola szkoły wiejskiej i nauczyciela w komedii..., Ideał człowieka Polaka u Krasińskiego, Dziecko w literaturze polskiej XVI i XVII w.

²⁷ Informacje o ukazaniu się po jego śmierci zgromadzonych instrukcji rodzicielskich podaje za: Ł. Kurdybacha, op. cit., s. 370 oraz Ossol., Dział Rękopisów, sygn. 193/85/2, Papiery osobiste..., Bibliografia prac Łempickiego przeznaczonych do druku podaje, że Instrukcje rodzicielskie przygotowane do druku w PAU!

UJ. Następną instytucją, w której objął stanowisko kierownicze, była Biblioteka Jagiellońska, gdzie sprawował funkcję wicedyrektora do spraw przechowywania i udostępniania zbiorów. Równoległe z pracą w obu instytucjach prowadził wykłady z dziejów oświaty i szkolnictwa w Studium Pedagogicznym Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Krakowie (1961–1970) oraz historii bibliotek w Międzywydziałowym Studium Bibliotecznym UJ (1970–1974)²⁸.

Józef Skoczek od 19 III 1945 r. pracował w Komisji Repatriacyjnej. Uczestniczył w pracach mających na celu ratowanie polskich dóbr kultury znajdujących się we Lwowie²⁹. Jako jeden ze znawców zawartości archiwów został między innymi wyznaczony do przygotowania informacji o zbiorach Archiwum Miejskiego³⁰. Jemu także jako pełnomocnikowi Rządu Polskiego do Spraw Repatriacji powierzono zabezpieczenie zbiorów Centralnej Biblioteki Pedagogicznej we Lwowie³¹. 19 X 1945 r. opuścił Lwów i wraz z matką przybył do Krakowa³². Początkowo pracował jako referent, a następnie jako kierownik biblioteki Wojewódzkiego Związku Samorządowego. Następnie podjął pracę dydaktyczną na Uniwersytecie Jagiellońskim (1 I 1949) w Katedrze Historii Polski Feudalnej, później w Katedrze Historii Polski XVI–XVIII w., początkowo jako docent kontraktowy, a od 1VII 1949 jako etatowy. Prowadził wykłady dla polonistów z historii Polski i historii sztuki, a dla studentów historii seminaria i wykłady z dziejów kultury i wychowania. Historię wychowania wykładał także w Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej (później Wyższej Szkole Pedagogicznej) w Krakowie (1949–1952) oraz Instytucie Pedagogicznym w Katowicach (1949–1950).

W 1945 r. ks. Alfons Schletz wraz ze Zgromadzeniem wyjechał do Krakowa. W Krakowie został mianowany profesorem historii Kościoła i metodologii pracy naukowej w Instytucie Teologicznym Księży Misjonarzy. Ponadto wykładał historię sztuki kościelnej, misjologię i patrologię oraz historię w Prywatnym Gimnazjum Księży Misjonarzy. W roku 1946 założył czasopismo pt. „Nasza Przeszłość”, którym kierował przez 35 lat.

Ostatnim transportem do Krakowa w czerwcu 1946 r. wyjechał Czesław Lechicki. Podejmował współpracę z różnymi wydawnictwami, m.in. SW „Czytelnik”, „Książka i Wiedza”, był redaktorem miesięcznika „Pielgrzym Polski”, sekretarzem „Strażnicy Ewangelickiej”. W 1953 r. nawiązał współpracę z Józefem Chałasińskim i kierowanym przez niego Zakładem Historii Czasopiśmiennictwa PAN³³.

Po opuszczeniu Lwowa interesujący nas badawcze kontynuowali pracę naukową. W 1945 r. K. Lewicki otrzymał w UJ stopień doktora na podstawie rozprawy napisanej jeszcze we Lwowie pt. *Rok 1848 w Uniwersytecie Lwowskim*, recenzentami

²⁸ Za: W. Berbelicki, op. cit., s. 250–251.

²⁹ Szerzej o tym w moim artykule *Lwowsko-krakowskie epizody...*

³⁰ Patrz: M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996, s. 185, 186.

³¹ Ibidem, s. 292.

³² I. Kaniewska, op. cit., s. 206.

³³ Podaję za S. Dziki, M. Glogier, op. cit., s. 371.

pracy byli Józef Feldman i Henryk Mościcki³⁴, a promotorem S. Łempicki. Nie udało się K. Lewickiemu pomyślnie zakończyć przewodu na stanowisko zastępcy profesora³⁵. Pomyślny dla A. Schletza i J. Skoczka był rok 1946. A. Schletz uzyskał stopień doktora habilitowanego na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie pracy *Współpraca misjonarzy z Komisją Edukacji Narodowej*³⁶. Natomiast J. Skoczek czynił starania o przeprowadzenie przewodu habilitacyjnego w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, co nastąpiło w 1946 r., zatwierdzenie zaś 26 VII 1947 r.³⁷ Zakres habilitacji obejmował historię średniowieczną ze szczególnym uwzględnieniem historii miast. W 1948 r. przeniósł habilitację na UJ, gdzie jej zakres został rozszerzony na historię kultury polskiej wieków średnich i Odrodzenia³⁸. Prócz tego w 1957 r. J. Skoczek otrzymał stopień doktora w zakresie nauk filologicznych³⁹, w 1964 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym.

Jedynie Cz. Lechicki po przykrych przeżyciach z czasów lwowskich związanych z uzyskaniem pracy na UJK nie ubiegał się o stopnie naukowe, choć nadal kontynuował badania naukowe, a jego dorobek pisarski był ogromny.

Główne kierunki zainteresowań badawczych

Nie wszyscy omawiani badacze w okresie powojennym zajmowali się historią oświaty i wychowania. Dla niektórych stała się pobocznym kierunkiem zainteresowań lub też poświęcili się badaniom z zakresu innych subdyscyplin historycznych. Przykładowo, twórczość Cz. Lechickiego dotyczyła zagadnień religioznawczych i prasoznawstwa, A. Schletz zajmował się głównie historią Kościoła, J. Skoczek łączył studia nad historią kultury, historią bibliotek i dziejami oświaty. Z podobnym ukierunkowaniem zainteresowań mamy do czynienia u K. Lewickiego. Każdy z omawianych historyków wymaga odrębnych studiów w celu szczegółowego wyjaśnienia tych kwestii. W artykule naszkicowane zostaną jedynie podstawowe nurty ich badań wchodzące w zakres historii oświaty, wychowania i kultury. W tym celu niezbędne jest uwzględnienie zarówno dorobku przedwojennego, jak i powojennego uczonych⁴⁰. Wówczas dopiero otrzymamy pełny zarys wizerunku pisarstwa lwowskich badaczy. Wskażemy tu jedynie podstawowe obszary badań, które składają się one na szeroko rozumianą historię oświaty, kultury i nauki.

Lwowscy historycy wychowania pozostawili po sobie znaczący dorobek, zarówno pod względem ilościowym, jak też rozpiętości podejmowanych problemów i ich

³⁴ AUJ WFII 504, Akta doktorskie. K. Lewicki podczas egzaminu doktorskiego jako przedmiot główny wybrał historię, jako przedmiot poboczny historię sztuki. Egzaminatorami byli H. Mościcki i A. Bochnak.

³⁵ AUJ S III 246, Akta osobowe K. Lewickiego.

³⁶ Podają za: Z. Jakubowski, op. cit., s. 22.

³⁷ Podstawą habilitacji była praca: *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce Renesansu* (Lwów 1939).

³⁸ AUJ WHm 36, Pismo z Ministerstwa Oświaty z dnia 2 XI 1948 r. o przeniesienie habilitacji J. Skoczka z KUL i zmianie jej zakresu.

³⁹ Na podstawie pracy pt. *Miejszczańskie biblioteki Polski epoki Odrodzenia*.

⁴⁰ Tu nawiązuję do ustaleń zawartych w moim artykule pt. *Pokolenie lwowskich historyków...*, s. 137–148.

ważności dla polskiej nauki i kultury. Opierając się na danych zawartych w źródłach archiwalnych i opracowaniach (dotyczących poszczególnych osób), dla zilustrowania powyższej tezy warto podać liczby obrazujące ilościowy dorobek uczonych. I tak na dorobek naukowy S. Łempickiego składa się 279 publikacji (wraz z wydaniami pośmiertnymi). Sporządzona bibliografia prac K. Lewickiego to 160 publikacji. Ogromny i trudny do rejestru, a nawet klasyfikacji jest dorobek zmarłego w 2001 r. Cz. Lechickiego, można przykładowo podać, iż w latach 1924–1939 zamieścił w prasie 600 publikacji, a po wojnie był autorem ok. 80 recenzji o książkach prasoznawczych⁴¹. Trzeba jednak pamiętać, iż podane liczby obejmują studia, szkice, recenzje, noty oraz publikacje popularnonaukowe.

Na podstawie prac zwartych oraz publikacji w wydawnictwach zbiorowych i czasopismach można wydzielić kilka obszarów zainteresowań badawczych historyków.

- **Dzieje szkolnictwa i historia myśli pedagogicznej oraz tradycji wychowawczych**

Wśród opracowań na ten temat dominowały prace poświęcone dziejom szkolnictwa polskiego różnych szczebli. W tej grupie publikacji znajdują się książki omawiające historię jednej instytucji, jak i prace syntetyczne. Zainteresowania w tej dziedzinie wykazali K. Lewicki, J. Skoczek. *Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej* przedstawił J. Skoczek. Dzieje UJK i UJ znalazły odzwierciedlenie w twórczości K. Lewickiego⁴². Historię myśli pedagogicznej przedstawiono głównie przez pryzmat twórców koncepcji pedagogicznych i ich poglądów. Ta dziedzina zainteresowań badawczych łączyła się ściśle z biografistyką. Na uwagę w tym nurcie prac zasługują opracowania odnoszące się do pedagogiki królewskiej: *Wychowanie Jagiellonów* i *Wychowanie Wazów* autorstwa J. Skoczka. Z problematyką dziejów myśli pedagogicznej w ścisłym związku pozostają opracowania poświęcone ideałom wychowania i polskim tradycjom wychowawczym. Geneza ideałów wychowania, ich rozwój i realizacja w praktyce edukacyjnej stały się przedmiotem badań S. Łempickiego w opracowaniach pt. *Polskie tradycje wychowawcze* i *Polski ideał wychowawczy*

- **Historia kultury i dzieje mecenatu kulturalnego**

Ten nurt badań zapoczątkował S. Łempicki pracami: *Mecenat kulturalny w Polsce (Problem i postulaty)*, *Biskupi polskiego renesansu jako opiekunowie kultury*, *Opiekunowie kultury w Polsce*. Rozważając kwestie metodologiczne badań nad problematyką mecenatu, wskazał przy tym, iż należy omawiać zagadnienia mecenatu świeckiego i kościelnego. Problematykę tę podjęli jego uczniowie, by tylko wspomnieć Cz. Lechickiego *Mecenat Zygmunta III*. Historyczno-kulturową orientację lwowskiej historiografii oświatowej kreował S. Łempicki, tworząc w pewnym sensie program badawczy, ukierunkowany na dzieje kultury i życia umysłowego. Jego autorstwa są m.in. opracowania pt. *Rola wieku złotego w procesie formowania się kultury duchowej czy Postulaty kulturalne Lwowa i Małopolski Wschodniej*. Historię kultury w latach międzywojennych interesował się również J. Skoczek, który ogłosił drukiem *Stosunki kulturalne Śląska ze Lwowem w wiekach średnich*, *Udział Śląska w rozwoju i kulturze południowo-wschodnich ziem* oraz *Stosunki kulturalne Polski z Zachodem w XV wieku*.

⁴¹ Za S. Dziki, M. Glogier, op. cit.

⁴² Na ten temat m.in. w moim artykule pt., *Dzieje Uniwersytetu Lwowskiego...*, s. 70–77.

- **Dzieje książki, bibliotek i czasopiśmiennictwa**

W tym kierunku poszły m.in. zainteresowania badawcze J. Skoczka, które owocowały pracami pt.: *Inwentarze jako źródło do dziejów kultury polskiej doby Odrodzenia* oraz *Mieszcząskie biblioteki polskie w epoce Odrodzenia*. Zagadnienia bibliotek fundacyjnych i rodowych omawiał w swoich pracach K. Lewicki. Przygotował także do druku szereg biogramów bibliotekarzy i drukarzy do *Polskiego Słownika Biograficznego* i *Słownika pracowników książki polskiej*. Wybitnym prasoznawcą okazał się Cz. Lechicki, który zarówno pod względem liczby opracowań, jak i erudycji jest chyba niedoścignionym badaczem. Spod jego pióra wyszły m.in. następujące rozprawy: *Krakowski „Kraj” 1869–1874*, *Prasa galicyjska u progu walki o autonomię*, *Prasa katolicka II Rzeczypospolitej*, *Polska prasa katolicka 1945–1948*.

- **Biografistyka**

Trzeba podkreślić, że biografistyka była wybijającą się dziedziną zainteresowań i formą pisarstwa naukowego lwowskich historyków wychowania. Traktowana jako możliwość przedstawienia nie tylko biegu życia danej jednostki, ale również przedstawienia idei, dokonań na tle epoki. Na całościowy obraz osiągnięć biograficznych składały się publikacje zwarte, drobne szkice oraz przyczynki. Tematycznie prace biograficzne poświęcone były: a) twórcom polskiej i powszechnej myśli pedagogicznej i oświatowej, b) przedstawicielom polskiej nauki i kultury, c) mecenasom kultury, d) wybitnym nauczycielom-mistrzom. Omawiani autorzy zamieszczali szkice biograficzne w *Polskim Słowniku Biograficznym*, z którym podjęli współpracę od I tomu, tj. roku 1935. Ponadto opracowania biograficzne ukazywały się najczęściej w „Kwartalniku Historycznym”, „Pamiętniku Literackim”, „Przeglądzie Historyczno-Oświatowym”, „Naszej Przeszłości”. Przykładowo, K. Lewicki opublikował w PSB około osiemdziesięciu biogramów znakomitych postaci XIX i XX w. związanych z ziemią lwowską i Galicją Wschodnią. Szkice biograficzne ludzi prasy i książki zamieszczał w *Słowniku pracowników książki polskiej*, „Zeszytach Prasoznawczych” i *Encyklopedii wiedzy o książce*. W wydawnictwach tych drukował także artykuły biograficzne Cz. Lechicki, który w samych „Zeszytach Prasoznawczych” opublikował 50 biogramów⁴³. A. Schletz opracowywał sylwetki przede wszystkim ludzi Kościoła. W grupie tej znaleźli się: ks. J. Umiński, ks. kard. S. Wyszyński, ks. kard. K. Wojtyła.

- **Edytorstwo źródeł**

W działalności naukowej zarówno S. Łempickiego, jak i jego uczniów sporo miejsca zajmuje edytorstwo źródeł. Na dorobek edytorski składały się wydawnictwa dotyczące dziejów szkół, wybory pism pedagogicznych i oświatowych, pamiętniki, wspomnienia, korespondencja. Najbardziej reprezentatywne dla tej dziedziny badań były wybory pism, pamiętniki i wspomnienia. W serii Biblioteka Narodowa ukazał się obszerny tom pt. *Wybór pism pedagogicznych Polski doby Odrodzenia* przygotowany przez J. Skoczka.

Bogato w tej grupie badaczy przedstawia się edytorstwo literatury pamiętnikarskiej i wspomnieniowej. Największą aktywnością w tym zakresie wykazali się S. Łempicki i K. Lewicki. Wydawnictwa tego typu dotyczyły głównie życia naukowego, kulturalnego i oświatowego Galicji. Dla historyków oświaty cennymi źródłami są niewątpliwie *Złote paski. Wspomnienia ze szkoły galicyjskiej S. Łempickiego*. Atmosferę panującą w Ossolineum przez pryzmat postaci ówczesnych uczonych

⁴³ Za: S. Dziki, M. Glogier, op. cit., s. 371.

niezwykle barwnie przypomniał S. Łempicki we *Wspomnieniach ossolińskich*. K. Lewicki opracował i opublikował *Pamiętniki* Wincentego Pola, poety i geografę, profesora pierwszej w Polsce Katedry Geografii. Ogólnie można stwierdzić, iż wszystkie wydawnictwa pism i pamiętników zostały niezwykle rzetelnie przygotowane, a poprzedzające je niekiedy obszerne wstępy mogłyby stanowić odrębną publikację. Nadmienić jednak trzeba i to, że nie wszystkie prace zostały opublikowane. W rękopisach pozostały m.in. wspomnienia S. Łempickiego „Lwów dziennikarski”, a także wiersze oraz inne rozpoczęte przez niego studia⁴⁴. Podobnie rzecz się miała z wieloma pracami Cz. Lechickiego.

Pozostali na zawsze w Krakowie

Doświadczenia wojenne nie pozostały bez wpływu na pracę naukową i kondycję fizyczną przybyłych ze Lwowa do Krakowa historyków wychowania. Pomimo tego wyraźnie zaznaczyli swój udział w życiu naukowym i organizacyjno-naukowym Polski w 2 połowie XX w. W opublikowanych dotychczas szkicach czy większych studiach poświęconych omawianym uczonym powtarza się stwierdzenie, iż wszyscy byli aktywni niemalże do ostatnich dni swego życia. Było to pokolenie, które na nowo musiało zorganizować swój warsztat pracy, znaleźć swoje miejsce w działalności organizacji i towarzystw naukowych. Asymilacja w nowym środowisku nie zawsze była sprawą łatwą.

Pierwszy z tego grona odszedł S. Łempicki. Już w 1946 r. mocno niedomagał, zmarł 2 grudnia 1947 r. w Krakowie i został pochowany na cmentarzu na Salwatorze. Spoczywa wraz z żoną Jadwigą Łempicką (1903–1956) i synem Zdzisławem (1920–1970)⁴⁵.

Na tym samym cmentarzu 34 lata później w 1981 r. został pochowany ks. A. Schletz.

Na cmentarzu Rakowickim zostali pochowani w 1966 r. J. Skoczek oraz K. Lewicki w 1991 r., tam także spoczął Cz. Lechicki, który zdołał przekroczyć w swym pracowitym życiu próg XXI w., zmarł 19 marca 2001 r.

From Lviv to Cracow. Lviv historians of education in Cracow

Abstract

This article presents the story of scientists investigating the educational past who came to Cracow from Lviv. The author makes an attempt to describe the situation of those historians in the last years before the Second World War and during the years of occupation. The paper also presents information on the scientific status of the researchers, to show who were those who arrived in Cracow from Lviv.

The label "Lviv historians of education" is applied to those researchers who were educated in Lviv in the field of history of education, and participated in the work of Lviv societies and committees aiming at the popularization of educational past. Being born in Lviv is secondary in this respect. After accepting such criteria, the persons taken into consideration are the

⁴⁴ O tym w: *Lwów dziennikarski we wspomnieniach Stanisława Łempickiego*.

⁴⁵ Na płycie nagrobnej widnieje napis: „Pan oczy zasze ciemnością obdarza nową światłością.

Pan niedołącznych ratuje, Pan sprawiedliwych miuje.
J. Kochanowski”.

pupils of Stanisław Łempicki (1886–1947), educated by himself and other distinguished masters associated with the Lviv University. Among those scientists, the following must be enumerated: Czesław Lechicki (1906-2001), Karol Lewicki (1909–1991), priest Alfons Schletz (1911–1981), and Józef Skoczek (1903-1966). In the period of war and occupation, they often cooperated within the structures of underground education. In 1945 they were forced to leave Lviv and to search for a new workplace in other Polish academic centres. One of those centres that admitted Lviv scientists was Cracow.

In Cracow, they continued the research, which in some cases had been started in the Lviv period. Among the achievements of the above-mentioned historians, the following research directions can be listed: history of culture and of cultural patronage, history of books, libraries and periodicals, biographies, and editing of source materials.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Ryszard Kucha

Ewa Kucha-Frankiewicz

Krakowskie środowisko historyków wychowania i jego współpraca naukowa z Lublinem

Zamiast wprowadzenia

Pomysł zorganizowania konferencji naukowej poświęconej roli i randze krakowskiego środowiska historyków wychowania w drugiej połowie XX stulecia należy uznać za inspirujący do ocen oraz opinii na temat miejsca historii wychowania w edukacji pedagogicznej licznych pokoleń badaczy i nauczycieli, prowadzących niełatwą działalność dydaktyczno-wychowawczą w rozmaitych placówkach oświatowych i opiekuńczych. To znakomita okazja do krytycznego spojrzenia na kierunek ewolucji tej dyscypliny w naukach pedagogicznych, na postrzeganie przeszłości jako czynnika inspirującego do poszukiwań doskonalszych rozwiązań organizacyjno-programowych koniecznych do normalnego funkcjonowania w warunkach globalizującej się przestrzeni informacyjnej. Jest to pomysł tym celniejszy, iż skojarzony z kolejnym jubileuszem jednego z najwybitniejszych polskich historyków wychowania – Profesora Zygmunta Ruty z Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

Przytłaczająca codzienność, połączona z różnymi zawirowaniami, trudności piętrzące się przed nami, nie pozostawiają zbyt wiele czasu na spokojną refleksję i zachowanie dystansu wobec tego, co było wczoraj, co zachodzi w dniu dzisiejszym, a także spraw i czynności, które przyniesie niełatwe jutro. Dzięki środowisku krakowskich historyków wychowania otrzymaliśmy aż dwa dni na spokojną wymianę poglądów i ocen na temat stanu i perspektyw historii wychowania jako dyscypliny pedagogicznej i historycznej zarazem.

O łączności i współpracy inaczej niż zazwyczaj

Profesor Zygmunt Ruta ma za sobą wiele znaczących osiągnięć naukowo-badawczych opartych na niezwykle rzetelnej źródłowej kwerendzie archiwalnej i bibliotecznej, a także doświadczał wielokrotnie satysfakcji i zadowolenia w procesie kształcenia akademickiej młodzieży jako wymagający, lecz jednocześnie życzliwy mistrz, nauczyciel akademicki. Jego naukowy warsztat i profil badawczy budował się podczas studiów, a po ich ukończeniu w 1959 roku, w toku działalności dydaktycznej w Tarnowie oraz już w szkole wyższej w Krakowie. Ze zdobytych

doświadczeń pracy pedagogicznej wyniósł znakomitą znajomość oraz wrażliwość na sprawy szkolne, co zaowocowało studiami nad dziejami oświaty i wychowania. Jako wychowanek profesora Ignacego Zarębskiego wybrał drogę żmudnych, wymagających ogromnego pietyzmu i cierpliwości badań źródłowych, wyniki których publikuje zawsze w starannie dobranym kontekście kulturowym, społecznym oraz ekonomicznym, ucząc tego młodszych kolegów.

Zainteresowania naukowe Profesora Ruty obejmują trzy kręgi problemowe. Krąg pierwszy, zarazem najwcześniejszy, to wybrane kwestie dziejów oświaty staropolskiej w okresie od XV do XVIII stulecia. W toku kwerendy oraz publikowania jej rezultatów szkoła potraktowana została jako hasło wywoławcze całego szeregu zagadnień z dziedziny kultury umysłowej, struktur społecznych, życia religijnego, mentalności ludzi, historii gospodarczej i politycznej analizowanego środowiska. „Autor – jak napisali Jan Krukowski i Czesław Majorek – był niczym czuły sejsmograf kodujący rytm rozwojowy, wahania i zmiany w zakresie atmosfery intelektualnej opisywanych lokalnych społeczności¹”. Krąg drugi kwerend i analiz to dzieje edukacyjne w XIX i XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem szkolnictwa tarnowskiego. Pojawiły się kolejne publikacje, które należy uznać za naturalną kontynuację badań nad historią szkolnictwa w tym mieście w dobie przedrozbiorowej. Ten krąg badawczy uległ pewnemu rozszerzeniu o placówki szkolne Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach 1918– 1939. Pozwoliło to na przygotowanie rozprawy habilitacyjnej, poświęconej szkolnictwu powszechnemu w tym okręgu². Krąg trzeci to złożona i wielowątkowa tematyka odnosząca się do kształcenia nauczycieli w dobie PRL. Przesłanki, dla których Profesor Ruta podjął owe badania, wynikały nie tylko z Jego osobowości badacza, lecz i pracy nauczyciela akademickiego w szkole wyższej, prowadzącej przede wszystkim kształcenie kandydatów do tego pięknego, lecz i zarazem trudnego oraz wymagającego rozmaitych wyrzeczeń zawodu, noszącego w sobie również iskrę powołania i służby drugiemu człowiekowi. Warto dodać, iż w naukowym życiorysie krakowskiego Jubilata nie zabrakło powrotów do wcześniej podejmowanych, lecz okresowo pozostawionych na uboczu tematów badawczych. Ten rys charakteru badacza skłania do refleksji oraz zachęca do podejmowania współpracy, której zawsze życzliwy innym Profesor nigdy nie odmawiał³.

Osobowość Mistrza oddziaływuje najmocniej na zespół badawczy wówczas, gdy podejmowana problematyka poznawcza odpowiada wszystkim pracownikom. Niewielki liczebnie zespół Katedry Historii Oświaty i Wychowania Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie dopracował się pod inspirującym kierownictwem Profesora dość obfitego zestawu poczynań i kwerend, którego stałość budziła zawsze szacunek i uznanie historyków wychowania innych środowisk, w tym także zespołu lubelskiego. Nie oznacza to wcale, iż Katedra nie modyfikowała swego programu prac badawczych, aktualizując go do stale zmieniających się potrzeb edukacji nauczycielskiej i – jak napisano w sprawozdaniu z 1999 roku – nadając mu bardziej

¹ J. Krukowski, Cz. Majorek, *Zygmunt Ruta historyk wychowania i nauczyciel nauczycieli*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” IV, 1994, z. 174, s. 9.

² Ibidem, s. 12.

³ Ibidem, s. 12 i n.

użyteczny charakter. Wzmagало to, rzecz jasna, zainteresowanie pracami naukowymi jej nauczycieli akademickich i zachęcało do podejmowania bezpośredniej współpracy oraz gromadzenia nowych doświadczeń metodologicznych⁴.

Geneza współpracy naukowo-badawczej środowiska krakowskiego ze środowiskiem lubelskim

Przesłanki przyszłej współpracy naukowej z krakowskim środowiskiem historyków wychowania posiadają znacznie dłuższy i bogatszy rodowód niż można byłoby przypuszczać. Sięgają bowiem Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie oraz osoby Profesora Jana Dobrzańskiego, którego związki z Krakowem były wielostronne. On to bowiem już jako 17-letni chłopak uczestniczył wraz z grupą kolegów w obronie Lwowa w listopadzie 1918 r. Dostawszy się do ukraińskiej niewoli, zdołał z niej uciec i jako ochotnik zaciągnął się do powstającego Wojska Polskiego, walczył z nawałą bolszewicką w kampanii 1919–1920 jako żołnierz artylerii. Swoją udział w zmaganiach zakończył w bitwie pod Warszawą. Maturę złożył w 1922 r. w macierzystym gimnazjum w Żółkwi. Po otrzymaniu świadectwa dojrzałości rozpoczęła studia historyczne na Wydziale Humanistycznym UJK we Lwowie, gdzie słuchał wykładów i uczęszczał na seminaria do wybitnych profesorów: Oswalda Balcera, Franciszka Bujaka, Ludwika Finkla, Jana Ptasznika, Stanisława Zakrzewskiego oraz Stanisława Łempickiego, który ostatecznie ukierunkował zainteresowania młodego Jana Dobrzańskiego na kwestie dziejów wychowania, oświaty i szkolnictwa⁵. Z referencjami profesora S. Łempickiego udał się do Lublina, gdzie po dłuższych zabiegach uzyskał posadę nauczyciela historii w gimnazjum im. Stanisława Staszica⁶, najstarszej lubelskiej szkole średniej.

Po rozpoczęciu pracy nauczycielskiej Jan Dobrzański nie zaprzestał działalności naukowo-badawczej i podjął gromadzenie materiałów do rozprawy doktorskiej. W 1929 r. prowadził kwerendę w archiwach wiedeńskich jako stypendysta Fundacji Kultury Narodowej do rozprawy „Szkolnictwo średnie w Galicji 1772–1848”. Stała się ona podstawą uzyskania stopnia naukowego doktora filozofii w 1932 r. Stopień ten uzyskał pod kierownictwem profesora S. Łempickiego jako promotora. Po upływie kilku lat, w roku 1935, wyjechał ponownie do Wiednia na kwerendę źródłową do opracowania „Szkoly lubelskie na tle austriackiej polityki szkolnej w Zachodniej Galicji 1795–1809”. Zostało ono wydane drukiem w Lublinie po zakończeniu drugiej wojny światowej i stanowiło podstawę przewodu habilitacyjnego, w którym recenzentami byli profesorowie: Stanisław Łempicki, Juliusz Kleiner i Andrzej Wojtkowski. Przewód ten przeprowadzono na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Jan Dobrzański został zatrudniony na stanowisku docenta w Sekcji Pedagogiki KUL, objął też kierownictwo Katedry Historii Wychowania i Szkolnictwa⁷.

Zakończywszy formalnie pracę naukowo-dydaktyczną na KUL, Jan Dobrzański przeniósł się do pracy na Wydział Humanistyczny UMCS w Lublinie w roku 1956.

⁴ Ibidem, s. 14 i 15.

⁵ K. Przybyłko, *Rys biograficzno-historyczny Jana Dobrzańskiego*, [w:] *Jan Dobrzański Profesor, Mistrz i Przyjaciel*, pod red. K. Przybyłki, Lublin 2001, s. 10 i n.

⁶ Ibidem, s. 12.

⁷ Ibidem, s. 12–13.

Objął tu kierownictwo Zespołowej Katedry Pedagogiki i był współkreatorem studiów pedagogicznych stacjonarnych, zaocznych i eksternistycznych tej uczelni. W roku 1957 został kierownikiem nowej Katedry Historii Oświaty i Wychowania na Wydziale Humanistycznym UMCS⁸.

Dodajmy, że profesor J. Dobrzański był po drugiej wojnie światowej niezwykle aktywny na polu działalności społecznej. Przyczynił się też do utworzenia Lubelskiego Towarzystwa Naukowego (LTN), którego był członkiem założycielem i odegrał znaczącą rolę w procesie reaktywowania lubelskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego (PTH), któremu prezesował w latach 1947–1951. Został także wybrany do struktur naukowych wyższego rzędu: był członkiem Komisji Historii Oświaty PAU w Krakowie, członkiem Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego oraz członkiem Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, wchodził w skład Rady Programowej „Rozpraw z Dziejów Oświaty”, wydawanych przez Polską Akademię Nauk. Wszystko to umacniało związki zespołu naukowego lubelskich historyków wychowania ze środowiskiem krakowskim, a także warszawskim⁹.

Można zatem powiedzieć, iż dzięki zainteresowaniom badawczym związanym z dziejami oświaty i wychowania na obszarze byłego zaboru austriackiego stał się Jan Dobrzański inicjatorem związków lubelskich historyków wychowania z badaczami losów oświaty na obszarze Galicji i związki te, mimo okresowych przerw, nadal pozostały trwałe, umacniane przyjaźnią oraz sympatią wzajemną. Wielokrotnie zwracano się do niego z prośbami o opinie wydawnicze artykułów o szkolnictwie w Galicji. Zawsze reagował pozytywnie, nie szczędząc dobrych rad i wskazówek. Dodajmy, iż krakowskie środowisko historyków wychowania umiało dzielić się swą wiedzą i doświadczeniem z młodszymi badaczami, gdyż początki obecnego Zakładu Historii Wychowania i Pedagogiki Porównawczej UMCS sięgają roku 1957¹⁰.

Główne kierunki współpracy naukowo-badawczej Krakowa z Lublinem

Do zainicjowanych i rozwijanych przez profesora Jana Dobrzańskiego wątków badawczych i kontaktów bezpośrednich z członkami środowiska krakowskich historyków wychowania nasz Zakład Historii Wychowania UMCS zaczął ponownie nawiązywać w latach osiemdziesiątych XX w. Warto również dodać, iż współpraca ta, w sensie metodologicznym przede wszystkim, nigdy nie została przerwana z uwagi na wykorzystywanie publikacji naukowych powstałych w krakowskim środowisku naukowym w procesie dydaktyczno-wychowawczym na studiach pedagogicznych, tak stacjonarnych jak i zaocznych. Posługiwaliśmy się przede wszystkim opracowaniami odnoszącymi się do czasów Komisji Edukacji Narodowej, austriackiej polityki szkolnej, kształcenia nauczycieli oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wykorzystywane prace pióra nauczycieli akademickich Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Pedagogicznej im. KEN w Krakowie dobrze przysłużyły się lepszemu zrozumieniu losów szkolnictwa polskiego w dobie Rzeczypospolitej Obojga Narodów

⁸ K. Łogoźna, M. Ziółkowska, *Profesor Jan Dobrzański*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 1995, t. XVI, s. 215–216.

⁹ Ibidem, s. 215–216 i n.

¹⁰ Ibidem, s. 215.

oraz w czasach zaborów i zachęciły licznych nauczycieli oraz pedagogów do starannejszej lektury. Przekonanie to znalazło swoiste odzwierciedlenie w obradach konferencji naukowej historyków wychowania, zorganizowanej przez środowisko lubelskie w Kazimierzu Dolnym w dniach 2–4 grudnia 1986 r. Wystąpienia M. Krupy, M. Adrianek, M. Adamczyka, S. Michalskiego i J. Lewandowskiego w pełni potrzebę taką potwierdziły¹¹.

Kolejną okazją dla umocnienia i rozwinięcia owocnych kontaktów naukowych stała się inicjatywa kolegów, uczniów i przyjaciół Profesora Zygmunta Ruty wydania na 60-lecie Jego urodzin i 40-lecie pracy zawodowej specjalnego tomu IV „Prac z Historii Oświaty i Wychowania” pod redakcją J. Krukowskiego i Cz. Majora. Na tom ten składa się 21 prac pióra 20 autorów. Został on wydany drukiem w 1994 r. przez Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie. Lublin posiada w nim udział autorski¹².

Współpraca naukowa i kontakty badawcze prof. Czesława Majora z badaczami zagranicznymi zaowocowały w dniach 6–9 sierpnia 1996 r. międzynarodową konferencją International Standing Conference for the History of Education na temat „Schooling in Changing Societies. Historical and Comparative Perspectives (c. 1750–1996)”, zorganizowaną w Krakowie przy udziale ponad 140 uczestników z kilkudziesięciu krajów świata. Obradowali oni w ramach sesji plenarnej oraz 5 grup problemowych. Piszący te słowa miał zaszczyt współprzewodniczyć (wraz z prof. Markiem Depaepe z Katholieke Universiteit w Leuven, Belgia) obradom drugiego zespołu problemowego, debatującego na temat „Historical Perspectives on the Educational Consequences of Political Change”. W toku obrad zespołu wygłoszono 21 referatów i doniesień naukowych¹³. Pokłosem specjalnym konferencji była praca zbiorowa pod redakcją Cz. Majora, Erwina V. Johanningmeiera, Franka Simona i Williama Bruneau, która ukazała się pod tytułem *Schooling in Changing Societies. Historical and Comparative Perspectives* jako numer specjalny „Paedagogica Historica” w roku 1998¹⁴.

Sukces tej wielkiej konferencji odbił się znacznym echem w środowisku lubelskim i zachęcił do podejmowania podobnych inicjatyw, także gromadzących uczonych zagranicznych. Tym sposobem w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą w dniach 2–3 grudnia 1996 r. odbyła się międzynarodowa konferencja na temat: „Edukacja młodego pokolenia Polaków i Ukraińców w kontekście integracji europejskiej. Nadzieje i zagrożenia”. Materiały wydało Wydawnictwo UMCS w Lublinie w roku 1998 pod redakcją naukową R. Kuchy i Jewhena Kłosa z Uniwersytetu Lwowskiego. W obradach uczestniczyli uczeni z Polski, Ukrainy, Stanów Zjednoczonych, Szwecji, Malezji

¹¹ Zob. *Stan i potrzeby badań nad oświatą i wychowaniem w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, pod red. R. Kuchy i K. Poznańskiego, Lublin 1989.

¹² Zob. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1994, z. 174, ss. 246 + 4 nlb.

¹³ Zob. ISCHE XVIII. *Schooling in Changing Societies Historical and Comparative Perspectives (c. 1750–1996). Abstracts*. Kraków, August 6–9, 1996, ss. 221 + 3 nlb. Por. Cz. Majora, E.V. Johanningmeier, F. Simon in coll. with W. Bruneau, ed., *Schooling in Changing Societies, Historical and Comparative Perspectives*, „Paedagogica Historica” [Gent] 1998, ss. 416.

¹⁴ Ibidem.

oraz Republiki Południowej Afryki prezentując najnowsze dokonania badawcze i opinie związane bezpośrednio z tematyką konferencji¹⁵.

Już w kilka miesięcy później, w dniach 19–20 maja 1997 r., lubelscy historycy wychowania wzięli udział w kolejnej międzynarodowej konferencji naukowej obradującej w Kielcach pod hasłem: „Historia wychowania w XX wieku. Dorobek i perspektywy”. Obrady zgromadziły wielu przedstawicieli nauk pedagogicznych, w tym, co warto zaznaczyć, nie tylko historyków wychowania. Ogółem przybyło na konferencję aż 81 uczestników z wielu krajowych i zagranicznych ośrodków akademickich. Było to spotkanie również doskonałą okazją wymiany poglądów między przedstawicielami krakowskiego oraz lubelskiego środowiska historyków wychowania, gdyż w dyskusjach i swobodnej wymianie poglądów brali wówczas udział zarówno profesorowie Z. Ruta, J. Krukowski, W. Marmon z Krakowa, jak i R. Kucha, A. Winiarz, H. Raczek i M. Łobocki z UMCS w Lublinie¹⁶.

Korzystając z systematycznie nabywanych doświadczeń we współpracy z zagranicą oraz idąc niejako śladami profesora Majoroka, w latach 90. XX stulecia nasz Zakład nawiązał ścisłą współpracę z profesorem Wernerem Stephanem z Department of Educational Foundations Saskatchewan University w Saskatoon, w Kanadzie, prowadzącym badania empiryczne kadr nauczycielskich w kilku krajach europejskich (Polska, NRD i RFN, Anglia, USA i Kanada). Nasi koledzy uczestniczyli czynnie w realizacji badań oraz opracowaniu scenariusza rozmów z nauczycielami. Efektem bezpośrednim prac badawczych okazała się książka wydana przez Wernera Stephana w Kanadzie pod tytułem: *Requiem for a Profession? Teachers in the 1990s*. (Saskatoon 1998, ss. 376). W ramach podjętej współpracy R. Kucha przebywał w Saskatoon w roku 1992, gdzie prowadził zajęcia z grupą nauczycieli szkół średnich na temat „Contemporary Educational Change in the Schools of the Central European Post-Communist Countries”.

Niemal w tym samym okresie miałem okazję opiniować do druku piąty tom „Prac z Historii Oświaty i Wychowania” pod redakcją Zygmunta Ruty. Ten niewielki objętościowo, lecz ważny poznawczo tomik zawierał 6 rozpraw i artykułów podejmujących istotne z punktu widzenia historii wychowania zagadnienia odnoszące się do *Podręcznika Dhuody* Jana Rysia, *modum docendi* Jana Krukowskiego, nauczyciela ludowego w opinii wsi galicyjskiej Andrzeja Klisia, początków szkolnictwa zawodowego w Nowej Hucie Ryszarda Ślęczki, edukacji nauczycieli w uniwersytetach i wyższych szkołach pedagogicznych w Polsce w latach 1945–1965, profesora Z. Ruty i W. Marmona tyżący się dziejów lokalnych i regionalnych w badaniach historyczno-oświatowych. Do wspomnianych opracowań dodano jeszcze sprawozdania oraz recenzje bardzo wartościowych wydawnictw naukowych¹⁷.

Systematyczny upływ czasu sprawiał, że Zakład Historii Wychowania i Pedagogiki Porównawczej UMCS rósł i podejmował nowe zadania badawcze, wymagające

¹⁵ *Edukacja młodego pokolenia Polaków i Ukraińców w kontekście integracji europejskiej. Nadzieje i zagrożenia*, pod red. R. Kuchy i E. Kłosa, Lublin 1998, ss. 483 + 1 nlb.

¹⁶ *Historia wychowania w XX wieku. Dorobek i perspektywy, Międzynarodowa Konferencja Naukowa 19–20 maja 1997*, pod red. T. Gumuły i S. Majewskiego, Kielce 1997, ss. 110.

¹⁷ Zob. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1999, z. 201, ss. 106 + 2 nlb.

często ogromnego samozaparcia i odwagi poznawczej. Z jednej strony koleżanki i koledzy wykazywali w ten sposób wielki szacunek dla edukacyjnej przeszłości, lecz przecież i współczesność pukała do naszych drzwi, domagając się ocen i obiektywnej weryfikacji. Krzepł zatem nurt badań komparatystycznych, realizowanych wspólnie z krajami zachodnimi i Ukrainą, pojawiały się również opracowania oparte na rzetelnej kwerendzie źródłowej (wzorem krakowskiego Mistrza), a dotyczące najtrudniejszych lat dziejów Polaków. Do tej grupy badań należy zaliczyć przede wszystkim trzy monografie: pióra Ryszarda Kuchy *Szkolnictwo Lublina w latach 1864–1915. Zarys dziejów* (Lublin 1995, ss. 348) oraz imponujące książki Adama Winiarza *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807–1831)* (Lublin 2002, ss. 586) i *Lubelska Lista Katyńska* (Lublin 1997, ss. 427+16 nlb). Pracował nad nimi niemal w tym samym czasie, obie pozycje zdobyły uznanie czytelników i znalazły wykorzystanie w procesie dydaktycznym na studiach pedagogicznych.

Rozszerzająca się współpraca z uczelniami europejskimi krajów członkowskich Unii Europejskiej i potrzeby szerszej analizy głównych kierunków prognozowanych zmian edukacyjnych w naszym kraju sprawiły, że w orbicie naszych zainteresowań znalazła się kooperacja naukowa z Department of Education Umea University w Szwecji. Jej efektem były dwie prace zbiorowe pod redakcją naukową R. Kuchy i Ulli Johansson pod tytułem: *Polish and Swedish Schools in the 19th and 20th Centuries. A Historical Study* (Lublin 1995, ss. 234) i *Gender and Secondary Education in Poland and Sweden in the Twentieth Century* (Lublin 2002, ss. 152). Obydwie były raportami z badań przygotowanymi przez polskich i szwedzkich nauczycieli akademickich. W 2004 r., po zakończeniu jeszcze jednego wielkiego projektu badawczego o zasięgu międzynarodowym, w którym wzięło udział 66 nauczycieli akademickich z kilkunastu krajów Europy i Azji, ukazała się w Lublinie kolejna praca zbiorowa pod redakcją R. Kuchy pod tytułem: *European Integration through Education. Traditions the Present and the Future* (Lublin 2004, ss. 662). Do podjęcia się realizacji owego projektu zachęciły nas doświadczenia współpracy z Katedrą Historii Oświaty i Wychowania WSP im. KEN w Krakowie, przede wszystkim zaś kontakty i dyskusje z prof. Cz. Majorkiem, który niestety nie doczekał wydania raportu drukiem. Nikt z nas wówczas nie przypuszczał, iż w roku 2003 ukaże się inna publikacja pod redakcją Z. Ruty i R. Ślęczki pt. *W służbie szkoły i nauki. Księga poświęcona Profesorowi Czesławowi Majorkowi* (Kraków 2003, ss. 329 + 7 nlb.), na kartach której koledzy i przyjaciele zamieszczą swoje prace, czcząc w ten sposób Jego pamięć. Zakład nasz reprezentował artykuł profesora R. Kuchy.

Kolejne lata przynosiły nowe opracowania i publikacje. W roku 2004 ukazał się pierwszy tom zbioru studiów pod redakcją Krzysztofa Jakubiaka i Adama Winiarza *Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku*, zawierający 29 źródłowych opracowań wielu znamienitych autorów. Ukazanie się owego tomu oznaczało pierwszy krok na drodze realizacji projektu badawczego KBN nr 2/H01F/015/22. Tom opublikowało Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego. W roku 2005 ukazał się tom drugi pod tytułem *Źródła do dziejów nauczania domowego dzieci polskich w XIX i początku XX wieku z bibliografią adnotowaną pamiętni-*

ków i wyborem literatury pedagogicznej pod redakcją K. Jakubiaka, G. Karłowskiej, M. Nawrot i A. Winiarza¹⁸.

Intensywne kwerendy archiwalne i biblioteczne nie przeszkadzały nam w podejmowaniu kolejnych zadań. Do takich, które zawsze uważaliśmy za obowiązek i powinność wobec naszych koleżanek i kolegów, należały opinie wydawnicze i recenzje rozpraw doktorskich oraz dorobku habilitacyjnego czy oceny wniosków profesorskich. W tym zakresie obowiązek taki wykonano wobec rozprawy doktorskiej R. Ślęczki *Szkolnictwo zawodowe Krakowa w latach 1945–1961*, przygotowano także opinię wydawniczą jego książki pod tym samym tytułem¹⁹. Podobny obowiązek zrealizował zresztą Profesor Z. Ruta, przygotowując opinię w sprawie mianowania profesora R. Kuchy na stanowisko profesora zwyczajnego w Instytucie Pedagogiki UMCS. Profesor nie odmawiał też opiniowania manuskryptów do druku Zakładowi Dydaktyki Historii Instytutu Historii UMCS. Dzięki temu ujrzała światło dzienne ciekawa publikacja pod tytułem *W kręgu edukacji i dydaktyki historii*, wydana w Lublinie w 2000 roku pod red. profesor Krystyny Wróbel-Lipowej²⁰.

Pewną formą docenienia zaangażowania Zakładu Historii Wychowania i Pedagogiki Porównawczej UMCS w proces analiz kierunków reform edukacyjnych było zlecenie przez Ministerstwo Edukacji Narodowej w Warszawie wykonania projektu badawczego „Miejsce i ranga liceum profilowanego w polskim systemie oświatowym. Nadzieje i zagrożenia”. Realizacji zadania podjęliśmy się w 2005 r., przeprowadziliśmy badania 25% spośród 1632 liceów profilowanych, do których w czerwcu uczęszczało 234 114 dziewcząt i chłopców. W roku 2006 opublikowano raport w postaci opracowania zbiorowego pod redakcją R. Kuchy, wydany przez Wydawnictwo UMCS w Lublinie. Uczestnictwo w opracowaniu raportu profesora Shunji Tanabe z Kanazawa University w Japonii, badacza o ustalonej międzynarodowej renomie, dodatkowo podniosło rangę naszych badawczych ustaleń i wniosków. Dodajmy, iż w 2006 roku Shunji Tanabe odwiedził Kraków²¹.

W międzyczasie kontynuowano prace redakcyjne nad projektem polsko-ukraińskim, realizowanym wspólnie z Katedrą Pedagogiki Uniwersytetu Lwowskiego, zatytułowanym „Pedagogiczna oświata na Ukrainie i w Polsce: realia i perspektywy”. Realizacja projektu trwała ponad 5 lat, a ostateczny raport opublikowano we Lwowie w dwóch językach ukraińskim i polskim. Praca zbiorowa pod redakcją profesora Dmytro Herciuka i Ryszarda Kuchy składa się z dwu części i ukazuje stosunkowo najnowszy dorobek badawczy pedagogów polskich i ukraiń-

¹⁸ *Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku. Zbiór studiów*, pod red. K. Jakubiaka i A. Winiarza, Bydgoszcz 2004, ss. 368 + 2 nlb.; *Źródła do dziejów nauczania domowego dzieci polskich w XIX i na początku XX wieku*, pod red. K. Jakubiaka, G. Karłowskiej i in., Bydgoszcz 2005, ss. 374 + 2 nlb.

¹⁹ R. Ślęczka, *Szkolnictwo zawodowe Krakowa w latach 1945–1961*, Kraków 2003, ss. 166 + 2 nlb.

²⁰ Na podstawie opinii profesorów Z. Ruty i L. Mokrzeckiego mianowanie na stanowisko profesora zwyczajnego w Instytucie Pedagogiki UMCS nastąpiło na początku 2006 r. Zob. *W kręgu edukacji i dydaktyki historii*, „Res Historica” 2000, z. 12, ss. 140 + 2 nlb.

²¹ *Miejsce i ranga liceum profilowanego w polskim systemie oświatowym. Nadzieje i zagrożenia*, pod red. R. Kuchy, Lublin 2006, ss. 120.

skich²². W roku 2006 w Lublinie zorganizowana została międzynarodowa konferencja naukowa pedagogów teoretyków i praktyków reprezentujących Uniwersytet Pedagogiczny w Drohobyczu oraz Wyższą Szkołę Ekonomii i Innowacji w Lublinie, jedną z największych prywatnych szkół wyższych w lubelskim ośrodku edukacji wyższej. Podczas dwudniowych obrad wygłoszono 48 referatów i doniesień naukowych, zamieszczonych w pracy zbiorowej pod tytułem: *Europejska wspólna przestrzeń edukacyjna a przeobrażenia oświatowe w Polsce i na Ukrainie 1989–2006. Nadzieje i zagrożenia*. Materiały z konferencji wydał Uniwersytet Pedagogiczny w Drohobyczu w dwóch językach polskim i ukraińskim pod redakcją naukową profesor Marii Chepil i R. Kuchy. Należy dodać, iż wydawnictwo uzupełniło referaty o informacje biograficzne na temat wszystkich autorów²³. To podczas tej konferencji zapadła decyzja, by w ramach otwarcia na dzieje ukraińskiej myśli pedagogicznej w Galicji przetłumaczyć na język polski monografię pióra Marii Chepil *Formuvannja nacjonalnoj swidomosti ukraińskiej mołodi Hałyczyny (1848–1939 rr.)* (Drohobycz 2005, ss. 539 + 1 nlb). Pracę tę wykonano w latach 2007–2008 i obecnie jest ona przygotowywana do druku w polskim wydawnictwie naukowym.

Wnioski końcowe

Uczestnictwo dwóch przedstawicieli lubelskiego środowiska historyków wychowania w osobach A. Winiarza i R. Kuchy w kolejnym znaczącym Jubileuszu Profesora Zygmunta Ruty uświadomiło nam z jednej strony nieubłagany upływ czasu, z drugiej zaś skłoniło wszystkich uczestników do refleksji, jak wiele pozostało nam jeszcze do zrobienia. Wskazało też na nowe priorytety badawcze, do których realizacji będziemy z pewnością przystępować. Jednym z nich pozostaje niewątpliwie analiza dziejów historii wychowania i jej rangi w polskiej myśli pedagogicznej ostatniej doby.

Cracow circles of educational historians and their scientific contacts with Lublin

Abstract

The article presents the complex, but very interesting directions of scientific-research cooperation of Cracow and Lublin circles of historians of education. The analysis includes the period from the times of the first Masters of both centres to the times of Professor Zygmunt Ruta, the Cracow Master, who, despite official retirement, has not retired cognitively and continues to inspire historians of education in the whole country with his ideas.

This paper shows both the biography and career development of the distinguished Professor and his activity fostering scientific exchange of ideas and the process of achieving pedagogical mastery of the historians of education in Lublin. Also most important publications are discussed, as visible evidence of scientific maturing to further academic degrees in Lublin and Cracow.

The paper makes an interesting contribution to the history of educational merits of a distinguished person and scientific mentor, as Professor Zygmunt Ruta is perceived in the academic circles of Lublin.

²² *Pedagogiczna oświata na Ukrainie i w Polsce: realia i perspektywy*, pod red. D. Herciuka i R. Kuchy, Lwów 2008, ss. 347 + 1 nlb.

²³ *Europejska wspólna przestrzeń edukacyjna a przeobrażenia oświatowe w Polsce i na Ukrainie 1989–2006. Nadzieje i zagrożenia*, pod red. M. Chepil i R. Kuchy, Drohobycz–Lublin 2007, ss. 497 + 3 nlb.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Iwonna Michalska

Naukowe związki

łódzkich historyków wychowania z Krakowem

Dzieje historii wychowania na Uniwersytecie Łódzkim rozpoczynają się wraz z powstaniem tej uczelni w 1945 r. Wśród pierwszych powołanych jednostek organizacyjnych znalazł się Wydział Humanistyczny, na którym powstały cztery katedry pedagogiczne: Katedra Historii Pedagogiki, Katedra Pedagogiki i Organizacji Szkolnictwa, Katedra Pedagogiki Społecznej oraz Katedra Historii Oświaty i Wychowania¹. Ta ostatnia była tworzona i kierowana przez prof. Stefana Truchima (1896–1967), którego kontakty z Łodzią datowały się już od roku 1929, tj. w rok po otwarciu przez Wolną Wszechnicę Polską funkcjonującą w Warszawie oddziału łódzkiego. Zatrudniony na jej Wydziale Pedagogicznym, zajmował się pracą naukową i dydaktyczną, uzyskując do wybuchu wojny kolejno stanowisko docenta, profesora nadzwyczajnego i zwyczajnego. Jednak wykształcenie na poziomie wyższym i początki naukowej pracy prof. S. Truchima związane były bezpośrednio z Krakowem. W Uniwersytecie Jagiellońskim ukończył studia na Wydziale Filozoficznym, a następnie przystąpił do przygotowywania rozprawy doktorskiej pod kierunkiem prof. Władysława Konopczyńskiego na temat: „Konfederacja dzikowska w 1734 roku”. W wyniku jej obrony w 1920 r. uzyskał stopień doktora filozofii w zakresie historii. W trakcie pisania doktoratu pracował jako asystent w krakowskim Archiwum Akt Dawnych, co pewnością zaowocowało doświadczeniem w poszukiwaniach materiałów źródłowych i ułatwiało przeprowadzanie kwerend, przyczyniając się tym samym do szybkiego ukończenia dysertacji². W początkowych latach istnienia Katedry Historii Oświaty i Wychowania głównym zadaniem było skompletowanie odpowiedniej kadry. Do zespołu naukowego prof. S. Truchima, obok dr. Karola Kotłowskiego, mgr. Władysława Marii Grabskiego oraz doktorantów mgr. Stanisława Lipko i mgr. Marii Zygadlewicz,

¹ B.K. Baranowscy, *Pierwsze lata Uniwersytetu Łódzkiego 1945–1949*, Łódź 1985, s. 69–72.

² Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego (dalej AUŁ), Akta osobowe Stefana Truchima, Życiorys, sygn. 4019; E. Witkowska, *Stefan Truchim jako historyk wychowania*, [w:] *Historia wychowania XX wieku. Dorobek i perspektywy*, red. T. Gumuła, S. Majewski, Kielce 1998, s. 115–117; eadem, *Działalność dydaktyczna i naukowa Stefana Truchima*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Paedagogica et Psychologia” 1990, nr 25, s. 38, 43–45, 51; E. Podgórska, *Stefan Truchim (1896–1967)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1968, nr 3, s. 325–327.

należała również asystentka mgr Eugenia Brysik (później Podgórska)³. To właśnie ona jednym z obszarów swoich zainteresowań naukowych uczyniła zagadnienia oświaty i zawodowego ruchu nauczycielskiego na terenie Galicji.

Kariera na Uniwersytecie Łódzkim prof. Eugenii Podgórskiej (1914–2006) rozpoczęła się w kwietniu 1945 r. Rok wcześniej po czteroletnich studiach na tajnych kompletach Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie uzyskała dyplom magistra filozofii w zakresie pedagogiki na podstawie pracy „Szkolnictwo średnie w Polsce niepodległej 1918–1939”. Studia w latach 1946–1949 na rodzimej uczelni dały jej formalne wykształcenie historyczne. W 1950 r. obroniła napisany pod kierunkiem prof. S. Truchima doktorat, a następnym roku została zatrudniona na etacie adiunkta. W 1959 r. otrzymała stanowisko docenta, od 1974 r. pracowała jako profesor nadzwyczajny. Po przejściu prof. S. Truchima w 1966 r. na emeryturę przejęła po nim Katedrę i kierowała nią do 1984 r.⁴

Należy przypuszczać, że w rozbudzeniu naukowych fascynacji prof. E. Podgórskiej Galicją miał swój udział jej przełożony i nauczyciel prof. S. Truchim. Kilka lat młodości spędzonych przez niego w Krakowie, które zaowocowały z jednej strony otrzymaniem przepustki otwierającej drzwi do pracy naukowo-dydaktycznej w uczelniach wyższych, z drugiej zaś uzyskaniem dobrej orientacji w zbiorach archiwalnych, a więc sentymentalna pamięć minionych lat połączona z pragmatyzmem, mogły złożyć się na ukierunkowanie badawcze jego doktorantki.

Prof. E. Podgórska przez prawie połowę życia zawodowego w Uniwersytecie Łódzkim prowadziła kwerendy w różnych instytucjach Krakowa. Zbierając materiał faktograficzny do swoich przyszłych publikacji, korzystała z zasobów Archiwum Państwowego, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego i Archiwum Czartoryskich. Czerpała również wiedzę ze zbiorów archiwalnych udostępnionych jej przez Zarząd Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego, zawierających księgi protokołów Krajowego Związku Nauczycielstwa Ludowego w Galicji. Przyjazdy do Krakowa w poważnej części obejmowały też prace poszukiwawcze prowadzone w Bibliotece Jagiellońskiej. Obszarem zainteresowań uczyniła nie tylko Dział Rękopisów, ale przede wszystkim zgromadzony w niej księgozbiór, który umożliwił zapoznawanie się z tymi wydawnictwami zwartymi i ciągłymi, które nie były obecne w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego i innych łódzkich bibliotekach. We wskazanej grupie znalazły się m.in. wydane drukiem sprawozdania i statuty ugrupowań, towarzystw i organizacji nauczycielskich działających pod koniec XIX i na początku XX w. na terenie Galicji oraz stenograficzne sprawozdania z posiedzeń Sejmu Krajowego, c.k. Rady Szkolnej Krajowej, c.k. Rady Szkolnej Okręgowej Miejskiej, Wydziału Szkolnego Magistratu miasta Krakowa. Zaliczyć tu ponadto należy czasopisma regionalne, takie jak: „Szkolnictwo Ludowe” (Nowy Sącz), „Gazeta Szkolna” (Kraków), „Nauczyciel Ludowy” (Lwów), „Wolna Szkoła” (Lwów) oraz inne.

³ E. Podgórska, *Szkoła naukowa historii wychowania i pedeutologii Uniwersytetu Łódzkiego 1945–1998*, [w:] *Rola nauczycieli łódzkich w tworzeniu dziedzictwa kulturowego Łodzi*, red. S. Gała, Łódź 1998, s. 352–353.

⁴ AUŁ, Teczka osobowa Eugenii Podgórskiej, sygn. 13070; *Profesor Eugenia Podgórska*, seria Sylwetki Łódzkich Uczonych, Łódź 1995, s. 5–6; *Podgórska Eugenia*, [w:] *Współcześni uczeni polscy. Słownik biograficzny*, t. III, Warszawa 2000, s. 531.

Rezultatem prowadzonych badań w Krakowie przez prof. E. Pogórską było opracowanie i wydanie kilku pozycji (artykuły, książki), które ukazały się w latach 1954–1973.

Działalność naukową prof. E. Podgórska rozpoczęła od przygotowywania doktoratu na temat: „Sejm Galicyjski a oświata ludowa w latach 1861–1895”. Jak wyjaśniał prof. Tadeusz Jałmużna (1939–2006), uczeń autorki, kontynuator łódzkiej historii wychowania i późniejszy szef Katedry⁵, „Praca doktorska, mimo pozytywnej oceny recenzentów, nie została wydana. Trudno było zgodzić się zainteresowanej na skróty i proponowane zmiany. Zachowała się w maszynopisie”⁶. Cztery lata po obronie doktoratu opublikowała rozprawę zatytułowaną *Walka o szkołę ludową w Sejmie Galicyjskim w latach 1880–1900*, w której częściowo wykorzystała zawarte w nim wyniki badań⁷. Na tle ówczesnej sytuacji społeczno-ekonomicznej zaprezentowała w niej stanowiska i zmagania przeciwstawnych obozów politycznych: konserwatywnego i demokratycznego, a także środowisk pozasejmowych – prowadzone o oblicze szkoły ludowej oraz jej organizację i funkcjonowanie.

Przyczynek do szerszego opracowania przez prof. E. Podgórską zagadnienia historii związków nauczycielskich stanowił artykuł wprowadzający w problematykę narodzin zawodowego ruchu nauczycielstwa ludowego w Galicji⁸. Kontynuacją tego nurtu było pojawienie się studium zawartego w drugiej części książki *Z początków zawodowego ruchu nauczycielskiego*, szczegółowo analizującego powstawanie organizacji skupiającej nauczycieli szkół ludowych w Galicji⁹. Jej geneza została nakreślona z perspektywy wpływów wywieranych na procesy autonomizowania i konsolidowania się nauczycielstwa ludowego przez czasopismo „Szkolnictwo Ludowe”.

Uwieńczeniem poszukiwań naukowych prof. E. Podgórskiej w krakowskich archiwach była publikacja *Krajowy Związek Nauczycielstwa Ludowego w Galicji 1905–1918* wydana w 1973 r. W „Przedmowie” do niej pisała:

Praca niniejsza stanowi podsumowanie wyników dalszych moich badań w zakresie zawodowego ruchu nauczycielstwa ludowego w Galicji. Zdaję sobie sprawę, że wiele problemów nie zostanie w pełni ukazanych. Główną przeszkodę stanowi trudność w dotarciu do wielu materiałów źródłowych, zwłaszcza z zakresu działalności regionalnej, szczególnie rywalizującego z Krakowem miasta Lwowa, a także Rzeszowa, Prze-

⁵ Od 1984 r. był kierownikiem Zakładu Historii i Teorii Wychowania, a w latach 1991–2006 Katedry Historii Wychowania i Pedagogologii.

⁶ T. Jałmużna, *Potrzeby nowych badań w historii wychowania (Z doświadczeń łódzkich)*, [w:] *Historia wychowania XX wieku...*, s. 555.

⁷ E. Podgórska, *Walka o szkołę ludową w Sejmie Galicyjskim w latach 1880–1900*, Wrocław 1954 (nadbitka ze „Studiów Pedagogicznych”, t. I).

⁸ E. Podgórska, *Początki zawodowego ruchu nauczycielstwa ludowego w Galicji i czasopismo „Szkolnictwo”*, „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych” 1955, t. VI, s. 265–291.

⁹ E. Truchim, E. Podgórska, *Z początków zawodowego ruchu nauczycielskiego*, Warszawa 1958. S. Truchim opracował część pt. *Pierwsze Towarzystwo Pedagogiczne w Polsce 1848–1853*, natomiast E. Podgórska *Z początków zawodowego ruchu nauczycielstwa ludowego w Galicji*.

myśla i Stanisławowa i wielu małych osiedli, które wykazywały dużą organizacyjną prężność¹⁰.

Monografia ta omawia zawiązanie się i rozwój Związku, wypracowywanie programu i jego realizację, działalność w czasie pierwszej wojny światowej oraz największe osiągnięcia.

Nie tylko przygotowywanie rozpraw lokalizujących swą problematykę w Galicji kierowało prof. E. Podgóorską do pozyskiwania materiałów z krakowskich zasobów wiedzy. Przykładem służyć tu może książka *Szkolnictwo elementarne Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego 1807–1831*. Przypisy bibliograficzne tego opracowania jednoznacznie wskazują, że autorka prowadziła badania w Archiwum Czartoryskich (13 adnotacji do różnych akt)¹¹ oraz w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (18 odsyłaczy do szeregu dokumentów)¹².

Dorobek naukowy prof. E. Podgórskiej zaświadcza, że przez ponad dwadzieścia lat miała kontakty z Krakowem. Z jej wspomnień przywoływanych pracownikom Katedry wyłania się obraz trudnych, szczególnie w latach 50. i 60. XX w., warunków bytowych, jakie musiała znosić podczas pobytów w mieście Piastów i Jagiellonów. Zdarzało się często, że otrzymywała kwatery w kilku- a nawet kilkunastoosobowych pokojach, co choć dawało możliwość noclegu, to dalekie było od zapewnienia prywatności i intymności, a tym bardziej nie sprzyjało chociażby pobieżnemu przeglądaniu zebranych w trakcie dnia materiałów, nie wspominając już o ich wstępnym analizowaniu. Ale wizytom w Krakowie towarzyszyły również bardziej przyjemne momenty. Spotkania z zaprzyjaźnioną profesorką UJ Kamillą Mrozowską i wygoszpodarowany z trudem czas na krótkie spacerki połączone z zapoznawaniem się z miastem sprawiały radość i dawały wytchnienie, tak od żmudnej pracy w archiwach, jak i od wspomnianych niedogodności. Z pewnością nawiązywała w tym czasie i inne kontakty, a może i przyjaźnie naukowe w środowisku krakowskich uczonych, ale na tym etapie poszukiwań nie sposób udzielić jednoznacznej odpowiedzi.

Kiedy w 1981 r. mgr Grzegorz Michalski po ukończeniu studiów pedagogicznych został zatrudniony na Uniwersytecie Łódzkim, nie wiedział jeszcze, że Kraków stanie się etapem na jego naukowej drodze. Konsultacje prowadzone z prof. E. Podgóorską doprowadziły do wyboru tematu pracy doktorskiej poświęconej Zygmuntowi Mysłakowskiemu, profesorowi krakowskich uczelni. Przyjęcie takiego rozstrzygnięcia określiło jednoznacznie główny, geograficzny kierunek prowadzenia badań. Aby je ułatwić w sensie organizacyjnym, a także zdecydowanie je zintensyfikować, kierownik Katedry i jednocześnie promotor przewidziała dla swego asystenta staż naukowy w Krakowie. Nawiązane wcześniej kontakty z prof. K. Mrozowską przesądziły o konkretnym miejscu jego odbywania. Decyzją rodzimych władz uniwersyteckich mgr G. Michalski otrzymał zgodę i skierowanie na staż do Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w semestrze letnim roku akademickiego 1983/1984.

¹⁰ E. Podgórska, *Krajowy Związek Nauczycielstwa Ludowego w Galicji 1905–1918*, Warszawa 1973, s. 10.

¹¹ Zob. E. Podgórska, *Szkolnictwo elementarne Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego 1807–1831*, Warszawa 1960, s. 159–160.

¹² Ibidem, s. 163–164.

Bezpośrednio przebiegał on w Zakładzie Historii Oświaty i Kultury pod opieką naukową prof. K. Mrozowskiej¹³.

Pobyt w krakowskiej Almae Mater był dla mgra G. Michalskiego czasem wyteźnionej pracy, w której można wyróżnić dwa podstawowe obszary aktywności. Jeden z nich odnosił się do uczestniczenia w seminarium magisterskim dla studentów III roku historii prowadzonym przez prof. K. Mrozowską i toczonych z Profesorem po zakończonych zajęciach długich merytorycznych rozmów. Spotkania te prowokowały do przemyśleń nad nauką w ogóle, a historią wychowania w szczególności i w sposób nieoceniony przyczyniały się do podejmowania pierwszych prób wchodzenia w rolę badacza, starającego się sprostać zapamiętanym wypowiedziom, że wymaga ona wyostrzonego, a zarazem wyważonego stosunku do pozyskanego materiału źródłowego, a później do jego interpretacji. Drugi obszar sprowadzał się do poszukiwań materiałów źródłowych odkrywających życie i działalność Z. Mysłakowskiego. Służyły temu kwerendy dokonywane w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Archiwum Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Archiwum Państwowym, Archiwum Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej i w Dziale Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej¹⁴.

Wyłącznie dzięki pomocy prof. Juliana Dybca, w tamtym czasie docenta w Zakładzie Historii Oświaty i Kultury, który mgr. G. Michalskiemu umożliwił nawiązanie kontaktu z Łucją Mysłakowską, wdową po Profesorze, udało się łódzkiemu adeptowi historii wychowania dotrzeć do archiwum domowego Z. Mysłakowskiego. Życzliwość i aprobata Profesorowej wobec zamierzeń przygotowania monografii poświęconej jej mężowi wyrażały się w udostępnieniu wszystkich posiadanych przez nią materiałów. Starła się również podczas wielogodzinnych rozmów wyjaśniać i rozwiewać wątpliwości, które rodziły się podczas ich kopiowania. Dziękując za otwarte potraktowanie swego asystenta, prof. E. Podgórska w liście kierowanym do Ł. Mysłakowskiej podkreślała:

Urobić sobie wierny i rzetelny obraz kogoś – pisał autor *Zatraconych ścieżek, zagubionych śladów*¹⁵ – nie jest rzeczą prostą ani łatwą, a udostępnione przez Szanowną Panią archiwum rodzinne w znacznej mierze przyczyni się do merytorycznego wzbogacenia pisanej w naszej Katedrze rozprawy doktorskiej nt. „Zygmunt Mysłakowski – jego poglądy i działalność pedagogiczna”¹⁶.

Prof. J. Dybiec stworzył ponadto mgr. G. Michalskiemu przez wprowadzenie go w środowisko krakowskich uczonych warunki do przeprowadzenia wywiadów

¹³ Archiwum domowe autorki artykułu (dalej AD), Pismo Prorektora d/s Nauki UŁ prof. dra hab. Leszka Wojtczaka z dnia 29 XII 1983 w sprawie skierowania mgra Grzegorza Michalskiego na staż do Uniwersytetu Jagiellońskiego; Pismo Prorektora ds. Kadry Naukowej i Rozwoju Uczelni prof. dra hab. Andrzeja Kopffa z dnia 29 II 1984 do Kwestury UJ w sprawie realizacji kosztów pobytu mgra Grzegorza Michalskiego na stażu w Uniwersytecie Jagiellońskim.

¹⁴ AD, Sprawozdanie ze stażu naukowego odbytego w Zakładzie Historii Oświaty i Kultury Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierunkiem naukowym prof. Kamilli Mrozowskiej z dnia 6 VII 1984.

¹⁵ Tytuł wspomnieniowej książki Z. Mysłakowskiego wydanej w Warszawie w 1967 r.

¹⁶ AD, List prof. E. Podgórskiej do Łucji Mysłakowskiej z dnia 5 VII 1984. Podany przez autorkę listu temat pracy doktorskiej uległ drobnej zmianie.

z dawnymi uczniami i współpracownikami prof. Z. Mysłakowskiego, m.in. prof. Stefanem Baścikiem i prof. Henrykiem Smarzyńskim. Pobyt w Krakowie mgr G. Michalski przeznaczył dodatkowo na czytanie w Bibliotece Jagiellońskiej niedostępnych w Łodzi prac Z. Mysłakowskiego oraz na studiowanie literatury fachowej¹⁷.

W opinii podsumowującej ponadczteromiesięczny pobyt w Uniwersytecie Jagiellońskim prof. K. Mrozowska pisała:

Okres stażu p. mgr Michalski wykorzystał bardzo efektywnie, poświęcając wiele czasu na zapoznawanie się z materiałami i robienie odpisów. Bogactwo materiałów, jakie znalazł w Krakowie, pozwala – jak można sądzić – na znaczne postępy w przygotowaniu rozprawy doktorskiej. [...] Stwierdzić można, że okres spędzony w Krakowie przyczynił się do wzbogacenia jego wiedzy, a także pogłębienia zainteresowań¹⁸.

Zakończenie stażu naukowego nie oznaczało zerwania związków z Krakowem. Jeszcze przez kolejne lata przyjeżdżał z wizytami do Ł. Mysłakowskiej, aby czerpać wiedzę z archiwum domowego oraz z niektórych archiwów w celu uzupełniania gromadzonej ciągle bazy źródłowej.

Konsekwencją prowadzonych badań głównie w Krakowie, ale również w innych miastach Polski, było przygotowanie pracy doktorskiej nt. „Zygmunt Mysłakowski (1890–1971) – działalność i twórczość pedagogiczna”, której obrona nastąpiła w 1989 r. Kilka lat później została wydana drukiem nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego¹⁹. Złożyło się na nią pięć rozdziałów, z których pierwszy ukazuje edukację i początki działalności pedagogicznej Z. Mysłakowskiego (lata szkolne, studia, praca w szkolnictwie średnim w Warszawie i kierowanie Seminarium Nauczycielskim w Lublinie). Następne części poświęcone są w większości jego działalności na terenie Krakowa, m.in. dydaktyczno-organizacyjnemu funkcjonowaniu w Uniwersytecie Jagiellońskim, założeniu Poradni Wychowawczo-Leczniczej, zaangażowaniu w prace Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego, współpracy z Towarzystwem Uniwersytetu Robotniczego im. Adama Mickiewicza, pełnieniu funkcji rektora Wyższej Szkoły Pedagogicznej oraz prowadzeniu badań i wzbogacaniu dorobku w dziedzinie nauk o wychowaniu. Ze względu na ograniczenia wydawnicze w książce pominięto te fragmenty pracy doktorskiej, które odnosiły się do działalności Z. Mysłakowskiego na rzecz kształcenia i dokształcania nauczycieli, udziału w ruchu naukowym w kraju i zagranicą, współdziałania ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego²⁰.

Z pewnością zainteresowanie postacią krakowskiego pedagoga spowodowało, że dr G. Michalski został zaproszony na spotkanie zorganizowane w czerwcu 1991 r. przez Komisję Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk w Krakowie poświęcone setnej rocznicy urodzin prof. Z. Mysłakowskiego²¹.

¹⁷ AD, Sprawozdanie...

¹⁸ AD, Opinia prof. Kamilli Mrozowskiej dotycząca przebiegu stażu naukowego mgra Grzegorza Michalskiego z dnia 29 VI 1984.

¹⁹ G. Michalski, *Zygmunt Mysłakowski (1890–1971) – działalność i twórczość pedagogiczna*, Łódź 1994.

²⁰ Por. *ibidem*, s. 5.

²¹ AD, Pismo przewodniczącego Komisji Nauk Pedagogicznych krakowskiego oddziału Polskiej Akademii Nauk prof. dra hab. Czesława Majorka z dnia 4 VI 1991.

Przystąpienie do prac nad rozprawą habilitacyjną kolejny raz zaprowadziło dra G. Michalskiego do Krakowa. Co prawda jej tematyka nie wiązała się bezpośrednio z tym miastem, ale podjęty problem działającego w okresie II Rzeczypospolitej Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych wymagał przeprowadzenia poszukiwań w tutejszych archiwach, zważywszy, że organizacja ta powołana została do życia w Krakowie i jedną z jej struktur terenowych tworzył Krakowski Oddział Okręgowy. Zebrane w Archiwum Państwowym materiały źródłowe pozwoliły zrekonstruować jego prace, przyczyniając się tym samym w poważnym stopniu do powstania monografii²².

Dotychczasowe spotkania prof. Uniwersytetu Łódzkiego G. Michalskiego (obecnego szefa Katedry) z Krakowem z pewnością nie są ostatnimi. Dalsze plany naukowe i kontakty z krakowskim środowiskiem historyków wychowania tylko zamiary te potwierdzają.

Śladami swoich poprzedników podążyła mgr Iwonna Michalska, która jako absolwentka pedagogiki w 1982 r. znalazła się w składzie osobowym Uniwersytetu Łódzkiego. Pierwsze dwa lata zatrudnienia poświęciła na dokonanie rozpoznania w obszarach badawczych historii wychowania, w których mogłaby odnaleźć i umiejscowić własne zainteresowania. Wybór problematyki przyszłej pracy doktorskiej oraz doprecyzowanie jej tematu przygotowywanej pod kierunkiem prof. T. Jałmużny spowodowało, że promotor, będąc wówczas szefem Katedry, zaproponował jej odbycie stażu naukowego. Korespondencja emerytowanej już prof. E. Podgórskiej prowadzona z prof. K. Mrozowską w sprawie przyjęcia pod swą opiekę naukową kolejnego asystenta z Łodzi zakończyła się pomyślnie²³. Oficjalne skierowanie wydane przez władze Uniwersytetu Łódzkiego na pobyt mgr I. Michalskiej w Zakładzie Historii Oświaty i Kultury Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego wyznaczało jego termin na semestr letni roku akademickiego 1985/1986²⁴.

Staż naukowy odbywany w okresie od 15 lutego do 30 czerwca 1986 r. – jak przedstawił to w sprawozdaniu po powrocie z Krakowa – zaprojektowany został w celu przeprowadzenia konsultacji i gromadzenia materiałów do pracy doktorskiej nt. „Pisma Związku Nauczycielstwa Polskiego dla dzieci i młodzieży w latach 1918–1939 (tytuł roboczy)”²⁵.

Przebieg stażu mgr Iwonny Michalskiej obejmował spotkania z opiekunem naukowym i prace prowadzone w bibliotekach. W pierwszym przypadku miało miejsce uczestnictwo w zajęciach dydaktycznych prowadzonych przez prof. K. Mrozowską:

²² G. Michalski, *Działalność Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych 1921–1939*, Łódź 2001.

²³ AD, Pismo prof. Kamilli Mrozowskiej do prof. E. Podgórskiej wyrażające zgodę na przyjęcie do swego Zakładu mgr Iwonny Michalskiej na staż naukowy.

²⁴ AD, Pismo Prorektora ds. Nauki Uniwersytetu Łódzkiego prof. dra hab. Władysława Cyrana z dnia 9 XII 1985 w sprawie skierowania mgr Iwonny Michalskiej na staż naukowy do Uniwersytetu Jagiellońskiego; Pismo prorektora ds. Badań i Rozwoju Kadry Naukowej prof. dra hab. Aleksandra Koja z dnia 13 I 1986 w sprawie przyjęcia mgr Iwonny Michalskiej na staż naukowy do Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

²⁵ AD, Sprawozdanie ze stażu naukowego odbytego w Zakładzie Historii Oświaty i Kultury Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierunkiem naukowym prof. Kamilli Mrozowskiej z dnia 10 VII 1986.

w seminarium magisterskim poświęconemu problematyce czasopiśmiennictwa XIX i XX w. i w wykładzie monograficznym dla studentów V roku pedagogiki i historii dotyczącym sytuacji oświatowej i myśli pedagogicznej w Europie i Polsce w XVII i XVIII w. oraz udział w indywidualnych konsultacjach na temat kwestii metodologicznych w pedagogice i historii wychowania, zagadnień czasopiśmiennictwa w ogóle, periodyków Związku Nauczycielstwa Polskiego adresowanych do członków organizacji oraz do dzieci i młodzieży. Omawiano także różne możliwości przedstawiania związkowego dorobku wydawniczego, jego wartość w latach dwudziestolecia międzywojennego i współcześnie.

Przeprowadzane z kolei kwerendy w Bibliotece Jagiellońskiej i Bibliotece Pedagogicznej dały możliwość zapoznania się z treściami większości roczników oraz skopiowania istotnych materiałów zawartych w pisemkach ZNP dla młodego pokolenia, zapoznania się z książkami i artykułami z zakresu czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży w XIX i XX w. oraz częściowo z periodykami dla dzieci wydawanymi przez osoby prywatne²⁶.

I choć przygotowywana praca doktorska mgr I. Michalskiej nie podejmowała w sensie tematycznym żadnych wątków krakowskich to pobyt w Krakowie i twórcza atmosfera stwarzana przez opiekuna naukowego pozwoliły na niemal pełne zebranie materiału źródłowego i wykrystalizowanie się kompletnego obrazu przyszłej rozprawy, przyczyniając się w poważnym stopniu do jej powstania, obrony w 1990 r. i wreszcie opublikowania²⁷.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że łódzcy stażyści utrzymywali z prof. K. Mrozowską dalszy już mniej formalny kontakt, polegający na wymianie korespondencji informującej o postępach pracy nad doktoratami i zdecydowanie rzadziej w postaci odwiedzin.

Z perspektywy czasu można wyrazić ogólniejszy pogląd, że staż naukowy odbywany w innym środowisku niż własna uczelnia dla młodego asystenta stanowił doskonałą szkołę życia zawodowego. Z jednej strony wymagał od niego pokonywania niepokoїв i lęków związanych z przebywaniem w nieznanym początkowo terenie, z drugiej – zmuszał do pełnej mobilizacji intelektualnej, gotowości do realizacji nkreślonych sobie zadań i powolnego, żmudnego uczenia się samodzielności. Jeszcze inny aspekt stażu można rozpatrywać z perspektywy poznawania miasta i ludzi. W przypadku Krakowa już same spacery po Rynku i okolicznych ulicach dawały dużo satysfakcji, a specyfiką nawiązywanych nawet krótkich kontaktów z pracownikami naukowymi spotykanymi zwykle w bibliotekach było zawsze serdeczne powitanie przybysza z „Królestwa” przez mieszkańców „Galicji”. Warto również dodać, że łódzcy stażyści, w porównaniu do czasów, w których badania prowadziła prof. E. Podgórska, mieli zapewnione stosunkowo dobre warunki bytowe. Kwaterowani byli w domach studenckich w samodzielnych lub najwyżej dwuosobowych pokojach.

Dr Iwonna Michalska wielokrotnie jeszcze powracała do Krakowa. Pod koniec lat 80. i w pierwszej połowie lat 90. XX w. prowadziła w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego badania nad Naukowym Towarzystwem Pedagogicznym, które powstało i funkcjonowało w tym mieście w okresie międzywojennym, skupiając

²⁶ Ibidem.

²⁷ I. Michalska, *Czasopisma Związku Nauczycielstwa Polskiego dla dzieci w okresie Druhej Rzeczypospolitej*, Łódź 1994.

w swych szeregach elitę uczonych, przedstawicieli nauk o wychowaniu. Następnym tych prac było wydanie artykułów, które zrekonstruowały w poważnym stopniu dzieje korporacji²⁸.

Spoglądając na kilkudziesięcioletnie kontakty łódzkich historyków z Krakowem, na pierwszy plan wysuwają się kontakty o charakterze kwerendy źródłowej do prac doktorskich i habilitacyjnych, a także innych publikacji. Sporą ich część zajmowały rozprawy i artykuły, które bezpośrednio i pośrednio dotyczyły przeszłości oświatowej tego miasta lub Galicji. Ale związki ze środowiskiem krakowskim nie ograniczały się tylko do przebywania w archiwach. Reprezentanci z Łodzi byli obecni w 1994 i 2009 r. na jubileuszach prof. Zygmunta Ruty, odnowieniu w 1998 r. doktoratu prof. Kamilli Mrozowskiej oraz konferencjach i sesjach naukowych. Zdarzało się też, że zarówno byli kierownicy Katedry, jak i niektórzy jej pracownicy współpracowali naukowo z krakowskimi pedagogami i historykami wychowania zarówno z Uniwersytetu Jagiellońskiego, jak i Uniwersytetu Pedagogicznego (dawnej Akademii Pedagogicznej im. KEN) na gruncie mniej sformalizowanym. Zawsze jednak, co należy podkreślić, wszystkich tych, którzy z Łodzi przybywali do Krakowa, miasto to inspirowało i formowało naukowo.

Losy łódzkich historyków wychowania tak się dotychczas układały, że mistrzowie z pokolenia na pokolenie podpowiadali swym uczniom i pracownikom „drogę” do Krakowa. Należy mieć nadzieję, że najmłodsze pokolenie Katedry Historii Wychowania i Pedagogiki UŁ również będzie w przyszłości wpisywać do swych naukowych biografii związki z tym miastem i jego ludźmi.

Scientific connections of educational historians of Łódź with Cracow

Abstract

For decades, historians of education from the University of Łódź have been related to the scientific circles of Cracow in various ways. Some of them studied and obtained scientific degrees at the Jagiellonian University; others would take their semester practical training under the supervision of Cracow scientists. Yet the most prominent kind of contacts is that connected with search for and collection of source materials in Cracow archives, to be used in doctoral dissertations, habilitation works, and other publications. The majority of these materials were dissertations and articles which were directly or indirectly concerned with the educational past of Galicia.

The educational historians of Łódź were also present at the professional jubilees and doctoral degrees renewals of the Cracow scientists, and participated in scientific conferences and sessions. Occasionally, they also entered in scientific cooperation with the pedagogues and educational historians of the Jagiellonian University and the Pedagogical University (previously Pedagogical Academy) on less formal grounds.

²⁸ I. Michalska, *Nowe zadania nauki w Polsce. Powojenne zjazdy Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego (1947–1948)*, [w:] *Kongresy i zjazdy pedagogiczne w Polsce w XX wieku*, red. A. Kicowska, Toruń 2001; eadem, *Obszary działalności naukowo-wydawniczej Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego (1928–1958)*, [w:] *Współczesne i historyczne konteksty wczesnej edukacji*, red. W. Leżańska, Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku, Pedagogika, t. II, Płock 2004; eadem, *Między polityką a nauką. Ostatnie lata działalności Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989). Szkice i rozprawy*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004.

The longer and shorter visits of scientists from Łódź in Cracow have always been an inspiration to undertake research efforts and were scientifically formative, due to the special atmosphere of the city and, most of all, owing to the kindness and openness of the "Galicians" towards the guests from "the Kingdom".

Such has been the destiny of the educational historians from Łódź that their consecutive heads and "Masters" had in their biographies points of connection with Cracow and its scientists; this must be the reason why they so willingly gave advice, and directed their students and employees on the scientific route to this city.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Wiesław Jamrożek

Poznańskie środowisko historyków edukacji i jego związki z Krakowem

Poznańskie środowisko historyków edukacji przez ostatnie 42 lata związane jest przede wszystkim z istnieniem Zakładu Historii Wychowania na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Ta jednostka organizacyjna i naukowa poznańskiego Uniwersytetu rozpoczęła swoje funkcjonowanie w ramach Katedry Pedagogiki 1 września 1967 r.¹ Od 1969 r. Zakład wchodził już w skład Instytutu Pedagogiki UAM, a od 1993 r. – Wydziału Studiów Edukacyjnych.

Tradycje uprawiania badań nad dziejami edukacji są w Poznaniu jednak znacznie starsze bardziej odległe. W opinii zmarłego w 2000 r. poznańskiego historyka wychowania profesora Jana Hellwiga, sięgają one nawet epoki średniowiecza. Badacz ten występował zarazem ze śmiałą hipotezą o początkach polskiej historii wychowania w regionie wielkopolskim. Jego zdaniem to właśnie w Poznaniu i w Gnieźnie pojawiły się pierwsze rozważania i dysputy pedagogiczne „wywiezione z filozofii zabarwionej moralistyką”, którym towarzyszyły dyskusje na temat wpływu zdarzeń historycznych na kształtowanie się modelu wychowawczego i koncepcji szkoły. Z tymi ośrodkami, jak stwierdzał ów autor, łączą się „początki polskiego piśmiennictwa i powstanie najstarszych roczników, które były kronikami narodowymi. Ewidencjonowały bowiem najważniejsze fakty z życia państwa i narodu. Stały się zaczątkiem polskiej historiografii, a także polskiej literatury, chociaż pisane były po łacinie”². Jan Hellwig pisał również o dyskusjach i rozważaniach na temat problematyki wychowawczej i jej przeszłości w poznańskim Lubranscianum – Akademii utworzonej w epoce humanizmu w 1519 r. przez biskupa Jana Lubrańskiego oraz w środowisku profesorów poznańskiego Kolegium Jezuickiego założonego w 1573 r., które w 1611 r. podniesione zostało przez Zygmunta III Wazę do rangi uniwersytetu³.

¹ Zob. W. Jamrożek, *W czterdziestolecie Zakładu Historii Wychowania*, [w:] *Ad novum fructum. Z okazji jubileuszu poznańskich historyków wychowania*, pod red. W. Jamrożka i in., Poznań 2007, s. 12.

² J. Hellwig, *Historia wychowania w poznańskim ośrodku naukowym*, [w:] J. Hellwig, W. Jamrożek, D. Żołądź, *Z prac poznańskich historyków wychowania*, Poznań 1994, s. 10.

³ Ibidem, s. 11; zob. też wydane pośmiertnie J. Hellwiga *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy*, Poznań 2001, s. 35–37.

Nie wdając się w dyskusję na temat twierdzeń i poglądów Jana Hellwiga dotyczących początków polskiej i poznańskiej historii wychowania, można stwierdzić, że pierwsze poważniejsze publikacje traktujące o dziejach edukacji ukazały się na ziemiach polskich dopiero w latach 40. i 50. XIX w. W 1841 r. wyszła drukiem po raz pierwszy, właśnie w Poznaniu, w wiele lat po śmierci autora, praca działacza Komisji Edukacji Narodowej (związanego poprzez swoją aktywność na rzecz reform edukacyjnych także z Krakowem) Hugona Kołłątaja pt. *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764)*. Do dzisiaj H. Kołłątaja (1750–1812) uważa się dość powszechnie za ojca polskiej historiografii pedagogicznej, a także za twórcę problematyki historii wychowania.

Warto również wspomnieć, że w 1842 r. w Poznaniu ukazało się dzieło Bronisława Ferdynanda Trentowskiego (1808–1869) pt. *Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*. W trzeciej części tego dzieła autor zawarł pierwszy na gruncie polskim zarys powszechnych dziejów wychowania. W latach 1849–1852 w Poznaniu wydana została także czterotomowa *Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim* pióra Józefa A. Łukaszewicza.

W kontekście podjętej w tym tekście problematyki należy podkreślić, że dużą rolę w rozwoju polskiej historii wychowania i historiografii pedagogicznej odegrał Wielkopolanin Antoni Karbowski (1856–1919), pochodzący z ziemi krotoszyńskiej. Był on pierwszym polskim uczonym, który w 1905 r. habilitował się z historii wychowania i z którym związane są w istocie początki akademickiej historii wychowania. Tworzył jednak, co trzeba wspomnieć, poza Wielkopolską – głównie w Krakowie, przede wszystkim na Uniwersytecie Jagiellońskim⁴.

Systematyczne badania w dziedzinie historii wychowania rozpoczęły się w ośrodku poznańskim tak naprawdę dopiero po włączeniu Wielkopolski w organizm państwowy odrodzonej po I wojnie światowej Polski i utworzeniu w 1919 r. Wszechnicy Piastowskiej (Uniwersytetu Poznańskiego), a w niej Wydziału Filozoficznego z pierwszą w Polsce Katedrą Pedagogiki⁵. W międzywojennym Poznaniu badania nad dziejami edukacji prowadzili między innymi: pierwszy kierownik Katedry Antoni Danysz (1853–1925), jego następca na tym stanowisku w latach 1925–1926 Bogdan Nawroczyński (1882–1974), doktorant A. Danysza profesor Seminarium Duchownego w Poznaniu od 1926 r. ks. Karol Mazurkiewicz (1881–1942), Stanisław Tync (1889–1964). Wspomniany Antoni Danysz pochodził z Poznania, ale dużą część swojego życia spędził w Galicji (także w Krakowie). Do Poznania powrócił w 1919 r. Z Krakowem związany był przez pewną część swojego życia również wymieniony S. Tync. W mieście tym kształcił się zarówno na poziomie średnim, jak i wyższym, tutaj podjął pracę nauczycielską i uzyskiwał stopnie naukowe⁶.

⁴ Zob. A. Wałęga, *Początki akademickiej historii wychowania w Polsce. Antoni Karbowski (1856–1919)*, Toruń 2007.

⁵ Zob. J. Hellwig, *Historia wychowania...*, s. 13 i n.; idem, *Historia wychowania w poznańskim ośrodku naukowym*, „Biuletyn Historii Wychowania” 1994, nr 1, s. 13.

⁶ Zob. m.in. W. Szulakiewicz, *Tync Stanisław Franciszek (1889–1964)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, pod red. A. Meissnera i W. Szulakiewicza, Toruń 2008, s. 838–839.

Już w okresie powojennym do grona badaczy interesujących się dziejami edukacji w poznańskim ośrodku naukowym dołączyli: Marian Wachowski (1903–1970), który pracę naukową i dydaktyczną podjął jeszcze na tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich, Jan Szelejewski (1906–1987), autor skryptów do historii wychowania, badacz interesujący się szczególnie dziejami nauczania początkowego i oświaty rolniczej, Tadeusz Strumiłło (1884–1958), Jan Stoiński (1904–1984), późniejszy kurator Okręgu Szkolnego Poznańskiego (w latach 1958–1969).

Ważną rolę w rozwoju prac badawczych w zakresie historii wychowania w powojennym Poznaniu i na poznańskim Uniwersytecie odegrał Stefan Wołoszyn (1911–2004), który studia w zakresie filologii polskiej i pedagogiki ukończył w 1935 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim⁷. W latach 1950–1953 kierował Katedrą Pedagogiki na Uniwersytecie w Poznaniu i wykładał w poznańskiej Wyższej Szkole Wychowania Fizycznego. Do problematyki tej dyscypliny naukowej nawiązywał również kolejny kierownik Katedry Józef Kwiatek (1911–1964), pełniący w swojej karierze społeczno-zawodowej również funkcję dziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego i prorektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, prezesa Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego (był też założycielem Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego, działającego w latach 1956–1981)⁸.

Jeszcze w latach 50. do grona poznańskich badaczy dziejów edukacji dołączył Stanisław Michalski (1928–1990). On też po habilitacji w 1963 r. i uzyskaniu nobilitującego wówczas stanowiska docenta stworzył zespół doktorantów i magistrantów pracujących badawczo nad trzema kręgami problemowymi: dziejami szkolnictwa i doktryn pedagogicznych w Polsce XX w., działalnością dydaktyczno-wychowawczą szkół oraz działalnością szkoły rolniczej w środowisku. Pełnił także funkcję pierwszego kierownika utworzonej później odrębnej na Uniwersytecie Poznańskim (Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza) jednostki badawczej – Zakładu Historii Wychowania⁹.

Zakład Historii Wychowania, jak zostało to już nadmienione na wstępie, rozpoczął swoje funkcjonowanie w ramach Katedry Pedagogiki UAM z dniem 1 września 1967 r. Pierwszymi jego pracownikami byli: wymieniony powyżej Stanisław Michalski, wspomniany już Jan Hellwig (jako st. asystent) i Ewa Kijas (jako asystent od września 1968 r.)¹⁰.

Stanisław Michalski kierował Zakładem Historii Wychowania nieprzerwanie przez 23 lata, do dnia swojej śmierci 9 grudnia 1990 r. Ten uczony dużo uwagi w swojej pracy badawczej poświęcał najnowszej polskiej myśli pedagogicznej. Wiele jego publikacji z tego zakresu dotyczyło, co warto podkreślić w dobie ciągle utrzymującego się zainteresowania problematyką kobiecą i tzw. studiami feministycznymi, pedagogów kobiet. Interesował się zarówno poglądami pedagogicznymi, jak

⁷ Zob. I. Szybiak, *Wołoszyn Stefan (1911–2004)*, [w:] *Słownik biograficzny...*, s. 830.

⁸ Zob. T. Krajewski, *Józef Kwiatek (1911–1964)*, [w:] *Działalność pedagogiczna i ideowo-wychowawcza Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce w latach 1945–1970*, pod red. S. Michalskiego, Poznań 1971, s. 264–283.

⁹ *Sprawozdanie Dziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego*, [w:] *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1965/66; 1967/68, za rektoratu prof. dr. Czesława Łuczaka*, Poznań MCMLXIX, s. 260.

¹⁰ *Ibidem*, s. 147, 260–261.

i działalnością oświatową i badawczą: Anieli Szycówny¹¹, Stefanii Sempołowskiej¹², Marii Lipskiej-Librachowej¹³, Jadwigi Dziubińskiej¹⁴, Heleny Radlińskiej¹⁵. Jego uwagę zajmowały także poglądy i koncepcje pedagogiczne Stanisława Karpowicza, Stefana Rudniańskiego, Antoniego Bolesława Dobrowolskiego, Henryka Rowida i Aleksandra Kamińskiego. W kręgu jego zainteresowań naukowych znajdowały się ponadto dzieje oświaty rolniczej i edukacji młodzieży wiejskiej, zagadnienia pedeutologiczne w perspektywie historycznej, problematyka metodologiczna historii wychowania.

Stanisław Michalski utrzymywał bliskie kontakty naukowe ze środowiskiem krakowskich badaczy dziejów edukacji, w szczególności z prof. Kamillą Mrozowską, prof. Czesławem Majorkiem i prof. Zygmuntem Rutą.

Po śmierci Stanisława Michalskiego kierownictwo Zakładu Historii Wychowania Uniwersytetu im. A. Mickiewicza powierzono w 1991 r. Janowi Hellwigowi (1931–2000). On także zajmował to stanowisko do ostatnich dni swojego życia.

Prace badawcze J. Hellwiga podobnie jak w przypadku Stanisława Michalskiego koncentrowały się wokół problematyki dziejów wychowania XIX i XX w., szczególnie dziejów kształcenia nauczycieli i zawodowego ruchu nauczycielskiego, dziejów szkolnictwa oraz metodologii historii wychowania. Ważne miejsce w jego dorobku naukowym zajmowały opracowania o charakterze regionalnym, dotyczące głównie dziejów praktyki i myśli edukacyjnej na terenie zaboru pruskiego i Wielkopolski (na przykład *Działalność pedagogiczna Augusta Cieszkowskiego*, Poznań 1978, *Rola Towarzystwa Naukowej Pomocy im. Karola Marcinkowskiego w awansie społeczno-zawodowym młodzieży polskiej 1847–1939*, Poznań 1994). W twórczości Jana Hellwiga wiele miejsca zajęła biografistyka historyczno-pedagogiczna. Warto w tym miejscu wspomnieć, że przedmiotem jego zainteresowań badawczych były m.in. takie postacie, jak August Cieszkowski, Ewaryst Estkowski, Hipolit Cegielski, Karol Libelt, Kazimierz Jeżewski, Antoni Danysz, Bogdan Nawroczyński, Ludwik Jaxa-Bykowski¹⁶.

Jan Hellwig posiadał rozliczne kontakty naukowe z krajowymi i zagranicznymi ośrodkami badań nad dziejami edukacji. Aktywnie uczestniczył m.in. w pracach International Standing Conference for the History of Education (ISCHE). Nawiązał też bliską współpracę z polskim badaczem dziejów edukacji aktywnym w tym ruchu, wspomnianym powyżej Czesławem Majorkiem. Bliskie kontakty utrzymywał również z wybitnym krakowskim historykiem edukacji Julianem Dybciem.

¹¹ S. Michalski, *Działalność pedagogiczna Anieli Szycówny*, Warszawa 1968.

¹² S. Michalski, *Spółeczna i pedagogiczna działalność Stefanii Sempołowskiej*, Warszawa 1973.

¹³ S. Michalski, *Działalność pedagogiczna Marii Lipskiej-Librachowej*, Poznań 1974.

¹⁴ S. Michalski, *Wiedza rolnicza w walce o postęp na wsi. Rzecz o Jadwidze Dziubińskiej*, Warszawa–Poznań 1981.

¹⁵ Zob. m.in. *Rola szkoły podstawowej w procesie przeobrażeń społeczno-kulturowych w wersji Heleny Radlińskiej (próba analizy problemu w Polsce w okresie międzywojennym)*, [w:] *Przekształcanie środowiska społecznego. Dorobek i kierunki dalszych badań*, Łódź 1985.

¹⁶ Zob. bibliografię prac Jana Hellwiga zamieszczoną w księdze jemu poświęconej pt. *W dialogu z przeszłością*, pod red. W. Jamrożka i D. Żołądź-Strzelczyk, Poznań 2002.

W okresie kierowania Zakładem przez J. Hellwiga stopnie naukowe doktora habilitowanego uzyskali Wiesław Jamrożek i Dorota Żołędź-Strzelczyk. Osoby te zostały później zatrudnione na stanowisku profesora. Warto nadmienić, że jednym z recenzentów w przewodzie habilitacyjnym W. Jamrożka opartym na rozprawie *Idee edukacyjne polskiej socjalnej demokracji w Galicji do 1918 roku* (Poznań 1994) był wymieniany już wielokrotnie Czesław Majorek.

Po śmierci J. Hellwiga (w 2000 r.) kierownictwo Zakładu przejął W. Jamrożek i funkcję tę pełni do dzisiaj. Aktualnie w tej jednostce organizacyjnej pracują również prof. Dorota Żołędź-Strzelczyk oraz czterech doktorów na stanowisku adiunkta: Edyta Głowacka-Sobiech, Justyna Gulczyńska, Katarzyna Kabacińska, Krzysztof Ratajczak. Z Zakładem związane jest także stosunkowo liczne grono doktorantów.

Pracownicy Zakładu Historii Wychowania UAM koncentrują obecnie swoje zainteresowania naukowe wokół następujących zagadnień:

- metodologia, teoria i dydaktyka historii wychowania;
- dzieje wychowania i myśli edukacyjnej w Polsce okresu średniowiecza i czasów nowożytnych (do upadku I Rzeczypospolitej);
- dzieje edukacji kobiet;
- dzieje zawodowego ruchu nauczycielskiego;
- dzieje skautingu i harcerstwa;
- problematyka edukacyjna w programach i działalności polskich ruchów społecznych i politycznych w XIX i XX w.;
- dzieje szkolnictwa i reform edukacyjnych w Polsce XIX i XX w.;
- biografistyka historyczno-pedagogiczna;
- dzieje wychowania w rodzinie;
- dzieje opieki i pomocy społecznej na ziemiach polskich;
- dzieje myśli edukacyjnej i ideologii wychowawczych w XX w.

Badania naukowe prowadzone przez niektórych pracowników Zakładu we wskazanych kręgach tematycznych oraz ich publikacje naukowe niejednokrotnie odnoszą się do regionu Małopolski (Galicji), w tym i Krakowa. Region ten wiele miejsca zajmuje w dorobku naukowym przede wszystkim autora niniejszych rozważań i dr Edyty Głowackiej-Sobiech.

Pracownicy Zakładu realizując określone zadania badawcze pozostają w bliskich kontaktach naukowych z badaczami dziejów edukacji z Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej. Brali i nadal biorą udział w przedsięwzięciach naukowych (konferencjach, wydawnictwach) inicjowanych przez krakowskich naukowców, podobnie jak krakowscy badacze uczestniczyli i uczestniczą w przedsięwzięciach podejmowanych przez poznańskich historyków wychowania¹⁷. Kraków jest również dla poznańskich historyków wychowania ośrodkiem gromadzącym cenne dla nich zbiory archiwalne i biblioteczne.

¹⁷ Wśród wydawnictw wymienić można zwłaszcza dwie publikacje poświęcone przedwcześnie zmarłym profesorom: *W dialogu z przeszłością. Księga poświęcona Profesorowi Janowi Hellwigowi...*, *W służbie szkoły i nauki. Księga poświęcona Profesorowi Czesławowi Majorkowi*, pod red. Z. Ruty i R. Ślęczki, Kraków 2003.

Poznan circles of historians of education and their relations with Cracow

Abstract

Established on September 1, 1967, Department of History of Education of Adam Mickiewicz University in Poznań continues the Wielkopolska (Greater Poland) traditions of research into the past of education, which began in the Middle Ages, existed in the 19th century, and developed after the 1919 creation of *Wszechnica Piastowska* (the University of Poznań). Poznań printers printed the works of H. Kołłątaj, B. F. Trentowski, and J. A. Łukaszewicz. A. Karbowski originated from the region of Cracow. University research into history of education was conducted by Antoni Danysz, Bogdan Nawroczyński, Stanisław Tync, and priest Karol Mazurkiewicz in the Seminary. After the World War II, workers in the Poznań centre were Marcin Wachowski, Jan Szelejewski, Tadeusz Strumiłło, Jan Stoiński, Stefan Wołoszyn, Józef Kwiatek, Stanisław Michalski, Jan Hellwig, Wiesław Jamrozek, and Dorota Żołądź-Strzelczyk. There have been, and there are, many and varied relations between Poznań and Cracow academic circles. A. Danysz and S. Tync spent part of their lives in Cracow. Stanisław Michalski, Jan Hellwig, and Wiesław Jamrozek cooperated with the educational historians from Cracow, such as Kamila Mrozowska, Czesław Majorek, or Zygmunt Ruta. For Poznań historians of education, Cracow remains a centre that offers valuable archive and library collections.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Kazimierz Puchowski

Krakowska szkoła historyków edukacji w ostatnich dekadach XX wieku. Rekonesans gdańszczanina

Środowisko akademickie Krakowa odwiecznie, i słusznie, budzi szacunek. Zetknąłem się z nim po raz pierwszy podczas jubileuszu profesora Tadeusza Słowikowskiego, współtwórcy polskiej teorii edukacji historycznej, historyka oświaty, poznałem bliżej podczas stażu naukowego w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w 1985 roku. Prowadziłem wówczas badania nad edukacją historyczną w kolegiach jezuickich Rzeczypospolitej¹. Do Krakowa przyjechałem po lekturze książki Profesora Zygmunta Ruty, która zachwycała i nieco onieśmiała młodego adepta historii wychowania precyzją myśli i erudycją, a w przyszłości pozwoliła na komparatystyczne ujmowanie badanej problematyki². Profesor przyjął mnie życzliwie. Opinii i rad służyłem z uwagą i przejęciem.

Początki stażu były trudne. Ojciec Bronisław Natoński SJ, znakomity badacz dziejów szkolnictwa jezuickiego, stwierdził, iż na temat nauczania historii w kolegiach Towarzystwa nie znajduję poważniejszych materiałów, wiele źródeł zniszczono bowiem po kasacie zakonu. Pamiętam jego stwierdzenie, że już w 1773 r. w rękopisy i źródła jezuickie zawijano śledzie. Zabory i wojny powiększyły straty. Niewiele ocalało. Nie poddałem się jednak. Jakże się poddać, kiedy mój opiekun Profesor Zygmunt Ruta od początku budził respekt. Bardzo kulturalny, ale i stanowczy. Podczas rozmowy nie tracił z oczu delikwenta. To się pamięta przez lata. Słyszysz się również badawcze, ale zawsze pełne życzliwości pytanie: Co u Pana słychać? Ta szczerza troska dodawała mi entuzjazmu, a owoce krakowskiego stażu zbieram i dziś.

Wspaniały Jubileusz Profesora Zygmunta Ruty w styczniu 2009 roku uświadomił mi, jak wiele Jemu i pracownikom Jego Katedry zawdzięczam. Bez Krakowa nie byłoby doktoratu i habilitacji.

Podczas krakowskiego stażu z wielką ciekawością uczestniczyłem w zajęciach prowadzonych przez asystentów i doktorów uczelni. Do dziś pamiętam wysoki poziom ćwiczeń doktora Klisia. Z pokorą pomyślałem wówczas, jaki to on mądry,

¹ K. Puchowski, *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej (1565–1773)*, Gdańsk 1999.

² Z. Ruta, *Szkoły tarnowskie w XV–XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.

a wiele pomysłów wdrożyłem później w Gdańsku. Pamiętam uśmiechniętą, dobrą twarz doktora Wacława Marmona (1944–2000).

W Krakowie w jednym czasie spotkałem dwa odmienne środowiska naukowe: świeckie i jezuickie. To pozwoliło mi wysłuchać argumentów obu stron, przedyskutować wiele spornych kwestii, by stopniowo kształtować własny obraz dziejów szkolnictwa jezuickiego dawnej Rzeczypospolitej.

Podczas stażu odnajdywałem nowe źródła, sporo ich było w Bibliotece Czartoryskich, Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego, Bibliotece Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności, a przede wszystkim w Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego. Mały pokój u jezuitów przy ul. Kopernika (jeszcze w starym budynku), pełen kurzu, chwiejący się stolik. Siedziałem tam, jak powiadał Erazm, z „ciekącymi oczyma”, od rana do wieczora. Pomagał mi ojciec Natoński, prawdziwy Sarmata. Chętnie i żartobliwie opowiadał o dawnych czasach, przybliżył mi trudną wędrówkę po katalogach osób i zajęć, kronikach i listach dawnych jezuitów. Patrzył na mój upór i prorokował: „no... dużo pan osiągnie”. Upór, prócz szlachetnych pobudek, częściowo wynikał z tego, że wyjście na posiłek do miasta uniemożliwiało powrót, bo zmieniał się furtian. Zlitował się nademną znakomity historyk filozofii ojciec Roman Darowski SJ i zapraszał na posiłek do refektarza. Tam również poznałem innych wspaniałych ludzi: Stanisława Obirka, Stanisława Musiała, Marka Ingłota. Od początku też współpracowałem z ojcem Ludwikiem Grzebieniem, którego zasługą jest wspaniale urządzone archiwum i biblioteka Ignatianum.

Staż w Krakowie to też początek przyjaźni z Ludwikiem Piechnikiem SJ. Dzięki niemu często wracałem do Krakowa i uzupełniałem kwerendę. Współpraca z ojcem zaowocowała księgą pamiątkową poświęconą Uniwersytetowi Stefana Batorego w Wilnie³. Pomagałem o. Piechnikowi w kwerendzie archiwalnej i bibliotecznej niezbędnej do *Dziejów Akademii Wileńskiej*, przygotowaniu laudacji wygłoszonej podczas ceremonii przyznania mu przez Uniwersytet Wileński tytułu doktora honoris causa, w ostatnich latach jego życia byłem wraz z moją żoną Małgorzatą „sekretarzem” i konsultantem cennej monografii *Powstanie i rozwój jezuickiej Ratio studiorum (1548–1599)* (Kraków 2003).

Recenzentem mojego doktoratu był profesor Czesław Majorek. Maszynopis do Krakowa zawiózłem osobiście. Kiedy wystraszony zapukałem do pokoju profesora, poprosił, bym usiadł. Milczał kilka minut, potem zapytał: Do jezuitów pan chyba nie wstępuje? Znałem poglądy profesora, który toczył dysputy z krakowskimi jezuitami, uprzedzał mnie o tym ojciec Natoński i Piechnik. Profesor Majorek i Kamilla Mrozowska należeli do kręgu antyjezuickiego. Przyznać muszę, że w początkach badań nadmiernie gloryfikowałem szkolnictwo jezuitów. To taka fascynacja własnym tematem. Rzeczowe rozmowy z profesorem Majorkiem, lektura jego opracowań poświęconych Komisji Edukacji Narodowej, w których nie brakowało twórczych odniesień do jezuickich podręczników stosowanych w szkołach Komisji, pozwoliły mi z większym obiektywizmem spojrzeć na oświatę Towarzystwa. Profesorowi Majorkowi zawdzięczam również koncepcję mojej książki habilitacyjnej. Kiedy po

³ Z *dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. naukowa, wstęp L. Piechnik, K. Puchowski, Kraków 1996.

doktoracie zwróciłem się o poradę w sprawie planowanych badań dotyczących jezuickich kolegiów szlacheckich, sugerował, bym unikał konstruowania monografii poszczególnych placówek. Wówczas to pomyślałem o roli tych instytucji w edukacji elit politycznych Rzeczypospolitej⁴. Pierwszym owocem tych inspiracji był referat wygłoszony na organizowanej przez prof. Majora prestiżowej konferencji ISCHE XVIII: *Schooling in Changing Societies. Historical and Comparative Perspectives (c. 1750–1996)* w Krakowie w 1996 r.⁵ Profesorowi wystąpienie bardzo się podobało, zwłaszcza teza, że celem zakonu nie była zmiana władzy, ale jej pozyskanie. Profesora Czesława Majora spotkałem kilka lat później w Hiszpanii podczas XXII ISCHE: *Books and Education* (Universidad de Alcalá, Alcalá de Henares, 6–9 September 2000)⁶. Następne osobiste spotkanie, już ostatnie, miało miejsce podczas Zjazdu Pedagogicznego w Olsztynie. Uśmiechnięte, wielkie chłopisko, wzór asertywności. Kontakt zakończył się wiosną, ostatnią wiosną Profesora. Poprosił mnie wówczas o przysłanie fragmentów wierszy o Gdańsku, którymi można by wzbogacić szkolny podręcznik historii. Pomost łączący Kraków z Gdańskiem sięgnął poezji, potem niebios. Pogrzeb profesora Czesława Majora w jesienny, piękny, słoneczny dzień. Nie mogłem nie przyjechać.

Kraków uczy młodych historyków humanizmu, rzetelnej pracy badawczej, naukowej skromności, pokory i odwagi w zwalczaniu stereotypów, formułowaniu ocen, krytycznego oglądu źródeł i historiografii. Krakowscy mistrzowie historii wychowania swym talentem, wiedzą, profesjonalizmem i ujmującą życzliwością stworzyli cenne wzory w zakresie rozumienia i uprawiania tej dyscypliny. Korzystają z nich badacze z różnych ośrodków, również z Gdańska.

Cracow school of history of education in the last decades of the 20th century. A Gdansk-citizen's reconnaissance

Abstract

The author of the article presents his years-long cooperation with the academic circles of Cracow. Since 1985, in the libraries and archives of Cracow, he has conducted research into historical education in Jesuit colleges of Poland, and then into the history of education of political elites in noblemen colleges (*Collegia Nobilium*) in the Enlightenment. During his post-graduate training, the author was under competent and kind-hearted scientific protection of Professor Zygmunt Ruta, whose advice he received with attention and diligence. Professor Ruta's magnificent jubilee in January 2009 made his ex-protégé realize how indebted he is to Professor himself and the staff of his Chair: but for Cracow, the author would not have become a doctor and doctor habilitis.

The author recalls excellent scientists, among others, the late Tadeusz Słowikowski – the co-creator of the Polish theory of historical education and a historian of education; Czesław Majorek – a distinguished historian of education (reviewer of the author's doctoral

⁴ *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk 2007.

⁵ K. Puchowski, *Collegia Nobilium Societatis Jesu. Education of the Political Elite in Poland (1746–1773)*, [w:] *Educational Reform in National and International Perspectives: Past, Present and Future*, red. Cz. Majorek, E.J. Johannmeier, Prace Komisji Nauk Pedagogicznych 21, Kraków 2000, s. 261–272.

⁶ Głosiłem tam: *Between 'orator christianus' and 'orator politicus'. Historical Education and Books in Jesuit Colleges in Poland and Lithuania (1565–1773)*.

dissertation); the Jesuits Bronisław Natoński and Ludwik Piechnik – remarkable researchers into the history of Jesuit schools.

In Cracow, the author cooperated with two different kinds of scientific circles: the secular spheres and those connected with the Jesuits. This allowed him to listen to arguments of both sides and to discuss many disputable issues, to gradually develop his own image of the history of the Jesuit schools in old Poland.

Cracow teaches young historians humanism, thorough research work, scientific modesty, humbleness and courage to fight stereotypes, formulating opinions, and critical view of the sources and historiography. Cracow masters of history of education, owing to their talents, knowledge, professionalism and kindness, created valuable models for understanding and practising this discipline, which benefit researchers from various centres, among others, from Gdańsk.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Kalina Bartnicka

Irena Szybiak

Warszawska historia wychowania w drugiej połowie XX wieku

Korzeni historii wychowania jako dyscypliny naukowej należy szukać w środowiskach galicyjskich historyków kultury na przełomie wieków XIX i XX: w pracach Komisji do Badań Literatury i Oświaty w Polsce Polskiej Akademii Umiejętności, w twórczości historyków krakowskich, tzw. w szkole lwowskiej – w poglądach i twórczości Józefa Kallenbacha i Stanisława Łempickiego¹. Charakterystyczna dla tych środowisk jest przewaga historyków *sensu stricto* oraz historyków literatury, sztuki, filozofii, a więc generalnie historyków nad pedagogami. Wynikało to z nagromadzonych już doświadczeń warsztatowych w badaniach historycznych, które można było zastosować do badań dziejów wychowania i szkolnictwa.

Środowisko pedagogów było wówczas środowiskiem nowym, młodym, które od początku odczuwało potrzebę odkrywania związków – może nawet konfrontowania – aktualnych procesów i problemów pedagogicznych z doświadczeniami płynącymi z wiedzy o wychowaniu w przeszłości. Zarówno we Lwowie i Krakowie, jak i Warszawie sięgali więc pedagodzy po tematy historyczne. Poświadczają to np. wstępne rozdziały *Nauki o rzeczach* Jana Władysława Dawida, odniesienia historyczne w dorobku Anieli Szcówny, artykuły na temat polskiej tradycji oświatowej Heleny Radlińskiej zamieszczone w krakowskim „Ruchu Pedagogicznym”.

Można więc mówić, że z końcem XIX i w początkach XX stulecia mamy do czynienia z poszukiwaniem przez pedagogów korzeni historycznych dla swojej dyscypliny, a to – jak się wydaje – zapoczątkowało nurt tzw. pedagogicznej historii wychowania. W początkach wyodrębniania się obszaru historii wychowania różnice pomiędzy „historyczną” a „pedagogiczną” koncepcją dyscypliny wynikały bardziej ze specyfiki zainteresowań badaczy niż z podejścia warsztatowego. Trzeba bowiem pamiętać, że sto lat temu program szkoły średniej (gimnazjalny) lepiej niż w szkole dzisiejszej wprowadzał w problematykę historyczną i przygotowywał do jej realizowania w badaniach. Czasem jednak zachodził proces odwrotny: od problematyki historycznej do zagadnień społeczno-pedagogicznych, obserwowany na przykład

¹ W. Szulakiewicz, *Motywy zainteresowań badawczych historyków wychowania II Rzeczypospolitej*, [w:] *Historycy wychowania II Rzeczypospolitej*, pod red. W. Szulakiewicz, Warszawa 2000, s. 10.

w twórczości Heleny Radlińskiej, Józefa Chałasińskiego i innych socjologów. Zjawisko to było szczególnie zauważalne po odzyskaniu przez Polskę niepodległości.

Przyjmujemy więc, że w okresie formowania się naszej dyscypliny kontekst kulturalno-literacko-historyczny jej rozwoju był bardzo istotny i stale dominujący. Uważamy to za sprawę bardzo ważną w tych rozważaniach, gdyż rozwój historii wychowania po II wojnie światowej jest logiczną i organicznie uwarunkowaną kontynuacją rozwoju dyscypliny w okresie międzywojennym. Dowodzą tego wyniki badań Władysławy Szulakiewiczowej².

Wydaje się, że trzeba na ten historyczny kontekst spojrzeć także od strony osobowości historyka. Henryk Barycz pięknie to podkreślił, zastanawiając się nad czynnikami kształtowania się poglądów historyka na przeszłość. Według niego historyk to obywatel, członek narodu, grupy społecznej, z której się wywodzi, środowiska, w którym żyje. Jest świadomy ich potrzeb, wzrasta w kręgu oddziaływania ich poglądów. Jest także historyk dziełami swoich czasów, reagującym na prądy ideowe i kulturę współczesnej mu epoki³. Dodać tu trzeba i podkreślić ważność typu edukacji, którą historyk otrzymuje, także historyk wychowania.

Wychodząc od wskazanej wyżej ogólnej definicji historyka, W. Szulakiewiczowa zastanawia się nad motywami, które popychają badaczy do badań nad przeszłością wychowania w Polsce, nad pytaniami, które sobie stawiają, a które wynikają z potrzeby poznania i zrozumienia swego narodu, społeczeństwa, otaczającego świata, współczesności. Badania historyczne są mniej lub bardziej uświadomionym szukaniem odpowiedzi na pytanie: Kim i dlaczego jesteśmy tacy, jacy jesteśmy?

Rola i znaczenie formalnej i nieformalnej edukacji, czyli wychowywania i kształcenia kolejnych pokoleń, jest w wymiarze procesów narodowych i państwowych w Europie w początkach XIX w. tak oczywista, że nie wymaga odrębnego uzasadnienia. Z niej wynika potrzeba szeroko zakrojonych badań nad dziejami edukacji, wychowania i kształcenia, obecna w naszej historiografii już w połowie XIX w. Przykładem tego trzecia część *Chowanny* Bronisława Trentowskiego, zatytułowana *Epika*, w której zawarł opis zwyczajów edukacyjnych w Europie i w Polsce. Zagadnienia polskiej tradycji edukacyjnej stały się na przełomie wieków XIX i XX trwałym elementem zarówno warsztatu historyków i historyków literatury (np. w 1. poł. XX w. na uniwersytetach Jagiellońskim i Lwowskim), jak i przedstawicieli tworzonej wówczas polskiej psychologii i pedagogiki w środowisku Warszawy, ale także Krakowa (np. „Ruch Pedagogiczny” Henryka Rowida).

Zanim podejmie się analizy porównawcze, należy odpowiedzieć na fundamentalne pytania: Czy w drugiej połowie XX wieku ośrodek warszawski historyków wychowania wniósł oryginalne wartości do badań nad dziejami polskiej edukacji? Na ile był ukierunkowany tradycją dyscypliny, a na ile uwarunkowany specyfiką miejsca i czasu? Czy dobrze służył potrzebom środowiska historyków wychowania w Polsce i nauce? Jak to się wyrażało w konkretnych ludzkich postawach, pracach i osiągnięciach?

² Ibidem; eadem, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939. Studium historiograficzne*, Toruń 2000; eadem, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1944–1956*, Kraków 2006.

³ Cyt. za W. Szulakiewicz, *Historia oświaty [...] 1918–1939...*, s. 13.

Na początek konieczne jest wyjaśnienie terminów: środowisko, szkoła, historyk wychowania, warszawski ośrodek historyków wychowania. Odwołujemy się i w tym wypadku do prac W. Szulakiewiczowej⁴ oraz do definicji słownikowych. Tak więc, historyk wychowania to zajmujący się obszarem historii oświaty i wychowania badacz, fachowy edytor źródeł i uczestnik życia naukowego, autor wydawnictw, nauczyciel akademicki, publikujący wyniki swoich badań, uprawiający refleksję metodologiczną w odniesieniu do swej dyscypliny, rozpowszechniający wiedzę o przeszłości historyczno-oświatowej. Za Szulakiewiczową przyjmujemy też rozumienie pojęcia środowiska historyków oświaty i wychowania, jako grupy naukowej i społecznej. Upraszczając nieco jej tok rozumowania, definiujemy środowisko historyków oświaty i wychowania jako zespół badaczy „połączonych zainteresowaniami naukowymi”, związanych z określoną przestrzenią, mających „poczucie więzi, wspólnoty w ramach zbiorowości”, współpracujących ze sobą, których charakteryzuje „podobieństwo ważnych cech społecznych o charakterze absolutnym, wartości absolutnych, uznawanych wzorów”⁵.

Odpowiedzi wymaga także pytanie, czy i od kiedy ludzie nauki uprawiający w Warszawie historię oświaty i wychowania po II wojnie światowej tworzyli i tworzą środowisko w przyjętym wyżej rozumieniu oraz czy można utożsamiać pojęcia środowisko i ośrodek warszawski w odniesieniu do naszej dyscypliny? Wydaje się, że granice obydwu pojęć są płynne i niejednoznaczne. Jednym ze znaczeń pojęcia ośrodek jest: „środowisko, okręg, centrum, w którym lub wokół którego coś się skupia”; ale w innym znaczeniu jest to „instytucja obejmująca zasięgiem działania całokształt spraw związanych z jakąś dziedziną życia na pewnym terenie”⁶. Tak zdefiniowane pojęcie w odniesieniu do Warszawy może obejmować, po pierwsze, wszystkich historyków oświaty i wychowania pracujących w Warszawie; po drugie, ośrodki warszawskie grupujące badaczy z poszczególnych warszawskich środowisk naukowych. Sądzymy, że na skutek rozwoju uczelni publicznych i niepublicznych oraz usamodzielniania się różnych obszarów pedagogiki odnosi się to także do innych środowisk w uczelniach i instytutach, w których odbywa się kształcenie pedagogiczne.

We wszystkich uczelniach, które organizują kształcenie pedagogiczne, jest wykładana także historia wychowania. Nie wszyscy nauczyciele akademicki w Warszawie realizujący ten przedmiot byli i są związani z warszawskim środowiskiem uniwersytecko-panowskim (lub z którąś z jego „szkół”), natomiast z racji szczególnych preferencji swoich uczelni i instytutów specjalizują się w zakresie pewnych obszarów historii wychowania (np. dzieje wychowania fizycznego, dzieje pedagogiki specjalnej, dzieje szkolnictwa zawodowego, dzieje szkół rolniczych itp.). W rezultacie wyodrębniły się również w Warszawie luźno ze sobą powiązane zespoły nauczycieli akademickich, których kariera naukowa z racji przepisów regulujących programy kształcenia i wymogów formalnych wiąże się z szeroko pojętym zakresem historii oświaty i wychowania. Zjawisko to ma swój historyczny precedens – właśnie w Warszawie, po wojnie, bardzo silnie zarysował się spór o istotę historii wychowania pomiędzy „historykami” a „pedagogami”.

⁴ Ibidem, s. 58 i n.

⁵ Ibidem, s. 60.

⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, pod red. M. Szymczaka, t. II, Warszawa 1979, s. 415.

Biorąc to wszystko pod uwagę, trzeba się zastanowić, czy ściśle jest określenie szkoła warszawska historii wychowania, czy należy mówić o różnych szkołach historii wychowania w Warszawie?

Według *Słownika języka polskiego* określenie szkoła w odniesieniu do zagadnień nauki i kultury znaczy: „kierunek, metoda w nauce, sztuce, literaturze itp., których przedstawiciele łączą wspólne poglądy, metody itp.”, a także „wyróżniająca się grupa twórców, naukowców o pokrewnych cechach pracy twórczej, związana np. z wybitną osobistością, z jakimś miastem, narodem”; wreszcie „zespół cech charakterystycznych dla tej grupy”⁷.

Wątpliwości terminologiczne, za którymi kryją się przecież postawy badawcze i poglądy na samą treść pojęcia historia oświaty i wychowania, można będzie rozstrzygnąć po zanalizowaniu zarówno rezultatów badawczych (publikacji), jak wypowiedzi teoretycznych i programów kształcenia, za którymi stoją określeni badacze i nauczyciele akademicy. Sprawę dodatkowo komplikuje fakt uprawiania dziejów poszczególnych pedagogik (np. pedagogiki społecznej, porównawczej, specjalnej, dorosłych i in.) na marginesie badania zagadnień związanych z podstawowym warsztatem badawczym. Dzieje się to często ze szkodą dla historii wychowania jak i jakości kształcenia pedagogów⁸.

Dla całościowej oceny historii oświaty i wychowania uprawianej w Warszawie z precyzyjnym określeniem środowiska, ośrodków i szkół naukowych potrzebne są badania obejmujące zwłaszcza ostatnie ćwierćwiecze. Nasz referat jest bardziej zarysowaniem problemu niż jego rozwiązaniem, ale wydaje nam się, że pewne wnioski już można wyciągnąć, i że może to być interesujące i w perspektywie lokalnej, i ogólnopolskiej.

* * *

W dotychczasowej bibliografii historii wychowania brakuje pełnego omówienia warszawskich ośrodków badawczych i ich dorobku⁹. Historia w związku z pedagogiką pojawia się w spisie wykładów Towarzystwa Wyższych Kursów Naukowych w Warszawie w roku akademickim 1915/16, w Instytucie Pedagogicznym Ignacy Halpern wykładał historię pedagogiki, a Henryk Mościcki historię szkolnictwa w Polsce¹⁰. Od 1921 r. Józef Lewicki w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie wykładał historię pedagogiki i prowadził seminarium w Instytucie Pedagogicznym i na Wydziale Pedagogicznym najpierw jako docent, a od 1924 r. jako profesor

⁷ Ibidem, s. 415.

⁸ Por. *Treści historyczne w nowej koncepcji studiów pedagogicznych*, red. K. Bartnicka, Pułtusk 2007 (wydawnictwo pokonferencyjne, któremu patronowały Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Towarzystwo Historii Edukacji, Zakład Historii Oświaty i Kultury Uniwersytetu Jagiellońskiego i Instytut Historii Nauki PAN).

⁹ W wydawnictwie *Historia wychowania w XX wieku. Dorobek i perspektywy*, pod red. T. Gumuły, J. Krasuskiego i S. Majewskiego, Kielce 1998, w cz. III: *Dorobek badawczy ośrodków akademickich w zakresie historii wychowania*, zabrakło omówienia ośrodka warszawskiego.

¹⁰ *Dziesięciolecie Wolnej Wszechnicy Polskiej. TKN. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Kursów Naukowych 1906–1916*, oprac. R. Błędowski, H. Czopowski, I. Halpern i in., red. S. Orłowski, Warszawa 1917.

tytularny. Pracując w Archiwum Oświecenia Publicznego prowadził także badania i publikował prace związane z dziejami Komisji Edukacji Narodowej¹¹.

Początki historii wychowania jako odrębnej dziedziny wykładu na Uniwersytecie Warszawskim sięgają 1926 r., kiedy jednym z czterech zakładów tworzących Studium Pedagogiczne, powołanego do kształcenia przyszłych nauczycieli szkół średnich w zakresie pedagogiki oraz dla przeprowadzenia systematycznych czteroletnich studiów pedagogicznych, było Seminarium historii wychowania i doktryn pedagogicznych, na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu. Zajęcia zlecone prowadziła najpierw doktor, a po habilitacji w 1934 r. docent historii wychowania i doktryn pedagogicznych Hanna Pohońska (1895–1953)¹². Stanowisko kierownika Seminarium wakowało do roku 1938/39, kiedy to objął je jako zastępca kierownika profesor Bogdan Nawroczyński¹³. Wiadomo też, że przed wojną w Warszawie w egzaminach dających uprawnienia do wykonywania zawodu nauczycielskiego uczestniczył Stanisław Kot¹⁴. Być może prowadził też wykłady, ale nie ma na to „twardego” dowodu¹⁵.

W okresie międzywojennym nie powstało więc w Warszawie akademickie środowisko badań i dydaktyki historii oświaty i wychowania. Natomiast zaczęła się zarysowywać koncepcja, nazwana przez W. Szulakiewicza koncepcją socjologiczną historii wychowania. Było to związane ściśle z poglądami i działalnością Heleny Radlińskiej, która tworząc swoją dziedzinę badań „podejmowała badania historyczno-pedagogiczne ważne z punktu widzenia pedagogiki społecznej”¹⁶.

Rozwój akademickiej historii wychowania w jej „historycznej” odmianie rozpoczął się w Warszawie dopiero po II wojnie światowej, a ściśle w 2 połowie XX w. Było to związane przede wszystkim z działalnością Łukasza Kurdybachy, który stworzył dwa wiodące w badaniach historyczno-oświatowych ośrodki: Pracownię (potem Zakład) Dziejów Oświaty w Polskiej Akademii Nauk i Katedrę Historii Szkolnictwa i Oświaty (nazwa Katedry ulegała drobnym modyfikacjom) na Wydziale

¹¹ K. Mrozowska, *Lewicki Józef (1882–1942)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVII, Wrocław 1972, s. 230–233; por. K. Strzelecki, *Lewicki Józef (1882–1942)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, pod red. A. Meissnera i W. Szulakiewicza, Toruń 2008, s. 471–475. J. Lewicki był pedagogiem, historykiem, brał udział w pracach Oddziału Warszawskiego Komisji do Badania Dziejów Szkolnictwa i Wychowania w Polsce; był także redaktorem „Prac Naukowych Oddziału Warszawskiego Komisji do Badania Dziejów i Szkolnictwa w Polsce”.

¹² A. Mońka-Stanikowa, *Studia pedagogiczne na Uniwersytecie Warszawskim w okresie 1926–1982*, Warszawa 1997, s. 9, mówi o powstaniu Katedry Historii Wychowania. Natomiast *Skład Uniwersytetu i spis wykładów za lata 1935/36–1938/39* informują o działalności Seminarium; por. I. Szybiak, *Katedra Historii Oświaty i Wychowania (1953–2003)*, [w:] *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*, pod red. J. Kamińskiej, Warszawa 2004, s. 183.

¹³ *Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1938/39*, Warszawa 1938, s. 67.

¹⁴ A. Mońka-Stanikowa, *Studia pedagogiczne...*, s. 9–10.

¹⁵ Starania o katedrę historii wychowania na UW dla Stanisława Kota zostały udaremnione przez władze z powodu jego zatargów z obozem sanacyjnym (informacja od prof. dra hab. Józefa Miąso).

¹⁶ W. Szulakiewicz, *Historia oświaty [...] 1918–1919...*, s. 113.

Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Na Wydziale była także uprawiana „pedagogiczna” historia wychowania, skupiona na dziejach myśli pedagogicznej. W tym nurcie powstawały prace Bogdana Suchodolskiego i Stefana Wołoszyna.

Stan naszej dyscypliny w pierwszym dwudziestopięcioleciu po wojnie i jej rozwój na Uniwersytecie i w PAN jest już z grubsza rozpoznany¹⁷. Powojenne początki formowania się historii wychowania na Uniwersytecie były trudne – brakowało wystarczająco silnej indywidualności, która potrafiłaby zorganizować ośrodek badawczy w atmosferze niesprzyjającej naukom humanistycznym indoktrynacji i presji ideologicznej marksizmu-leninizmu.

W Studium Pedagogicznym na Wydziale Humanistycznym docent Hanna Pohoska wykładała przedmiot historia wychowania z uwzględnieniem wychowania w Polsce na tle rozwoju społecznego i prądów etycznych¹⁸. Jej pozycja była słaba ze względów politycznych. Stanisław Kot, którego Uniwersytet starał się pozyskać, zdecydował się pozostać za granicą. Nie udało się także zatrudnić Jana Hulewicza¹⁹, ponieważ nie zdecydował się opuścić Krakowa. Wydział Humanistyczny UW wystąpił więc do władz o zatrudnienie Łukasza Kurdybacy, który po powrocie do Polski starał się o zatrudnienie na uczelni. Był on jednak podejrzany politycznie ze względu na swoje kontakty naukowe i polityczne podczas wojny i bezpośrednio po wojnie, m.in. z profesorem S. Kotem. W tej sytuacji w 1949 r. pozycję samodzielnego pracownika naukowego i stanowisko zastępcy profesora uzyskał Michał Szulkin, który przed wojną zapowiadał się na dobrego historyka. Na Uniwersytet przeszedł z Ministerstwa Oświaty. Wprawdzie jeszcze wówczas nie miał doktoratu, ale tematyka jego zajęć i publikacji była „słuszna ideologicznie”²⁰.

Sytuacja uniwersyteckiej historii wychowania uległa zmianie, gdy w lipcu 1950 r. uznana została i przeniesiona do Warszawy przedwojenna lwowska habilitacja i docentura Łukasza Kurdybacy. W styczniu 1951 r. został on kierownikiem Zakładu Historii Szkolnictwa i Oświaty II – od kwietnia jako profesor nadzwyczajny, a od maja zwyczajny. W 1953 r. został kierownikiem Katedry, która po zmianach organizacyjnych i przekształceniach otrzymała nazwę Katedra Historii Oświaty i Szkolnictwa. Była to „katedra zespołowa”, w której dziejami oświaty do XIX w. zajmował się Ł. Kurdybacha, a dziejami oświaty w wieku XIX i XX M. Szulkin.

¹⁷ Zob. Ł. Kurdybacha, *Katedra Historii Szkolnictwa i Oświaty 1953–1963*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1954, z. 2, s. 108–112; idem, *Działalność Pracowni Dziejów Oświaty PAN*, „Nauka Polska” 1966, nr 3, s. 32–40; cytowane wyżej prace W. Szulakiewicz; J. Miąso, *Pracownia Dziejów Oświaty Polskiej Akademii Nauki [!] (1953–1974)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2000, t. XL, s. 33–49; idem, *Garść wspomnień i refleksji*, [w:] *Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk w latach 1953–2003. Księga jubileuszowa z okazji pięćdziesięciolecia działalności*, pod red. J. Schiller i L. Zasztowta, Warszawa 2004, s. 33–49; I. Szybiak, op. cit.; A. Mońka-Stanikowa, op. cit.

¹⁸ A. Mońka-Stanikowa, op. cit., s. 13; H. Pohoska prowadziła wykłady, ćwiczenia i seminaria. Etat docenta otrzymała dopiero w lipcu 1946 r. i zajmowała go do śmierci w 1953 r., zob. I. Szybiak, op. cit., s. 184.

¹⁹ W. Szulakiewicz, *Historia oświaty [...] 1944–1956...*, s. 54–55.

²⁰ I. Szybiak, op. cit., s. 186; W. Szulakiewicz, *Historia oświaty [...] 1944–1956...*, s. 148–149, 194.

W lipcu 1953 r. Łukasz Kurdybacha został także organizatorem i kierownikiem Pracowni Dziejów Oświaty w Polskiej Akademii Nauk, ale i tu jego zastępcą został Szulkin²¹. Obydwaj pozostawali ze sobą w permanentnym konflikcie, co mocno utrudniało pracę.

Łukasz Kurdybacha, wychowanek seminarium profesora Stanisława Łempickiego na Uniwersytecie Lwowskim, zdecydowanie górował nad Michałem Szulkinem nie tylko zaawansowaniem naukowym, ale także kreatywnością, wizją historii wychowania jako dyscypliny, umiejętnościami organizacyjnymi, energią i skutecznością w realizowaniu swych planów. Miał jasną koncepcję przedmiotu i potrzeb historii wychowania, którą konsekwentnie realizował. Przede wszystkim w obydwu jednostkach tworzył warsztat badawczy. Gromadził zbiory, przyciągał współpracowników, wychowywał uczniów, organizował badania. Zaczął na Uniwersytecie, ale nie czuł się tam pewnie. Dlatego pozostając nauczycielem akademickim na uczelni, pracę badawczą związał z Pracownią Dziejów Oświaty PAN. Tu gromadził materiały źródłowe (mikrofilmy, fotokopie). Organizował wspólne wyjazdy naukowe z asystentami, a w pierwszych latach na Uniwersytecie także ze studentami, do archiwów i bibliotek w Kórniku, Poznaniu, Krakowie. Zbierał dokumentację źródła do dziejów polskiej oświaty, przechowywanych w archiwach i bibliotekach za granicą (Cluj, Moskwa, Leningrad, Wilno, Londyn). Jego uczniami, asystentami, pracownikami i współpracownikami byli m.in.: Janina Lubieniecka, Sabina Lewinowa, Bella Sandler, Waldemar Kamiński, Tadeusz Mizia, Józef Miąso, Karol Poznański, Zbigniew Nanowski, Łucja Borodziej, Irena Szybiak, Kalina Bartnicka, Bożenna Michalik.

Wokół ośrodka panowskiego skupiał Kurdybacha młodszych i starszych pracowników naukowych nie tylko z Warszawy, ale i z całego kraju. Jedni z nich zostawali stałym pracownikami bądź współpracownikami Pracowni, inni jako autorzy wydawnictw przez nią firmowanych. Byli nimi między innymi Ludwik Chmaj, Marian Falski, Jadwiga Lechicka, Stanisław Tync, Jan Dobrzański, Ignacy Zarębski, Rafał Gerber, Mieczysława Mitera-Dobrowolska, Eugenia Podgórska, Kazimierz Kubik, Ludwik Ręgorowicz, Stefan Truchim, Klemens Trzebiatowski, Feliks Araszkiwicz, Czesław Majorek i wielu innych.

Osobowość Kurdybachy miała wpływ na powstanie silnych więzi między pozostającymi w jego kręgu uczniami i pracownikami z Uniwersytetu i z Polskiej Akademii Nauk. Kierowanie katedrą uniwersytecką dawało mu możliwość doktoryzowania i habilitowania młodych historyków wychowania także spoza Uniwersytetu, w Akademii zaś dysponował istotnym instrumentem oddziaływania na warszawskich i pozawarszawskich przedstawicieli dyscypliny, jakim były serie wydawnicze: Monografie z Dziejów Oświaty oraz Archiwum Dziejów Oświaty, a także czasopismo: „Rozprawy z Dziejów Oświaty”²². Wydawnictwa te stwarzały uczniom, współpracownikom, a także osobom spoza środowiska warszawskiego możliwość

²¹ K. Bartnicka, *Łukasz Kurdybacha twórca Pracowni Dziejów Oświaty (1907–1972)* [w:] *Instytut Historii Nauki...*, s. 112–149; Ł. Kurdybacha w latach 1952–1958 był także redaktorem pięciotomowej edycji polskiej i łaćnińskiej *Dzieł wszystkich* Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Państwowym Instytucie Wydawniczym.

²² Por. W. Szulakiewicz, *Rozprawy z Dziejów Oświaty (1958–2003). Studium z historii czasopisma*, Toruń 2004.

referowania wyników badań, publikowania artykułów, materiałów źródłowych i monografii.

Dzięki wydawnictwom Łukasz Kurdybacha miał duży wpływ na tematykę podejmowanych badań, prac doktorskich i habilitacyjnych. Umożliwiały mu to, a nawet narzucały przepisy ustawy o Polskiej Akademii Nauk, sytuujące tę instytucję jako nadrzędną nad polskim środowiskiem naukowym, koordynującą prowadzone przez nie badania²³. Starał się objąć swoim wpływem całe środowisko polskich historyków wychowania lat 50. i 60. XX w. Umacniał dzięki temu swoją koncepcję historii wychowania i oświaty, rozwoju dyscypliny, tematyki badań, kształcenia młodych badaczy. Kontynuował kierunek wytyczony we Lwowie przez swego mistrza Stanisława Łempickiego²⁴. Zasięg jego wpływów wykraczał daleko poza warszawskie środowisko uniwersytecko-panowskie.

Chęć dominacji nad środowiskiem ogólnopolskim (i dysponowanie instrumentami wpływu) nie przysparzała mu sympatii. Miał zresztą talent zrażania sobie ludzi. Jako zwierzchnik i promotor był wymagający i trudny, bezwzględnie rozstawał się z osobami, które uznał za nieodpowiadające jego wymaganiom. Z oponentami polemizował ostro. Jeżeli uznał, że ktoś ingeruje w jego pole badawcze, atakował gwałtownie i bezpardonowo. Na tym gruncie powstał jego ostry konflikt z Bogdanem Suchodolskim.

Profesor Suchodolski już w 1948 r. zaprezentował pogląd, że istnieje historyczna koncepcja historii wychowania stanowiąca część nauk historycznych oraz koncepcja pedagogiczna będąca częścią pedagogiki. Uważał, że w istocie są to po prostu inne dyscypliny naukowe, stawiające inne rodzaje pytań badawczych. Powinny się one dopełniać i wspierać na obszarach interesujących zarówno historyków jak i pedagogów, czyli w zakresie dziejów szkolnictwa i dziejów kultury²⁵. Konflikt Kurdybachy z Suchodolskim na tle różniącego ich podejścia do metodologii badań dziejów myśli pedagogicznej i edukacji ujawnił się w 1956 r. na konferencji w Lesznie poświęconej Janowi Amosowi Komeńskiemu. Kurdybacha zaprezentował wówczas ostentacyjny materializm metodologiczny²⁶.

Poglądy Suchodolskiego podzielał Stefan Wołoszyn, a wyraz temu dał w podręczniku *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, opublikowanym w 1964 r. Kurdybacha uznał to za zagrożenie swojej koncepcji historii wychowania i pozycji w środowisku pedagogicznym. W zbiorowej recenzji napisanej z jego

²³ Por.: Ustawa z dnia 30 października 1951 r. o Polskiej Akademii Nauk, [przedruk w:] *Polska Akademia Nauk 1952–2002. Kalendarium*, pod red. E. Hałonia, Warszawa 2002, s. 277–286, zwłaszcza art. 4–6; Ustawa z dnia 17 lutego 1960 r. o Polskiej Akademii Nauk, [w:] *ibidem*, s. 287–296, zwłaszcza art. 4–5.

²⁴ Ł. Kurdybacha, *Wspomnienie o Stanisławie Łempickim*, „Pamiętnik Literacki” 1947; idem, *Działalność Pracowni Dziejów Oświaty...*, s. 129–130; idem, *Katedra Historii Szkolnictwa i Oświaty...*, s. 129–130; por. K. Bartnicka, *Łukasz Kurdybacha...*, s. 124–125; eadem, *Łukasz Kurdybacha (1907–1972)...*, s. 129–133.

²⁵ B. Suchodolski, *Stosunek pedagogiki do historii wychowania*, [w:] *Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich we Wrocławiu, 19–22 września 1948 r.*, t. 2, Warszawa 1948, z. 1, s. 67–99.

²⁶ *Sesja naukowa w Lesznie w czterechsetną rocznicę powstania Gimnazjum i trzechsetną wydania Opera didactica omnia Jana Amosa Komeńskiego*, pod red. Ł. Kurdybachy, Wrocław 1957.

inicjatywy przez zespół Pracowni Dziejów Oświaty znalazły się wobec podręcznika Wołoszyna zarzuty oderwania omawianych zagadnień od podłoża historycznego, powierzchowności, nieściśłości faktograficznych i niedociągnięć bibliograficznych²⁷.

Pozostawał też Łukasz Kurdybacha w konflikcie z krakowianami, zwłaszcza z Janem Hulewiczem i Henrykiem Baryczem. Wynikało to jednak, jak się wydaje, nie tyle z powodu innego rozumienia historii wychowania jako dyscypliny naukowej, co raczej z animozji osobistych. Niechęć i związane z nią emocje zaznaczyły się silnie zwłaszcza w latach 1966–1967 po opublikowaniu dwutomowej syntezy pt. *Historia wychowania*, której Kurdybacha był redaktorem i współautorem.

Synteza miała uwzględniać wyniki badań ostatnich czterdziestu lat, zastąpić stale używany przez studentów podręcznik Stanisława Kota z 1934 r. oraz konkurencyjne syntezy i podręczniki wydawane w latach 50. i 60. Koncepcja Kurdybachy polegała na uwypuklaniu związku pomiędzy prądami i teoriami pedagogicznymi a życiem ekonomiczno-polityczno-społecznym danej epoki, wydobywaniu tego, co stanowiło postęp w teorii i praktyce pedagogicznej, ukazywaniu tego, co niesło postęp polityczny i społeczny, co zmierzało do oparcia wychowania na przesłankach racjonalistycznych i służyło zwalczaniu konserwatyzmu. Ponadto założono, że w miarę przybliżania się do współczesności miała powiększać się objętość tekstu poświęcanego zagadnieniom oświaty polskiej²⁸. Koncepcja syntezy była dyskutowana w gronie współpracowników Kurdybachy w latach 1958–1960. „W dyskusji ustalono, że nowy podręcznik będzie uwzględniał cały dotychczasowy dorobek światowy w dziedzinie historii wychowania, ale będzie również oparty na marksistowskich założeniach ideologicznych oraz marksistowskiej interpretacji wszystkich zjawisk i procesów pedagogiczno-oświatowych”²⁹, będzie to wydawnictwo trzypięciotomowe (tom I obejmie okres od czasów wspólnoty pierwotnej do rewolucji burżuazyjnej we Francji; tom II wiek XIX i początek XX do Rewolucji Październikowej; tom III okres od Rewolucji Październikowej do lat 60. XX w.).

Prace nad syntezą zajęły kilka lat. Poprzedzone zostały badaniami szczegółowymi ukierunkowanymi „na poszukiwanie związków edukacji i myśli pedagogicznej z epoką, z której wyrastały”; poszczególne rozdziały i zagadnienia opracowali wybitni specjaliści. Do napisania rozdziałów omawiających dzieje wychowania w Rosji i w ZSRR oraz Niemczech, a także do grona recenzentów zostali zaproszeni profesorowie z Akademii Nauk Pedagogicznych w Moskwie i historycy oświaty z NRD³⁰. Przygotowane już do druku teksty były poddawane kilkakrotnie recenzjom i dyskusji. W 1965 r. wydany został przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe tom I składający się z 30 rozdziałów (772 strony, 86 ilustracji w tekście oraz 135 na

²⁷ Ł. Kurdybacha, J. Miąso, B. Sandler (rec.) S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, „Nowa Szkoła” 1964, nr 7–8. Według późniejszej opinii A. Meissnera, *Polskie podręczniki historii wychowania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1989, t. 32, s. 164, podręcznik Wołoszyna był krytykowany przez nauczycieli przedmiotów pedagogicznych, a Jan Hulewicz zarzucił mu „brak głębszej refleksji historycznej w ujmowaniu procesu dziejowego”.

²⁸ K. Bartnicka, *Łukasz Kurdybacha (1907–1972)*, s. 141; tę koncepcję wyłożył Kurdybacha w *Przedmowie* [do] *Historia wychowania*, t. I, Warszawa 1967, s. 7–9.

²⁹ Ł. Kurdybacha, *Działalność Pracowni Dziejów Oświaty...*, s. 39.

³⁰ K. Bartnicka, *Łukasz Kurdybacha (1907–1972)*, s. 133.

wkładce). W 1967 ukazało się drugie wydanie tomu I oraz tom II, składający się z 48 rozdziałów (894 strony, 191 ilustracji w tekście i 130 na wkładkach).

To ambitne dzieło krytykowane było za przeładowanie faktografią, niejednołitość ujęcia, rozwlekłość, powierzchowność niektórych wywodów oraz nasycenie ideologią. J. Hulewicz *Historię wychowania* Ł. Kurdybachy nazwał „składanką rozmaitych artykułów ujętą rozwlekle na olbrzymiej masie stron”³¹. Natomiast nie zarzucano dziełu nierzetelności, uznawano za pozytywne wprowadzenie tematów wcześniej pomijanych, bogactwo problematyki. Synteza historii oświaty (zwana powszechnie podręcznikiem Kurdybachy) nie jest idealna, ale chyba przyczyniła się do zwycięstwa wśród akademickich historyków oświaty w Polsce orientacji, którą można wyprowadzić ze lwowsko-krakowskiej koncepcji Stanisława Łempickiego i Stanisława Kota: ujmowania dziejów edukacji w każdej epoce w powiązaniu z jej życiem, kulturą, ekonomiką, ideologią.

Po zgonie Łukasza Kurdybachy prace nad ostatnią częścią syntezy historii oświaty podjął Józef Miąso, nowy kierownik Pracowni Dziejów Oświaty PAN, wybitny znawca historii wychowania i oświaty XIX i XX w., badacz i nauczyciel akademicki (objął też katedrę na Wydziale Pedagogicznym UW). Udało mu się przezwyciężyć słabości tomów poprzednich. W 1980 r. wydana została pod jego redakcją przez PWN dwutomowa *Historia wychowania. Wiek XX* (wyd. trzecie 1985). Tom I (435 stron, 54 ilustracje w tekście) omawia dzieje szkolnictwa, nauk pedagogicznych, oświaty i wychowania w Polsce w latach 1914–1973 i składa się z trzech części: I. okres 1914–1939 (12 rozdziałów); II. okres okupacji (7 rozdziałów); III. okres powojenny do 1973 r. Tom II (475 stron, 107 ilustracji) poświęcony jest dziejom oświaty i myśli pedagogicznej powszechnej. Składa się z sześciu części, które kolejno omawiają: oświatę i pedagogikę w ZSRR (6 rozdziałów), w krajach demokracji ludowej (6 rozdziałów), w rozwiniętych krajach kapitalistycznych (10 rozdziałów), w krajach Trzeciego Świata (4 rozdziały), rolę UNESCO (5 rozdziałów), kierunki rozwoju edukacji permanentnej (2 rozdziały). Jest to jak dotąd najlepsza synteza polskiej i światowej historii wychowania w XX w., która „korzeniami wyrasta z wielkiego założenia w XX wieku początków lat 60-tych, przygotowanego w Pracowni Dziejów Oświaty Polskiej Akademii Nauk”³².

Program prac badawczych, który Łukasz Kurdybacha organizował i realizował we współpracy z badaczami obydwu kierowanych przez siebie placówek, dotyczył różnych obszarów dziejów szkół i myśli pedagogicznej. Ich lista obejmuje badania nad Komisją Edukacji Narodowej, nad historią szkolnictwa protestanckiego w Polsce, monografie szkół na Pomorzu i w Wielkim Księstwie Poznańskim, dzieje szkolnictwa pijarskiego, działalność i dorobek Jana Amosa Komeńskiego, zagadnienia dziejów kształcenia nauczycieli, szkolnictwa zawodowego, artystycznego, edukacji przedszkolnej, szkoły elementarnej, szkolnictwa i reform szkolnych w II Rzeczypospolitej, wydawanie źródeł do dziejów edukacji. Swoich uczniów skłaniał do podejmowania tematów trudnych, źródłowych, bardzo często zupełnie lub słabo zbadanych.

Łukasz Kurdybacha przeniósł do Warszawy ze Lwowa orientację „historyczną” w badaniach dziejów wychowania, którą kontynuuje i rozwija Józef Miąso i jego

³¹ Cyt. za A. Meissner, op. cit., s. 165.

³² K. Bartnicka, Łukasz Kurdybacha (1907–1972), s. 142.

generacja. Ostatnio weszła też w życie grupa młodszych historyków wychowania tej orientacji. Orientacja pedagogiczna B. Suchodolskiego i S. Wołoszyna ma swoich zwolenników w kręgach pedagogiki akademickiej, którzy sięgając do przeszłości dyscypliny, nie odczuwają potrzeby stosowania warsztatu historycznego.

W drugiej połowie XX w. historia wychowania w historycznej i pedagogicznej odmianie była uprawiana zarówno jako dyscyplina naukowa, jak też jako jeden z przedmiotów w programach kształcenia na studiach pedagogicznych w uczelnianych instytutach i katedrach. Jako warszawskie ośrodki dydaktyki, a także badań wzbogacające wiedzę o historii polskiej oświaty i wychowania, oprócz Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego i Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk³³, należy wymienić Akademię Wychowania Fizycznego. Tu po przeniesieniu się do Warszawy profesor Ryszard Wroczyński³⁴, pedagog społeczny przybyły z Łodzi i Stefan Wołoszyn, pedagog i teoretyk wychowania przybyły z Poznania³⁵ zajęli się od 1953 r. badaniami nad dziejami oświaty, wychowania i pedagogiki, między innymi jako autorzy wydawnictw o charakterze syntez i podręczników. Niewątpliwie wzbogacili warszawski krąg nauczycieli akademickich zajmujących się dziejami edukacji. W Akademii prowadzone były prace nad dziejami sportu, wychowaniem fizycznym, kształceniem nauczycieli wychowania fizycznego (Kajetan Hądzelek). W okresie jubileuszu Komisji Edukacji Narodowej AWF zorganizowała sesję naukową z udziałem historyków wychowania z innych środowisk.

R. Wroczyński w latach 1953–1971 kierował w AWF Katedrą Historii Kultury Fizycznej, której był organizatorem. Współpracował też z panowskim środowiskiem historyków wychowania (z Ł. Kurdybachą, a potem z J. Miąso). Przez wiele lat przewodniczył Radzie Naukowej Pracowni Dziejów Oświaty (potem Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Techniki) PAN, przewodniczył Komisji Historycznej przy Zarządzie Głównym ZNP w Warszawie, zajmował się edycją dzieł klasyków pedagogiki, w latach 1959–1987 redagował „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, kwartalnik o zasięgu ogólnopolskim. Uprawiał historię wychowania w jej historycznym nurcie. S. Wołoszyn w Warszawie kierował Katedrą Pedagogiki na AWF, pełnił też funkcje prorektora (1956–1959) i rektora Akademii (1960–1970/1971). Zajmował się historią wychowania w jej pedagogicznym rozumieniu.

Obydwaj napisali podręczniki. R. Wroczyński przygotował wielokrotnie wznawianą syntezę *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, towarzyszące jej trzytomowe wydawnictwo tekstów źródłowych oraz dwutomowe *Dzieje oświaty*

³³ Włączyć tu można także Wydział Pedagogiczny Akademii Humanistycznej im. A. Gieysztor w Pułtusku od 15 lat personalnie związany z Wydziałem Pedagogicznym UW i z IHN PAN, dlatego zaliczamy go do ośrodka/środowiska warszawskiego.

³⁴ Ryszard Wroczyński wykładał na Uniwersytecie Warszawskim od 1952 r. najpierw jako docent, następnie profesor nadzwyczajny (1955) i zwyczajny (1968). Na Wydziale Pedagogicznym UW pełnił w różnych latach różne funkcje, m.in. w latach 1957–1979 kierował Zakładem, a następnie Katedrą Pedagogiki Społecznej; zob. I. Szybiak, *Wroczyński Ryszard (1909–1987)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej...*, s. 884–887.

³⁵ Stefan Wołoszyn wykładał na Uniwersytecie Warszawskim od 1953 r. najpierw jako zastępca profesora w Katedrze Pedagogiki Wydziału Pedagogicznego, następnie (od 1972/1973) kierownik Zakładu Teorii Wychowania; w latach 1979/1980–1980/1981 kierownik Zakładu Pedagogiki Ogólnej i Ogólnej Teorii Wychowania; zob. I. Szybiak, *Wołoszyn Stefan...*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej...*, s. 879–883.

polskiej³⁶. S. Wołoszyn już w latach 50. publikował w podręcznikach pedagogiki i w pracach zbiorowych teksty historyczne, przygotował podręcznik dla liceów pedagogicznych, wreszcie w latach 60. podręcznik akademicki *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej* wraz z trzypięciotomowym wydawnictwem tekstów źródłowych. Kilkakrotnie na przełomie wieków XX i XXI publikował teksty o charakterze encyklopedycznych syntez historycznych pedagogiki i oświaty. Cenne są jego kompendia dotyczące myśli pedagogicznej w XX w.³⁷

W Wyższej Szkole (obecnie Akademii) Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej historię wychowania zaczęli rozwijać wywodzący się z grona pracowników Pracowni, a następnie Zakładu Historii Oświaty PAN: Stanisław Mauersberg, badacz oświaty polskiej okresu międzywojennego i okresu PRL-u, Karol Poznański, badacz oświaty w Królestwie Polskim w XIX w., Leonard Grochowski, Wanda Garbowska, Hanna Markiewicz. Pod redakcją S. Mauersberga wydano w 1990 r. *Dzieje szkolnictwa i pedagogiki specjalnej*. W Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (Akademii Rolniczej) badania nad historią oświaty rolniczej prowadził Tadeusz Wieczorek, pedagog i historyk wychowania, dziekan Wydziału Ekonomiczno-Rolniczego (1973–1978) i dyrektor Instytutu Oświaty Rolniczej tej uczelni (1976–1982), autor syntez historii wychowania i historii szkół rolniczych w Polsce³⁸. Wkład do historii wychowania zawodowego wniósł Tadeusz Waclaw Nowacki³⁹, od 1954 r. pracownik Instytutu Pedagogiki (obecnie Instytut Badań Edukacyjnych) w Warszawie, profesor nadzwyczajny (1960) i zwyczajny (1971), twórca i dyrektor Instytutu Kształcenia Zawodowego ((1972–1983); pedagog, współtwórca pedagogiki pracy⁴⁰. Te luźne i wybiórcze przykłady w żadnym wypadku nie wystarczają ani do kompetentnej oceny, ani do analizy dorobku warszawskiego środowiska naukowego historyków wychowania. Wskazują tylko kierunek badań nad historią oświaty w Warszawie w ostatnich dziesięcioleciach XX stulecia: potrzebę zanalizowania

³⁶ R. Wroczyński, K. Hądzelek, *Główne kierunki rozwoju wychowania fizycznego od końca XVIII wieku do roku 1918*, Wrocław 1968; R. Wroczyński, *Dzieje wychowania fizycznego i sportu. Od końca XVIII wieku do roku 1918*, Wrocław 1971; idem, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław 1979 (nast. wyd. 1985, 2000); idem, *Źródła do dziejów kultury fizycznej*, t. 1–3, Warszawa 1959 (nast. wyd. 1964, 1968); idem, *Dzieje oświaty polskiej do roku 1795*, Warszawa 1983 (nast. wyd. 1987, 1996); idem, *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, Warszawa 1980 (nast. wyd. 1987, 1996).

³⁷ S. Wołoszyn, *Historyczny rozwój wychowania i pedagogiki*, [w:] *Elementy nauk pedagogicznych*, pod red. B. Suchodolskiego i S. Wołoszyna, Warszawa 1955; także, [w:] *Zarys pedagogiki*, pod red. B. Suchodolskiego, Warszawa 1958; idem, *Historia wychowania*, cz. 1: *Historia szkolnictwa*, Warszawa 1962 (2 wyd. 1967); idem, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964; idem, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. 1–3, Warszawa 1965–1966 (2 wyd. uzupełnione: t. 1–4, Kielce 1995–1998).

³⁸ T. Wieczorek, *Historia wychowania i myśli pedagogicznej*, Warszawa 1959 (5 wyd. 1984); idem, *Historia szkół rolniczych w Polsce*, Warszawa 1969 (5 wyd. 1983); por. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1997, s. 311.

³⁹ T. Nowacki, *Materiały do działalności pedagogicznej Stanisława Staszica*, seria Źródła do Dziejów Myśli Pedagogicznej, t. 2, Wrocław 1957; idem, *Szkice z dziejów kształcenia zawodowego do początków XIX w.*, Warszawa 1967.

⁴⁰ Z. Wiatrowski, *95 lat życia i 70 lat pracy naukowo-dydaktycznej profesora Tadeusza Nowackiego*, [w:] *Jubileusz 95 lat życia Tadeusza W. Nowackiego*, red. B. Baraniak, Warszawa–Radom 2008, s. 17–22.

personalnej obsady katedr, w których gestii znajdowała się historia wychowania, proveniencję nauczycieli akademickich, ich uczniów i wychowanków, podejmowane tematy badawcze, publikacje, powiązania i kontakty naukowe i środowiskowe. Można zauważyć skłonność do tworzenia syntez i pewną dążność do tematyki ponadregionalnej.

Nie wdając się w szczegóły, należy powiedzieć, że w latach 70. XX w. rozpoczęła się nowa faza rozwoju akademickiej historii wychowania w Warszawie. W ostatnim ćwierćwieczu tego stulecia powstało kilka nowych ośrodków kształcenia, powiększyło się grono profesjonalnych historyków wychowania, wzrosła liczba wydawnictw. Można zatem stwierdzić, że rozwinęło się warszawskie środowisko historii wychowania rozumiane geograficznie i w sensie personalnym. Rozszerzyło się pole badawcze dyscypliny i wzrosły potencjalne możliwości badań i kształcenia. Warszawscy historycy wychowania reprezentują w większości historyczną koncepcję dyscypliny. Widoczny jest wzrost zainteresowań społecznymi i politycznymi kontekstami szkolnictwa, oświaty i wychowania. Można jednak zauważyć te same zjawiska i w innych już okrzepłych lub rozwijających się dopiero ośrodkach akademickich w kraju, np. w Łodzi, Lublinie, Poznaniu, Wrocławiu, Toruniu, Rzeszowie, Gdańsku. W związku z tym pytanie, czy w porównaniu z innymi środowiskami i ośrodkami w Polsce warszawskie charakteryzuje się odrębnymi koncepcjami, zakresem tematycznym, oryginalnością cech warsztatowych czy rozwiązań dydaktycznych, wymaga głębszych badań biobibliograficznych i na razie pozostaje otwarte.

W całej Polsce w latach 80. i 90. XX w. weszły w okres twórczy (badań i dydaktyki) już dwie powojenne generacje historyków. Nastąpiło znaczne rozszerzenie pola badawczego i ruch integracyjny akademickich środowisk historyków wychowania w skali krajowej. Jest bowiem zjawiskiem charakterystycznym wyraźnie rysująca się regionalizacja zainteresowań badawczych poszczególnych środowisk i ośrodków, ale zarazem bardzo wyraźna dążność do konsolidowania wysiłków w skali krajowej. Dotyczy to wspólnych inicjatyw dotyczących historii wychowania jako dyscypliny naukowej i przedmiotu kształcenia młodzieży studenckiej, zagadnień warsztatowych, problemów metodologicznych, badań biograficznych. Dowodem i rezultatem są konferencje ogólnopolskie, inicjowane i organizowane kolejno przez ośrodki akademickie z różnych okazji (także, co charakterystyczne, jubileuszów wybitnych badaczy, wydziałów i katedr). W obecnym stanie badań trudno odpowiedzieć na pytanie, czy jest to naturalną konsekwencją immanentnego rozwoju dyscypliny, wpisanego w jej „historyczną” koncepcję? Czy wynika z potrzeby określenia się wśród nauk humanistycznych i społecznych? Czy i jaką rolę odgrywały i nadal odgrywają uwarunkowania polityczne, nie mówiąc już o kwestiach finansowania nauki, które przecież wpływają na podejmowanie określonych tematów badawczych bądź interpretowanie badanych zjawisk? Wreszcie, jaką rolę odgrywa rosnąca samoświadomość profesjonalna (także w sensie interesów zawodowych) czynnych historyków wychowania?

Trudne do zakwalifikowania są sprawy związane z wychodzeniem polskiej historii wychowania na forum międzynarodowe. Współpracę zagraniczną (także na polu historii wychowania) poszczególne ośrodki akademickie organizują w ramach swoich możliwości instytucjonalnych (umowy międzynarodowe), finansowych lub kontaktów osobistych. Na tym tle trzeba odnotować ważną inicjatywę

środowiska warszawskiego (konkretnie profesora Józefa Miąso i ówczesnego Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN) na przełomie lat 70. i 80. ubiegłego wieku. Utworzono wtedy w Belgii ogólnoeuropejską organizację historyków wychowania International Standing Conference for the History of Education (ISHE). J. Miąso brał udział w pracach organizacyjnych i wprowadził innych historyków wychowania z Polski. ISHE szybko zaczęła przyciągać historyków wychowania także spoza Europy i stała się najpoważniejszą organizacją międzynarodową historyków wychowania, która w roku 2000 została członkiem International Committee of Historical Science (ICHS). Organizuje co roku konferencje tematyczne, za każdym razem w innym kraju. Weszło do niej szersze grono polskich historyków wychowania. Polacy (Józef Miąso, potem Czesław Majorek) byli członkami zarządu (The Executive Committee) ISHE, a konferencje dwukrotnie odbyły się w Polsce: w roku 1980 Józef Miąso (IHNOiT PAN) był organizatorem i przewodniczył II konferencji ISHE w Warszawie i Jabłonie na temat *The Educational Innovation in Historical Context*⁴¹, w roku 1996 organizatorem i przewodniczącym XVI konferencji ISHE w Krakowie na temat *Schooling in Changing Societies* był Czesław Majorek (Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej)⁴².

Ze środowiska warszawskiego z inspiracji prof. J. Miąso wyszła także inicjatywa utworzenia ogólnopolskiej organizacji historyków wychowania. W roku 2000 podczas ogólnopolskiej konferencji historyków wychowania w Pułtuskach zorganizowanej przez Instytut Historii Nauki, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu oraz Wyższą Szkołę Humanistyczną im. A. Gieysztora zawiązało się Towarzystwo Historii Edukacji (THE). Towarzystwo jako grupa narodowa zostało afiliowane przy ISHE. Ma ambitne plany organizowania ogólnopolskich konferencji, podejmowania wspólnych tematów badawczych, wspierania wydawnictw, podnoszenia poziomu kształcenia młodej kadry naukowej (m.in. przez ustanowienie nagród dla najlepszych prac magisterskich i doktorskich z historii wychowania).

Warsaw history of education in the second half of the 20th century

Abstract

History of education and upbringing as a scientific discipline originated from the interests of the Galician historians of culture (Józef Kallenbach, Stanisław Łempicki, Stanisław Kot) and from the needs of the Polish pedagogical circles, searching for historical roots of their discipline (Henryk Rowid, Bogdan Nawroczyński, Hanna Pohoska). Two currents in history of education emerged: the "historical" and the "pedagogical" current. In the beginnings of the formation process of the discipline, the dominating context was the cultural-literary-historical one. Between the two World Wars, the sociological concept of history of education began to develop (Helena Radlińska) in Warsaw. After the World War 2, the whole country

⁴¹ J. Miąso, *Międzynarodowa konferencja historyków oświaty w Jabłonie 24–27 IX 1980*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1983, XXV, s. 93–105; na s. 106–257 opublikowano referaty wygłoszone w Jabłonie; por. <http://www.inrp.fr/she/ishe/history.htm>; Ch. Luth, *A History of ISCHE (1979–2000)* (materiały internetowe, strony The International Standing Conference for the History of Education).

⁴² Cz. Majorek, E.V. Johannngmeier, F. Simon, W. Bruneau (eds.), *Schooling in Changing Societies. Historical and Comparative Perspectives*, Ghent 1998 („Paedagogica Historica” International Journal of the History of Education. Supplementary Series, Vol. IV).

witnessed intensive development of history of education, connected with the development of research centres in universities and in the Polish Academy of Sciences. A question arises whether any original values, and what values, were contributed to the history of education research in the 20th century by the Warsaw circles or researchers' circles.

The status and achievements of history of education in Warsaw in the first 25 years after the World War II is relatively well examined. Two strong research centres emerged: in the Pedagogical Faculty of the University of Warsaw, and in the History of Education Section of the Polish Academy of Sciences (now the Institute of the History of Science).

In the University of Warsaw, the "historical", "sociological", and "pedagogical" currents in history of education developed. The leading researchers were Hanna Pohoska, Łukasz Kurdybacha, Ryszard Wroczyński, Michał Szulkin, Bogdan Suchodolski, and Stefan Wołoszyn.

The research centre in the Polish Academy of Sciences, created by Łukasz Kurdybacha, assembled researchers not only from Warsaw, but also from the whole country. Kurdybacha, Stanisław Łempicki's pupil, maintained the concept of history of education of the "Lviv school". He initiated and orderly developed scientific research, research methodology, young researchers' training, publications: monographs, sources, the yearly "Rozprawy z Dziejów Oświaty" (History of Education Essays), a comprehensive synthesis of the global history of education (two volumes of *Historia wychowania* /History of Education/, edited by Ł. Kurdybacha, and two volumes of *Historia Wychowania. Wiek XX* /History of Education in the 20th century/, edited by Józef Miąso).

Answering the question of originality of the Warsaw circles of history of education requires investigating the achievements of the departmental institutes and higher schools of Warsaw which offered pedagogical studies. In the last three decades of the 20th century, owing to the research conducted in these centres, the research scope and the limits of history of education were broadened, especially in the fields of history of special pedagogy (Stanisław Mauersberg), agricultural education (Tadeusz Wiczorek), vocational education (Tadeusz W. Nowacki), physical education (R. Wroczyński), etc.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Andrzej Meissner

Rzeszowskie środowisko historyków wychowania. Początki i stan obecny

Rzeczony historii wychowania w środowisku rzeszowskim można podzielić na dwa nurty. Pierwszy rozpoczął się jeszcze w XIX wieku i związany był z środowiskiem nauczycieli pracujących w szkołach średnich i seminariach nauczycielskich. Rzeszów, który w okresie autonomii galicyjskiej był miastem powiatowym liczącym w 1910 r. 23,7 tys. mieszkańców, posiadał znacznie rozbudowaną sieć placówek oświatowych, na którą składały się 3 szkoły powszechne połączone ze szkołami wydziałowymi, 8 szkół ludowych łącznie ze szkołą ćwiczeń, 2 seminaria nauczycielskie (męskie państwowe i żeńskie prywatne), 3 gimnazja, w tym jedno prywatne żeńskie. Ponadto funkcjonowało tu kilka szkół zawodowych. W okresie międzywojennym, kiedy Rzeszów liczył około 40 tys. mieszkańców, stan szkolnictwa nie uległ zasadniczym zmianom. Powiększyła się liczba szkół powszechnych, zaś szkolnictwo średnie wzbogaciło się jedynie o Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum i Liceum Żydowskie. Bardziej znaczące zmiany miały miejsce w dziedzinie kształcenia zawodowego, funkcjonowały tu bowiem Żeńska Szkoła Przemysłowa, Gimnazjum Mechaniczne, Gimnazjum i Liceum Handlowe oraz publiczne szkoły przemysłowe doksztalające. Jak na warunki powiatowego miasta nauczyciele stanowili znaczącą grupę zawodową, liczącą w okresie międzywojennym około 500 osób¹. Ich aktywność nie ograniczała się jedynie do murów szkolnych. Wielu prowadziło ożywioną działalność kulturalno-oświatową i naukową w dziedzinie nauk historycznych, filologicznych i pedagogicznych. W tym nurcie badań spotykamy również publikacje poświęcone dziejom szkolnictwa. Wynikały one z dwóch przesłanek. Po pierwsze – były rezultatem osobistych zainteresowań nauczycieli, po drugie – miały charakter rocznicowy, a więc miały upamiętnić dzieje i dokonania danej placówki oświatowej. Listę badaczy lokalnych dziejów oświaty tego okresu tworzą: Stanisław Sobieski (1827–1884), Jan Pękowski (1874–1959), Marcin Wołowicz (1877–1971), dr Adam Ruczka (1883–1945), Mieczysław Adamowski (1892–1975), dr Juliusz Kijas (1899–1967) i Antoni Gromski (1907–1982).

Najwybitniejszym przedstawicielem nauk historyczno-pedagogicznych w omawianym okresie był Stanisław Sobieski, który w latach 1873–1878 objął stanowisko

¹ Wszystkie dane statystyczne na podstawie monografii *Dzieje Rzeszowa*, t. II i III, pod red. F. Kiryka, Rzeszów 1998–2001.

dyrektora I Gimnazjum w Rzeszowie. Posiadał nie tylko bogate doświadczenie zawodowe jako nauczyciel szkół średnich we Lwowie i Nowym Sączu, lecz także doświadczenie naukowe jako autor prac z historii wychowania. W czasie swej bytności w Rzeszowie opublikował pracę o Komisji Edukacji Narodowej wydaną w związku z stuleciem tej instytucji pt. *O wychowaniu narodowym i obywatelskim podług skazówek Komisji Edukacji Narodowej* (Lwów 1874)². Bezpośrednio z Rzeszowem związany był Jan Pęcowski, który po ukończeniu Wydziału Filozoficznego na Uniwersytecie Jagiellońskim podjął obowiązki nauczyciela historii i geografii w Gimnazjum św. Anny w Krakowie, a następnie w II Gimnazjum w Rzeszowie. W mieście tym rozpoczął działalność na niwie oświatowej jako prezes TSL i założyciel wielu czytelni ludowych w powiecie rzeszowskim. Jego podstawowa praca to *Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII wieku* (Rzeszów 1913), w której znalazły się informacje o rzeszowskim kolegium pijarskim. Zainteresowanie historią szkolnictwa średniego ujawnił w rozprawie *Pierwsze dziesięciolecie II Gimnazjum w Rzeszowie* zamieszczonej w Sprawozdaniu c.k. Gimnazjum za rok 1914 (Rzeszów 1914)³. Ten nurt badań kontynuował dr Adam Ruczka, który podobnie jak J. Pęcowski pochodził z Jarosławia i po ukończeniu studiów historycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim uzyskał stopień doktora na podstawie pracy *Filozofia naukowa Kanta*. Był nauczycielem seminarium męskiego i żeńskiego, a następnie dyrektorem II Gimnazjum w Rzeszowie. Opublikował zarys dziejów tej szkoły pt. *Dwudziestopięciolecie II Gimnazjum Państwowego im. S. Sobińskiego w Rzeszowie 1904–1929* (Rzeszów 1929)⁴. Zainteresowania tą problematyką przejawiał również dr Juliusz Kijas, nauczyciel II Gimnazjum (po II wojnie światowej pracownik naukowy Uniwersytetu Jagiellońskiego), który zajął się dziejami ufundowania tablicy pamiątkowej ku czci profesorów i uczniów II Gimnazjum poległych za ojczyznę w latach 1914–1920 (Spraw. dyr. Państw. II Gimnazjum w Rzeszowie za rok 1927/28, Rzeszów 1928)⁵.

Na szczególną uwagę zasługiwały dzieje kolegium pijarskiego, którego powstanie przypadło na połowę XVII wieku. Do pierwszych historyków tej szkoły należy zaliczyć Mieczysława Adamowskiego, absolwenta studiów filologicznych na Uniwersytecie Lwowskim. Początkowo uczył w gimnazjum przemyskim, a od 1935 r. aż do 1947 r. (z przerwą okupacyjną) pełnił funkcję dyrektora w I Gimnazjum w Rzeszowie⁶. Jego zainteresowania naukowe szły w dwóch kierunkach: filologii i historii szkolnictwa. Jeszcze przed II wojną zainteresował się bogatym archiwum szkolnym, które po II wojnie zostało przekazane do Archiwum Państwowego w Rzeszowie. Przeprowadził charakterystykę tego zbioru w artykule pt. *Wieści z archiwum starego gimnazjum rzeszowskiego* zamieszczonym w Sprawozdaniu

² Red., *Sobieski Stanisław (1827–1884)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej PSB), t. XXXIX, Warszawa–Kraków 2000, s. 510–511; *Encyklopedia Rzeszowa*, Rzeszów 2004, s. 609.

³ H. Korczyk, *Pęcowski Jan (1874–1959)*, PSB, t. XXV, 1980, s. 718–719; *Encyklopedia Rzeszowa*, s. 436–437.

⁴ A. Przyboś, *Ruczka Adam Ludwik (1883–1945)*, PSB, t. XXXII, 1991, s. 595; *Encyklopedia Rzeszowa*, s. 542.

⁵ *Encyklopedia Rzeszowa*, s. 221.

⁶ Z. Sokół, *Mieczysław Zygmunt Adamowski 1892–1975*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1989, nr 1, s. 55–60.

dyrekcji za rok 1937/38. Opublikował również kilka artykułów poświęconych młodzieży gimnazjalnej, zwłaszcza o jej udziale w ruchu niepodległościowym⁷. Po II wojnie kontynuował tę problematykę, a nadto pisał o kulcie Marii Konopnickiej w galicyjskiej szkole średniej⁸.

Dziejami kształcenia nauczycieli zajął się Marcin Wołowicz, nauczyciel, a następnie dyrektor seminarium męskiego, nauczyciel seminarium żeńskiego, dyrektor liceum pedagogicznego, autor artykułów przyczynkarskich na temat historii regionu i lokalnego szkolnictwa. W związku z likwidacją seminariów nauczycielskich w Polsce przygotował obszerny tekst pt. *Zarys rozwoju Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Rzeszowie 1871–1935*, w którym podsumował działalność tej placówki⁹. Dziejami seminarium żeńskiego zajęła się z kolei Anna Chom-Sokołowska (1911–1999) w artykule pt. *Zarys dziejów prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Rzeszowie*, który został opracowany nie tylko na podstawie materiałów archiwalnych, ale również osobistych wspomnień¹⁰. Z artykułu tego dowiadujemy się, że nauczycielką języka polskiego w tym seminarium była Mieczysława Mitera (od 1938 r. Dobrowolska), autorka prac poświęconych dziejom oświaty w okresie polskiego Oświecenia.

Dopełnieniem zaprezentowanej problematyki są prace poświęcone działalności pozaszkolnej, tj. udziale młodzieży w organizacjach młodzieżowych i życiu muzycznym. Podstawową pracą z tej dziedziny jest A. Gromskiego *Historia harcerstwa męskiego w Rzeszowie* (Rzeszów 1939). Autor to znany w środowisku rzeszowskim kierownik Szkoły Powszechnej im. H. Sienkiewicza, działacz harcerski i sportowy. Jako zapalony filatelista związany z krakowskim ruchem filatelistycznym założył pierwsze w Polsce Młodzieżowe Koło Filatelistyczne¹¹.

Dalszy rozwój nauczycielskiego nurtu badań nad dziejami szkolnictwa dokonał się po II wojnie światowej. Jego twórcami byli przedstawiciele nauk historycznych dr Artur Kopacz (1884–1962), mgr Emil Bielecki (1905–1981), dr Kazimierz Skowroński (1907–1974), dr Aleksander Codello (1909–1975), a także historycy specjalizujący się w historii oświaty i wychowania, tj. dr Tadeusz Stanisław (1906–1988), dr Henryk Smyczyński (1926–1990), dr Józef Świeboda, dr Eugeniusz Szal.

Z Rzeszowem i Ziemią Rzeszowską związany był Artur Kopacz. Edukację rozpoczął w Sanoku i w I Gimnazjum w Rzeszowie, o jego dziejach pisał w artykule

⁷ M. Adamowski, *Ruch niepodległościowy w Państwowym Gimnazjum im S. Konarskiego w Rzeszowie w latach 1800–1920. Zarys*, Spraw. Dyr. I Państwowego Gimnazjum im. ks. S. Konarskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1935/36, Rzeszów 1936 s. III–XXIII i odb. Ponadto: *Spis maturzystów z lat 1860–1938 Państwowego Gimnazjum im. ks. S. Konarskiego w Rzeszowie*, Spraw. Dyr. I Państw. Gimn. za rok 1937/38, Rzeszów 1938; *Udział młodzieży I Gimnazjum w Rzeszowie w czasie powstania styczniowego*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” (dalej RWRz) 1968, t. V, s. 85–115.

⁸ Wykaz tych prac patrz Z. Sokół, op. cit., s. 60.

⁹ M. Wołowicz, *Zarys rozwoju Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Rzeszowie 1871–1935*, Spraw. Dyr. Państw. Seminarium Naucz. Męskiego w Rzeszowie za rok 1935/36, Rzeszów 1936, s. 3–62.

¹⁰ A. Chom-Sokołowska, *Zarys dziejów prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Rzeszowie*, RWRz 1978, T. IX, s. 185–228.

¹¹ *Encyklopedia Rzeszowa*, s. 140–141.

*W gimnazjum rzeszowskim w pierwszych latach XX wieku*¹² oraz po wojnie w opracowaniu pt. *W starym gimnazjum rzeszowskim* opublikowanym na łamach „Przełomu Historyczno-Oświatowego” (1960, nr 4). Studiował polonistykę na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie też się doktoryzował. Początkowo uczył w średnich szkołach galicyjskich, w okresie międzywojennym był pracownikiem Kuratorium we Lwowie, działaczem Stronnictwa Demokratycznego, a w czasie okupacji organizował pomoc dla ludności żydowskiej. Powołany na stanowisko kuratora Okręgu Szkolnego w Rzeszowie w 1945 r., organizował szkolnictwo w trudnym okresie powojennym. Swoje doświadczenia z tego czasu przedstawił w artykule *W Kuratorium Szkolnym Rzeszowskim w latach 1945–1947* (RWRz, R. II, 1962)¹³.

Szeroko rozumianymi problemami życia kulturalno-oświatowego w Rzeszowie zajął się Aleksander Codello, którego przodkowie przywędrowali do Polski z Włoch. Podobnie jak A. Kopacz studiował filologię polską oraz historię, z której to dyscypliny naukowej uzyskał doktorat przygotowany pod kierunkiem prof. Władysława Konopczyńskiego. Interesowały go dzieje Litwy, ale również dzieje Rzeszowa XVIII i XIX w., co znalazło wyraz w wielu opracowaniach, a przede wszystkim w monografii *Samorząd miasta Rzeszowa* (Lublin 1967). Ukazał w niej przemiany, jakie dokonały się na przełomie XIX i XX w. na terenie Rzeszowa w dziedzinie oświaty i kultury¹⁴.

Do zagadnień tych nawiązywał Emil Bielecki, o którym pisze biograf, że był człowiekiem utalentowanym, o wykształceniu prawniczym i historycznym, współorganizatorem Towarzystwa Regionalnego Ziemi Rzeszowskiej i pracownikiem Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Dzięki temu, że znał kilka języków, zwiedził niemal całą Europę, co umożliwiło mu szersze spojrzenie na wiele zagadnień. Publikował jeszcze przed wojną w „Miesięczniku Heraldycznym”, po wojnie publikował przyczynki do historii Rzeszowa, w tym również do historii oświaty¹⁵.

Do profesjonalnych przedstawicieli historii wychowania w powojennym Rzeszowie należy zaliczyć przede wszystkim Tadeusza Stanisza, który studia historyczne odbył na Uniwersytecie Jagiellońskim, zaś doktorat na temat *Maciej Drzewicki, jego życie, działalność kulturalna, kościelna i gospodarcza* przygotował pod kierunkiem Stanisława Kota. Po zakończeniu wojny powrócił do Rzeszowa i prowadził ożywioną działalność oświatową i społeczną, pozostawiając nieco na marginesie zainteresowania badawcze w dziedzinie historii wychowania. Jako dyrektor Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej, a następnie Wojewódzkiej i Miejskiej

¹² A. Kopacz, *W gimnazjum rzeszowskim w pierwszych latach XX wieku*, RWRz 1965, t. IV, s. 437–448.

¹³ J. Hulewicz, *Kopacz Artur Józef (1884–1962)*, [w:] PSB, t. XIII, 1967–1968, s. 613–614; T. Stanisław, *Dr Artur Kopacz – pierwszy prezes Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki w Rzeszowie*, RWRz 1962, t. III, z. 2, s. 217–219.

¹⁴ J. Półćwiartek, *Aleksander Czesław Codello utalentowany historyk rzeszowski (10 XI 1909–19 I 1975)*, RWRz 1978, t. IX, s. 261–265; A. Przyboś, *Aleksander Codello (10 XI 1909–19 I 1975)*, „Studia Historyczne” 1976, z. 2, s. 320–322. Z dziedziny tej opublikował ponadto *Rzeszów na przełomie XIX i XX wieku. Życie kulturalne*, „Kwartalnik Rzeszowski” 1966, nr 1, s. 3–11.

¹⁵ *Encyklopedia Rzeszowa*, s. 38; F. Kotuła, *Człowiek o absolutnej pamięci. (Wspomnienie o Emilu Bieleckim)*, „Profile” 1982, nr 1/54, s. 14–16. Pisał o kulcie Mickiewicza w Rzeszowie, RWRz 1958, t. I, z. 1, s. 67–76.

Biblioteki Publicznej, opublikował wiele artykułów w miejscowych periodykach na temat czytelnictwa i bibliotekarstwa. Wydobył na światło dzienne wielu przedstawicieli świata nauki oświaty i kultury związanych z Rzeszowszczyzną w cyklu opracowań pt. *Wyszli z ziemi rzeszowskiej* („Widnokreśli”, „Profile”, „Nowa Kultura”, „Kultura”, „Twórczość”). Materiały te zebrał następnie w broszurze *Wybitne postaci Rzeszowszczyzny* (Rzeszów 1984)¹⁶.

W tworzeniu rzeszowskiego ośrodka badań historyczno-pedagogicznych istotną rolę odegrał Józef Świeboda, absolwent studiów historycznych na UJ. Już w pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. Jana Hulewicza na temat dziejów I Gimnazjum Rzeszowie ujawnił swoje zainteresowania naukowe, którym jest wierny przez cały czas swojej pracy zawodowej w I Liceum Ogólnokształcącym. W swoich badaniach prowadzonych tak w archiwach polskich jak i zagranicznych ukazał dzieje Collegium Ressovente i jego dalsze losy w XIX i XX w., zbadał wkład absolwentów tej szkoły w rozwój nauki oświaty i kultury. Udowodnił, że szkoła wychowała wielu mężów stanu, hetmanów i generałów, premierów, senatorów, teologów, biskupów, przedstawicieli świata nauki. Udowodnił, że kolegium pijarskie w Rzeszowie było głównym ośrodkiem kształcenia muzyków, kompozytorów i instrumentalistów¹⁷. Zajął się również dziejami innych szkół i instytucji rzeszowskich, jak np. początkami bibliotekarstwa, szkołami ludowymi w okresie zaborów, szkołą ekonomiczną, bankami rzeszowskimi, Towarzystwem Szkoły Ludowej. W swoich badaniach wychodził poza lokalne dzieje oświaty. Pisał o edukacji Żydów w Galicji 1772–1918, o szkolnictwie handlowym pod zaborem austriackim, o problemach narodowościowych w szkolnictwie galicyjskim (1772–1918), o roli Galicji w rozwoju nauki i oświaty II Rzeczypospolitej, o dziejach aptek na terenie Polski południowej w latach 1375–1951. Jest współautorem *Almanachu Podkarpackiego 2000* poświęconego zasłużonym postaciom Rzeszowszczyzny. Działa nadal aktywnie w wielu organizacjach krajowych i międzynarodowych, takich jak Stowarzyszenie Autorów Polskich, Polskie Towarzystwo Historii Medycyny, Deutsch-Polnische Gesellschaft für Geschichte der Medizin, Akademia Nauk w Nowym Jorku, Polskie Towarzystwo Historyczne (członek ZG), Stowarzyszenie na rzecz Najstarszych Szkół w Polsce (prezes i wiceprezes)¹⁸.

Z pracami J. Świebody nad dziejami szkolnictwa w Galicji korespondują badania podjęte jeszcze w latach 70. XX w. przez Henryka Smyczyńskiego. Studia magisterskie odbył na Uniwersytecie Warszawskim zakończone pracą magisterską napisaną pod kierunkiem prof. Łukasza Kurdybachy na temat *Działalność pedagogiczna*

¹⁶ M. Ryńca, *Stanisław Tadeusz Ludwik (1906–1988)*, PSB, t. XLII, 2003, s. 131–132.

¹⁷ Prace monograficzne oraz prace zbiorowe J. Świebody poświęcone I Gimnazjum: *Początki kolegium pijarów w Rzeszowie*, Kraków 1963; *Collegium Ressovente w życiu Polaków 1658–1983*, Rzeszów 1983; *Dzieje I Gimnazjum w Rzeszowie w latach 1786–1918*, Rzeszów 1984; *Szkoła charakterów. Księga jubileuszowa I Gimnazjum i Liceum W Rzeszowie*, Rzeszów 1985; *Popijarski zespół architektoniczny w Rzeszowie*, Rzeszów 1991; *Środki materialne oo. Pijarów w Rzeszowie w XVII–XVIII wieku*, Rzeszów 1993; *Pijarski ośrodek muzyczny w Rzeszowie w XVII i XVIII wieku*, Rzeszów 1993; *Księga jubileuszowa Liceum Konarskiego w Rzeszowie 1658–2008*, Rzeszów 2008.

¹⁸ A. Rząsa, *Józef Świeboda – nauczyciel XX wieku*, „Nadwiślocze” 2008, nr 4, s. 56–59; J. Kanik, *Kronikarz swojej szkoły*, „Oświata i Wychowanie” 1987, nr 37, s. 28–29.

Benedykta Herbsta (1531–1599). Pracował w kilku instytucjach oświatowych, m.in. w Studium Nauczycielskim, potem przez kilka lat w Wyższej Szkole Pedagogicznej, w Wojewódzkiej Bibliotece Pedagogicznej i Instytucie Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych. Ostatnim miejscem pracy był Wydział Zamiejscowy Filii Akademii Rolniczej w Krakowie, gdzie wykładał filozofię. Pod kierunkiem Ł. Kurdybachy rozpoczął zbieranie materiałów do dysertacji doktorskiej o szkolnictwie ludowym i średnim w polskiej publicystyce w Galicji, lecz ze względu na śmierć promotora sfinalizował ją pod kierunkiem prof. Józefa Miąso. W jego dorobku naukowym znajdujemy artykuły o S. Zaleskim, J.A. Komeńskim, o szkole kalwińskiej w Dubiecku oraz kilka rozpraw o szkolnictwie średnim w Galicji¹⁹.

Zapleczem instytucjonalnym dla działalności rzeszowskich historyków wychowania było Rzeszowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (od 1975 Towarzystwo Naukowe), w ramach którego działała Komisja Historii Oświaty i Kultury pracująca pod kierunkiem J. Świebody. Stała się ona terenem spotkań naukowych i wymiany poglądów, terenem umożliwiającym prezentowanie wyników własnych badań. Z inicjatywy tej Komisji ukazały się pod redakcją J. Świebody dwa zeszyty „Prac Humanistycznych” poświęconych dziejom oświaty w Galicji oraz odbudowie szkolnictwa w województwie rzeszowskim po II wojnie światowej²⁰. Historycy wychowania mieli też możliwość publikowania swoich prac na łamach „Rocznika Województwa Rzeszowskiego”, organu Towarzystwa Naukowego, który ukazywał się w latach 1958–1988. Na uwagę zasługuje tom II i IV poświęcony oświacie i kulturze w województwie rzeszowskim po II wojnie światowej. Na zlecenie Polskiej Akademii Nauk Oddział w Krakowie Komisja przystąpiła do opracowania słownika nauczycieli tajnego nauczania z terenu województwa rzeszowskiego przy współudziale autorów z poszczególnych powiatów. Maszynopis tego tomu przygotowany pod red. J. Świebody i A. Meissnera został przekazany do Oddziału PAN w Krakowie jako trzecia część wydawnictwa obejmującego teren Podziemnego Okręgu Szkolnego Krakowskiego²¹.

¹⁹ A. Meissner, *Smyczyński Henryk (1926–1990)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, pod red. A. Meissnera i W. Szulakiewicza, Toruń 2008, s. 752–755. Prace na temat szkolnictwa średniego w Galicji: *Rozwój samokształcenia wśród uczniów gimnazjów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny*, red. S. Frycie i S. Reczek, Rzeszów 1967, s. 287–295; *Koncepcje szkoły średniej ogólnokształcącej w czasopiśmiennictwie galicyjskim w latach 1967–1914*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie. Nauki Pedagogiczne” 1970, z. 2, s. 100–112; *Oddziaływanie idei Komisji Edukacji Narodowej na szkolnictwo galicyjskie w początkowym okresie ery autonomicznej*, „Prace Humanistyczne Rzeszowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Rzeszowie” 1975, nr 5, s. 11–17; *Współdziałal pedagogów rzeszowskich w akcji na rzecz reformy szkoły średniej w Galicji na początku XX wieku*, [w:] ibidem, 63–70.

²⁰ „Prace Humanistyczne Rzeszowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydział Nauk Humanistycznych. Komisja Historii Oświaty i Kultury” 1975, R. IV, Seria I, nr 5; 1982, nr 19: Wydanie kolejnego zeszytu uniemożliwił stan wojenny. W ramach Rzeszowskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk działa również Komisja Pedagogiczna, która wydawała własny rocznik poświęcony problematyce pedagogicznej i historyczno-oświatowej.

²¹ Materiały ze wszystkich 3 tomów zostały wydane pod red. Jacka Chrobaczyńskiego pt. *Słownik biograficzny nauczycieli w Małopolsce w latach II wojny światowej (1939–1945)*.

Drugim ośrodkiem spotkań naukowych historyków wychowania była Międzywojewódzka Komisja Historyczna Zarządu Oddziału ZNP z siedzibą w Rzeszowie kierowana w latach 80. przez Andrzeja Meissnera. Z jej inicjatywy zostały opracowane dzieje Związku Nauczycielstwa Polskiego w województwie rzeszowskim²². Problematyką tą zajmował się również Eugeniusz Szal, absolwent studiów historycznych na UMCS, który pod kierunkiem prof. Karola Poznańskiego przedstawił dzieje ZNP na Rzeszowszczyźnie²³. Obok artykułów poświęconych dziejom szkolnictwa jest redaktorem prac zbiorowych: *Z działalności nauczycieli tajnego nauczania na Rzeszowszczyźnie*, (Rzeszów 1990) oraz *Technikum Mechanizacji Rolnictwa w Łańcucie (1945–1995). W 50 rocznicę powstania szkoły* (Łańcut 1995).

Obok nurtu nauczycielskiego pojawił się w latach 70. XX w. akademicki nurt badań nad dziejami oświaty i wychowania. Stało się to możliwe dzięki powołaniu do życia Studium Terenowego krakowskiej WSP, które w 1965 r. zostało przekształcone w samodzielną Wyższą Szkołę Pedagogiczną. Jednostką organizacyjną tej uczelni była Katedra Pedagogiki (od 1980 Instytut Pedagogiki), w ramach której prowadzone były studia w zakresie pedagogiki (od 1971). Wymagało to zatrudnienia odpowiedniej liczby pracowników naukowych reprezentujących poszczególne dyscypliny pedagogiczne, w tym również historyków wychowania. Pierwszymi wykładowcami historii wychowania byli dr Andrzej Meissner²⁴ i mgr Edward Kołek²⁵. Wraz z rozbudową studiów pedagogicznych pojawiła się potrzeba uzupełnienia kadry nauczającej i utworzenia odpowiedniego zakładu. Samodzielny Zakład Historii Wychowania został utworzony dopiero w 1984 r. po uzyskaniu habilitacji przez Andrzeja Meissnera. Zespół zakładu stanowili wówczas dr hab. Andrzej Meissner

Ofiary wojny, żołnierze, działacze konspiracyjni nauczyciele w jawnym i tajnym szkolnictwie, Kraków 1995. We wstępie nie został podany udział poszczególnych zespołów w opracowaniu tego słownika ani nazwiska redaktorów poszczególnych części.

²² *Z dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego na Rzeszowszczyźnie w latach 1905–1985*, pod red. A. Jagustyna, Rzeszów 1989.

²³ E. Szal przez wiele lat pełnił funkcję zastępcy dyrektora w Technikum Mechanizacji Rolnictwa (obecnie Zespół Szkół Technicznych. Centrum Kształcenia Praktycznego w Łańcucie). Praca doktorska na temat działalności ZNP w woj. rzeszowskim w latach 1944–1973 znajduje się w zbiorach Zarządu Okręgu ZNP w Rzeszowie. Opublikował też biogramy nauczycieli i wychowanków Gimnazjum i Liceum w Łańcucie, zajmował się działalnością placówek kulturalnych na Rzeszowszczyźnie po II wojnie światowej oraz doskonaleniem nauczycieli w tym okresie.

²⁴ K. Szmyd, *Andrzej Meissner, historyk wychowania i oświaty, uczonec i nauczyciel*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20: *Historia wychowania misja i edukacja*, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008, s. 11–21; *Słownik biograficzny profesorów Uniwersytetu Rzeszowskiego 2001–2006*, pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 2006, s. 88–89. Od 1961 r. nauczyciel przedmiotów pedagogicznych w Studium Nauczycielskim w Krośnie, po uzyskaniu doktoratu w WSP w Rzeszowie. Doktorat w 1971 r. na UJ pod kierunkiem prof. Kamilli Mrozowskiej na temat zakładów kształcenia nauczycieli w Krośnie, habilitacja na UJ w 1984 r.

²⁵ E. Kołek – studia pedagogiczne na Uniwersytecie Warszawskim, magisterium z historii wychowania u prof. Łukasza Kurdybachy. Nauczyciel przedmiotów pedagogicznych w Studium Nauczycielskim w Przemyślu, następnie w WSP w Rzeszowie. Autor prac na temat zakładów kształcenia nauczycieli w woj. rzeszowskim w okresie powojennym.

(kierownik), dr Jerzy Potoczny²⁶, dr Czesław Płaza²⁷, dr Adam Horbowski²⁸, mgr Władysława Szulakiewicz (do 1998)²⁹. W latach 80. i 90. do pracy w Instytucie Pedagogiki zostali przyjęci doc. dr hab. Józef Grzywna (1933–1994)³⁰, mgr Adam Krzanowski³¹ i mgr Kazimierz Szmyd³².

Dla rozwoju Zakładu ogromne znaczenie miała współpraca z krakowskim ośrodkiem naukowym, tj. z Wyższą Szkołą Pedagogiczną i Uniwersytetem Jagiellońskim. Dzięki tym kontaktom Zakład Historii Wychowania pozyskał prof. Czesława Majorka (1991–2002)³³, a następnie prof. Juliana Dybca (2002–2005). Z kolei współpraca nawiązana z Uniwersytetem Przykarpacim w Iwanofrankiwsku (Stanisławów) na Ukrainie umożliwiła zatrudnienie prof. Bogdana Stuparyka (1995–2002)³⁴. Bezpośrednie kontakty z wymienionymi uczelniami otwały drogę pracownikom Zakładu do podjęcia działalności naukowej zakończonej stopniami doktorskimi i habilitacjami (Jerzy Potoczny, Kazimierz Szmyd, Władysława Szulakiewicz, Ewa Barnaś, Elżbieta Dolata).

²⁶ J. Potoczny – studia pedagogiczne na UMCS, nauczyciel w szkołach podstawowych i średnich w powiecie jarosławskim, od 1972 r. asystent w Instytucie Pedagogiki WSP w Rzeszowie, doktorat w 1984 r. pod kierunkiem prof. Czesława Majorka w WSP w Krakowie na temat elementarnej oświaty dorosłych w Galicji, habilitacja na Uniwersytecie w Kijowie w 2000 r.

²⁷ C. Płaza – doktorat w 1984 r. pod kierunkiem prof. Zygmunta Ruty na WSP w Krakowie.

²⁸ A. Horbowski – doktorat na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1978 r. pod kierunkiem prof. Tadeusza Gołaszewskiego.

²⁹ W. Szulakiewicz – doktorat na Uniwersytecie Wrocławskim w 1992 r. pod kierunkiem prof. Andrzeja Meissnera, w 1998 r. przeniosła się do Bydgoszczy.

³⁰ J. Jadach, *Grzywna Józef (1933–1994)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii...*, s. 267–270. J. Grzywna – pracownik WSP w Kielcach, następnie w WSP w Rzeszowie, w l. 1985–1986 pełnił funkcję dyrektora Instytutu Pedagogiki.

³¹ A. Krzanowski – ukończył studia historyczne w WSP w Rzeszowie; pracownik administracji szkolnej (wicekurator w woj. krośnieńskim), dyrektor Zespołu Szkół w Krośnie obejmującego Studium Nauczania Początkowego wraz ze Szkołą Ćwiczeń, Państwowe Studium Kulturalno-Oświatowe i Policealne Studium Zawodowe dla Pracujących (1983–1988), następnie dyrektor Punktu Konsultacyjnego WSP w Rzeszowie z siedzibą w Krośnie (1988–1992). Po likwidacji Punktu Konsultacyjnego przeniesiony do WSP w Rzeszowie.

³² *Prof. UR dr hab. Kazimierz Szmyd*, „Gazeta Uniwersytecka” 2006, nr 3, s. 18–19. Nauczyciel w szkolnictwie podstawowym, średnim i w zakładach kształcenia nauczycieli. Od 1991 r. pracownik Instytutu Pedagogiki. Doktorat w 1994 r. pod kierunkiem prof. Czesława Majorka na temat poglądów pedagogicznych Zygmunta Myślakowskiego, habilitacja w 2005 r. na Uniwersytecie Warszawskim.

³³ *W służbie szkoły i nauki. Księga poświęcona profesorowi Czesławowi Majorkowi*, pod red. Z. Ruty i R. Ślęczki, Kraków 2003; K. Szmyd, *Prof. dr hab. Czesław Majorek (1938–2002)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Pedagogiczna. Pedagogiki i Psychologia” 2004, z. 2, s. 213–221.

³⁴ J. Potoczny, *Im memoriam. Prof. dr hab. Bogdan Stuparyk (1940–2002)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Pedagogiczna. Pedagogiki i Psychologia” 2004, z. 2, s. 222–224.

Głównym przedmiotem badań zespołu historyków wychowania WSP w Rzeszowie były szeroko rozumiane problemy oświaty i myśli pedagogicznej pod zaborem austriackim, a więc w tzw. Galicji, która po uzyskaniu autonomii stała się ośrodkiem polskiej oświaty, życia naukowego i kulturalnego³⁵.

Badania Józefa Grzywny poświęcone były oświacie na Ziemi Kieleckiej. W okresie rzeszowskim przygotował prace pt. *Polski i żydowski ruch kulturalno-oświatowy w środowisku robotniczym woj. kieleckiego 1918–1939* (Kielce 1991). Zainteresowania naukowe Andrzeja Meissnera koncentrowały się na dziejach kształcenia i doskonalenia nauczycieli, a także obejmowały początki kształtowania się historii wychowania jako przedmiotu nauczania i jako dyscypliny naukowej. Podstawowa praca z tej dziedziny nosi tytuł *Spór o duszę polskiego nauczyciela. Społeczeństwo galicyjskie wobec problemów kształcenia nauczycieli*, seria *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 11 (Rzeszów 1999) i oparta została na archiwaliach lwowskich. Przedstawił też sylwetki pedagogów galicyjskich, zwłaszcza tych, którzy podejmowali problematykę dziejów oświaty. Jerzy Potoczny podjął badania nad oświatą dorosłych, zarówno w aspekcie teoretycznym jak i praktyki edukacyjnej. Dokonał analizy porównawczej różnych form oświaty dorosłych prowadzonej na rzecz polskich i ukraińskich środowisk plebejskich w pracy *Oświata dorosłych i popularyzacja wiedzy w plebejskich środowiskach Galicji doby konstytucyjnej (1967–1918)*, seria *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 10 (Rzeszów 1998). Z kolei Kazimierz Szmyd przeprowadził analizę teorii pedagogicznych na przełomie XIX i XX wieku, badał rolę lwowskiego ośrodka uniwersyteckiego w kształtowaniu się pedagogiki jako dyscypliny naukowej. Zagadnienia te stały się treścią monografii pt. *Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa 1860–1913* (Rzeszów 2003). Ważne miejsce w jego dorobku zajmują badania nad istniejącymi związkami między współczesnymi koncepcjami pedagogicznymi a tradycją edukacyjną wypracowaną w czasach zaborów. Bogdan Stuparyk koncentrował się na dziejach szkolnictwa ukraińskiego w Galicji Wschodniej oraz kształtowania się myśli pedagogicznej. Zagadnienia te prezentował w pracach *Skil'nictvo Galicini (1772–1939)* (Ivano-Frankivs'k 1994) i *Rozvitok školi i pedagogičnoj dumki v Haličini (1772–1939)* (Ivano-Frankivs'k 2000).

Władysława Szulakiewicz swoje zainteresowania badawcze kierowała przede wszystkim na dzieje myśli pedagogicznej w XIX i XX w. Wydała monografie o W. Serdyńskim i W. Bobkowskiej, zajęła się poglądami pedagogicznymi L. Jaxy-Bykowskiego, K. Twardowskiego, S. Sobieskiego i L. Chmaja, ukazała wkład S. Kota i H. Pohoskiej w rozwój historii wychowania. Na uwagę zasługuje jej monografia pt. *Władysław Serdyński. Studium z dziejów pedagogiki galicyjskiej*, seria *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 7 (Rzeszów 1995). Problematykę dziejów oświaty podejmował również Adam Horbowski, zajmujący się kulturoznawstwem. W kręgu jego zainteresowań badawczych pozostawała problematyka życia kulturalnego w woj. rzeszowskim, w tym również w ujęciu historycznym. Kilka artykułów poświęcił wybranym problemom edukacyjnym w szkole galicyjskiej. Adam Krzanowski koncentrował się na różnych aspektach działalności harcerstwa galicyjskiego i jego roli w procesie wychowania.

³⁵ Wykaz publikacji historyków wychowania WSP w Rzeszowie zawiera *Bibliografia pracowników Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie do 1986 r.*, zebrała i opracowała E. Grzebyk, Rzeszów 1990; toż za lata 1987–1991 opracowały S. Mach, K. Serwatko, Rzeszów 1993; toż za lata 1992–1996, Rzeszów 1998; toż za lata 1997–2001, Rzeszów 2002.

Do tego nurtu badań nad dziejami oświaty w Galicji włączyły się również Ewa Barnaś-Baran, która przygotowała pracę doktorską na temat Krakowskiego Towarzystwa Dobroczynności, i E. Dolata, która podjęła problematykę ruchu higienicznego w Galicji³⁶. Należy jeszcze wspomnieć, że z Zakładem Historii Wychowania współpracowali dr Wojciech Motyka, dr Marta Uberman oraz dr Barbara Lubojemska, którzy w swoich pracach doktorskich zajęli się dydaktyką wybranych przedmiotów w galicyjskiej szkole ludowej³⁷.

Jak wynika z dokonanego przeglądu problematyki badawczej, zaprezentowany zespół historyków wychowania koncentrował się przede wszystkim na dziejach oświaty, nauki i kultury w zaborze austriackim. Należy pamiętać, że badania w tej dziedzinie były szczególnie zaniedbane, stąd w literaturze przedmiotu wiele zagadnień pomijano lub omawiano w sposób marginalny. Dzięki podjętym badaniom Rzeszów obok Krakowa, Wrocławia, a także innych miast, stał się ważnym ośrodkiem badań historyczno-pedagogicznych nad dziejami XIX-wiecznej edukacji na terenie zaboru austriackiego. Rzeszowskim historykom wychowania udało się wyjść poza indywidualne zainteresowania badawcze i podjąć prace zespołowe. Przykładem takich inicjatyw jest *Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji 1772–1918*, przygotowana wspólnie z WSP w Kielcach i Uniwersytetem Jagiellońskim (cz. I, Rzeszów 1992, cz. II, Rzeszów 2007, cz. III w przygotowaniu)³⁸. Kolejną pracą zespołową zainicjowaną przez Zakład Historii Wychowania w Rzeszowie jest *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania* (Toruń 2008), opracowany wspólnie z prof. W. Szulakiewicz z Uniwersytetu w Toruniu. W jego przygotowaniu wzięła udział większość ośrodków akademickich w Polsce. Z kolei Koło Towarzystwa Historii Edukacji działające przy Zakładzie Historii Wychowania w Rzeszowie zainicjowało pracę zbiorową poświęconą działaczom oświaty, nauki i kultury Rzeszowszczyzny w XIX i XX w.

Do prac badawczych o charakterze zespołowym należy również zaliczyć organizowanie cyklicznych konferencji ogólnopolskich i międzynarodowych poświęconych dziejom oświaty w Galicji. Pierwsza z nich odbyła się w 1986 r. w celu dokonania przeglądu badań nad podstawowymi nurtami życia oświatowego w Galicji i ustalenia potrzeb badawczych w tym zakresie³⁹. Okazją do dalszego zajęcia się problematyką galicyjską stała się inicjatywa prof. Kazimierza Sowy, ówczesnego rektora WSP w Rzeszowie, zorganizowania międzynarodowej konferencji poświęconej

³⁶ E. Barnaś – praca doktorska: *Krakowskie Towarzystwo Dobroczynności w latach 1816–1918*; E. Dolata praca doktorska: *Ruch higieniczny w szkole galicyjskiej. Postulaty teoretyczne i próby realizacji*. Obie prace zostały przygotowane pod kierunkiem A. Meissnera i obronione na AP w Krakowie.

³⁷ Dr W. Motyka – Zakład Pedagogiki Wczesnoszkolnej – praca doktorska na temat nauczania muzyki w szkołach ludowych; dr B. Lubojemska – praca doktorska na temat nauczania języka polskiego w szkołach ludowych, dr Marta Uberman – autorka kilku artykułów na temat nauczania rysunku w szkołach ludowych.

³⁸ *Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji 1772–1918*, pod red. A. Meissnera i S. Możdżenia, Rzeszów 1992; ibidem, cz. II: *Źródła drukowane*, pod red. A. Meissnera i J. Dybca, Rzeszów 2007, ibidem, cz. III: *Opracowania za lata 1991–2006*, w przygotowaniu.

³⁹ *Z dziejów oświaty w Galicji. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Łańcucie w dn. 23–25 października 1986 r. na temat: Stan i potrzeby badań nad dziejami oświaty w Galicji*, pod red. A. Meissnera, Rzeszów 1989.

Galicji, będącej wielkim złożonym problemem historycznym i ciągle jeszcze żywym mitem. Tytuł konferencji *Galicja i jej dziedzictwo*, mogący budzić pewne kontrowersje, uzasadnił Kazimierz Sowa, powołując się m.in. na opinię prof. Józefa Buszki, że większość nowoczesnych instytucji życia publicznego odrodzona Rzeczpospolita zawdzięczała właśnie Galicji. Była więc ona nie tylko skarbnicą narodowej kultury, lecz także kolebką nowoczesnej państwowości polskiej⁴⁰. Konferencja dała początek serii wydawniczej wydawanej pod tym samym tytułem, z której cztery pierwsze tomy stanowiły jej pokłosie (t. 3, pt. *Nauka i oświata*, pod red. A. Meissnera i J. Wyrozumskiego, Rzeszów 1995). Nawiązując do podjętej inicjatywy, Zakład Historii Wychowania zorganizował kolejne konferencje poświęcone: galicyjskiej myśli edukacyjnej (1995), pedagogice Nowego Wychowania (1998) oraz roli oświaty w przemianach cywilizacyjnych Galicji⁴¹.

W rozwoju rzeszowskiego ośrodka historii wychowania brali też udział pracownicy innych instytutów WSP w Rzeszowie, a więc przedstawiciele nauk historycznych (doc. dr Franciszek Persowski (1895–1980) – pierwszy rektor WSP w Rzeszowie⁴², prof. Jadwiga Hoff, prof. Alojzy Zielecki, prof. Roman Pelczar), nauk filologicznych (mgr Lesław Forczek, dr. Stanisław Frycie⁴³), pracownicy Biblioteki Głównej (dr Andrzej Jagustyn) oraz Wydziału Wychowania Fizycznego (prof. Jan Draus, dr Marek Mirkiewicz). Wśród nich na uwagę zasługują dwaj historycy wychowania, tj. prof. Roman Pelczar związany z Instytutem Historii WSP w Rzeszowie (od 2007 r. w Filii KUL w Stalowej Woli) oraz prof. Jan Draus pracujący okresowo w Instytucie Wychowania Zdrowotnego. R. Pelczar zajął się mało zbadanym problemem funkcjonowania szkolnictwa parafialnego od XIV do XVIII w. i szkolnictwa jezuickiego ze szczególnym uwzględnieniem Ziemi Przemyskiej⁴⁴. Natomiast J. Draus

⁴⁰ K. Sowa, *Słowo wstępne*, [do] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 1: *Historia i polityka*, red. W. Bonusiak, J. Buszko, Rzeszów 1994, s. 6.

⁴¹ *Myśl pedagogiczna w Galicji 1772–1918. Ciągłość i zmiana*, red. Cz. Majorek, A. Meissner; *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 8, Rzeszów 1996; *Pedagogika Nowego Wychowania w Polsce u schyłku XIX i w pierwszej połowie XX wieku*, red. Cz. Majorek, A. Meissner, *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 14, Rzeszów 2000; *Historia wychowania. Misja i edukacja*, red. K. Szmyd, J. Dybiec, *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 20, Rzeszów 2008.

⁴² J. Olszak, *Franciszek Persowski (23 VIII 1895–30 XI 1980)*, „Rocznik Przemyski” t. XXII–XXIII, 1983, s. 493–499; *Encyklopedia Rzeszowa*, s. 436. Opublikował m.in. *Praca naukowa na prowincji a Towarzystwo Przyjaciół Nauk*, [w:] *Siedemdziesiąt lat Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu 1909–1979*, pod red. J. Olszaka, Przemyśl 1979, s. 99–110; *Kartki z dziejów szkolnictwa w Galicji w I połowie XIX wieku (głównie z terenu województwa rzeszowskiego)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie. Nauki Pedagogiczne” 1968, z. 4, s. 378–421; *Wspomnienia ze szkoły austriackiej i I wojny światowej*, „Rocznik Przemyski” 1983, t. XXII–XXIII, s. 431–471.

⁴³ *W kręgu literatury i języka. Księga pamiątkowa z okazji 70 rocznicy urodzin Stanisława Fryciego*, pod red. A. Grochulskiej, Piotrków Trybunalski 2005. Opublikował m.in. *Sprawozdania szkolne gimnazjów w Galicji*, [w:] *Z tradycji kulturalnych Rzeszowa...* oraz cykl artykułów zamieszczonych w „Profilach” w latach 1970–1971 pt. *Czytelnicza recepcja twórczości romantyków w galicyjskiej szkole średniej w latach 1863–1918*.

⁴⁴ *Słownik biograficzny profesorów Uniwersytetu Rzeszowskiego*, s. 106–107. Najważniejsze prace: *Szkolnictwo parafialne w ziemi przemyskiej i sanockiej (XIV–XVIII w.)*, Warszawa 1998; *Szkolnictwo w miastach zachodnich ziem województwa ruskiego (XVI–XVIII w.)*,

poświęcił swoje badania głównie problemom oświaty w czasie się II wojny światowej na ziemiach polskich i poza jej granicami⁴⁵. Z problematyką tajnego nauczania koresponduje pierwsza tego typu monografia pt. *Kultura Małopolski Środkowej w okresie okupacji hitlerowskiej 1939–1944* autorstwa Bronisława Jaśkiewicza⁴⁶.

Środowisko historyków wychowania w Rzeszowie ukształtowało się w zasadzie po II wojnie światowej. Jest to środowisko młode, tak jak stosunkowo młody jest ośrodek akademicki w mieście. Tworzyli go zarówno nauczyciele różnych szczebli kształcenia, głównie ze stopniem doktora, jak i nauczyciele akademicy, wśród których kilku uzyskało status samodzielnego pracownika naukowego. Zdecydowana większość historyków wychowania związana była z krakowskim ośrodkiem naukowym. Tutaj zdobywali stopnie naukowe pod kierunkiem znanych twórców polskiej historii wychowania, tj. S. Kota, J. Hulewicz, K. Mrozowskiej, C. Majora i Z. Ruty. Tutaj też prowadzili badania, realizowali wspólne programy badawcze.

Jakie można wyodrębnić kierunki badań podejmowanych przez rzeszowski ośrodek historyków wychowania? Na pierwsze miejsce wysuwają się lokalne dzieje szkolnictwa, a zwłaszcza dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. S. Konarskiego w Rzeszowie sięgające XVII w. Kolejno należy wymienić dzieje oświaty i myśli pedagogicznej w Galicji, dzięki czemu Rzeszów stał się ważnym w Polsce ośrodkiem badań w tej dziedzinie. W dorobku naukowym znajdujemy liczne monografie oraz prace zbiorowe wydawane w serii *Galicja i jej dziedzictwo*, liczącej obecnie 20 tomów. Kolejna grupa badawcza obejmuje dzieje oświaty i kultury w czasach okupacji hitlerowskiej zarówno w skali całego województwa, jak i jego poszczególnych powiatów. Stało się to możliwe m.in. dzięki współpracy z redakcją „Rocznika Komisji Nauk Pedagogicznych”, która wydawała serię pt. *Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939–1945) na terenie Podziemnego Okręgu Szkolnego Krakowskiego*. Dużym osiągnięciem było niewątpliwie opracowanie słownika nauczycieli tajnego nauczania, który stanowił III część wydawnictwa obejmującego Podziemny Okręg Szkolny Krakowski. Lata powojenne to dla dziejów oświaty szczególnie trudny okres odbudowy i rozbudowy szkolnictwa. Podjęte w tym zakresie badania zaowocowały monografią poświęconą szkolnictwu ogólnokształcącemu, jak i dwutomowym opracowaniem zbiorowym omawiającym odbudowę życia kulturalnego w województwie rzeszowskim⁴⁷.

Ważnym obszarem badań historyków rzeszowskich jest biografistyka, co znalazło swój wyraz w pracach monograficznych, artykułach i w licznych hasłach

Rzeszów 1998; *Działalność oświatowo-kulturalna jezuitów w diecezji przemyskiej w XVI–XVIII w.*, Przemysł 1999.

⁴⁵ Najważniejsze prace: J. Draus, R. Terlecki, *Oświata na Rzeszowszczyźnie w latach 1939–1945*, Wrocław 1984; *Oświata i nauka polska na Bliskim i Środkowym Wschodzie 1939–1950*, Lublin 1993; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946*, Kraków 2007.

⁴⁶ Bronisław Jaśkiewicz – absolwent studiów historycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim, doktorat na UJ pod kierunkiem prof. M. Tyrowicza w 1971 r.; pracownik Biblioteki Miejskiej w Tarnowie, adiunkt Filii UMCS w Rzeszowie i Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Nisku.

⁴⁷ A. Meissner, *Odbudowa szkolnictwa ogólnokształcącego w województwie rzeszowskim w latach 1944–1949*, Rzeszów 1982; *Odbudowa życia kulturalnego w woj. rzeszowskim w latach 1944–1949*, t. I, pod red. A. Meissnera i A. Horbowskiego, Rzeszów 1988; ibidem, t. II, pod red. A. Horbowskiego i A. Meissnera, Rzeszów 1992.

encyklopedycznych. Opracowano biogramy wielu zapomnianych i mniej znanych działaczy oświatowych, nauczycieli, przedstawicieli nauk pedagogicznych, zwłaszcza z terenu Galicji⁴⁸. Prowadzono też rozważania nad metodologicznymi podstawami badań historyczno-pedagogicznych i miejscem tej nauki wśród dyscyplin pedagogicznych. Szczególną rolę odegrał C. Majorek, autor szeregu prac w języku polskim i angielskim. Współpraca z C. Majorkiem umożliwiła opracowanie syntezy dziejów oświaty w Polsce dla wydawnictwa pt. *International Handbook on History of Education*⁴⁹.

Reasumując rozważania nad kształtowaniem się środowiska historyków wychowania w Rzeszowie, warto podkreślić jego specyfikę, tj. koncentrowanie się na problemach oświaty, szkolnictwa i myśli pedagogicznej w Galicji. W ten sposób starano się nawiązać do przedwojennej działalności naukowej Komisji do Badania Dziejów Wychowania i Szkolnictwa z siedzibą w Krakowie i jej oddziałem we Lwowie. Głównym celem Komisji było podjęcie badań nad dziejami oświaty w Galicji, co jednak nie zostało zrealizowane, w 1929 r. Komisja została rozwiązana. Po II wojnie światowej badania nad Galicją zostały na nowo podjęte, lecz bazowano wyłącznie na źródłach krajowych, gdyż archiwa lwowskie zawierające najważniejszy zasób materiałów do dziejów galicyjskiej oświaty były w zasadzie niedostępne. Dalsze zatem badania nie mogły być kontynuowane bez sięgnięcia do tych właśnie zasobów archiwalnych. Ten kierunek badań historyczno-pedagogicznych został właśnie przyjęty przez środowisko historyków WSP w Rzeszowie zarówno w badaniach podejmowanych indywidualnie, jak pracach zespołowych. Właśnie na tym polega ich wartość, że mając charakter opracowań źródłowych odkrywają nowe fakty i wytyczają dalszy kierunek badań.

Circles of historians of education in Rzeszów. The origins and present situation

Abstract

The development of history of education in Rzeszów can be divided into two currents. The first one, originated in the 19th century, was connected with the circles of teachers working in secondary schools and teacher training seminaries. The list of researchers of that period is opened by: Stanisław Sobieski (1827–1884), Jan Pękowski (1874–1959), Marcin Wołowicz (1877–1971), Dr. Adam Ruczka (1883–1945), Mieczysław Adamowski (1892–1975), Dr. Juliusz Kijas (1899–1967) and Antoni Gromski (1907–1982). Further development of the teachers' current in history of education research occurred after the Second World War. Its creators were representatives of historical sciences: Dr. Artur Kopacz (1884–1962), Emil Bielecki (1905–1981), Dr. Kazimierz Skowroński (1907–1974), Dr. Aleksander Codello (1909–1975), and historians specializing in history of education, i.e. Dr. Tadeusz Stanisław (1906–1988), Dr.

⁴⁸ Hasła osobowe zostały zamieszczone w następujących słownikach: *Słownik pedagogów polskich*, pod red. W. Bobrowskiej-Nowak i D. Dryndy, Katowice 1989; *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, pod red. T. Pilcha, t. I–VII, Warszawa 2003–2009; *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*; *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, t. 1, Suplement, Warszawa–Łódź, 1972, 1986; ibidem, Suplement 2, pod red. H. Tadeusiewicz i in., Warszawa 2000; PSB, t. XXXIX, 1999, t. XLIII, 2005, t. XLIV, 2007.

⁴⁹ C. Majorek, A. Meissner, *Poland*, [w:] *International Handbook on History of Education*, red. K. Salimowa, N.L. Dodde, Moskwa 2000; też w języku rosyjskim *Pedagogika narodov mira. Istoria i sovremennost*, Moskwa 2000.

Henryk Smyczyński (1926–1990), Dr. Józef Świeboda and Dr. Eugeniusz Szal. On the other hand, there existed the academic current in history of education research, connected with the activity of the Department of History of Education of the Higher Pedagogical School in Rzeszów (since 2001 the University of Rzeszów). Throughout the years, its employees were Professors: Julian Dybiec, Józef Grzywina, Andrzej Meissner, Czesław Majorek, Jerzy Potoczny, and Bogdan Stuparik. Employees with Doctoral degrees in Humanities were: Czesław Płaza, Adam Horbowski, and Władysława Szulakiewicz. At present, the staff of the Department is formed by: Prof. Kazimierz Szmyd, Dr. Ewa Barnaś and Dr. Elżbieta Dolata. The main direction of research conducted by the historians of education in Rzeszów is the local history of education and the history of schools and pedagogical thought in Galicia. The latter issue has become the subject of bibliographic works, monographs, collaborative works published in the series *Galicja i jej dziedzictwo* (Galicia and its heritage), articles and essays, as well as dictionary entries and entries in specialist encyclopaedias.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Romuald Grzybowski

Zakład Historii Nauki, Oświaty i Wychowania Uniwersytetu Gdańskiego w latach 1959–2009¹

Historia wychowania w Gdańsku właściwe warunki dla swego rozwoju znalazła dopiero po 1945 r. Powrót Gdańska do Macierzy otworzył nowy rozdział w dziejach nauki rozwijającej się w jego murach od kilku stuleci². Należy podkreślić, że do 1945 r. Gdańsk nie mógł poszczycić się znaczącym dorobkiem w dziedzinie nauk o wychowaniu³. Ponadto mimo licznych prób podejmowanych na przestrzeni wieków w roku 1945 nadal nie dysponował własnym uniwersytetem⁴. W następstwie tego nauki pedagogiczne zyskały należne warunki rozwoju dopiero w murach utworzonej w 1946 roku Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej⁵. Dla gdańskiej historii wychowania decydujące znaczenie miał zatem charakter i zadania wyższych szkół pedagogicznych. Ponieważ proces ich dostosowywania do potrzeb systemu oświatowego w PRL trwał długo⁶, możliwości rozwoju nauki w tych placówkach w pierwszym okresie ich działalności były niewielkie. Ponadto w pierwszych

¹ Artykuł stanowi skróconą i zmienioną wersję opracowania pt. *Pięćdziesięciolecie gdańskiej historii wychowania* złożonego do druku w „Biuletynie Historii Wychowania”.

² Por. m.in.: K. Kubik, L. Mokrzecki, *Trzy wieki nauki gdańskiej*, Wrocław 1976; M. Andrzejewski, L. Mokrzecki, J.A. Włodarski, *Zarys dziejów Uniwersytetu Gdańskiego*, Gdańsk 2006, s. 9–24.

³ Prof. Lech Mokrzecki wskazuje jednak, że uczeni gdańscy już w XVIII w. podejmowali badania nad przeszłością gdańskiego szkolnictwa. Podobne zjawisko dostrzega też w drugiej połowie XIX i początkach XX w. Por. L. Mokrzecki, *Współczesne kierunki badań nad dziejami oświaty i nauki w środowisku gdańskim i ich najnowsze wyniki*, [w:] *Historia wychowania w XX wieku. Dorobek i perspektywy*, pod red. T. Gumuły, J. Krasuckiego, S. Majewskiego, Kielce 1998, s. 515.

⁴ R. Grzybowski, *Uniwersytet Gdański*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, pod red. T. Pilcha, t. VI, Warszawa 2007, s. 991–996.

⁵ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 24 września 1946 r. W tym czasie powołano do życia także PWSP w Krakowie, Łodzi i Katowicach, Dz. Urz. Min. Ośw., 1946, nr 11, poz. 376. Do 1954 r. PWSP należała do kategorii wyższych szkół zawodowych nieakademickich o trzyletnim okresie kształcenia.

⁶ Por. R. Grzybowski, *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946–1956*, Gdańsk 2000, s. 54–72.

kilkunastu latach istnienia wyższych szkół pedagogicznych pedagogika i związana z nią historia wychowania spełniały zaledwie rolę pomocniczą w procesie kształcenia nauczycieli. Wszakże historia wychowania jako przedmiot kształcenia obecna była już w pierwszym planie studiów PWSP w Gdańsku⁷.

W wymiarze organizacyjnym historia wychowania w WSP w Gdańsku rozwijała się w ramach utworzonej w 1953 r. Katedry Pedagogiki, która – obok Zakładu Pedagogiki – prowadziła Zakład Psychologii i Zakład Historii Wychowania⁸. Podobnie jak pedagogika, historia wychowania funkcjonowała w obrębie Wydziału Filologiczno-Historycznego. Do jej wyodrębnienia się i usamodzielnienia organizacyjnego w postaci katedry przyczyniła się decyzja Ministerstwa Oświaty o uruchomieniu w WSP w Gdańsku z dniem 1 października 1958 r. kierunku pedagogika⁹. Decyzja ta doprowadziła do wielu zmian w strukturze Wydziału Filologiczno-Historycznego, w tym m.in. do powołania z dniem 1 lipca 1958 r. sekcji pedagogiki¹⁰. Właśnie w jej ramach zaczęto tworzyć nowe katedry zajmujące się kształceniem studentów pedagogiki oraz podejmujące badania naukowe z zakresu nauk o wychowaniu¹¹.

Jako pierwszą spośród nowych katedr pedagogicznych powołano z dniem 1 października 1959 r. Katedrę Historii Oświaty i Wychowania¹². Została ona utworzona na bazie dorobku naukowego (ówczesnego) doc. dr Kazimierza Kubika oraz jego współpracowników. W 1969 r. Katedra Historii Oświaty i Wychowania, podobnie jak inne katedry w całym szkolnictwie wyższym w Polsce, przemianowana została na Zakład Historii Oświaty i Wychowania i włączona w struktury utworzonego z dniem 1 października 1969 r. Instytutu Pedagogiki i Psychologii WSP (od 1970 r. Uniwersytetu Gdańskiego)¹³. Począwszy od 1975 r., Zakład wchodził w skład Instytutu Pedagogiki UG, przy czym w roku 1983, z inicjatywy prof. dr hab. Lecha Mokrzeckiego, ówczesnego kierownika Zakładu oraz dyrektora Instytutu Pedagogiki UG, został przemianowany na Zakład Historii Nauki, Oświaty i Wychowania.

⁷ Na realizację treści nauczania z zakresu historii wychowania przeznaczono 3 godziny na trzecim roku studiów. Por. Plan godzin i wytyczne programu nauki w Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej (załącznik do statutu Państwowych wyższych szkół pedagogicznych). Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 marca 1946 r. w sprawie statutu Państwowych Wyższych Szkół Pedagogicznych, Dz. Urz. Min. Ośw., 1946, nr 2, poz. 47.

⁸ Jednak właściwy rozwój historii wychowania nastąpił dopiero po jej wyodrębnieniu się ze struktur Katedry Pedagogiki, którą kierowała w tym czasie doc. dr Romana Miller.

⁹ R. Grzybowski, *Początki oraz niektóre aspekty rozwoju nauk pedagogicznych w Gdańsku po 1945 roku*, [w:] *Gdańskie rodowody pedagogiczne. Geneza, kontynuacje, inspiracje, przeniesienia znaczeń wychowawczych*, pod red. E. Rodziejewicz, K. Rzedzieckiej, E. Zalewskiej, Gdańsk 2004, s. 115.

¹⁰ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 19 maja 1958 r. w sprawie zmian organizacyjnych w WSP w Gdańsku, Dz. Urz. Min. Ośw., 1958, nr 8, poz. 96.

¹¹ W 1957 r. powołano Katedrę Psychologii, a w roku 1958 Katedrę Socjologii.

¹² Z dniem 1 X 1959 r. Katedra Historii Oświaty i Wychowania uzyskała status autonomicznej jednostki Wydziału Humanistycznego WSP. Por. *Działalność naukowa Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku w latach 1958–1959*, „Biuletyn nr 1 WSP w Gdańsku” 1960, s. 7.

¹³ Instytuty wprowadzono w całym szkolnictwie wyższym w Polsce na podstawie art. 9 ustawy z dnia 5 listopada 1958 r. o szkolnictwie wyższym.

Właściwy rozwój badań z zakresu historii wychowania w WSP w Gdańsku przypada na okres po roku 1956¹⁴. Zaczęły wtedy ukazywać się nie tylko pojedyncze artykuły naukowe i recenzje, ale także prace zwarte. Kilkuletnie opóźnienie procesu rozwoju gdańskiej historii wychowania wynikało m.in. z prawie czteroletniej absencji K. Kubika w WSP, spowodowanej jego motywowanymi względami politycznymi aresztowaniem i zwolnieniem z pracy w 1952 r. Zajęcia z historii wychowania prowadzili w tych latach zatrudnieni na stanowiskach zastępcy profesora mgr Bolesław Pieśniarski i mgr Klemens Trzebiatowski¹⁵.

Zainteresowania naukowe pracowników w pierwszym okresie działalności Katedry Historii Oświaty i Wychowania koncentrowały się głównie wokół przeszłości naukowej i oświatowej Gdańska w okresie staropolskim. Wśród problemów badawczych, podejmowanych początkowo przez prof. Kazimierza Kubika, a od połowy lat 60. XX. wieku także przez prof. Lecha Mokrzeckiego, szczególnie miejsce zajmowały wielorako analizowane i naświetlane elementy dorobku naukowego i dydaktycznego Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego. Należy podkreślić, że w wielu przypadkach były to badania pionierskie, naświetlające mało dotąd znane osiągnięcia uczonych gdańskich z okresu Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Za sprawą prof. Lecha Mokrzeckiego rozwijał się też nurt badań skupionych na tradycjach nauczania historii w dawnej Rzeczypospolitej.

Już w latach 50., głównie za sprawą Klemensa Trzebiatowskiego, podjęte zostały też dociekania nad społecznymi i politycznymi uwarunkowaniami kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży polskiej w okresie zaborów na Pomorzu Gdańskim, Pomorzu Zachodnim i Powiślu. Odrębnym nurtem rozwijały się badania skupione na problematyce tajnych związków młodzieży polskiej uczęszczającej do gimnazjów na Pomorzu Nadwiślańskim w pierwszych latach XX w. Prowadził je z dużą determinacją dr Jerzy Szews. Gdańscy historycy wychowania inicjowali także badania związane z najnowszymi dziejami oświaty i wychowania, zarówno dzieci, młodzieży, jak i dorosłych, tak w ujęciu regionalnym jak i ogólnopolskim. Znaczne osiągnięcia odnotowali zwłaszcza na polu badań nad dziejami wychowania i szkolnictwa morskiego¹⁶.

Tak zarysowany profil badawczy systematycznie ewoluował w dekadzie lat 70. i 80 XX w. Dalsze wzbogacenie problematyki badawczej Zakładu przyniosły lata 90. XX w. oraz początek XXI w. W tym okresie prace badawcze gdańskich historyków

¹⁴ Aktywność naukowa tworzących go w omawianym okresie pracowników zaznaczyła się jednak wyraźnie już w połowie lat 50. Potwierdzeniem tego były wystąpienia Kazimierza Kubika i Klemensa Trzebiatowskiego na zorganizowanej w 1954 r. w Gdańsku sesji Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku. Por. K. Kubik, *Polskie szkolnictwo prywatne w Gdańsku w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Konferencja Pomorska Polskiej Akademii Nauk*, Warszawa 1956; K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo i oświata polska na Ziemiach Pomorza Zachodniego w okresie międzywojennym 1918–1939*, [w:] *ibidem*.

¹⁵ B. Pleśniarski na stałe związany był z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdzie był zatrudniony w Katedrze Pedagogiki. Por. W. Szulakiewicz, *Historia wychowania w Polsce 1944–1956*, Kraków 2006, s. 61.

¹⁶ Por. L. Mokrzecki, op. cit., s. 515–525; idem, *Historia wychowania w Gdańsku z perspektywy pięćdziesięciolecia (1946–1996)*, „Ars Educandi” 2000, s. 19–33.

wychowania koncentrowały się wokół trzech grup problemów. W obrębie pierwszego obszaru badań uczeni skupiali się na zagadnieniach dotyczących dziejów edukacji historycznej w szkolnictwie europejskim do końca XVI w.; historiografii gdańskiej doby Odrodzenia i Baroku; edukacji w jezuickich i pijarskich kolegiach I Rzeczypospolitej, edukacji elit politycznych oraz dziejów nauki i uczonych, szczególnie jezuitów i profesorów szkół protestanckich, historii rozwoju różnych dyscyplin naukowych w Prusach Królewskich; dziejów dydaktyk niektórych dyscyplin¹⁷. Po 2005 r. ten obszar badawczy wzbogaciły dociekania skupione na filozofii szkolnej w Gdańskim Gimnazjum Akademickim oraz problematyce nauczania filozofii w szkolnictwie gdańskim w okresie staropolskim¹⁸.

Drugi zakres zagadnień podejmowanych przez pracowników Zakładu koncentrował się na nauczaniu języka polskiego w gimnazjach Pomorza Nadwiślańskiego oraz powstających na ich terenie tajnych związków młodzieży polskiej, roli pomorskiej prasy polskiej w dziele wychowania patriotycznego dzieci i młodzieży, udziale rodziny w procesie przeciwstawiania się germanizacji drogą domowego nauczania kultury i historii Polski, strajkach dzieci polskich w szkolnictwie ludowym w Prusach Zachodnich w pierwszych latach XX stulecia¹⁹.

W obrębie trzeciego obszaru badań przedmiotem dociekań stały się m.in. przemiany ideałów wychowawczych na przestrzeni dziejów; kształcenie nauczycieli na poziomie średnim i półwyższym, w tym zwłaszcza w wyższych szkołach pedagogicznych w Polsce w latach 1945–1956, uwarunkowania rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce w latach 1945–1956; system zarządzania oświatą w Polsce na tle innych państw; kształcenie i dokształcanie nauczycieli w krajach Unii Europejskiej; oświata i szkolnictwo mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w okresie transformacji ustrojowej w Polsce w świetle uwarunkowań prawnych i społecznych po 1989 r.²⁰

Znaczący obszar badań pracowników Zakładu stanowi problematyka edukacji pozaszkolnej i kształcenia dorosłych w Polsce oraz w innych krajach europejskich, w tym zwłaszcza w Szwecji²¹. W jej obrębie podejmowane są badania odnoszące się m.in. do historii polskich uniwersytetów ludowych; dawnej i najnowszej historii szwedzkiej oświaty dorosłych; historii myśli edukacyjnej i współpracy w dziedzinie oświaty dorosłych, uniwersytetów ludowych w polskiej myśli i praktyce pedagogicznej.

Po roku 2005 działalność badawcza Zakładu wzbogacona została o nowe problemy i zagadnienia, takie jak: hermeneutyczny model gdańskiego teatru szkolnego; wielokulturowość i wieloreligijność Gdańska; edukacja elit politycznych w Europie w czasach nowożytnych; dziecko i rodzina w różnych okresach dziejów

¹⁷ Stały się one domeną prof. zw. dr. hab. L. Mokrzeckiego, prof. UG, dr. hab. K. Puchowskiego i dr. J. Taraszkiewiczza.

¹⁸ Prowadzi je mgr Mariusz Brodnicki – doktorant prof. L. Mokrzeckiego, zatrudniony na stanowisku asystenta w Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Wychowania.

¹⁹ Interesowały one głównie dr. J. Szewsa, dr L. Burzyńską-Wentland, dr. T. Maliszewskiego oraz prof. UG, dr. hab. R. Grzybowski.

²⁰ Podejmowali je m.in. prof. UG, dr. hab. R. Grzybowski, dr L. Burzyńska-Wentland i dr J. Żerko.

²¹ Specjalizuje się w niej przede wszystkim dr T. Maliszewski.

społeczeństwa polskiego, w tym w stalinowskim modelu państwa totalitarnego (1945–1956); koncepcje teoretyczne i rozwiązania systemowe w zakresie opieki nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1989; rozwój nauk pedagogicznych w Polsce po roku 1945 ze szczególnym uwzględnieniem Gdańska; polityczno-społeczne uwarunkowania rozwoju szkoły polskiej w dekadzie lat 60. XX w.; rozwój szkół różnych szczebli w poszczególnych miastach i powiatach województwa gdańskiego²².

Wiele uwagi gdańscy historycy wychowania poświęcają kształtowaniu się ideologii wychowawczych w Polsce na przestrzeni dziejów²³, w tym ideologii wychowawczej ruchu piłsudczykowskiemu i pedagogice katolickiej w II Rzeczypospolitej. Zajmują ich także zagadnienia wychowania rodzinnego oraz kształtowania się relacji rodziny i szkoły w polskiej teorii i praktyce edukacyjnej XIX i XX w.; dzieje nauczania domowego w rodzinach polskich od XVIII do początków XX w.; kształtowanie się historii wychowania i jej metodologii oraz pedagogiki ogólnej, teorii wychowania, filozofii wychowania i pedeutologii jako dyscyplin naukowych w Polsce. Nowym wątkiem badawczym są dzieje wychowania gospodarczego społeczeństwa polskiego w okresie zaborów (w tym głównie z terenu zaboru pruskiego) oraz w latach II Rzeczypospolitej.

Ponadto już w pierwszych latach działalności Katedry jej pracownicy zaczęli gromadzić dokumentację oraz organizować bibliotekę zakładową, niezbędną zarówno do prowadzenia prac naukowych, jak i właściwego kierowania seminariami magisterskimi²⁴.

Kierunek i postęp badań prowadzonych w Zakładzie Historii Wychowania w znacznym stopniu determinowała osobowość kierownika Katedry, a później Zakładu Historii Oświaty i Wychowania. Warto zatem wskazać nazwiska kierowników Zakładu w okresie pięćdziesięciolecia i przybliżyć ich sylwetki, a także kierunki podejmowanych przez nich badań oraz ważniejsze osiągnięcia naukowe.

Pierwszym wykładowcą historii wychowania w środowisku naukowym Gdańska po 1945 roku był prof. dr Kazimierz Kubik (1910–1986)²⁵. On też został

²² Badania w tym zakresie prowadzą m.in.: prof. UG, dr hab. K. Puchowski, prof. UG, dr hab. R. Grzybowski, dr E. Gorloff, dr L. Burzyńska-Wentland, dr A. Kołakowski, mgr M. Brodnicki i mgr A. Paszkowska.

²³ Specjalizuje się w nich przede wszystkim prof. UG dr hab. K. Jakubiak.

²⁴ Tylko w okresie 1959–1968 zgromadzili specjalistyczny księgozbiór historyczno-pedagogiczny liczący 600 woluminów oraz założyli archiwum obejmujące rękopisy i starodruki dotyczące dziejów oświaty i wychowania na Pomorzu Gdańskim. Ponadto wykonali 9000 zdjęć mikrofilmowych z trudno dostępnych akt i starodruków, opracowali bibliografię historii oświaty i wychowania na Pomorzu Gdańskim za okres XX-lecia PRL. Opracowano też koncepcję utworzenia muzeum historii oświaty – instytucji gromadzącej pamiątki z dziedziny kultury materialnej i duchowej, związane z dziejami oświaty i wychowania. APG WSP, Sprawozdanie z działalności naukowo-badawczej Wydziału Humanistycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku za lata 1961–1968, sygn. 1317/145, s. 11–12.

²⁵ K. Kubik, ur. 29 czerwca 1910 r. na ziemi rzeszowskiej, podstawy wykształcenia ogólnego zdobywał w bliskiej jego miejsca urodzenia Dębicy. Kolejnym etapem edukacji były studia w Pedagogium Nauczycielskim w Krakowie, przypadające na lata 1932–1934. Po ich ukończeniu podjął pracę jako nauczyciel szkoły powszechnej i inspektoratu szkolnego

organizatorem i pierwszym kierownikiem początkowo Katedry, a później Zakładu Historii Oświaty i Wychowania UG. Kierował nim nieprzerwanie przez 21 lat aż do przejścia na emeryturę. Postaci prof. K. Kubika warto poświęcić więcej uwagi, tworzył on bowiem w niełatwych dla nauki czasach podwaliny dla rozwoju historii wychowania w Gdańsku.

Tab. 1. Kierownicy Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Wychowania Instytutu Pedagogiki UG

Tytuł, stopień naukowy oraz imię i nazwisko	Lata kierowania Zakładem
Prof. dr Kazimierz Kubik	1959–1980
Prof. dr hab. Klemens Trzebiatowski	1980–1983
Prof. dr hab. Lech Mokrzecki	1983–2005
Prof. UG dr hab. Romuald Grzybowski	2005–

Źródło: badania własne

Bezpośrednio po przejściu frontu, w kwietniu 1945 r. K. Kubik przybył do Gdańska w składzie Delegatury Ministerstwa Oświaty (tzw. grupy operacyjnej), działającej pod kierownictwem dra Stanisława Turskiego. Zadaniem grupy była reaktywacja szkolnictwa wszystkich szczebli w mieście – od szkół powszechnych do Politechniki Gdańskiej. Powierzono mu wtedy odpowiedzialne zadanie, jakim było pełnienie roli pierwszego inspektora szkolnego w mieście, a także sekretarza generalnego Politechniki Gdańskiej. Jednak pasją K. Kubika było nie tyle administrowanie oświatą, co podejmowanie badań historyczno-oświatowych, kształcenie studentów oraz stała praca nad własnym rozwojem naukowym. Potwierdzeniem tego było uzyskanie przez niego stopnia naukowego doktora, na podstawie rozprawy *Monografia dzieci rodziców bezrobotnych*, napisanej pod kierunkiem prof. Zygmunta Mysłakowskiego, obronionej w dniu 31 października 1945 r. w Uniwersytecie Jagiellońskim.

W tym czasie na trwałe związał się już z Gdańskiem. W pierwszych latach po wojnie twórczo zaangażował się w pracę dydaktyczno-naukową w Państwowym Pedagogium (1945–1946), a następnie w utworzonej na jego bazie Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej (od września 1946 r. do sierpnia 1952 r.). Wykładał tu historię wychowania oraz organizował praktyki pedagogiczne studentów²⁶. W sierpniu 1952 r., na fali narastającego terroru politycznego i postępujących w ślad za nim czystek kadrowych w szkołach wyższych²⁷, K. Kubik stał się obiektem

w Krakowie. W latach 1935–1939 odbył studia na Uniwersytecie Jagiellońskim i otrzymał dyplom magistra filozofii. W okresie okupacji aktywny w ruchu oporu, żołnierz Armii Krajowej i nauczyciel tajnego nauczania, wraz z prof. Gabrielem Brzękiem organizator Państwowej Komisji Egzaminacyjnej „Kuźnicy” Inspektoratu AK Rzeszów. Pełnił w niej funkcję zastępcy przewodniczącego, wizytatora kompletów tajnego nauczania oraz wykładowcy i egzaminatora z zakresu małej i dużej matury. Por. J. Żerko, *Kazimierz Kubik (1910–1986)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1987, nr 3 (117), s. 301.

²⁶ Równolegle pracował na Politechnice Gdańskiej, w której od kwietnia 1946 r. zatrudniony był jako starszy asystent, a później adiunkt w Katedrze Psychotechniki i Naukowej Organizacji Pracy na Wydziale Mechanicznym. Natomiast od września 1951 r. do sierpnia 1952 r. pracował jako wykładowca na Wydziale Studium Przygotowawczego.

²⁷ R. Grzybowski, *Dobór i wymiana kadry nauczycielskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku w latach 1946–1956*, „Rocznik Gdański” 1998, t. LVIII, z. 2, s. 112–113.

szykan i represji ze strony służb bezpieczeństwa. Zadenuncjowany przez studenta, był przesłuchiwany, a następnie aresztowany przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego²⁸. Po czteromiesięcznych przesłuchaniach został zwolniony z aresztu, ale równocześnie usunięto go z pracy zarówno z WSP, jak i z Politechniki Gdańskiej²⁹. Do działalności naukowo-dydaktycznej w WSP w Gdańsku K. Kubik wrócił w roku 1956 na fali odwilży politycznej. Rozpoczął się wtedy drugi, zasadniczy etap jego intensywnej pracy naukowej, która znalazła odzwierciedlenie w imponującym dorobku naukowym. Na tej podstawie K. Kubik w maju 1959 r. uzyskał tytuł docenta, a następnie w maju 1966 r. tytuł profesora nadzwyczajnego.

Zainteresowania badawcze K. Kubika grupowały się przede wszystkim wokół historii oświaty, kultury i nauki na Pomorzu Gdańskim oraz historii szkolnictwa morskiego³⁰. Punktem wyjścia w jego pracy naukowej stały się zainteresowania polską szkołą prywatną w dawnym Gdańsku³¹. W dalszych dociekaniach skoncentrował się na działalności Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego³², poddając ocenie m.in. dorobek wybranych wybitnych profesorów tej szkoły³³. Prowadził też badania naukowe w innych obszarach. Bliska była mu problematyka komeńologiczna, związana recepcją myśli Jana Amosa Komeńskiego na Pomorzu w XVII w.³⁴; analizował problematykę wychowania morskiego w harcerstwie³⁵, rozwoju rzemiosła oraz

²⁸ Z informacji prof. K. Kubika przekazanej magistrantom w połowie lat 70. (wśród których znajdował się autor tego opracowania) wynikało, że przedmiotem donosu do UB był dowcip („wic”, jak to określił Profesor) polityczny opowiedziany studentom na wykładzie.

²⁹ Por. Wspomnienia dr Jerzego Szewsa, pierwszego asystenta i jednego z pierwszych doktorantów K. Kubika, „Zeszyty Naukowe UG, Pedagogika, Historia Wychowania” 1997, nr 25, s. 191.

³⁰ K. Kubik, *Historia szkolnictwa morskiego w Polsce*, Gdańsk 1973; idem: *Szkolnictwo morskie w Polsce XVI–XVII wieku*, [w:] *Materiały z Sesji Komisji Morskiej (w Gdańsku)*, red. E. Górecka, Warszawa 1969, s. 21–34.

³¹ K. Kubik, *Polska szkoła prywatna w dawnym Gdańsku (od połowy XVI do połowy XIX wieku)*, Gdynia 1963.

³² W pionierskiej pracy zatytułowanej: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie. Księga pamiątkowa dla uczczenia czterechsetnej rocznicy założenia Gimnazjum Gdańskiego 1558–1958* (Gdynia 1959) znalazły się w większości artykuły K. Kubika, takie jak: *Kalendariologia profesora Pawła Patera*; *Sylwetka Profesora Pawła Patera*; *Rola Gimnazjum Akademickiego w rozwoju nauk ścisłych w Gdańsku*; *Współpraca Gimnazjum Akademickiego z Towarzystwem Przyrodniczym w Gdańsku*. Por. też idem, *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*, [w:] *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybacha, t. 1, Warszawa 1965, s. 387–391.

³³ K. Kubik, *Joachim Pastorius gdański pedagog XVII wielu*, Gdańsk 1970; idem, *Daniel Gabriel Fahrenheit – fizyk gdański*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1964, nr 12, s. 221–243; idem, *Koncepcje naukowe Henryka Kühna przedstawiciela gdańskiego Oświecenia*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. Filozofia” 1966, z. 2, s. 111–174; idem, *Paweł Pater*, [w:] *Słownik biograficzny pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972, s. 661.

³⁴ K. Kubik, *Wpływ Jana Amosa Komeńskiego na wykształcenie się koncepcji dydaktyczno-wychowawczej na Pomorzu Gdańskim w XVII wieku*, [w:] *Jan Amos Komeński a problemy współczesnej pedagogiki*, pod red. L. Lei, Poznań 1974, s. 9–35.

³⁵ K. Kubik, *Wychowanie morskie harcerstwa polskiego w okresie międzywojennym*, „Studia Pedagogiczne” XXXVII: *Współczesne innowacje w systemie oświaty i wychowania*, pod red. R. Miller, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 183–190.

życia kulturalnego i społecznego Gdańska w XVI–XIX w. oraz szkolnictwa polskiego w Wolnym Mieście Gdańsku³⁶. Podejmował także badania związane z dziejami szkolnictwa i wychowania na Pomorzu po 1945 r.³⁷

Kierując Katedrą, a później Zakładem Historii Oświaty i Wychowania, prof. K. Kubik wytrwale otwierał nowe pola badawcze³⁸. Jest autorem 211 publikacji naukowych, w tym 6 prac zwartych³⁹. Wypromował 20 doktorów oraz ponad 300 magistrów. Z grona jego doktorantów trzy osoby uzyskały stopień doktora habilitowanego, a jedna – Lech Mokrzecki – tytuł profesora zwyczajnego⁴⁰.

O pozycji naukowej prof. K. Kubika decydowała zarówno ogromna wiedza, liczący się dorobek naukowy, jak i jego patriotyczna postawa, przejawiana zarówno w okresie wojny i okupacji, jak i w trudnych latach PRL. Odzwierciedleniem tego były funkcje pełnione w Uczelni: prodziekana (1962–1964) i dziekana (1964–1968) Wydziału Humanistycznego WSP. Do 1968 r. prowadził też równoległe zajęcia dydaktyczne w UMK w Toruniu, a w latach 1975–1979 w WSP w Słupsku⁴¹.

Współpracownikiem prof. K. Kubika był prof. dr hab. Klemens Żmuda-Trzebiatowski (1913–1983)⁴². W latach 1980–1983 pełnił funkcję kierownika Zakładu Historii Oświaty i Wychowania, przez dwie kadencje był prodziekanem Wydziału Humanistycznego UG, natomiast w latach 1978–1981 piastował stanowisko dyrektora Instytutu Pedagogiki UG.

³⁶ K. Kubik, „*Macierz Szkolna*” w *Wolnym Mieście Gdańsku*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, *Studia z dziejów Gdańska 1918–1939*, Gdańsk 1975, s. 185–201; idem, *Gimnazjum polskiej Macierzy Szkolnej w Gdańsku (1922–1939)*, [w:] *Księga pamiątkowa pięćdziesięciolecie założenia Gimnazjum*, pod red. B. Janika, cz. 1, Gdańsk 1976.

³⁷ K. Kubik, *Szkolnictwo województwa gdańskiego w okresie Polski Ludowej (1945–1963)*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1965, R. 7.

³⁸ J. Żerko, *Profesor Kazimierz Kubik, pionier, organizator środowiska naukowego historyków oświaty i wychowania w Gdańsku*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1944–1989)*, pod red. R. Grzybowski, Toruń 2004, s. 360.

³⁹ Por. m.in.: K. Kubik, *Polska szkoła prywatna w dawnym Gdańsku*, Gdańsk 1963; idem, *Wybór źródeł do dziejów oświaty i nauki Pomorza Gdańskiego w XVII i XVIII wieku*, Gdańsk 1965; idem, *Joachim Pastorius...*; idem, *Historia szkolnictwa morskiego...*; K. Kubik, L. Mokrzecki, *Trzy wieki nauki gdańskiej. Szkice z dziejów XVI–XVIII wieku*, Gdańsk 1969 (wydanie drugie tej pracy, zmienione i poszerzone: *Trzy wieki nauki gdańskiej. Szkice z dziejów od XVI do XVIII wieku*, Wrocław 1976).

⁴⁰ J. Żerko, op. cit., s. 360.

⁴¹ Ibidem, s. 360.

⁴² K. Trzebiatowski urodził się i wychował w rodzinie chłopskiej, w niewielkiej miejscowości w powiecie chojnickim. Po ukończeniu szkoły powszechnej kontynuował naukę w Uniwersytecie Ludowym w Dalkach k. Gniezna, a następnie w seminarium nauczycielskim w Kościerzynie. Jako nauczyciel szkoły powszechnej podjął studia w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie na kierunku geografii. Kontynuował naukę w okresie okupacji, uczestnicząc równocześnie w pracach Tajnej Organizacji Nauczycielskiej (TON) oraz w akcjach zbrojnych Armii Krajowej. Po zakończeniu II wojny światowej uzyskał na Wydziale Pedagogicznym Wolnej Wszechnicy Polskiej stopień magistra filozofii w zakresie pedagogiki. Równoległe uzyskał też przygotowanie pedagogiczne do nauczania biologii w szkole średniej.

K. Trzebiatowski aktywnie uczestniczył w działalności dydaktycznej i organizacyjnej odbudowującego się po zakończonej wojnie polskiego systemu oświatowego. Powierzano mu odpowiedzialne stanowiska w strukturach systemu kształcenia nauczycieli oraz w nadzorze pedagogicznym. Pełnił m.in. funkcję nauczyciela i dyrektora liceum pedagogicznego w Bytowie, a następnie w Słupsku, inspektora szkolnego w Chojnicach. Brał też udział w organizowaniu Wyższego Kursu Nauczycielskiego ZNP. W latach 1955–1958 zajmował stanowisko kuratora Okręgu Szkolnego w Koszalinie, pełniąc równocześnie funkcję przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu. Równoległe pracował społecznie, m.in. w organizacji powiatowej Związku Nauczycielstwa Polskiego, w organizacjach kulturalnych i spółdzielczych, a także w Towarzystwie Burs i Stypendiów, w którym koncentrował się na udzielaniu pomocy uczącej się i studiującej młodzieży⁴³. Społeczno-polityczny nurt działalności K. Trzebiatowskiego przerwany został w roku 1958, po odkryciu przez władze komunistyczne jego konspiracyjnej działalności w okresie okupacji w strukturach AK. W rezultacie został pozbawiony zarówno stanowiska kuratora, jak i usunięty z PZPR⁴⁴.

W roku 1952 K. Trzebiatowski rozpoczął pracę w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Gdańsku, prowadząc jako zastępca profesora zajęcia z biologii. W kolejnych latach wykładał m.in. psychologię oraz pedagogikę. Jednak jego zainteresowania naukowe, wyraźnie zarysowane jeszcze w trakcie studiów, koncentrowały się wokół zagadnień dotyczących historii szkolnictwa. Potwierdzeniem tego był referat wygłoszony na wspomnianej już Pomorskiej Konferencji PAN w 1954 r. Po powrocie w roku 1958 do roli nauczyciela akademickiego WSP w Gdańsku K. Trzebiatowski skoncentrował się na działalności naukowo-dydaktycznej. Interesowała go zwłaszcza problematyka historyczno-oświatowa, odnosząca się do terenu Pomorza. W 1960 r. na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych na podstawie rozprawy pt. *Oświata i szkolnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim w pierwszej połowie XX wieku* (opublikowanej drukiem w 1961)⁴⁵. Odtąd efektywnie łączył obowiązki pracownika naukowo-dydaktycznego, zatrudnionego w Katedrze Historii Oświaty i Wychowania WSP z zadaniami wynikającymi z pełnionych funkcji prodziekana Wydziału Humanistycznego, kierownika Zakładu Praktyk, zastępcy dyrektora oraz dyrektora Instytutu Pedagogiki, a w ostatnich trzech latach pracy kierownika Zakładu Historii Oświaty i Wychowania. Aktywność naukowa K. Trzebiatowskiego zaowocowała początkowo docenturą etatową (1969 r.), a następnie uzyskaniem w roku 1971 stopnia naukowego doktora habilitowanego na podstawie rozprawy *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932* (Wrocław 1970). Praca ta była w tym czasie uznawana za najpełniejszą syntezę badań nad szkolnictwem polskim w okresie międzywojennym. Na podstawie pomnażanego systematycznie dorobku naukowego, w tym książki *Organizacja szkolnictwa w Polsce Ludowej*, K. Trzebiatowskiemu nadano w 1977 r. tytuł profesora nadzwyczajnego.

⁴³ K. Kubik, *Klemens Żmuda Trzebiatowski (1913–1984)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1985, nr 1(107), s. 57–62.

⁴⁴ L. Mokrzecki, *Profesor Klemens Trzebiatowski (1913–1984)*, „Zeszyty Naukowe UG. Pedagogika, Historia Wychowania” 1993, nr 21.

⁴⁵ K. Kubik, *Klemens Żmuda Trzebiatowski...*, s. 57–62.

W całym okresie aktywności zawodowej dociekania naukowe prof. K. Trzebiatowskiego koncentrowały się wokół problemów oświaty i wychowania na Pomorzu Zachodnim oraz na terenie Powiśla. Naukowej penetracji poddał on zarówno zasady organizacji szkolnictwa na tym terenie, jak i dyskryminującą Polaków politykę szkolną rządu pruskiego. Podejmował też problemy strajków szkolnych w Prusach Zachodnich w początkach XX w. Ponadto z powodzeniem analizował zagadnienia organizacji szkolnictwa w Polsce w okresie międzywojennym i w latach PRL. Swe ustalenia ukazywał na tle systemów oświatowych w innych krajach europejskich. Brał też aktywny udział w badaniach naukowych rozwijanych w latach PRL w ramach tzw. tematów węzłowych, międzyresortowych i resortowych, zwłaszcza problemów związanych z modernizacją oświaty w tzw. rozwiniętym społeczeństwie socjalistycznym⁴⁶. Przedmiotem dociekań badawczych K. Trzebiatowskiego stali się teoretycy myśli pedagogicznej oraz ideolodzy i politycy, tacy jak W. Lenin oraz F.A. Diesterweg. Zajmowała go także historia ruchu nauczycielskiego w kraju, a szczególnie na Pomorzu. Podejmował wątki badawcze odnoszące się do dokształcania i doskonalenia kadr oświatowych, zwłaszcza w zakresie kierowania i zarządzania oświatą. Potwierdzeniem pracowitości prof. K. Trzebiatowskiego jest około 140 prac naukowych, które składają się na jego dorobek naukowy, wysoko ceniony zarówno przez kolejne pokolenia badaczy dziejów oświaty, jak i studentów⁴⁷.

Prof. K. Trzebiatowski aktywnie uczestniczył też w kształceniu młodej kadry naukowej: wypromował 8 doktorów oraz ponad 200 magistrów; zrecenzował kilkanaście rozpraw doktorskich oraz kilka rozpraw habilitacyjnych. Był członkiem wielu towarzystw naukowych, rad naukowych i instytucji pedagogiczno-oświatowych, m.in. Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, Instytutu Pedagogicznego, Zespołu Badań Nautologicznych PAN, Komitetu Redakcyjnego „Monografii z Dziejów Oświaty PAN”⁴⁸. Swoistym podsumowaniem postawy i dorobku życiowego prof. K. Trzebiatowskiego może być odnosząca się do Niego uwaga prof. K. Kubika: „We wszystkich poczynaniach – tak administracyjnych, jak i dydaktyczno-oświa-

⁴⁶ Z tego zakresu opublikował m.in. *Ekspertyzę istniejącego stanu zarządzania oświatą*, [w:] *Z badań nad zarządzaniem oświatą. Problem węzłowy*, Warszawa 1978; *Czynniki natury organizacyjnej i pedagogicznej warunkujące nowy system kierowania szkołą*, „Studia Pedagogiczne” 1980 i inne.

⁴⁷ K. Trzebiatowski jest autorem około 140 prac naukowych, w tym kilku znaczących książek: *Oświata i szkolnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim w pierwszej połowie XX wieku (1900–1939)*, Poznań 1961; *Organizacja i podstawy prawne szkolnictwa*, cz. I, Gdańsk 1964, cz. II, Gdańsk 1966, cz. III, Gdańsk 1968, cz. IV, Gdańsk 1969; *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Wrocław 1970; *Organizacja szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972; *Poradnik organizacyjno-ekonomiczny kierownika szkoły*, Warszawa 1972 (wspólnie z K. Podoskim), wydanie II zmienione, Warszawa 1975; *Oświata i wychowanie w XX wieku (do 1975 roku)*, Gdańsk 1975; *System oświatowy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na tle porównawczym (Źródła)*. (Skrypt uczelniany, wspólnie z J. Żerko); *Szkolnictwo w województwie pomorskim w latach 1920–1939*, Wrocław 1986.

⁴⁸ Instytut Pedagogiki UG z okazji jubileuszu 70 rocznicy urodzin poświęcił Mu specjalny numer (13) „Zeszytów Naukowych Wydziału Humanistycznego, Seria Pedagogika, Historia Wychowania”. Znajduje się w nim m.in. bibliografia prac K. Trzebiatowskiego.

towych – cieszył się popularnością i autorytetem zarówno wśród młodzieży, jak i współpracowników⁴⁹.

Grono współpracowników prof. K. Kubika systematycznie powiększali jego uczniowie – doktoranci, którzy w strukturach Zakładu Historii Wychowania uzyskali nie tylko kolejne stopnie naukowe, ale budowali też własną tożsamość naukową. Niewątpliwie najwybitniejszym wśród nich okazał się prof. dr hab. Lech Mokrzecki (ur. w 1935 r.)⁵⁰. W latach 1983–2005 pełnił on funkcję kierownika Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Wychowania, w latach 1978–1981 wicedyrektora, w latach 1981–1991 dyrektora Instytutu Pedagogiki UG, w latach 1985–1987 prorektora UG do spraw studenckich.

Pracę w Katedrze Historii Oświaty i Wychowania w WSP L. Mokrzecki podjął w roku 1966⁵¹. Pod kierunkiem prof. K. Kubika przygotował pracę doktorską zatytułowaną *Problematyka nauczania historii w Gdańskim Gimnazjum Akademickim w XVI i XVII wieku*. Tytuł doktora uzyskał w 1967 r., w 1975 r. habilitował się na podstawie rozprawy *W kręgu prac historyków gdańskich XVII w.* (Gdańsk 1974), w 1986 r. uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego na podstawie monografii *Początki wiedzy o morzu w dawnej Rzeczypospolitej. Problematyka morska w nauce gdańskiej doby Baroku i Oświecenia*. W roku 1993 mianowany na stanowisko profesora zwyczajnego. Podstawą decyzji ministra była książka *Tradycje nauczania historii do końca XVI wieku. Wybrane kraje i problemy*. Potwierdzeniem wysokiej pozycji w świecie nauki było nadanie mu w roku 1998 tytułu doktora h.c. Uniwersytetu w Linköpingu⁵².

Prof. L. Mokrzecki przez wiele lat umiejętnie łączył pracę naukową z karierą zawodowego muzyka. Pod kierunkiem prof. K. Kubika rozpoczął intensywną pracę naukową, rezultatem której jest imponujący dorobek⁵³, wyraźnie dzielący się na kilka obszarów badawczych⁵⁴. Pierwszy z nich obejmuje dociekania nad

⁴⁹ K. Kubik, *Klemens Żmuda Trzebiatowski...*, s. 61.

⁵⁰ L. Mokrzecki ur. w 1935 r. w Warszawie, dzieciństwo spędził w Wilnie, skąd w ramach repatriacji trafił wraz z matką do Torunia. Tam uczęszczał do I Gimnazjum i Liceum im. Mikołaja Kopernika. W r. 1951 uzyskał maturę. Równolegle uczył się gry na wiolonczeli w Państwowej Średniej Szkole Muzycznej. Ukończył ją w 1955 r., a następnie podjął studia w klasie wiolonczeli Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Sopocie. W latach 1952–1956 studiował historię w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, tam obronił pracę magisterską pt. *Sprawa chłopska w kodeksie Andrzeja Zamojskiego*, napisaną pod kierunkiem prof. Jadwigi Lechickiej. Następnie przeniósł się do Gdańska, gdzie przez dłuższy czas umiejętnie łączył pracę nauczyciela historii, śpiewu i gry na wiolonczeli. W latach 1959–1967 był też wiolonczelistą w Państwowej Operze i Filharmonii Bałtyckiej w Gdańsku.

⁵¹ Por. K. Puchowski, J. Żerko, *Profesor Lech Mokrzecki – badacz dziejów nauki, kultury i oświaty*, [w:] *W służbie historii nauki, kultury i edukacji. Księga pamiątkowa dedykowana Prof. Lechowi Mokrzeckiemu z okazji jubileuszu pięćdziesięciolecia pracy zawodowej*, pod red. R. Grzybowskiego i T. Maliszewskiego, wyd. II poprawione i uzupełnione, Gdańsk 2008, s. 17–24.

⁵² Ibidem, s. 17–24.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Por. *Publikacje Profesora Lecha Mokrzeckiego (lata 1951–2006)*, [w:] *W służbie historii nauki...*, s. 27–60.

nauczaniem historii w Gdańsku⁵⁵. Po latach L. Mokrzecki poszerza swe zainteresowania w tej mierze na teren całej Rzeczypospolitej oraz na wybrane państwa ówczesnej Europy⁵⁶. Drugi nurt badań L. Mokrzeckiego skupia się na problematyce dziejopisarstwa mieszczańskiego w Gdańsku⁵⁷ oraz zagadnieniach metodologicznych. Dopełnieniem dociekań nad rozwojem nauki i kultury w Gdańsku w okresie I Rzeczypospolitej było dzieło napisane wspólnie z K. Kubikiem pt. *Trzy wieki nauki gdańskiej*⁵⁸ oraz starannie opracowane biogramy uczonych gdańskich (Joachima Pastoriusa, Jana Schulza-Szuleckiego oraz Bartłomieja Eckermanna), zamieszczone w *Polskim Słowniku Biograficznym* oraz *Słowniku biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*. Kolejny obszar badawczy w dorobku L. Mokrzeckiego stanowi problematyka morska. Interesowała go zwłaszcza wiedza mieszkańców dawnej Rzeczypospolitej o morzu, skonfrontowana z kształtującymi się w Gdańsku naukowymi zainteresowaniami problematyką morską⁵⁹. Swoistą summą dorobku prof. L. Mokrzeckiego jest książka pt. *Wokół staropolskiej nauki i oświaty. Gdańsk – Prusy Królewskie – Rzeczpospolita* (Gdańsk 2001). Przybliżyła ona jego ustalenia badawcze zawarte dotąd w licznych artykułach naukowych rozproszonych w czasopiśmie i pracach zbiorowych. Dużo uwagi L. Mokrzecki poświęcał także dziejom kultury i oświaty muzycznej w Gdańsku i poza jego granicami⁶⁰.

Pełniąc funkcję kierownika Zakładu⁶¹ L. Mokrzecki znacznie rozszerzył i pogłębił problematykę podejmowanych w jego obrębie dociekań naukowych. Przede wszystkim sam prowadził (i prowadzi) wielowątkowe, intensywne badania naukowe: jest autorem 9 książek, około 450 artykułów, rozpraw i innych publikacji naukowych i ponad 70 publikacji popularnonaukowych poświęconych popularyzacji

⁵⁵ L. Mokrzecki, *Studium z dziejów nauczania historii. Rozwój dydaktyki przedmiotu w Gdańskim Gimnazjum Akademickim do schyłku XVII*, Wrocław 1973.

⁵⁶ L. Mokrzecki, *Tradycje nauczania historii do końca XVI wieku. Wybrane kraje i problemy*, Gdańsk 1992.

⁵⁷ L. Mokrzecki, *W kręgu prac historyków gdańskich XVII wieku*, Gdańsk 1974, idem, *Problemy metodologiczne badań nad świadomością historyczną okresu staropolskiego*, [w:] *Świadomość historyczna jako przedmiot badań historycznych, socjologicznych i historyczno-dydaktycznych. Materiały z konferencji naukowej*, red. J. Maternicki, Warszawa 1985, s. 165–169. Por. także L. Mokrzecki, J. Żerko, *Regionalizm w badaniach i nauczaniu historii wychowania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1989, t. 32, s. 197–203.

⁵⁸ K. Kubik, L. Mokrzecki, op. cit.

⁵⁹ L. Mokrzecki, *Początki wiedzy o morzu w dawnej Rzeczypospolitej. Problematyka morska w nauce gdańskiej doby Baroku i Oświecenia*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983.

⁶⁰ L. Mokrzecki, *Kontakty artystyczne i naukowe Gdańska z zagranicą w XVI–XVIII wieku*, [w:] *Muzyka w Gdańsku dawniej i dziś*, cz. 2: *Kultura muzyczna Północnych Ziem Polski*, t. 6, pod red. J. Krassowskiego, Gdańsk 1992, s. 7–22; idem, *Polskie Konserwatorium Muzyczne w Gdańsku (1929–1939)*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. Prace Pomorzoznawcze” 1966, nr 13, s. 121–139.

⁶¹ W latach 1978–1981 pełnił funkcję wicedyrektora, a w latach 1981–1991 dyrektora Instytutu Pedagogiki (w wyniku wyborów) w latach 1985–1987 powołany został przez Senat UG na stanowisko prorektora UG do spraw studenckich.

muzyki poważnej⁶². Do tej pory brał udział w około 100 przewodach doktorskich i habilitacyjnych. Pod jego kierunkiem 10 adeptów nauki napisało prace doktorskie⁶³. Ponadto wypromował jednego doktora honoris causa. Prof. L. Mokrzecki jest członkiem wielu krajowych i międzynarodowych organizacji i towarzystw naukowych, a także redakcji wielu periodyków naukowych. Wielokrotnie nagradzany i odznaczany, m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski⁶⁴.

Następcą L. Mokrzeckiego na stanowisku kierownika Zakładu w roku 2005 został prof. UG dr hab. Romuald Grzybowski (ur. 1953 r.).

Jednym z pierwszych współpracowników K. Kubika w Katedrze Historii Oświaty i Wychowania był dr Jerzy Szews (ur. 1925)⁶⁵. Na stanowisku asystenta w Katedrze Historii Oświaty i Wychowania J. Szews został zatrudniony we wrześniu 1961 r. Początkowo jego zainteresowania badawcze koncentrowały się wokół problematyki jawnego nauczania języka polskiego w gimnazjach funkcjonujących na terenie zaboru pruskiego. Z tego zakresu pod kierunkiem prof. K. Kubika napisał pracę doktorską zatytułowaną: *Język polski w szkolnictwie średnim Pomorza Gdańskiego w latach 1815–1920*⁶⁶. Po uzyskaniu awansu na stanowisko adiunkta prowadził wykłady i seminaria magisterskie z zakresu historii wychowania. W latach 1967–1987 wypromował ponad 100 magistrów pedagogiki, specjalizujących się w historii oświaty i wychowania.

Tab. 2. Pracownicy Zakładu Historii Oświaty i Wychowania UG zatrudnieni przed 1980 r.

Imię i nazwisko	Tytuł, stopień naukowy	Lata pracy w ZHNOiW
Kazimierz Kubik	Prof. dr	1946–1952; 1956–1986
Klemens Trzebiatowski	Prof. dr hab.	1952–1984
Bolesław Pleśniarski	Mgr, z-ca prof.	1952–1958 (drugi etat)
Jerzy Szews	Dr, adiunkt	1961–1987
Lech Mokrzecki	Prof. zw. dr hab.	1966–2005 (od 2005 emerytura, na części etatu)
Józef Żerko	Dr, adiunkt	1972–2007 (od 2007 emeryt, na godzinach zleconych)

* Źródło: opracowanie własne

⁶² Por. *Publikacje Profesora Lecha Mokrzeckiego...*, s. 27–60.

⁶³ K. Bartnicka, *Jubileusz Profesora Lecha Mokrzeckiego – laudacja w Dworze Artusa w Gdańsku, czerwiec 2005*, [w:] *W służbie historii nauki...*, s. 13–16.

⁶⁴ Z okazji jubileuszu 60 rocznicy urodzin L. Mokrzeckiego współpracownicy z Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Wychowania przygotowali księgę pamiątkową pt. *Szlakami przeszłości i czasów współczesnych. Księga ofiarowana Profesorowi Lechowi Mokrzeckiemu z okazji Jego Jubileuszu*, pod red. K. Puchowskiego i J. Żerki (Gdańsk 1996). Okazją do wydania kolejnej książki pamiątkowej był jubileusz pięćdziesięciolecia pracy zawodowej Profesora. Uczniowie i współpracownicy przygotowali z tej okazji tom pt. *W służbie historii nauki...* W pracach zawarto pełną bibliografię prac prof. L. Mokrzeckiego.

⁶⁵ Wielkopolec, urodzony w Gnieźnie w rodzinie urzędnika, ukończył pedagogikę na Uniwersytecie Poznańskim. Jako student IV roku był asystentem prof. Stefana Wołoszyna w Katedrze Pedagogiki. Pod jego kierunkiem napisał też pracę magisterską. Po studiach przez dziesięć lat zdobywał doświadczenie pedagogiczne jako nauczyciel pedagogiki i psychologii w liceach pedagogicznych w Szklarskiej Porębie oraz w Wejherowie.

⁶⁶ Obrona odbyła się 29 czerwca 1967 r.

Już jako dojrzały badacz J. Szews poszerzył swoje zainteresowania badawcze m.in. o problematykę tajnego nauczania języka polskiego, organizowanego w odpowiedzi na całkowitą likwidację (w 1901 r.), nauki tego przedmiotu w pruskich szkołach średnich na Pomorzu Gdańskim. Miejszem zakonspirowanej edukacji języka polskiego i wychowania patriotycznego stały się tajne organizacje samokształceniowe, funkcjonujące pod nazwą Towarzystwa Filomatów Towarzystwa Tomasza Zana. W toku dwudziestoletniej pracy badawczej J. Szews zrekonstruował historię tajnych związków filomackich na Pomorzu w latach 1830–1920. Z tego zakresu opublikował pionierskie prace⁶⁷, w tym dzieło stanowiące ukoronowanie jego wieloletnich badań: *Filomaci pomorscy. Tajne związki młodzieży polskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1830–1920* (Warszawa 1992). Dopełnieniem tego nurtu zainteresowań naukowych są prace biograficzne, obejmujące przede wszystkim sylwetki członków wspomnianych tajnych związków młodzieży gimnazjalnej. W tym cyklu opracował i opublikował ponad 120 biogramów w znaczących słownikach biograficznych⁶⁸.

Ważną dziedzinę działalności naukowej dr J. Szews stanowią prace bibliograficzne, zwłaszcza bibliografia historii oświaty i wychowania na Pomorzu Gdańskim, obejmująca lata 1945–1975⁶⁹. Przygotował też we współpracy z Henrykiem Polaikiem bibliografię prac dotyczących oświaty polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku⁷⁰. Ponadto jest autorem bibliografii dorobku naukowego pedagogów gdańskich, w tym K. Kubika, L. Bandury, K. Trzebiatowskiego i W. Frąckowiaka. Kolejnym obszarem badań prowadzonych przez dr J. Szews są dzieje szkół, a przede wszystkim zakładów kształcenia nauczycieli, działających na Pomorzu Gdańskim oraz poza jego granicami w XIX i XX w.⁷¹ Warto podkreślić, że wiele ze swych znaczących prac dr J. Szews napisał już po przejściu w 1987 r. na rentę (z powodu choroby oczu), a następnie na emeryturę. Do roku 2008 opublikował ponad 200 prac, w tym 8 książek⁷².

⁶⁷ J. Szews, *Filomaci pomorscy. Księga pamiątkowa*, Wejherowo 1975; idem, *Towarzystwo Tomasza Zana w Rogoźnie 1873–1918*, Rogoźno 1987.

⁶⁸ Por. J. Szews, M. Paluszkiwicz, *Słownik biograficzny członków tajnych towarzystw gimnazjalnych w Wielkim Księstwie Poznańskim 1850–1918*, Poznań 2000; *Słownik biograficzny Ziemi Lubawskiej 1244–2000*, Lubawa 2000. Biogramy publikował także w kolejnych tomach *Polskiego Słownika Biograficznego*, *Słownika biograficznego Pomorza Nadwiślańskiego*, *Słownika pracowników książki polskiej*, *Encyklopedii katolickiej* i innych wydawnictwach.

⁶⁹ J. Szews, *Bibliografia historii oświaty i wychowania na Pomorzu Gdańskim. Publikacje z lat 1945–1963*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” (dalej PHO) 1964, nr 2; *Bibliografia... Publikacje z lat 1964–1967*, PHO 1968, nr 2; *Bibliografia... Publikacje z lat 1968–1975 oraz uzupełnienia za lata 1945–1967*, PHO 1976, nr 4; *Bibliografia historii oświaty i wychowania na Pomorzu Gdańskim. Uzupełnienia*, PHO 1977, nr 2.

⁷⁰ J. Szews, *Bibliografia szkolnictwa i oświaty polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku. Materiały i opracowania 1920–1970*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. Pedagogika, Psychologia, Historia Wychowania” 1970, z. 4.

⁷¹ J. Szews, B. Bieszk, *Kształcenie nauczycieli i 350 lat szkolnictwa w Wejherowie*, Wejherowo 1994; J. Szews, *Księga pamiątkowa Państwowego Liceum Pedagogicznego w Szklarskiej Porębie 1947–1957*, Szklarska Poręba 2003.

⁷² Por. m.in.: J. Żerko, op. cit., s. 356–369.

Najmłodszym z grona współpracowników doktorantów prof. K. Kubika jest dr Józef Żerko (ur. 1942)⁷³. W roku 1972 został zatrudniony na stanowisku starszego asystenta w Zakładzie Historii Oświaty i Wychowania. Nawiązana przez J. Żerko w trakcie studiów (za sprawą seminarium magisterskiego) współpraca naukowa z prof. K. Kubikiem zaowocowała napisaną pod jego kierunkiem dysertacją doktorską zatytułowaną: *Kształcenie dorosłych w szkołach ogólnokształcących w województwie gdańskim w latach 1945–1975*⁷⁴. W ślad za tym J. Żerko uzyskał awans na stanowisko adiunkta, które zajmował do 1987 r. W latach 1987–2007 był zatrudniony na stanowisku starszego wykładowcy. W roku 2007 przeszedł na emeryturę.

W trakcie wieloletniej pracy w Zakładzie dr J. Żerko systematycznie poszerzał zakres swoich zainteresowań badawczych. Zajmowała go przede wszystkim problematyka dotycząca różnorodnych uwarunkowań funkcjonowania szkolnictwa ogólnokształcącego dla dzieci, młodzieży i dorosłych na terenie województwa gdańskiego⁷⁵. W tym kontekście podejmował też dociekania nad prawidłowościami demokratyzacji oświaty w Polsce⁷⁶ oraz przybliżał rezultaty współpracy pedagogów gdańskich z uczonymi ze Szwecji⁷⁷. Pod jego redakcją ukazały się prace zbiorowe poświęcone wybranym problemom funkcjonowania oświaty w Polsce od wieku XVI do XXI⁷⁸. Przedmiotem badań J. Żerko stała się problematyka ruchu młodzieżowego, rozwijającego swą działalność na terenie województwa gdańskiego⁷⁹, a także wychowania morskiego młodzieży⁸⁰ oraz resocjalizacji nieletnich⁸¹. Zaznaczył swą obecność

⁷³ Absolwent Liceum Pedagogicznego w Koszalinie (1954), uzupełniał swe wykształcenia w Studium Nauczycielskim w Słupsku, w latach 1963–1967 studia na kierunku pedagogika w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Gdańsku. Przez rok nauczyciel w Szkole Podstawowej na 57 w Gdańsku, w l. 1968–1970 w V Liceum Ogólnokształcącym w Gdańsku-Oliwie. W latach 1970–1972 pełnił funkcje zastępcy dyrektora Szkoły Podstawowej nr 67 w Gdańsku.

⁷⁴ Obrona odbyła się 16 czerwca 1977 r.

⁷⁵ J. Żerko, *Szkolnictwo ogólnokształcące dla pracujących województwa gdańskiego w latach 1945–1975*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.

⁷⁶ „S(z)koldem” Project Papers: *Democratization of Education. Experiences from Poland and Sweden*, *Vuxenutbildarcentrum Linköping*, ed. by H. Hovenberg, T. Maliszewski, T. Wojtowicz, J. Żerko, Linköping 1996.

⁷⁷ *Anthology of Social and Behavioural Sciences. 20 Years of Co-operation between the Universities in Linköping and Gdańsk*, ed. by T. Maliszewski, W.J. Wojtowicz, J. Żerko, Linköping 2005.

⁷⁸ *Dzieci, młodzież, dorośli w systemie edukacji (wybrane konteksty)*, [w:] *Studia i badania naukowe „Ateneum – Szkoły Wyższej”*, t. II: *Pedagogika*, red. J. Żerko, Gdańsk 2008; por. także *Szlakami przeszłości i czasów współczesnych*, pod red. K. Puchowskiego i J. Żerko, Gdańsk 1996.

⁷⁹ J. Żerko, *Ruch młodzieżowy w 40-leciu PRL w województwie gdańskim*, [w:] *Studia z dziejów ruchu młodzieżowego. Związek Młodzieży Polskiej w woj. gdańskim*, t. 3, Gdańsk 1985; idem, *Stan badań nad dziejami ruchu młodzieżowego na ziemi gdańskiej*, [w:] *Studia z dziejów ruchu młodzieżowego (Rozprawy, materiały, Przyczyńki)*, t. 1, Gdańsk 1984.

⁸⁰ J. Żerko, *Wychowanie morskie w procesie dydaktyczno-wychowawczym szkoły podstawowej*, „*Nautologia*” 1981, nr 4, s. 25–32; idem, *Problematyka wychowania morskiego w Hufcu Morskim w Gdyni w latach 1928–1946*, [w:] *Studia z dziejów ruchu młodzieżowego (Rozprawy, materiały i przyczyńki)...*, s. 68–84.

⁸¹ J. Żerko, *Resocjalizacja nieletnich przestępców w zakładach poprawczych w Polsce*. Raport w temacie CPBP 08,3, Gdańsk 1990 (maszynopis); idem, *System resocjalizacji nieletnich*

również w obszarze pedagogiki porównawczej⁸². Jego dotychczasowy dorobek naukowy obejmuje ponad 130 pozycji, w tym kilka prac zwartych samodzielnych oraz napisanych wspólnie z prof. K. Trzebiatowskim⁸³. Od przejścia na emeryturę w 2007 r. współpracuje z Zakładem w ramach godzin zleconych, kierując seminareum magisterskim.

W latach 1985–1989 etatowym pracownikiem Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Wychowania był tragicznie zmarły dr Henryk Rostek (1952–1989)⁸⁴. Pracę w wymiarze ½ etatu w Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Wychowania podjął w październiku 1983 r. Od roku 1985 był już pełnoetatowym pracownikiem zatrudnionym na stanowisku starszego asystenta⁸⁵. W tym czasie zintensyfikował wysiłki mające na celu własny awans naukowy. Pod kierunkiem doc. dr hab. Ryszarda Borowicza z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu przygotował rozprawę doktorską pt. *Problemy egzystencjalne młodzieży. Studium teoretyczno-poznawcze*⁸⁶. W tym okresie wiele publikował. Interesowały go sprawy młodzieży, głównie natury egzystencjalnej⁸⁷, ale dostrzegał też problemy uczniów mieszkających w internacie⁸⁸. W tym

w opinii byłych wychowanków zakładów poprawczych, [w:] *Patologia społeczna wśród dzieci i młodzieży*, pod red. Z. Płoszyńskiego, T. Wróblewskiej, t. II, Słupsk 1993.

⁸² *Kształcenie nauczycieli w wybranych krajach świata*, red. L. Burzyńska, H. Hovenberg, W.J. Wojtowicz, J. Żerko, Gdańsk–Linköping 1998.

⁸³ Pasją dr. J. Żerko jest również działalność organizacyjna. Kierownicze funkcje pełnił jeszcze przed podjęciem pracy w UG, m.in. w Komendzie Koszalińskiej Chorągwi Harcerstwa, w Szkole Podstawowej nr 67 w Gdańsku (zastępca dyrektora). W okresie pracy w Uniwersytecie Gdańskim był m.in. zastępcą dyrektora Instytutu Pedagogiki oraz kierownikiem Studiów Zaocznych Wydziału Nauk Społecznych. Przez dwie kadencje pełnił funkcję prodziekana Wydziału Nauk Społecznych UG.

⁸⁴ Absolwent Technikum Przemysłowo-Pedagogicznego w Gdańsku, w 1973 r. rozpoczął pracę jako wychowawca w internacie Zespołu Szkół Budowlanych w Gdańsku. Po kilku tygodniach zyskał jednak możliwość podjęcia studiów stacjonarnych na kierunku pedagogika szkolna w Uniwersytecie Gdańskim. Okres studiów stał się dla H. Rostka etapem intensywnego rozwoju naukowego. Nie tylko aktywnie uczestniczył w wykładach i seminariach, ale działał też w Studenckim Kole Naukowym Pedagogów. Brał udział w obozach naukowych oraz prezentował rezultaty badań na forum studenckich konferencji naukowych. Po ukończeniu studiów podjął pracę w internacie jednego z ówczesnych zespołów szkół w Gdańsku. Nie zrezygnował jednak z aktywności naukowej. Uczestnicząc w seminariach kadry profesorskiej Instytutu Pedagogiki (początkowo prof. Romany Miller, a następnie prof. L. Mokrzeckiego) przygotował pierwsze publikacje, które ukazały się m.in. w „Problemach Opiekuńczo-Wychowawczych”, „Wsi Współczesnej” i innych periodykach. Przedmiotem jego wczesnych zainteresowań badawczych były zagadnienia związane z rozwojem kultury i edukacji w środowisku wiejskim.

⁸⁵ Por. J. Żerko, *Dr Henryk Rostek (1952–1989)*, „Zeszyty Naukowe UG. Rozprawy i Monografie. Pedagogika, Historia Wychowania” 1991, nr 19, s. 204–206.

⁸⁶ Publiczna obrona odbyła się w dniu 2 lipca 1986 r. w Instytucie Pedagogiki UG.

⁸⁷ H. Rostek, *Młodzież a problemy egzystencji*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1982, nr 3–4; idem, *Egzystencjalne problemy młodzieży*, „Polska Młodzież” 1987, nr 3–4; idem, *Człowiek w poszukiwaniu sensu życia*, „Człowiek i Światopogląd” 1987, nr 6.

⁸⁸ H. Rostek, *Wychowanie przez pracę w internacie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1980, nr 4; idem, *Uwagi o wychowaniu internatowym*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1983, nr 1–2; idem, *Kadry dla internatów*, „Oświata i Wychowanie” 1982, nr 1.

kontekście podejmował badania poświęcone działalności ówczesnych organizacji młodzieżowych⁸⁹. Jako znakomity znawca zagadnień związanych z pracą w internacie wiele uwagi poświęcał przygotowaniu kadr pedagogicznych dla tych placówek⁹⁰. Ogółem w ciągu swego krótkiego życia H. Rostek opublikował 36 artykułów i recenzji.

Trwałym elementem dorobku dr. H. Rostka stała się ekspozycja typu muzealnego w Instytucie Pedagogiki, którą stworzył wspólnie z dr. Jerzym Szewsem i prof. L. Mokrzejcem. W rezultacie Instytut Pedagogiki UG jako jeden z nielicznych w Polsce może poszczycić się „salą tradycji”, w której zgromadzono eksponaty obrazujące rozwój pedagogiki w obrębie WSP i UG oraz oświaty i wychowania na Pomorzu Gdańskim w XIX w XX w.

Przez kilkanaście lat pracownikiem Zakładu była dr Janina Siwoszko (1946–2008)⁹¹. Pracę na stanowisku adiunkta w Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Wychowania podjęła z dniem 1 października 1988 r. Od 1 października 1997 r. zajmowała stanowisko starszego wykładowcy. Z dniem 30 września 2005 r. przeszła na emeryturę. Zmarła niespodziewanie w roku 2008, po krótkiej, ciężkiej chorobie.

Zainteresowania naukowe J. Siwoszko początkowo koncentrowały się wokół problemów organizacji i zarządzania oświatą. Zajmowała ją szczególnie problematyka sprawności zarządzania placówkami oświatowymi i roli pracowników administracji oświatowej w tym procesie⁹². Po przejściu do UG rozszerzyła zakres badań o zagadnienia dotyczące kształcenia kadr pedagogicznych i adaptacji młodych nauczycieli w środowisku szkolnym. Najwięcej uwagi poświęcała problematyce organizacji szkolnictwa w Polsce oraz w innych krajach Europy⁹³. Studia porównawcze, które mocno ją w tym okresie angażowały, zaowocowały wyjazdem naukowym do Wielkiej Brytanii (w ramach wymiany międzynarodowej TEMPUS–ADEPT)⁹⁴.

⁸⁹ H. Rostek, *Wychowawcza rola organizacji młodzieżowych*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1986, nr 5–6; idem, *Funkcje wychowawcze organizacji młodzieżowych w szkole*, „Kalendarz Nauczycielski” 1987; idem, *Samorząd uczniowski i młodzieżowe organizacje w społeczności szkoły zawodowej*, „Szkoła Zawodowa” 1987, nr 7–8.

⁹⁰ H. Rostek, *Problemy kadrowe burs i internatów*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1988, nr 1; idem, *Kadry...*

⁹¹ Absolwentka Liceum Pedagogicznego w Łęborku, ukończyła studia historyczne w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu (1970 r.). Początkowo pracowała w lokalnej administracji oświatowej w Łęborku, a następnie w Gdańsku, pełniąc w niej funkcje kierownicze. W Gdańsku, w połowie lat 70. podjęła pracę w Oddziale Doskonalenia Nauczycieli, a następnie w Centrum Edukacji Teatralnej Dzieci i Młodzieży. W r. 1984 obroniła rozprawę doktorską pt. *Kadra kierownicza oświaty i jej sprawność w zarządzaniu szkolnictwem (na przykładzie Makroregionu Północnego)*, której promotorem był prof. dr hab. Tadeusz Wiloch. Por. Akta osobowe J. Siwoszko. Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego

⁹² J. Siwoszko, *Kadra kierownicza oświaty i jej sprawność w zarządzaniu szkolnictwem na przykładzie Makroregionu Północnego*, [w:] *Rozprawy doktorskie z organizacji i zarządzania oświatą (1977–1988)*, Warszawa 1999, s. 167–177.

⁹³ J. Siwoszko, *System zarządzania oświatą w Polsce i w innych krajach Europy. Studium porównawcze*, [w:] *Sprawozdania Gdańskiego Towarzystwa Naukowego 1994*, t. 21, Gdańsk 1995, s. 111–119.

⁹⁴ J. Siwoszko, *Angielski system kształcenia nauczycieli na tle systemów kształcenia nauczycieli w wybranych krajach*, (raport) Gdańsk 1993.

Podejmowała też zagadnienia związane ze szkolnictwem prywatnym⁹⁵ oraz rolą i miejscem szkoły w nowoczesnym społeczeństwie obywatelskim⁹⁶.

Przez wiele lat z Zakładem Historii Oświaty i Wychowania dość ściśle współpracował doc. dr hab. Wiktor Frąckowiak (1932–1987), na co dzień etatowy pracownik Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, a następnie Akademii Wychowania Fizycznego w Gdańsku⁹⁷. W całym okresie aktywnej działalności naukowej podejmował badania skupione wokół problematyki oświaty polskiej w zaborze pruskim. Wiele uwagi poświęcił zwłaszcza roli czasopism polskich w procesie edukacji elementarnej dzieci polskich⁹⁸. Żywo interesowała go też patriotyczna i wychowawcza działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na terenie Pomorza Gdańskiego⁹⁹. Jego dorobek stanowią 4 książki i kilkadziesiąt artykułów¹⁰⁰.

Osobne miejsce w historii Zakładu zajmują nauczyciele akademicki, którzy na co dzień byli związani etatowo z innymi szkołami wyższymi w Gdańsku. Zatrudnieni na części etatu prowadzili zajęcia dydaktyczne z historii wychowania oraz uczestniczyli w życiu naukowym Zakładu, przyczyniając się do jego dalszego rozwoju. Wspomnieć należy w tym kontekście o dwóch doktorantach prof. K. Kubika: dr. Walentym Aleksandrowiczu oraz dr. Zdzisławie Piątku. Przez kilka lat z Zakładem twórczo współpracował także ówczesny docent Karol Toeplitz.

* * *

W latach 80. XX w. w Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Wychowania podjęli przedstawiciele kolejnego pokolenia badaczy dziejów oświaty¹⁰¹. Od 1 października

⁹⁵ J. Siwoszko, *Z badań nad gdańskim szkolnictwem prywatnym* – referat wygłoszony na Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. „Oświata w okresie przemian ustrojowych w Polsce” zorganizowanej w ramach szwedzko-polskiego projektu „S(z)koldem”.

⁹⁶ J. Siwoszko, *Szkoła w społeczeństwie obywatelskim*, [w:] *Wychowanie a społeczeństwo obywatelskie*, pod red. J. Żebrowskiego, Gdańsk 1994, s. 121–125.

⁹⁷ Na seminarium doktorskim kierowanym przez prof. K. Kubika przygotowywał rozprawę doktorską zatytułowaną *Podręczniki do nauczania języka polskiego na Pomorzu w latach 1862–1918*, obronioną w WSP w Gdańsku w 1973 r. Równoległe prowadził zajęcia z zakresu historii wychowania w Katedrze Historii Oświaty i Wychowania. W dalszych latach zajął się problematyką edukacji narodowej i patriotycznej dzieci polskich na Pomorzu Nadwiślańskim w okresie zaboru pruskiego. Na podstawie monografii *Pedagogiczne aspekty polskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci młodzieży na Pomorzu Nadwiślańskim i na Kujawach Zachodnich w okresie działalności rządów Bismarcka 1862–1890* (Bydgoszcz 1979) otrzymał stopień doktora habilitowanego w 1980 r.

⁹⁸ *Wydawnictwa z zakresu elementarnej nauki języka polskiego na Pomorzu Gdańskim w latach 1840–1920*, Gdańsk 1977; idem, *Pedagogiczne tendencje pomorskiej i kujawskiej prasy polskiej dla dzieci i młodzieży w latach 1891–1920*, Bydgoszcz 1981; idem, *Bibliografia polskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży na Pomorzu pod zaborem pruskim (1865–1920)*, „Rocznik Gdański” 1976, t. XXXVI, z. 1, s. 189–194.

⁹⁹ Por.: W. Frąckowiak, *Dzieje Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1886–1919*, Gdańsk 1998.

¹⁰⁰ *Bibliografia prac docenta dr hab. Wiktora Frąckowiaka*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Pedagogika, Historia Wychowania” 1988, nr 18, s. 153–157.

¹⁰¹ W tej części opracowania ograniczam się do przedstawienia podstawowych danych o rozwoju naukowym pracowników Zakładu, dla których Uniwersytet Gdański jest obecnie podstawowym miejscem zatrudnienia.

1980 r. na stanowisku asystenta zatrudniono mgr Witolda Wierzbickiego¹⁰², od 1 stycznia 1981 r. mgr Romualda Grzybowskiego¹⁰³. W związku z restrukturyzacją uczelni w pierwszej połowie lat 80. do grona pracowników Zakładu dołączył mgr Jerzy Szmytka, pedagog związany dotąd z Zakładem Technicznych Środków Nauczania¹⁰⁴. Z dniem 1 października 1983 r. pracę w Zakładzie podjął mgr Kazimierz Puchowski¹⁰⁵, 1 października 1986 r. na stanowisku adiunkta zatrudniona została mgr Lidia Burzyńska-Wentland¹⁰⁶, a od 1 września 1987 r. członkiem Zakładu został mgr Jacek Taraszkiewicz¹⁰⁷. Przez kilka lat, z przerwami na urlop macierzyński, asystentką w Zakładzie była mgr Małgorzata Lachowicz-Strugała¹⁰⁸. Natomiast 1 października 1990 r. etatowym pracownikiem Zakładu został mgr Tomasz Maliszewski¹⁰⁹.

Najmłodsze stażem pokolenie badaczy podjęło pracę w Zakładzie już w XXI w. Są to: mgr Mariusz Brodnicki (od 1 października 2004 r.), dr Andrzej Kołakowski (od

¹⁰² Po uzyskaniu stopnia doktora nauk humanistycznych (w czerwcu 1987 r.) z dniem 30 września 1988 r. przeszedł do pracy w szkolnictwie średnim w Gdańsku.

¹⁰³ Stopień doktora uzyskał 13 marca 1987 r. na Wydziale Humanistycznym UG, na podstawie pracy pt. *Problematyka kształcenia nauczycieli na poziomie średnim w województwie gdańskim w latach 1945–1975*, promotor prof. Lech Mokrzecki. Z dniem 30 września 1988 r. zrezygnował z pracy w UG. Po dwuletnim okresie działalności w sektorze prywatnym, 15 września 1990 r. został zatrudniony w Akademii Wychowania Fizycznego w Gdańsku w Zakładzie Pedagogiki. W tym czasie współpracował z Zakładem Historii Nauki, Oświaty i Wychowania na niwie dydaktycznej i naukowej. W 2000 r. habilitował się na Wydziale Nauk Społecznych UG na podstawie dorobku naukowego i pracy pt. *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946–1956* (Gdańsk 2000). W latach 2002–2005 kierował Katedrą Nauk Humanistycznych AWFIS w Gdańsku. Od 1 października 2005 r. przeszedł do Uniwersytetu Gdańskiego, obejmując kierownictwo Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Wychowania. W wyniku wyborów 1 września 2008 r. objął stanowisko dyrektora Instytutu Pedagogiki UG.

¹⁰⁴ Został zatrudniony na stanowisku wykładowcy, prowadził zajęcia z przedmiotu pedagogika na studiach nauczycielskich. Od 1 października 2006 r. na emeryturze.

¹⁰⁵ Stopień doktora nauk humanistycznych uzyskał w 1990 r. na Wydziale Humanistycznym UG na podstawie pracy pt. *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej (1765–1773)*, promotor prof. Lech Mokrzecki. W 2008 r. habilitował się na Wydziale Nauk Społecznych UG na podstawie dorobku i pracy pt. *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit* (Gdańsk 2007). W latach 1993–1999 pełnił funkcję prodziekana Wydziału Nauk Społecznych UG.

¹⁰⁶ Stopień doktora nauk humanistycznych uzyskała na Wydziale Nauk Społecznych UG 11 maja 1995 r. na podstawie dysertacji pt. *Strajki szkolne w Prusach Zachodnich w latach 1906–1907 i stosunek do nich społeczeństwa polskiego*, promotor prof. J. Borzyszkowski.

¹⁰⁷ W 1995 r. na Wydziale Nauk Społecznych UG uzyskał stopień doktora na podstawie pracy pt. *Nauczanie historii w szkolnictwie pijarskim w okresie staropolskim*, promotor prof. L. Mokrzecki. W latach 1999–2002 prodziekan Wydziału Nauk Społecznych UG, w latach 2002–2008 prorektor do spraw studenckich Uniwersytetu Gdańskiego.

¹⁰⁸ Odeszła z Zakładu z dniem 30 września 2005 r.

¹⁰⁹ Stopień doktora nauk humanistycznych uzyskał na Wydziale Nauk Społecznych 19 maja 1999 r. na podstawie dysertacji pt. *Kierunki działalności uniwersytetów ludowych w Szwecji (1868–1996)*, promotor prof. Lech Mokrzecki.

12 lutego 2006 r.)¹¹⁰, dr Elżbieta Gorloff (od 1 października 2007 r.)¹¹¹ oraz mgr Anna Paszkowska (od 1 listopada 2006 r.). W latach 2005–2008 na stanowisku asystenta była zatrudniona mgr Zofia Anikej¹¹². Znaczącym wzmocnieniem kadrowym Zakładu okazało się pozyskanie z dniem 1 października 2007 r. prof. UG dr hab. Krzysztofa Jakubiaka z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego z Bydgoszczy¹¹³. Ponadto w skład Zakładu wchodzi prof. dr hab. Marcin Tomczak, prorektor Akademii Muzycznej w Gdańsku, dyrygent chóru Uniwersytetu Gdańskiego.

Tab. 3. Pracownicy Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Wychowania w roku akad. 2007/2008

Imię i nazwisko	Tytuł, stopień naukowy	W Zakładzie od
Romuald Grzybowski kier. Zakładu	Prof. UG, dr hab.	1.01.1981–30.09.1988; od 1.10.2005
Kazimierz Puchowski	Prof. UG, dr hab.	1.10.1983 r.
Krzysztof Jakubiak	Prof. UG, dr hab.	1.10.2007 r.
Lidia Burzyńska-Wentland	Dr, adiunkt	1.10.1986 r.
Jacek Taraszkiewicz	Dr, adiunkt	1.09.1987 r.
Tomasz Maliszewski	Dr, adiunkt	1.10.1990 r.
Mariusz Brodnicki	Dr, adiunkt	1.10.2004 r.
Anna Paszkowska	Mgr, asystent	1.11.2006 r.
Andrzej Kołakowski	Mgr, asystent	12.02.2007 r.
Elżbieta Gorloff	Dr, adiunkt	1.10.2007 r.
Zofia Anikej	Mgr, asystent	1.11.2005 r. –do 30.06.2008 r.
Lech Mokrzejcki	Prof. dr hab. (godz. zlec.)	emeryt
Józef Żerko	Dr (godz. zlec.)	emeryt

Źródło: opracowanie własne

Zakład Historii Nauki, Oświaty i Wychowania Uniwersytetu Gdańskiego w roku 2009 obchodzi pięćdziesięciolecie swego istnienia. „Poważny” wiek tego naukowego jubilatą nie oznacza zwolnienia tempa realizowanej w jego obrębie działalności naukowej i dydaktycznej. Jak w każdym organizmie żywym, dokonują się nim ciągłe zmiany, zarówno w obsadzie kadrowej, jak i w zakresie podejmowanej problematyki

¹¹⁰ Stopień doktora nauk humanistycznych uzyskała na Wydziale Nauk Społecznych UG w dniu 6 grudnia 2006 r. na podstawie pracy pt. *System instytucjonalnej opieki całkowitej nad dzieckiem w Polsce w latach 1945–1956 i jego realizacja w domach dziecka w województwie gdańskim*, promotor prof. UG Romuald Grzybowski.

¹¹¹ Stopień doktora uzyskała na Wydziale nauk Społecznych UG 1 lutego 2007 r. na podstawie pracy pt. *Szkolnictwo w Lęborku w latach 1945–1989*, promotor prof. UG Romuald Grzybowski.

¹¹² Po wyjeździe do Irlandii zrezygnowała z pracy naukowej w Zakładzie.

¹¹³ Stopień doktora nauk humanistycznych uzyskała na Wydziale Humanistycznym UG w roku 1986 na podstawie dysertacji pt. *Udział społeczno-pedagogicznych i kulturalnych wydawnictw sanacyjnych w kształtowaniu doktryny wychowania państwowego w Polsce*, przygotowanej pod kierunkiem doc. dr. hab. Wiktora Frąckowiaka. W 1997 r. habilitował się na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu na podstawie dorobku naukowego i pracy pt. *Współdziałanie rodziny i szkoły w pedagogice II Rzeczypospolitej* (Bydgoszcz 1997).

badawczej. Mają one jednak charakter ewolucyjny, obok problemów stanowiących kontynuację kierunków dociekań twórców Zakładu pojawiają się nowe kierunki badań. Niezmiennie pozostają zasady pracy naukowej, w tym zwłaszcza wysokie wymagania wobec własnych prac badawczych, zaangażowanie w proces kształcenia oraz życzliwość wobec studentów. Corocznie pracownicy Zakładu publikują kolejne książki i artykuły naukowe, uczestniczą w konferencjach naukowych, a niektóre z nich także organizują. Wśród badaczy młodszego pokolenia żywa jest pamięć o dorobku zarówno prof. K. Kubika, jak i prof. K. Trzebiatowskiego. W pracy Zakładu aktywnie uczestniczą prof. L. Mokrzecki oraz dr J. Żerko. Konsoliduje to pracowników Zakładu i stwarza przesłanki do dalszej twórczej pracy naukowo-dydaktycznej.

Department of History of Science, Education and Upbringing of the University of Gdańsk in years 1959–2009

Abstract

The origins of the Department of History of Science, Education and Upbringing in the Institute of Pedagogy of the University of Gdańsk date back to the second half of the 1950s. Starting studies in pedagogy in the then Higher Pedagogical School in Gdańsk in 1958 triggered activities aiming at the creation of an organizational structure that would guarantee the adequate course of studies and scientific development of the staff. One of those activities was the creation, in 1959, of the Chair of History of Education and Upbringing, which was renamed as the Department of History of Education and Upbringing in the beginning of 1970s.

The first head of the Chair, and then the Department was Professor Kazimierz Kubik. After his retirement in 1980, the Department was directed by Professor Klemens Trzebiatowski. In years 1983–2005, the head of the Department was Professor Lech Mokrzecki. Since 2005, the Department has been directed by a University of Gdańsk Professor, Romuald Grzybowski.

For over half a century, the staff of the Department have conducted intensive scientific research, originally only locally and regionally, and with time also nationally and internationally. Numerous books, articles and scientific conference papers are material evidence of the scientific activity of the scientific-didactic staff of the Department, and so are the scientific conferences organized or co-organized by some of the Department researchers. Another proof of the Department's vitality is the participation of its employees in the process of training and developing new academic staff.

The realization of the ambitious scientific-didactic tasks, undertaken by the Department staff over the five decades, was favoured by factors such as stability of the academic staff combined with its systematic refreshing, good interpersonal relations in the Department, and most of all the creative personalities of the successive heads. Owing to this, the Department has not only survived, but is dynamically developing. This is confirmed by new scientific publications and the scientific development of the Department's staff.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Stefania Walasek

Dorobek naukowy

Zakładu Historii Edukacji Uniwersytetu Wrocławskiego

(Komunikat)

Zakład usytuowany jest w Instytucie Pedagogiki. Zespół od 1995 r. nie uległ zmianom personalnym, w skład wchodzi: dr Aleksandra Bilewicz, dr Anna Haratyk, dr Jolanta Szablicka-Żak, dr Mirosław Piwowarczyk, dr hab. Barbara Jędrychowska i prof. dr hab. Stefania Walasek. Wszyscy jesteśmy wychowankami prof. dr Mirosławy Chamcówny i w swojej pracy naukowo-dydaktycznej kierujemy się zasadami naszej Mistrzyni.

Pod wpływem sugestii prof. M. Chamcówny na początku naszej drogi naukowej sytuowaliśmy się w problematyce galicyjskiej – dr A. Bilewicz i dr A. Ładyżyński (obecnie pracownik Zakładu Pedagogiki Ogólnej Instytutu Pedagogiki) oraz prof. Stefania Walasek. Wynikało to z bliskich kontaktów Pani Profesor ze środowiskiem krakowskim, a szczególnie z prof. dr hab. Kamillą Mrozowską, prof. dr hab. Renatą Dutkowską i prof. dr hab. Julianem Dybcem.

Kontakty naukowe sprawiły, że w 1986 r. zespół wrocławski podjął prace nad tematem „Wkład nauczycieli szkół średnich w kulturę polską” w ramach ogólnopolskiego problemu badawczego „Polska kultura narodowa, tendencje rozwojowe i percepcja”. Ogólnie przedmiotem badań było ukazanie dorobku naukowego, dydaktycznego i organizacyjnego nauczycieli szkół średnich.

Planowaliśmy również przygotowanie słownika biograficznego tychże nauczycieli. W kolejnych latach do zespołu przyłączali się przedstawiciele innych ośrodków naukowych w Polsce, m.in.: prof. dr hab. Andrzej Meissner (Rzeszów), prof. dr hab. Adam Massalski (Kielce), prof. dr hab. Adam Winiarz (Lublin), prof. dr hab. Irena Szybiak (Warszawa). Na przełomie lat 1990–1991 do współpracy naukowej zaprosiliśmy prof. dr hab. Kamillę Mrozowską (Kraków). Pani Profesor podjęła się przygotowania tomu poświęconego nauczycielom okresu staropolskiego.

Dla nas, młodych adeptów nauki, którzy stawiali pierwsze kroki na polu badań, spotkania wybitnych przedstawicieli historii wychowania i oświaty były niezapomnianą lekcją wzbogacającą naszą wiedzę. Pamiętam długie dyskusje prowadzone przez Profesorów, np. na temat pojęcia szkoły średniej (szczególnie w odniesieniu do okresu przed XIX w.) bądź dokładne prezentowanie zasobów archiwalnych, co miało wspomóc rozwiązywanie kolejnych stawianych problemów badawczych.

Niestety transformacja ustrojowa w Polsce po 1990 r. sprawiła, że zespół nie mógł ze względu na brak środków finansowych kontynuować dotychczasowej pracy badawczej. Nie zostały jednak zerwane kontakty naukowe z poszczególnymi ośrodkami akademickimi.

Ze względu na podejmowaną przez wrocławskich historyków oświaty problematykę często odwoływaliśmy się do wysokich kompetencji naukowych profesorów w Krakowie. Byli oni autorami licznych recenzji i opinii rozpraw doktorskich – prof. dr hab. Czesław Majorek, prof. dr hab. Julian Dybiec, prof. dr hab. Renata Dutkova, a także habilitacyjnych – prof. dr hab. Zygmunt Ruta, jak również opinii naukowych o przygotowanych przez zespół wrocławski monografii i prac redakcyjnych.

Pisząc o kontaktach naukowych Wrocławia i Krakowa nie mogę pominąć swego uczestnictwa w Radzie Naukowej X Jubileuszowej edycji Konkursu Wiedzy o Uniwersytecie Jagiellońskim (w latach 2005–2008) organizowanego przez Fundację dla Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zaproszenie do zespołu krakowskiego było dla mnie szczególnym wyróżnieniem i z satysfakcją odnotowałam możliwość podjęcia współpracy z Krakowską Wszechnicą.

Aktualnie pracownicy wrocławskiego Zakładu Historii Oświaty koncentrują się w swych badaniach na XIX i XX stuleciu. Zmianie uległ obszar geograficzny badawczych penetracji w kierunku Rosji (B. Jędrychowska), ziem północno-wschodnich XIX w. i II RP (S. Walasek), Wielkopolski (M. Piwowarczyk) oraz Huculszczyzny (A. Haratyk). Pomimo bardzo zróżnicowanego terenu badań łączy nas zainteresowanie aktywnością lokalnych społeczności funkcjonujących w wielokulturowym środowisku. Coraz częściej podejmujemy też problematykę pozaszkolną. Koncentrujemy uwagę na roli edukacyjnej różnych instytucji w XIX i w XX w., rodziny, przedszkola, organizacji społeczno-oświatowych oraz kulturalnych.

Aktywnie uczestniczymy w konferencjach organizowanych w różnych ośrodkach akademickich Polski. Tego typu spotkania są okazją do prezentacji własnych badań, które prowadzimy w polskich i zagranicznych archiwach i bibliotekach. Bliskie kontakty z ośrodkami naukowymi w Brnie, Wilnie i Lwowie są również okazją do wspólnego organizowania konferencji, jak np. corocznych Dni polsko-czeskich (Dni czesko-polskich) z Uniwersytetem im. Masaryka w Brnie i przypadającej w roku 2009 jubileuszowej X konferencji, która będzie okazją do podsumowania wieloletniej współpracy.

Współpraca Zakładu Historii Oświaty z Uniwersytetem w Brnie zaowocowała realizacją międzynarodowego projektu badawczego (wraz ze Słowacją) w ramach International Visegrad Fund, tematu dotyczącego programów nauczania historii w szkołach podstawowych Polski, Słowacji i Czech.

Stawiając sobie za cel integrację środowiska historyków oświaty, utworzyliśmy Koło Historyków Oświaty przy Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego (w ramach ogólnopolskiego Towarzystwa Historii Edukacji), które gromadzi nie tylko pracowników Zakładu, lecz również osoby z innych wydziałów Uniwersytetu Wrocławskiego, podejmujące w swoich publikacjach problematykę historii oświaty oraz z Uniwersytetu Opolskiego (prof. dr hab. Eleonora Sapia-Drewniak) i Dolnośląskiej Szkoły Wyższej (prof. dr hab. Jerzy Kochanowicz). Pragniemy skupić swoją wspólną pracę naukową na problematyce szkolnictwa i oświaty na Śląsku po 1945 r., przygotowując odpowiedni temat badawczy.

Powyższa prezentacja nie wyczerpuje dokonań Zakładu Historii Edukacji Uniwersytetu Wrocławskiego na płaszczyźnie naukowej – tematów badawczych, uczestnictwa w konferencjach i współpracy z ośrodkami akademickimi w Polsce.

Scientific achievements of the History of Education Department of the University of Wrocław

Abstract

The History of Education Department of the University of Wrocław has established numerous links with academic centres in Poland, Slovakia and the Czech Republic, owing to academic exchange and research. An important factor in the development of this department was the influence of Cracow scientists, especially Professor Mirosława Chamcówna, who moved to the University of Wrocław, and who created a team of educational historians now constituting the Department. The researchers of the Department of History of Education participated in national and international conferences, inviting scientists from other academic centres, e.g. K. Mrozowska, A. Meissner, A. Massalski, A. Winiarz, I. Szybik, Cz. Majorek, and others.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Jan Krukowski

Historia oświaty i wychowania w strukturze organizacyjnej, badawczej i dydaktycznej krakowskiej uczelni pedagogicznej

Wstęp

Z rewolucją oświatową XVIII w. związać trzeba początki historii wychowania jako gałęzi wiedzy¹. Najwcześniej zaczęto badać historię myśli pedagogicznej, bo doktryny pedagogiczne rozwijały się najczęściej w ścisłym związku z rozwojem myśli filozoficznej. Historia szkolnictwa i oświaty przedmiotem badań stała się w XIX w. pod wpływem tendencji badawczych pozytywizmu i rozwoju nauk przyrodniczych. Zaczęto poszukiwać i gromadzić materiały i dokumenty dotyczące ewolucji szkolnictwa w poszczególnych okresach i różnych krajach, tak powstały pierwsze zarysy dziejów szkolnictwa. Metodę badań historycznych wypracowali Niemcy, dużą wagę przywiązywali do gromadzenia i zabezpieczenia bazy źródłowej, do publikacji źródeł do dziejów oświaty. Przez pokazywanie rodzimej tradycji oświatowej kształtowali tożsamość narodową, patriotyczne postawy nauczycieli, którzy przez społeczeństwo niemieckie zostali uznani za wychowawców narodu, np. Adolf Diesterweg.

¹ O narodzinach historii wychowania, jej rozwoju, wypowiedziało się w Polsce wiele osób, nie sposób wymienić wszystkie publikacje, dlatego przytoczę te, które zawierają istotne ustalenia. S. Łempicki, *Potrzeby historii oświaty, szkolnictwa i wychowania w Polsce*, Warszawa 1928; S. Kot, *Rozwój i zadania historii wychowania*, [w:] idem, *Historia wychowania. Zarys podręcznikowy*, Lwów 1934, s. 7–23; H. Barycz, *Rozwój historii oświaty, wychowania i kultury w Polsce*, Kraków 1949; S. Wołoszyn, *Historia wychowania jako nauka i jako przedmiot kształcenia pedagogicznego*, [w:] idem, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964, s. 7–30; K. Mrozowska, *Rola historii wychowania w kształceniu pedagogicznym. Przeszłość, stan obecny i postulaty*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” PAN-Oddział w Krakowie 1971, t. 12, s. 3–42; C. Majorek, *Przewyciężenie diaspory: współczesne tendencje w rozwoju historii wychowania*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Pedagogiczne” 1987, z. 6, s. 177–190; I. Szybiak, *Aktualna sytuacja w nauczaniu historii wychowania w Polsce*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1989, t. 32, s. 205–211; J. Dybiec, C. Majorek, *Współczesne koncepcje historii wychowania jako nauki*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1989, t. 32, s. 141–154; C. Majorek, *Głosa do rozważań o historii wychowania*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1993, nr 2, s. 111–124; S. Michalski, *Geneza i rozwój historii wychowania*, [w:] *Nauki pedagogiczne w Polsce. Tradycje. Współczesność. Przyszłość*, pod red. S. Michalskiego, R. Ossowskiego, Bydgoszcz 1994, s. 19–50; J. Dybiec, *Historia wychowania w postmodernistycznym świecie*, [w:] *Historia wychowania w kształceniu nauczycieli. Tradycje i współczesność, teoria i praktyka*, pod red. T. Gumuły, S. Majewskiego, Kielce 2005, s. 19–26.

Z tych to przyczyn pedagogika i historia wychowania uzyskały wysoką rangę w zakładach kształcenia nauczycieli.

Pierwsze w dziejach szkolnictwa seminaria nauczycielskie wprowadzili w XVI w. jezuita, a motywem była troska o gruntowne przygotowanie nauczycieli jezuickich². O roli nauczania i nauczycieli w szkole tak wyraził się w 1576 r. Jan Bonifacio, jezuita: „Wszystko zależy od profesora”³. Rozwój seminariów nauczycielskich wiąże się z XVIII w., dotyczy on tak Europy, jak i Polski. Do przygotowania zawodowego nauczycieli weszło zapoznawanie ich z poglądami najwybitniejszych filozofów i równocześnie pedagogów, a więc z tym, co wchodzi w zakres historii wychowania.

Historii wychowania jako przedmiotu nauczania w zakładach kształcenia nauczycieli i niezbędnego elementu w ich przygotowaniu zawodowym domagano się w Polsce już w drugiej połowie XVIII w. O pedagogiczne przygotowanie nauczycieli pijarskich zatroszczył się Stanisław Konarski, w 216 punkcie ustaw dla profesorów oraz kursów retoryki, filozofii i teologii, na które przeznaczono kolegia pijarskie w Rzeszowie i Międzyrzeczu, napisał⁴:

A teraz w jaki sposób należy uczyć naszych młodych zakonników samej sztuki nauczania, bo to rzecz daleko trudniejsza. Profesor powinien przede wszystkim odczytywać i objaśniać młodym zakonnikom od początku do końca nader użyteczne i w tym celu napisane dzieło, ujęte w formę *Ustaw wizytacji apostolskiej*... Po skończeniu czytania tych *Ustaw* czas, który pozostaje do końca roku, należy wypełnić objaśnianiem znakomitej książki Rollina o metodzie nauczania we wszystkich klasach od najniższych począwszy⁵ albo też książki pod tytułem: *Sztuka wychowania szlacheckiej młodzieży*⁶, książki Locke’a⁷ lub Juwencjusza *O sposobie nauczania i uczenia się*⁸.

Dzięki tym lekturom kandydaci na nauczycieli pijarskich poznawali dokładnie najbardziej postępowy dorobek pedagogiczny owych czasów. Grzegorz Piramowicz w *Powinnościach nauczyciela* (1787 r.) nakazywał nauczycielowi czytać i rozważać „Książki dobre o sposobach wychowania i uczenia”⁹. Burgund w czasach Księstwa Warszawskiego w projekcie urządzenia seminariów nauczycielskich postulował uwzględnienie przy nauce metodyki elementów historycznych, rysu historycznego

² L. Piechnik, *Początki seminariów nauczycielskich w Polsce w wieku XVI*, „Nasza Przyszłość” 1959, nr 10, s. 159–175.

³ Cyt. za: B. Natoński, *Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji*, [w:] *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, pod red. J. Paszendy, Kraków 1994, s. 56.

⁴ S. Konarski, *Pisma pedagogiczne*, oprac. Ł. Kurdybacha, Wrocław 1959, s. 85.

⁵ Karol Rollin (1681–1741), historyk i pedagog francuski, rektor Uniwersytetu Paryskiego, autor *Traité des études*.

⁶ Nie znamy autora tej książki.

⁷ John Locke (1632–1704) napisał m.in. *Mysli o wychowaniu*.

⁸ Józef Jouvancy (zm. 1720), jezuita francuski, autor *Ratio discendi et docendi*, Paris 1725.

⁹ G. Piramowicz, *Powinności nauczyciela oraz wybór mów i listów*, oprac. K. Mrozowska, Wrocław 1959, s. 11.

poczynając od J.A. Komeńskiego a kończąc na Ludwiku Olivierze¹⁰. Po raz pierwszy uzasadnił potrzebę i doniosłą rolę historii wychowania w wykształceniu pedagogicznym Ewaryst Estkowski. Według niego w trzyletnim seminarium nauczycielskim „Nie potrzeba więcej jak dwóch godzin na tydzień przez jeden rok...”¹¹.

W trzyletnich galicyjskich seminariach nauczycielskich historia wychowania występowała na kursie II, w czteroletnich na kursie IV. Kandydaci mieli być zaznajomieni z najwybitniejszymi przedstawicielami myśli pedagogicznej oraz z najważniejszymi osiągnięciami szkolnictwa ludowego¹².

Rola historii wychowania w kształceniu nauczycieli w Polsce została ugruntowana w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Przyczyniły się do tego w znacznej mierze podręczniki historii wychowania Stanisława Kota oraz wydane do tych podręczników przez tegoż uczonego źródła wraz z albumem ilustracji.

Od czasów Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie kształcono lub podejmowano próby założenia szkoły wyższej pedagogicznej przygotowującej nauczycieli i pedagogów¹³. W 1913 r. w Krakowie prowadzono intensywne prace nad utworzeniem w tym mieście Polskiego Instytutu Pedagogicznego, dla którego użyto też drugiej nazwy Wyższa Szkoła Pedagogiczna¹⁴. Za utworzeniem uczelni pedagogicznej nienauczyielskiej w Krakowie przemawiało to, że w dwóch polskich uniwersytetach, które miały przygotowywać nauczycieli wychowawców, nie było katedr pedagogiki, a przedmiot ten był nauczany łącznie z filozofią¹⁵. Inaczej traktowano pedagogikę za granicą, gdzie były samodzielne wydziały pedagogiczne, np. w Brukseli, bądź samodzielne uczelnie, np. w Brukseli, Lipsku, Genewie, Budapeszcie, Petersburgu. Trzyletnia, sześciosemestralna uczelnia krakowska miała kształcić pedagogów, nie było w niej przedmiotów ogólnokształcących, ale m.in. przedmioty dotyczące metodyk i technik nauczania i wychowania oraz ich historii. Uznano więc, że nie można dobrze wykształcić pedagoga, jeżeli nie posiada wiedzy z historii nauczania i wychowania. W Komitecie Wykonawczym Polskiego Instytutu Pedagogicznego był Henryk Rowid¹⁶. On to po zakończeniu I wojny światowej zabiegał o utworzenie dwuletniego studium dla absolwentów szkół średnich. Polskim władzom oświatowym proponowano utworzenie zakładu pod nazwą Akademia Pedagogiczna, Studium Pedagogiczne, Instytut Pedagogiczny, Pedagogium. W Krakowie w 1928 r. utworzono dwuletnie Pedagogium. Studenci wszystkich działów studiów uczyli

¹⁰ *Źródła do dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce z doby Izby Edukacji Publicznej 1807–1812*, zebrał Z. Kukulski, Lublin 1931, s. 232–233.

¹¹ W artykule *Czy potrzeba uczyć historii pedagogiki po seminariach?*, „Szkoła Polska” 1849, [w:] *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, wybrał S. Wołoszyn, t. II, Warszawa 1965, s. 413.

¹² Cz. Majorek, *System kształcenia nauczycieli ludowych w Galicji doby autonomicznej (1871–1914)*, Wrocław 1971, s. 88–94.

¹³ K. Mrozowska, *Walka o nauczycieli świeckich w dobie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*, Wrocław 1956.

¹⁴ J.W. Dawid, *Pisma pedagogiczne*, oprac. R. Wroczyński, Wrocław 1961, s. 150–160.

¹⁵ Katedra Pedagogiki w UJ powstała w 1925 r., kierownikiem został Zygmunt Mysłowski.

¹⁶ A. Szumski, *W walce o postępową szkołę. Rzecz o Henryku Rowidzie*, Warszawa 1977.

się przez dwa lata po dwie godziny w tygodniu historii wychowania¹⁷. Krakowskie Pedagogium przetrwało do 1946 r.

I

W 1946 r. Pedagogia w Gdańsku, Krakowie i Łodzi zostały przekształcone w Państwowe Wyższe Szkoły Pedagogiczne, które miały przygotowywać zawodowo na poziomie wyższym nauczycieli szkół powszechnych – od 1948 r. podstawowych; nieakademicka, od 1954 r. akademicka Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie kształciła też nauczycieli dla szkół średnich. Z przygotowaniem przedmiotowym łączyła przygotowanie pedagogiczne, w programie studiów należne miejsce na wszystkich specjalnościach miała historia wychowania, gdyż od roku akademickiego 1948/49 w planach i programach studiów na poszczególnych kierunkach pierwszeństwo dawano przedmiotom pedagogicznym. Istotne znaczenie miało i to, że Ministerstwo Oświaty pozostawiło uczelni dość dużą samodzielność, nie ingerując na ogół w szczegółowe sprawy programowe. Znaczenie miało i to, że dyrektorami, od 1949/50 rektorami uczelni byli psycholog (Stefan Szuman), a potem pedagog (Zygmunt Mysłakowski), że zwrócono uwagę na metodyki przedmiotowe, które rozwijali wysokiej jakości nauczyciele praktycy, zatrudniani później na etatach WSP¹⁸. Pierwszymi wykładowcami historii wychowania zostali pracownicy Uniwersytetu Jagiellońskiego dr Wanda Bobkowska w latach 1946–1948 i doc. dr Józef Skoczek w latach 1949–1952¹⁹. Od 1951 r. na godzinach zleconych do nauczania tego przedmiotu zatrudniono dr Ignacego Zarębskiego.

Etatowi historycy wychowania zatrudniani byli w istniejącej od 1 stycznia 1953 r. Katedrze Historii Polski, której kierownikiem od 1 października 1955 r. był doc., od 1964 r. prof. dr Ignacy Zarębski, wychowanek Stanisława Kota²⁰. Wychowankiem I. Zarębskiego jest prof. dr hab. Zygmunt Ruta, którego Mistrz zatrudnił w Katedrze w 1959 r.²¹ Od 1 lipca 1961 r. podjął pracę w Katedrze na stanowisku starszego wykładowcy dr Wincenty Spiechowicz, który ukończył w UJ studia pedagogiczne, a pracę doktorską z historii wychowania przygotował pod kierunkiem prof. Stanisława Kota. Rozprawę doktorską złożył w maju 1939 r., ale nie było mu dane jej obronić w 1939 r., obrona miała miejsce 14 grudnia 1945 r.,

¹⁷ Państwowe Pedagogium w Krakowie 1919–1936. Organizacja i program nauki, Kraków 1936, s. 44–48.

¹⁸ J. Garbacik, Z. Tabaka, *Z dziejów Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie (1946–1956)*, [w:] *Dziesięciolecie Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 1946–1956. Zbiór rozpraw i artykułów*, Kraków 1957, s. 11–56.

¹⁹ Ibidem, s. 47, 50; W. Szulakiewicz, *Bobkowska Wanda Cecylia*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, pod red. A. Meissnera i W. Szulakiewicz, Toruń 2008, s. 106–109; eadem, *Skoczek Józef Stanisław*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, s. 733–737.

²⁰ J. Krukowski, *Pamięci Ignacego Zarębskiego*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne VII” 1974, z. 52, s. 304–307.

²¹ J. Krukowski, Cz. Majorek, *Zygmunt Ruta historyk wychowania i nauczyciel nauczycieli*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania IV” 1994, z. 174, s. 7–15.

a promotorem z urzędu był Jan Dąbrowski²². Do nauczania m.in. historii wychowania został zatrudniony w 1966 r. wychowanek I. Zarębskiego Jan Krukowski²³. Czterej pracownicy Katedry Historii Polski nauczali historii wychowania na wszystkich kierunkach studiów dziennych, wieczorowych i zaocznych.

Zapotrzebowanie na historyków wychowania wzrosło po uruchomieniu w roku akademickim 1958/59 studiów wieczorowych, w roku akademickim 1959/60 studiów zaocznych z pedagogiki, w 1964/65 studiów zaocznych w zakresie pedagogiki specjalnej, a w 1969/70 dziennych studiów z pedagogiki²⁴. Rozwój studiów pedagogicznych będzie w przyszłości miał wpływ na organizacyjne usytuowanie historii oświaty i wychowania w uczelni.

Na dwa elementy trzeba zwrócić uwagę. Historycy wychowania, za wyjątkiem W. Spiechowicza, ukończyli studia historyczne, posiadali doświadczenie pedagogiczne, zainteresowania naukowe ukierunkowali na dzieje myśli i praktyki pedagogicznej, na dzieje oświaty i szkolnictwa. Organizacyjnie przypisani byli do Katedry Historii Polski. Coraz więcej dydaktyki wykonywali na kierunkach pedagogicznych. Z rozwojem studiów pedagogicznych postępowało tworzenie nowych katedr i zakładów pedagogicznych, wreszcie w 1969 r. Instytutu Nauk Pedagogicznych²⁵. Poza Instytutem znaleźli się historycy wychowania, którzy odgrywali poważną rolę w kształceniu pedagogów, należąc do Instytutu mogli wzmocnić go kadrowo, a więc rozpoczęły się zabiegi o ich przejęcie.

Lata 1972–1976 to ważny okres w rozwoju historii wychowania w Instytucie Historii, który powstał 1 grudnia 1971 r. Początkowo nie uregulowano przynależności do Instytutu Zakładu Historii Oświaty i Wychowania, o który zabiegał Instytut Nauk Pedagogicznych. Dyrekcja Instytutu Historii wystosowała w tej sprawie memoriał do władz ministerialnych, które zadecydowały w styczniu 1972 r., że Zakład Historii Oświaty i Wychowania będzie w strukturze Instytutu Historii²⁶. Utworzenie tego Zakładu wynikało z roli, jaką historia oświaty i wychowania jako dyscyplina naukowa i przedmiot nauczania zyskały w systemie kształcenia nauczycieli²⁷. Powstała szansa kierowania i wpływania na dobór i tematykę prac naukowych, w tym magisterskich, z historii oświaty i wychowania w uczelni. Kierownikiem Zakładu został prof. I. Zarębski, członkami doc. dr Feliks Kiryk, dr Zygmunt Ruta, dr Wincenty Spiechowicz, mgr Jan Krukowski. W roku akad. 1972/73 do Zakładu przeszedł dr Czesław Majorek, absolwent pedagogiki i historii, zatrudniony wcześniej

²² Archiwum Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Teczka osobowa dr. Wincentego Spiechowicza, sygn. Arch. K–34/18; J. Krukowski, *Spiechowicz Wincenty*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, s. 775–778.

²³ F. Kiryk, H. Żaliński, *Instytut Historii*, [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1946–1981*, pod red. Z. Ruty, Kraków 1981, s. 124.

²⁴ D. Knapik, E. Szewczyk, *Instytut Nauk Pedagogicznych*, [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna...*, s. 146–171.

²⁵ Był to pierwszy Instytut utworzony w Wydziale Filologiczno-Historycznym, ibidem, s. 150.

²⁶ *Kronika naukowa za lata 1971/72 i 1972/73*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne VII” 1974, z. 52, s. 298–299.

²⁷ Zob. m.in. *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej 1945–1975*, pod red. J. Jarowieckiego, B. Noweckiego, Z. Ruty, Kraków 1983.

w Zakładzie Dydaktyki Historii i Wychowania Obywatelskiego. Na etacie starszego asystenta zatrudniono w 1974 r. mgr Wacława Marmona, a w 1975 r. do Zakładu przyszli: dr Wacława Szelińska, mgr Andrzej Kliś, mgr Jan Kowalczyk i na staż mgr Marian Fortuna. Tylko J. Kowalczyk ukończył seminarium magisterskie prof. Ignacego Zarębskiego, W. Marmon i A. Kliś wykonali prace magisterskie z dydaktyki historii. W 1972 r. osiągnął wiek emerytalny W. Spiechowicz i przeszedł na emeryturę, a 18 lipca 1974 r. zmarł prof. I. Zarębski. Kierownikiem Zakładu został Zygmunt Ruta. Zakład wzmocnił się też naukowo, w 1975 r. habilitował się Cz. Majorek, a doktoryzował J. Krukowski²⁸.

Podane fakty jednoznacznie wskazują, że Zakład mimo wielkiej straty, jaką była śmierć I. Zarębskiego, rozwijał się naukowo i organizacyjnie, że przygotowany został do prowadzenia badań z zakresu teorii i praktyki edukacyjnej od średniowiecza po pierwszą połowę XX w., a potwierdziły to późniejsze habilitacje, doktoraty i publikacje członków rozbitego Zakładu. Nie udało się pozyskać do pracy w Zakładzie młodego absolwenta pedagogiki, który mógłby prowadzić intensywne badania z zakresu najnowszej myśli pedagogicznej.

Rozwijający się osobowo, dydaktycznie i naukowo Zakład Historii Oświaty i Wychowania został częściowo rozbity w 1976 r. O tym wydarzeniu Danuta Knapik i Emil Szewczyk, autorzy opracowania na temat Instytutu Nauk Pedagogicznych, zamieszczonego w publikacji *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1946–1981* pod red. Zygmunta Ruty (Kraków 1981), s. 153 napisali:

W związku z wyraźnym zmniejszeniem zadań dydaktycznych w Instytucie Historii (obniżenie limitów przyjęć na I rok historii) nastąpiły w nim zmiany organizacyjne i personalne. Ponieważ pracownicy Zakładu Historii Oświaty i Wychowania realizowali pensum dydaktyczne głównie na kierunkach pedagogicznych, zaszła potrzeba przeniesienia tego Zakładu do Instytutu Nauk Pedagogicznych. Jednakże ani Dyrekcja Instytutu Historii, która traktowała ten Zakład jako integralną część Instytutu rozbudowując go w sposób planowy pod względem kadrowym, ani Dyrekcja Instytutu Nauk Pedagogicznych nie zapewniały wszystkim członkom Zakładu pełnych etatów w nowym miejscu pracy. W tej sytuacji przeniesienie Zakładu Historii Oświaty i Wychowania do Instytutu Nauk Pedagogicznych z dniem 1 lipca 1976 r. spowodowało zmniejszenie składu osobowego Zakładu z siedmiu do pięciu pracowników.

Feliks Kiryk i Henryk Żaliński, którzy opisali we wspomnianym wydawnictwie dzieje Instytutu Historii, ograniczyli się do dwóch zdań:

Zakład ten został przeniesiony w r. akad. 1976/77 do Instytutu Nauk Pedagogicznych. W końcu omawianego okresu wreszcie został przesunięty do Instytutu Nauk Pedagogicznych cały Zakład Historii Oświaty i Wychowania, obejmujący docenta etatowego (po habilitacji), dwu doktorów oraz trzech magistrów²⁹.

²⁸ *Kronika naukowa Instytutu Historii za lata 1973/74 i 1974/75*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne VIII” 1977, z. 59, s. 422–423.

²⁹ F. Kiryk, H. Żaliński, op. cit., s. 126, 131–132. Kopia „Protokół z posiedzenia Kolegiów Instytutów Historii i Nauk Pedagogicznych w sprawie przekazania Zakładu Historii Oświaty i Wychowania, odbytego dnia 28 czerwca 1979”, w prywatnym archiwum J. Krukowskiego.

Autorzy ci to ważne dla historyków wychowania wydarzenie nazywali przesunięciem, a nie rozbitciem, mimo że zdawali sobie sprawę, iż było to rozbitcie, czemu dali wyraz charakteryzując dorobek naukowy historyków wychowania:

Powstanie Zakładu Historii Oświaty i Wychowania w ramach Instytutu Historii umożliwiło określenie szerszego programu badań nad problematyką dziejów oświaty, szkolnictwa i wychowania, który wpływał w dużym stopniu z inspiracji prof. I. Zarębskiego, jak też z zainteresowań historią regionalną większości członków tego Zakładu. Nie udało się jednak generalnie wprowadzić tych zamierzeń w życie, ponieważ na przeszkodzie stanęła najpierw choroba, a potem śmierć prof. Zarębskiego oraz przejście na emeryturę dra W. Spiechowicza, a kiedy dokonano rekonstrukcji kadry – przesunięto ten Zakład do Instytutu Nauk Pedagogicznych. Mimo tego na koncie pracowników tego Zakładu widnieje doktorat J. Krukowskiego (1975) oraz habilitacja Cz. Majorka (1975)³⁰.

A więc nie było to przesunięcie, ale rozbitcie, bo do Instytutu Nauk Pedagogicznych przeszło tylko pięciu, a nie, jak podali to historycy, sześciu pracowników: doc. dr hab. Cz. Majorek, doc. dr Z. Ruta, który habilitował się w 1979 r., dr J. Krukowski, mgr W. Marmon, mgr A. Kliś. Nie został zatrudniony mgr J. Kowalczyk, a dr W. Szelińska przeszła w 1979 r. do Zakładu Bibliotekoznawstwa. Na pewno Instytut Nauk Pedagogicznych wzmocnił się kadrowo. W Uniwersytecie Jagiellońskim Zakład Historii Oświaty i Kultury znajdował się i znajduje w Instytucie Historii, nie przeszkadza to w niczym prowadzić pracownikom tego Zakładu zajęć z historii wychowania w Instytucie Pedagogiki. Zakład Historii Oświaty i Wychowania został rozbity i przeniesiony do Instytutu Nauk Pedagogicznych z powodów politycznych i ambicjonalnych. W Zakładzie Historii Oświaty i Wychowania uprawiano także badania z dydaktyki historii, prowadził je doc. dr Czesław Majorek, mgr W. Marmon, pracę magisterską z dydaktyki historii napisał A. Kliś, a więc w naturalny sposób konkurowano z Zakładem Dydaktyki Historii i Wychowania Obywatelskiego, którego kierownik prof. Tadeusz Słowikowski miał w 1977 r. przejść na emeryturę³¹ i kierownictwo powinno dostać się doc. Cz. Majorkowi. Doc. Cz. Majorek, kierownik Zakładu Historii Oświaty i Wychowania w latach 1976–1978, objął stanowisko dyrektora Instytutu Nauk Pedagogicznych. Kierownictwo Zakładu ponownie objął Z. Ruta. Po wielu latach należało ujawnić kręte drogi przenoszenia Zakładu Historii Oświaty i Wychowania do Instytutu Nauk Pedagogicznych.

W Instytucie Nauk Pedagogicznych Zakład działał do 1982 r., do rozwiązania Instytutu. W latach 1978–1981 dyrektorem Instytutu był doc. dr hab. Cz. Majorek. 1 stycznia 1982 r. przekształcono Zakład w Katedrę Historii Oświaty i Wychowania, która działała w strukturze Wydziału Humanistycznego, a od 1992 r., tj. od utworzenia Wydziału Pedagogicznego, znalazła się w jego składzie jako samodzielna jednostka naukowa i dydaktyczna. Powiększyła się ilościowo i naukowo: od 1 października 1982 r. został zatrudniony mgr Jan Ryś, a od 1 października 1987 r. mgr Ryszard Ślęczka, obaj absolwenci historii WSP w Krakowie. W dniu

³⁰ Ibidem, s. 134–135.

³¹ J. Ryś, *Słowikowski Tadeusz*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, s. 739–743.

1 października 2005 r. podjęła pracę mgr Anna Przybysz, absolwentka pedagogiki w Akademii Pedagogicznej w Krakowie i socjologii w Uniwersytecie Jagiellońskim. Rozwój naukowy to doktoraty W. Marmona w 1982 r., A. Klisia w 1984 r., J. Rysia w 1991 r., R. Ślęczki w 2000 r. Kolokwium habilitacyjne złożyli: 24 listopada 1995 r. W. Marmon, a 12 kwietnia 2002 r. J. Krukowski. W 1986 r. tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych uzyskali Z. Ruta i Cz. Majorek. Na godzinach zleconych lub w ramach ½ etatu w Katedrze pracował dr Wojciech Skołuba. Kierownikiem Katedry w latach 1997–2000 był prof. AP dr hab. W. Marmon³², od 2000 r. funkcję tę sprawuje dr J. Ryś.

Przejęcie do Instytutu Nauk Pedagogicznych, a następnie do Wydziału Pedagogicznego skutkowało też rozszerzeniem przedmiotów studiów realizowanych przez nauczycieli akademickich z Katedry. Doszły więc: pedagogika porównawcza systemów oświatowych, pedagogika porównawcza, historia kształcenia specjalnego, edukacja europejska, programy edukacyjne Unii Europejskiej, współczesne kierunki w pedagogice, historia kultury fizycznej i sportu.

Dzięki aktywności nauczycieli akademickich Katedry zyskała ona ważną pozycję w kraju. Na międzynarodowe „salony” wprowadził Katedrę prof. Cz. Majorek, stając się wyjątkowo wysoko cenionym uczonym z trzech zakresów: historii edukacji, dydaktyki historii, pedagogiki, głównie pedagogiki porównawczej. Miał on chęć i odwagę promować, wprowadzać na międzynarodowe forum współpracowników z Katedry, namawiać ich do uczestniczenia w europejskich i międzynarodowych organizacjach naukowych. To dzięki Cz. Majorce Katedra otrzymała prawo zorganizowania 18 International Standing Conference for the History of Education (ISCHE) w dniach 6–9 sierpnia 1996 r. na temat: *Szkolnictwo w zmieniających się społeczeństwach. Badania historyczne i porównawcze (ok. 1750 do 1996)*³³. Wśród wielu przedsięwzięć organizatorów tej konferencji jedno w postaci Ogólnopolskiego Konkursu Prac Magisterskich z Historii Edukacji. Nagroda im. Profesora Czesława Majorca zyskała wysoką wartość w środowisku historyków wychowania, historyków, pedagogów³⁴.

Od 2000 r. zmienia się silna pozycja Katedry, 24 stycznia 2000 r. zmarł prof. AP dr hab. Waław Marmon³⁵, a 29 września 2002 r. prof. zw. dr hab. Cz. Majorek³⁶. Na emeryturę przeszedł prof. zw. dr hab. Z. Ruta, do 1997 r. kierownik Katedry.

³² Z. Ruta, *Katedra Historii Oświaty i Wychowania*, [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1982–1996*, pod red. Z. Ruty, Kraków 1996, s. 167–169. Ustalenia autora opracowania.

³³ J. Krukowski, *Szkolnictwo w zmieniających się społeczeństwach. Badania historyczne i porównawcze (ok. 1750–1956). XVIII Międzynarodowa Stała Konferencja Historia Wychowania*, „Rocznik Pedagogiczny” 1997, t. 20, s. 71–80.

³⁴ R. Ślęczka, *Ogólnopolski Konkurs Prac Magisterskich z Historii Edukacji im. Profesora Czesława Majorca*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia I” 2005, z. 29, s. 176–178.

³⁵ J. Ryś, *Marmon Waław Jan*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, s. 558–561.

³⁶ Z. Ruta, *Majorek Czesław*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, s. 527–535.

II

Przedstawione tu fakty z dziejów historii wychowania w krakowskiej uczelni pedagogicznej jednoznacznie potwierdzają, że uprawiano i historyczną, i pedagogiczną historię wychowania. W gronie historyków wychowania byli absolwenci historii i pedagogiki (W. Spiechowicz, Cz. Majorek).

Historia wychowania jako dyscyplina naukowa ma ścisły związek z nauką o wychowaniu człowieka czyli z pedagogiką. Jeszcze w pierwszej połowie XIX w. używano terminów historia pedagogiki, Geschichte der Pädagogik, rzadko Geschichte der Erziehung. Stosunkowo późno utrwalił się termin historia wychowania, Geschichte der Erziehung. Pedagodzy w strukturze pedagogiki wyróżniają historię wychowania jako subdyscyplinę pedagogiki, rzadko zaliczają ją do nauk z pedagogiką współdziałających.

Pedagog pragnie poznać szczególnie genezę i funkcję społeczną zjawisk oświatowych i poglądów pedagogicznych, pragnie te zjawiska i poglądy wartościować, oceniać, móc sobie zdawać sprawę z tego, czy i na ile były one słuszne, postępowe, czy i o ile są żywe. Pedagoga interesują geneza i funkcja społeczna zjawisk oświatowych i idei pedagogicznych. Pedagoga nie wszystko interesuje, z reguły przyjmuje postawę wybiórczą, wartościującą, użyteczną z punktu widzenia pedagogicznego. Historia wychowania ma mu pomóc dogłębniej zrozumieć współczesność, ułatwić lepsze i skuteczniejsze działanie pedagogiczne w teraźniejszości.

Historyk docieka i odtwarza, co było i jak było. Historyk pragnie odpowiedzieć na pytanie: co jakie i jak było. Historyk może twierdzić, że wszystko jest ważne i może dążyć do możliwie drobiazgowego, chronologicznego odtworzenia przeszłości. Tak jak wykształceni historycznie badacze postępują też specjaliści szeroko rozumianej humanistyki, którzy uprawiają stale bądź dorywczo historię wychowania, a czynią to na marginesie reprezentowanej przez siebie dyscypliny naukowej, a więc skłaniają się ku zasadzie historyzmu.

Współcześnie istnieją dwie szkoły. Jedna określa historię wychowania jako subdyscyplinę pedagogiczną (pedagogiczna historia wychowania), druga zaś jako dziedzinę historyczną (historyczna historia wychowania). Zwracają one uwagę na rodowód historii wychowania, z pedagogiki czy historii. Przyjęcie któregoś stanowiska rzutuje na przyjęcie i stosowanie metod postępowania naukowo-badawczego.

Z analizy literatury historycznej i pedagogicznej, praktyki badawczej uczonych wynika pięć istotnych wniosków. Pierwszy, że zaczyna przeważać tendencja łączenia historii wychowania z pedagogiką, nie z historią. Drugi, że akceptuje się fakt posługiwania się w dochodzeniu do wiedzy pojęciowej i rekonstrukcji dawnej rzeczywistości pedagogicznej metodami stosowanymi w naukach historycznych, a więc rozwiązuje się problem metodologiczny: historia i pedagogiczne myślenie czy pedagogika i historyczne myślenie. Trzeci, że można wyróżnić socjalną historię wychowania, która bada dzieje kształtowania mentalności ludzi, poszukuje przyczyny określonego stanu świadomości ludzi, ich poglądów i nawyków działania. Czwarty, że istnieje potrzeba specjalizacji w dziedzinie historii wychowania. Piąty, że eksponuje się znaczną rolę historii wychowania w postępie w dziedzinie nauk o wychowaniu.

Dwa pierwsze wnioski zmuszają historyków wychowania do autorefleksji nad istotą i funkcją reprezentowanej przez siebie specjalności, poszukiwania miejsca wśród nauk pedagogicznych lub historycznych, do określenia siebie pedagogiem czy historykiem, ukształtowania metodologicznego warsztatu badawczego, zastanowienia się, dlaczego pedagodzy odczuwają niechęć do historii wychowania (pedagog operuje we współczesności, rozpoznaje zjawiska teraźniejszości, wyjaśnia je, ocenia i formułuje rekomendacje dla praktyki edukacyjnej, historyk wychowania przekonuje, że ten dorobek nie jest nowy, rewolucyjny, że w przeszłości odnajdujemy podobne, a nawet identyczne rozwiązania, nie dostrzega zjawisk wychowawczych w postaci statycznej, lecz rozwojowej). Historycy pomijają w opisie postawy wychowawcze epoki stanowiącej przedmiot badań, nie dostrzegają, że edukacja była czynnikiem kreującym rzeczywistość polityczną, ekonomiczną czy społeczną, uważają edukację za peryferyjny komponent procesu historycznego³⁷.

Trzeci z wniosków wymaga poszerzonego potraktowania, gdyż mało jest znane pojęcie socjalna (społeczna) historia wychowania³⁸, niewiele odnajdujemy informacji o jej metodologii i zakresie badań. Trzeba najpierw przypomnieć, że w Polsce pedagogika i historia oświaty i wychowania zaliczane są do nauk humanistycznych, że humanistyka jest dyscypliną naukową. W terminologii zachodniej, angielskiej i amerykańskiej, humanistyka nie jest traktowana jako dyscyplina naukowa. A więc inaczej na Zachodzie niż w Polsce kwalifikuje się historię wychowania, dlatego odpowiednim byłoby pojęcie, że historia wychowania jest dyscypliną nauk humanistycznych i społecznych. Socjalna (społeczna) historia wychowania posługuje się w badaniach metodami wypracowanymi w socjologii, antropologii i geografii. Socjalna historia wychowania nie trzyma się ściśle wyników badań źródłowych tak jak historia czy pedagogiczna historia wychowania, społeczna historia wychowania zajmuje się m.in. wpływania odkryć, udoskonaleń na przemiany życia ludzkiego, na wychowanie człowieka. Dlatego socjalna historia wychowania operuje wśród chaosu i wielowątkowości.

Dłuższe rozważania nad pedagogiczną, historyczną i socjalną historią wychowania, uzupełnione wnioskami z analizy literatury historycznej i pedagogicznej, praktyki badawczej uczonych wynikają z tego, że losów historii wychowania w pedagogicznej uczelni w Krakowie nie można łączyć tylko z Instytutem Historii bądź Instytutem Nauk Pedagogicznych, ale trzeba dostrzegać jej rolę w dydaktyce

³⁷ Znakomicie te problemy przedstawił w analitycznym studium na temat historycznych związków teorii pedagogicznych i teoretycznych podstaw historii wychowania Marc Depaepe, *On the Relationship of Theory and History in Pedagogy. An Introduction to the West German Discussion on the Significance of the History of Education (1950–1980)*, Leuven 1983.

³⁸ Klasykiem tego ujęcia historii wychowania jest amerykański historyk orientacji społecznej Bernerd Bailyn, który ze swoją koncepcją wystąpił w 1960 r. w pracy *Education in the Forming of American Society*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, North Carolina 1960; idem, *Education in the Forming American Society, Needs and Opportunities for Study*, New York 1972; por. M. de Vroede, *Historia wychowania w starym i nowym stylu*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1984, z. 92, s. 7–15; B. Suchodolski, *Powszechna historia wychowania (uwagi wstępne w sprawie projektu opracowania zbiorowego)*, [w:] *Historia wychowania w XX wieku. Dorobek i perspektywy*, pod red. T. Gomuły, J. Krasuskiego, S. Majewskiego, Kielce 1998, s. 43–47.

i badaniach naukowych uczelni³⁹. W latach 1946–1966 kierunek dydaktyczny i naukowy ustalili w pierwszym rządzie byli nauczyciele szkół średnich, dla których krakowska uczelnia nauczycielska stała się nowym miejscem pracy, zatrudnieni na drugich etatach doktorzy, docenci i profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także wychowani przez nich młodzi absolwenci WSP. W tym czasie kształtowały się dopiero kierunki badań specjalistycznych, przedmiotowych, dlatego nawet dydaktycy przedmiotowi chętnie podejmowali tematy historycznooświatowe. Najwięcej opracowań historycznooświatowych wykonali historycy, następnie pedagodzy i historycy literatury polskiej, na czwartym miejscu plasują się psychologowie. Ponad 30% opracowań wykonali zatrudnieni równocześnie w WSP pracownicy naukowcy z UJ⁴⁰.

Bardzo ważne zmiany dokonały się w następnym dwudziestoleciu. Nadal pierwsze miejsce utrzymali historycy, z tym że z tego zespołu wyodrębniona została grupa, która naukowo i dydaktycznie uprawiała głównie historię oświaty, szkolnictwa i wychowania (Zakład Historii Oświaty i Wychowania w 1982 r. przekształcony został w Katedrę Historii Oświaty i Wychowania). W 1975 r. powstał Zakład Bibliotekoznawstwa, który od 1977 r. stał się samodzielną jednostką naukowo-dydaktyczną, podlegającą kolejnym reformom⁴¹. Tam ukształtował się zespół, który chętnie podejmuje badania historycznooświatowe lub bardzo blisko związane z tą problematyką. Sporo prac historycznooświatowych opublikowali w tym czasie pedagodzy, ale nie można stwierdzić, że w katedrach pedagogicznych czy w Instytucie Nauk Pedagogicznych, który obejmował też psychologów, ukształtował się zespół badaczy o takim profilu. Niewiele było prac historycznooświatowych wykonanych przez dydaktyków przedmiotowych. Problematykę oświatową w historycznym kontekście zaczęli podejmować filozofowie i socjologowie. W 1980 r. utworzono Zakład Socjologii Wychowania⁴². Kilku nauczycieli akademickich oddelegowanych zostało do pracy w terenowej i centralnej administracji oświatowej i partyjnej, w których nadzorowali pion oświatowo-naukowy. Z racji wykonywanych obowiązków, a nie zmiany zainteresowań badawczych wzrosła liczba napisanych przez nich prac historycznooświatowych, tylko niektóre oparte zostały na solidnej bazie źródłowej. „Czasowi” politycy uprawiając badania i pisanstwo historycznooświatowe już wtedy nabyli lub ugruntowali przekonanie, że system edukacyjny funkcjonuje w zależności i w powiązaniu z tradycją. Odpowiadając za zinstytucjonalizowane wychowanie, być może uświadomili sobie, że jest ono jednym z najbardziej stałych, a nawet konserwatywnych elementów życia społecznego. Było to dla nich o tyle łatwiejsze

³⁹ J. Krukowski, *Badania historyczno-oświatowe w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (1946–1996)*, [w:] *Historia wychowania w XX wieku...*, s. 507–514.

⁴⁰ Ibidem, s. 507. Zob. opracowania R. Ślęzki, *Dzieje szkolnictwa i myśli pedagogicznej w badaniach naukowych i publikacjach pracowników Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie w latach 1987–1995* i A. Włoch, *Historia wychowania w publikacjach pracowników naukowych krakowskiej Akademii Pedagogicznej w latach 1996–2000* zamieszczone w niniejszym tomie.

⁴¹ J. Jarowiecki, *Samodzielny Zakład Bibliotekoznawstwa*, [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna [...] 1946–1981*, s. 184–185.

⁴² J. Szymd, *Instytut Nauk Społecznych*, [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna [...] 1946–1981*, s. 177. Powstał w ramach utworzonego w 1980 r. Instytutu Nauk Społecznych.

do zrozumienia, że w czasie studiów przeszli kurs historii i wychowania. Czasowa zmiana pracy wpłynęła na częstsze podejmowanie przez nich tematyki historyczno-oświatowej po powrocie do pracy w uczelni⁴³.

Trzeci okres (1996–2008), czasy Akademii Pedagogicznej, wyróżnia się zaangażowaniem w badania historycznooświatowe politologów, spadkiem zaangażowania w te badania historyków, utrzymaniem dotychczasowego miejsca przez polonistów, dydaktyków języka polskiego, ugruntowaniem ważnej pozycji w Polsce i w świecie Katedry Historii Oświaty i Wychowania⁴⁴. Sporo publikacji historycznooświatowych wykonali pedagodzy, niektóre tylko zrodziły się z autentycznych badań, częściej powtarzali znane z drukowanej literatury krajowej i zagranicznej ustalenia. Przez wiele lat nie uczestniczyli w naukowym rekonstruowaniu dziejów nauczania i wychowania dydaktycy historii, nie mieli tej klasy lidera, jakim był prof. Tadeusz Słowikowski⁴⁵. Odrodzenie tam badań należy przypisać Cz. Majorkowi z Katedry Historii Oświaty i Wychowania.

W badaniach historycznooświatowych w WSP/AP w Krakowie biorą udział specjaliści, badacze dziejów wychowania, którzy nie są specjalistami i na marginesie reprezentowanej przez siebie dyscypliny naukowej uprawiają stale bądź dorywczo historię wychowania, dydaktycy przedmiotowi. Powoduje to, że czasem trudno ich publikacje zakwalifikować do interesującej nas tematyki. Mimo tych i jeszcze innych trudności merytorycznych i metodologicznych wyodrębnić można następujące problemy badawcze, którymi zajmują się naukowo nauczyciele akademicy krakowskiej uczelni kształcącej nauczycieli i pedagogów:

1. Dzieje szkolnictwa elementarnego, średniego, zawodowego od średniowiecza;
2. Tajna i jawna oświata w okresie okupacji hitlerowskiej;
3. Szkolnictwo wyższe od średniowiecza do czasów współczesnych;
4. Nauczyciele – kształcenie, wykształcenie, osobowość;
5. Teoretycy i praktycy nauczania i wychowania;
6. Nowe wychowanie XX w.;
7. Organizacje młodzieżowe;
8. Prasa pedagogiczna, wydawnictwa towarzystw pedagogicznych i nauczycielskich, biblioteki szkolne, oświatowe, naukowe;
9. Metodologia badań historyczno-oświatowych;
10. Biografistyka edukacyjna.

Wyszczególnioną problematykę omówiłem w cytowanej w przypisach publikacji⁴⁶. Z przedstawionej tam analizy jednoznacznie wynika, że najczęściej

⁴³ J. Krukowski, *Badania historyczno-oświatowe...*, s. 507–508.

⁴⁴ Dowodem na taką pozycję było wyróżnienie Katedry przywilejem zorganizowania 18 International Standing Conference for the History of Education (ISCHE) w 1996 r., dwukrotny wybór Czesława Majorka do Komitetu Wykonawczego ISCHE, wielokrotny na przewodniczącego Komisji Nauk Pedagogicznych PAN-Oddział w Krakowie, Zygmunta Ruty na przewodniczącego, a Jana Krukowskiego na sekretarza Komitetu Redakcyjnego Komisji Nauk Pedagogicznych PAN-Oddział w Krakowie. Liczbę pełnionych przez C. Majorka funkcji w organach zbiorowych decydujących o kształcie historii wychowania i pedagogiki można mnożyć.

⁴⁵ J. Krukowski, *Badania historyczno-oświatowe...*, s. 508.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 507–514.

podejmowana badawczo i naukowo jest praktyka pedagogiczna, rzadziej teoria pedagogiczna, do rzadkich należą również publikacje ze współczesnej teorii pedagogicznej⁴⁷.

Publikacje wykonane w WSP w Krakowie nie odbiegały od standardów, gdy zestawiliśmy je z bibliografią historii wychowania, to okazało się, że nie były wkomponowane w szerszy kontekst przemian, pozbawione były teoretycznego podłoża. Wiele służyło powiększeniu dorobku naukowego autorów, którzy w niewielkim zakresie uwzględnili czytelnika, często miał nim być przymuszony do lektury ich lub wytworów kolegów student. Zaletą części z nich była solidna baza archiwalna, co nie oznaczało, że przy opisie jednostkowych instytucji i osób uwzględniano szerszy kontekst, zdobywano się na proponowanie teoretyczno-pedagogicznych rozwiązań. Do tych publikacji wróciłem jeszcze raz, kiedy zostałem redaktorem działowym w *Encyklopedii Krakowa*⁴⁸. Często, mimo istnienia publikacji, należało zaczynać od źródeł archiwalnych, bo na podstawie drukowanej literatury, często syntetycznej, np. opracowań poświęconych szkolnictwu wyższemu w Krakowie, nie można było napisać jeszcze bardziej syntetycznego hasła encyklopedycznego „szkolnictwo wyższe”. Przykłady można mnożyć.

Przedstawiając tak bardzo syntetycznie badania naukowe z historii wychowania w WSP w Krakowie zwróciłem uwagę na czas, w których je prowadzono, a także na bagaż doświadczeń życiowych autorów. Z bagażem doświadczeń życiowych wiąże się ważna konstatacja, że często pragnienie przedstawienia pełnego obrazu badanego faktu czy zjawiska nie może zostać w pełni zrealizowane, zarysowane. Historyk wychowania powinien w przeszłości szukać rozwiązań dla przyszłości, stojąc na straży prawdy historycznej, równocześnie propagować pewne idee i użyteczne rozwiązania, dostrzegać w badanej rzeczywistości walory wychowawcze.

III

Efektom prowadzonych badań naukowych powinno być promotorstwo prac magisterskich i doktorskich. Autorzy, promotorzy, recenzenci, tytuły prac doktorskich podlegają dokładnej rejestracji w uczelni, nie ma więc problemów ze sprawdzeniem kompetencji merytorycznych i metodologicznych. Czasochłonnym przedsięwzięciem ze strony autora tego opracowania była kwerenda, mająca ustalić problematykę historii wychowania w pracach magisterskich wykonanych w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie. Autor przebadał stosowną dokumentację z lat 1974–1986, ograniczył się do dwóch wydziałów: Humanistycznego i Geograficzno-Biologicznego⁴⁹.

W latach 1974–1986 promotorami prac magisterskich z historii oświaty i wychowania w badanych wydziałach było 77 nauczycieli akademickich. Pod ich

⁴⁷ Najmniej wartościowe były publikacje o panegirycznym charakterze, w których najważniejsze miejsce zajmowały przymiotniki, a nie rzeczowa analiza dokonań. Zob. ogólne rozważania: S. Stobryn, *Polskie badania w zakresie historii doktryn i myśli pedagogicznej. Tradycje – współczesność – perspektywy. Zarys problematyki*, [w:] *Historia wychowania w XX wieku...*, s. 157–163.

⁴⁸ *Encyklopedia Krakowa*, red. A.H. Stachowski, Kraków 2000.

⁴⁹ J. Krukowski, *Problematyka historii wychowania w pracach magisterskich w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie w latach 1974–1986*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1989, t. 32, s. 223–230.

kierunkiem wykonano 575 prac magisterskich. W tym czasie samodzielne stanowiska pracowników naukowych piastowało lub uzyskało 35 osób, co stanowiło 38,4% wszystkich kierowników seminariów, u których wykonano interesujące nas tematycznie prace magisterskie. Wśród nich dwie osoby były zatrudnione w WSP w Krakowie na pół etatu, a dwie w roku 1984 naznaczono na etat docenta. Pod kierunkiem samodzielnych pracowników wykonanych zostało 326 prac z historii oświaty i wychowania, co oznacza, że byli promotorami 56,7% prac. Profesorowie i docenci: J. Jarowiecki, Cz. Majorek, J. Kulpa, J. Rajman, Z. Ruta i Z. Tabaka byli wnioskodawcami 221 prac, co stanowiło aż 67,8% wszystkich prac powstałych pod kierunkiem samodzielnych pracowników. Promotorami największej liczby prac magisterskich byli: prof. Z. Ruta (67), następnie dr J. Malec (62), prof. Cz. Majorek (52), prof. J. Jarowiecki (44), dr J. Krukowski (40), doc. Z. Tabaka (29). 12 nauczycieli akademickich było promotorami 10 i więcej prac magisterskich, pod ich kierunkiem powstało 375 prac magisterskich, czyli 65,2% ogółu potwierdzonych w dokumentacji.

Interesujących informacji dostarczyła analiza recenzji 575 prac magisterskich. Wiele z nich oceniona została przez niekompetentnych merytorycznie i metodologicznie recenzentów. Ta praktyka była możliwa dlatego, że organy kolegialne jednostek dydaktycznych prowadzących kierunek studiów niezbyt poważnie traktowały nałożone na nich obowiązki co do zatwierdzania przez nie tematów prac magisterskich i wyznaczania recenzentów.

By analiza 575 prac magisterskich była poprawna metodologicznie, należało zwrócić uwagę na realizację zadania badawczego, czyli wykonaną pracę naukową i tekst podlegający ocenie. W badaniach tak dużego zbioru skoncentrowałem się na pracy magisterskiej jako tekście, poszerzyłem o porównanie ich z piśmiarstwem naukowym promotorów, a więc z ich kompetencjami merytorycznymi i metodologicznymi.

Najczęściej tematyka prac magisterskich w ramach jednego seminarium była rozproszona, wykraczała poza zakres uprawianych przez promotora badań naukowych, nie wynikała z nazwy seminarium, gdyż zrezygnowano z dobrej tradycji nazywania seminarium, zapisywania się na seminarium, a upowszechnił się zwyczaj urzędowego, odgórnego przypisywania studentów do prowadzących seminarium. Dobrze jest jeszcze wtedy, gdy dochodzi do kompromisu między zasadą przydziału administracyjnego (wynikającego z limitowanego planami studiów lub z polityki oszczędnościowej uczelni wyznaczania liczby promotorów), a zasadą wyboru ze strony studentów, korygowanego po kilku spotkaniach z prowadzącym seminarium. W 1981 r. na kierunkach pedagogicznych wprowadzono wolny wybór promotora. W seminarium uczestniczyli studenci wielu ówczesnych kierunków, które obecnie tworzą specjalności pedagogiczne (z racji tego, że w Polsce wyróżnia się dwie pedagogiki: pedagogikę i pedagogikę specjalną). Sądzę, że bez szkody dla przebiegu procesu dydaktycznego na kierunkach masowych, omijania przepisów, można na specjalnościach pedagogicznych wrócić do zastosowanego eksperymentu „poszukiwania mistrza”. Podobną praktykę można wprowadzić w zakresie literatury, historii, gdyż uprawiane są w różnych jednostkach Wydziału Humanistycznego.

Wyraźne rozbieżności między badaniami naukowymi promotorów a tematyką prac magisterskich miały wiele powodów, wśród nich na pierwszym miejscu stała wówczas słaba znajomość języków: łacińskiego i nowożytnych zachodnich. Na

drugim miejscu plasowało się przygotowanie metodologiczne studentów, szczególnie pedagogiki, bo metody badań pedagogicznych w niewielkim zakresie można zastosować w badaniach historycznooświatowych. Należy w tym miejscu podkreślić, że rozbieżności bardziej widoczne były na studiach niestacjonarnych aniżeli stacjonarnych⁵⁰.

Wpływ przygotowania rzeczowego, formalnego i metodologicznego studentów na tematykę prac magisterskich był wyjątkowo duży, dlatego tematyka prac magisterskich dotyczyła teorii i praktyki XX w., rzadziej XIX w., wcześniejsze epoki występują całkiem sporadycznie. Przygotowanie studentów jak i dostępność źródeł wpłynęły na dominację prac magisterskich z historii regionalnej i lokalnej, z tym że ten dobór problematyki widoczny był głównie na studiach niestacjonarnych. Jest to ważny problem, bo w badaniach naukowych często marginalizuje się wartość prac naukowych z historii regionalnej, a przygotowanie naukowe magistrów – przyszłych badaczy zaczyna się od rozwiązywania przez nich regionalnych, często wąsko pojętych, ograniczonych do jednej placówki oświatowej tematów⁵¹. Praktyka pokazała, że badania regionalne są trudne do przeprowadzenia, potrzebna jest znajomość wiele metod, których student nie uczy się studiując wybrany kierunek studiów.

Podjęte przeze mnie badania wykonanych prac magisterskich z historii edukacji należy kontynuować, jest to szczególnie istotne po wprowadzeniu systemu bolońskiego, obowiązujących zasad przyjmowania na studia magisterskie, próbach rezygnowania z pisania prac licencjackich itp. Szkoda, że ukazało się tylko jedno ważne opracowanie, wykonał je dr R. Ślęczka, które obejmuje cztery lata (1987–1991)⁵². Problematykę wykonanych prac magisterskich zestawił w 12 działów:

1. Organizacja i rozwój szkół
2. Działalność oświatowa
3. Jawne i tajne nauczanie
4. Wpływ oświaty na rozwój świadomości narodowej
5. Poglądy dydaktyczno-historyczne
6. Wzór nauczyciela
7. Oświata i kultura
8. Działalność naukowa i oświatowa
9. Poglądy na nauczanie
10. Nauka i kultura
11. Obchody i rocznice
12. Twórczość pamiętnikarska.

⁵⁰ Tymi problemami zajmowano się w ostrej polemice na sesji naukowej „Historia wychowania – badanie i nauczanie”, jaka miała miejsce 23 i 24 września 1987 r. w Krakowie. Zob. Z. Ruta, *Sesja naukowa „Historia wychowania – badanie i nauczanie” (Kraków 23–24 września 1987 r.)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1989, t. 32, s. 93–96.

⁵¹ Problem badań regionalnych dotyczy w takim samym zakresie historii jak i historii wychowania. Na ten temat ukazało się dużo artykułów i rozpraw. Zob. m.in. W. Marmon, *Problemy metodologiczne i warsztatowe badań regionalnych nad dziejami polskiej oświaty w Małopolsce w XIX i XX wieku*, [w:] *Historia wychowania w XX wieku...*, s. 157–163.

⁵² R. Ślęczka, *Problematyka historii wychowania w pracach magisterskich w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie w latach 1987–1991*, [w:] *Stan i perspektywy historii wychowania*, pod red. W. Jamrożka, Poznań 1995, s. 145–149.

R. Ślęczka dopatrywał się podobnych do wcześniejszych praktyk słabości w organizowaniu grupy seminaryjnej. Być może analiza kolejnych prac magisterskich i zorganizowanych seminariów wniosłaby nowe, pozytywne spostrzeżenia, bo np. absolwenci szkół średnich posiadają dużo lepsze przygotowanie językowe, które powinno objawiać się podejmowaniem prac komparatystycznych, sięganiem przez promotorów do analizy nauczania i wychowania w historycznej czy współczesnej Europie itp.

Podtrzymać pragnę wyrażoną w 1987 r. opinię, że część promotorów skupia się tylko na walorach dydaktycznych prac magisterskich, a wynikało to i wynika z braku kwalifikacji do prowadzenia danego tematu. Fachowość promotorów owocuje wysokimi walorami naukowymi prac magisterskich z historii oświaty i wychowania, włączania magistrantów w badania naukowe prowadzone przez kierowników seminariów, katedry, instytuty. Promotorzy powinni zwrócić uwagę na walory wychowawcze przygotowanej przez magistranta pracy, która nie powinna być tylko dowodem ukończenia studiów, ale uzyskania umiejętności zdobywania naukowych informacji, ich spożytkowania w pracy naukowej, zawodowej, w samokształceniu. Do wykonanego dzieła z historii oświaty i wychowania magister powinien podchodzić zgodnie z zasadami pedagogiki integralnej, która uznaje, że w treściach merytorycznych są zawsze treści wychowawcze, akceptowane lub krytykowane. W pracach magisterskich z historii oświaty i wychowania jest więc miejsce na użycie największego skarbu człowieka, jego umysłu.

IV

Jaką powinno się uprawiać historię wychowania? Na pewno taką, która wzbudzi zainteresowanie czytelników, gdyż brak troski o szacunek do czytelników jest grzechem występującym w historii, a w jeszcze większym zakresie w pedagogice. Należy podejmować takie tematy, które wypływają z zapotrzebowania badaczy spoza specjalności, gdyż efekty wzmocnią tożsamość i autonomię historii wychowania, pokażą jej użyteczność, a wydobyta ze źródeł wiedza historycznooświatowa uzyska pełniejszy obieg, będzie ważnym elementem zawodowego kształcenia nauczycieli i pedagogów, ułatwi im skuteczne i profesjonalne działanie. Posiadana wiedza ułatwi im działalność na niwie edukacyjnej. Historia wychowania pomoże im stawiać pytania dotyczące funkcjonowania systemu oświatowego w społeczeństwie, zwłaszcza w okresie występowania kryzysów wartości (z czym od kilku dziesięcioleci mamy do czynienia w Polsce). Ta dyscyplina powinna uświadomić nauczycielom i wychowawcom, co jest identyczne, a co odmienne w odniesieniach przeszłości i teraźniejszości, że edukacja nie rozwijała się linearnie, że istnieje społeczna i polityczna funkcja wychowania. Nauczyciele muszą zrozumieć, że współczesność edukacyjna jest rezultatem ewolucji, takie przekonanie wytworzy w nich potrzebę przedsięwzięć innowacyjnych, bo one są efektem zrozumienia, w jakim kierunku podąża współczesny człowiek.

Należyte miejsce uzyska historia wychowania wtedy, gdy publikacje historycznooświatowe w mniejszym stopniu odznaczać się będą kultem dla pojedynczego faktu, deskrypcją, a w równym fakcie warstwą interpretacyjną, będącą efektem spożytkowania metodologii wypracowanej przez humanistyczne dyscypliny. Nie można też popadać w skrajność i chcieć tylko np. promować te prace, które

wyrażają orientację społeczną, socjalną historię wychowania, a więc zawierające rekonstrukcję wzajemnych relacji zmian społecznych i edukacyjnych w przeszłości. Trzeba mieć świadomość, że socjalna historia wychowania, wyzbywając się ograniczeń tradycyjnej historii edukacyjnej, popadła w trudne do zaakceptowania chaos i wielowątkowość. Należy zachować pluralizm postaw badawczych i różnorodność tematyki, o osiągniętych wynikach powinny decydować przesłanki indywidualne, warsztatowe, heurystyczne, kulturowe, cywilizacyjne i społeczne.

Marc Depaepe ponad dwadzieścia pięć lat temu przekonywał czytelników swojej książki, że nie można tworzyć teorii pedagogicznej bez odwoływania się do historii, równocześnie nie sposób prowadzić badań z historii wychowania ignorując teorię pedagogiczną przeszłości i współczesności. Nie można więc odseparować historii wychowania od pedagogiki i pedagogiki od historii edukacji. Skutkiem separacji może być ograniczenie obydwu nauk, ograniczenie podstaw teoretycznych, co prowadzi do indolencji teoretycznej i zubożenia ich wartości diagnostycznych i aplikacyjnych⁵³.

Na badania naukowe prowadzone przez historyków wychowania mają wpływ ich zapatrywania filozoficzne, religijne, społeczne, polityczne. Ukształtowane poglądy badacza pozwalają łatwiej dostrzec wpływ stanowisk twórców na ich teorie pedagogiczne, na ewolucję nauk o wychowaniu. Dla polskich historyków wychowania po 1989 r. ważne było odrzucenie polityczno-ideologicznej podbudowy ukształtowanej przez marksizm-leninizm. Zaowocowało to przyjmowaniem innych uwarunkowań ideologicznych i politycznych. Zmiany polityczne okazały się być słabo widoczne w przyjęciu alternatywnych ram rozpatrywania zjawisk edukacyjnych przeszłości, np. odkrywania dziecka, normalizacji i standaryzacji zachowań edukacyjnych czy teorii cywilizacji.

History of education and upbringing in the organizational, didactic and research structure of the Cracow Pedagogical University

Abstract

The result of thematic and pedagogical teacher-training offered by the Cracow Higher School of Pedagogy, established in 1946, was the guarantee that history of education had its proper place in all study courses; later it was taught only in pedagogy and special pedagogy. The first lecturer of history of education, employed in 1946, was Doctor Wanda Bobkowska from the Jagiellonian University. Full-time-employed historians of education started work in the chair of Polish History, established on October 1, 1953, whose head since October 1, 1955 was Associate Professor Ignacy Zarębski, a historian of education. The second full-time historian of education, Zygmunt Ruta, was employed in 1959, and the third, Dr. Wincenty Spiechowicz, in 1961. In 1972, Department of History of Education and Upbringing was established within the Institute of History. In 1976 it was divided and moved to the Institute of Pedagogy, where it functioned until 1982, when the institute was dissolved. On January 1, 1982, the Department was renamed as the Chair of History of Education, an independent scientific and didactic unit, functioning in the structure of the Faculty of Humanities, and since 1992 – in the Faculty of Pedagogy.

Since the transfer to the Faculty of Pedagogy, academic teachers of the Chair conduct classes in history of education, history of pedagogical thought, history of special education, history of physical education and sport, comparative pedagogy, comparative pedagogy of educational

⁵³ Zob. przyp. 37.

systems, European education, EU educational programmes, and occasionally in Polish history, history didactics, civil education didactics, and history of science. The Chair also conducts two post-graduate courses: organization and management of education, and vocational counselling.

The Chair's academic teachers belong or belonged to: International Standing Conference for the History of Education /ISCHE/, Comparative Education Society in Europe /CESE/, Towarzystwo Historii Edukacji (History of Education Society), etc.

In the Pedagogical University of Cracow, history of education is practised as a science by specialized historians of education, teachers of other units on the margin of their discipline, and particular subjects pedagogues. The most frequently examined topic is pedagogical practice, less frequently examined – pedagogical theory, and only occasionally – modern pedagogical theories.

The effect of research is promotion of master theses, doctoral dissertations, reviewing doctoral and habilitation works, and participating in promotion committees. Most often the supervisors of master theses were Professor Zygmunt Ruta, Professor Czesław Majorek, and Professor Jan Krakowski. They were also participants of doctoral procedures; Professor Ruta and Professor Majorek also participated in habilitation procedures and in evaluation of achievements of professorship candidates.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Ryszard Ślęczka

Dzieje szkolnictwa i myśli pedagogicznej w badaniach naukowych i publikacjach pracowników Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie w latach 1987–1995

W latach 1987–1995 w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie prowadzono systematyczne badania naukowe nad dziejami szkolnictwa i myśli pedagogicznej. Prezentowane były one w licznych publikacjach krajowych i zagranicznych. Organizowała je i prowadziła Katedra Historii Oświaty i Wychowania, która w uczelni stała się głównym ośrodkiem studiów nad dziejami oświaty i myśli pedagogicznej w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem Małopolski od XV do XX w.¹ Podejmowano bardzo szeroką problematykę obejmującą dzieje polskiej historiografii oświatowo-pedagogicznej, metodologię badań historycznooświatowych oraz teoretycznych podstaw dydaktyki historii i wychowania obywatelskiego². Chętnie wybierano problemy badawcze z szeroko rozumianej tematyki dziejów szkolnictwa, nauki i myśli pedagogicznej, która stanowiła kontynuację prowadzonych wcześniej prac.

Zygmunt Ruta w omawianym okresie zainteresowania naukowe skupiał wokół kwestii historycznooświatowych od XV do końca XX w. Zaprezentował je w formie artykułów, wydawnictw książkowych oraz prac zbiorowych. W jego dorobku naukowym odnotować możemy monografię *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w Krakowie i województwie krakowskim w latach 1932–1939* (1990). Był również współautorem oraz redaktorem naukowym prac zbiorowych i opracowań historycznych: Bochni, Dąbrowy Tarnowskiej, Nowego Sącza (t. III), Tarnowa, gminy Wierzchosławice. Do ciekawych publikacji, które ukazały się pod jego redakcją, zaliczyć należy pozycję *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1982–1996* (1996) i wydawnictwo źródłowe dokumentujące działalność WSP w Krakowie *Źródła do dziejów Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie*, t. III (1996, opracowane wspólnie z Janem Krukowskim³).

¹ Z. Ruta, *Katedra Historii Oświaty i Wychowania*, [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1982–1996*, pod red. Z. Ruty, Kraków 1996, s. 167–174.

² J. Kałużny, *Badania naukowe i współpraca z zagranicą*, [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna...*, s. 355–373.

³ Bibliografia prac Z. Ruty zob. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1994, z. 174, s. 17–26 i *Bibliografia publikacji pracowników*

Badawcze zainteresowania Czesława Majoroka koncentrowały się wokół dziejów wychowania i myśli pedagogicznej od XVIII do XX w., teoretycznych problemów dydaktyki historii, programów i podręczników okresu Komisji Edukacji Narodowej oraz metodologicznych podstaw badań historycznooświatowych⁴. Zajmował się on także biografistyką pedagogiczną i reformą systemu edukacji narodowej w XX w. Wśród opublikowanych prac monograficznych na szczególną uwagę zasługuje *Historia utylitarna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna w Galicji 1772–1818* (1990). Ważne dla badań nad historią edukacji były pozycje: *Przewyciężanie diaspory. Współczesne tendencje w rozwoju historii wychowania* (1987), *Współczesna koncepcja historii wychowania jako nauki* (wspólnie z J. Dybcem 1989), *Innowacje pedagogiczne jako przedmiot badań historii wychowania* (1991) i *Glosa do rozważań o historii wychowania* (1993). Wiele prac opublikował zagranicą⁵. W badaniach nad dziejami szkolnictwa i myśli pedagogicznej pod zaborem austriackim skupiał się na dziejach edukacji elementarnej oraz kształceniu nauczycieli. Wszystkie te rozprawy oparte zostały na solidnej podstawie źródłowej, dzięki czemu mają dużą wartość poznawczą i metodologiczną. Obok problematyki galicyjskiej, zainteresowania Cz. Majoroka skupiały się na kwestiach dydaktyczno-wychowawczych w szkolnictwie elementarnym i średnim oraz świadomości historycznej w społeczeństwie.

W ramach indywidualnych badań opracowanych zostało kilka tematów. Warto wspomnieć, że w roku poprzedzającym analizowany okres Jan Krukowski wydał interesującą i obszerną książkę dotyczącą dziejów krakowskiego szkolnictwa parafialnego noszącą tytuł: *Z dziejów szkolnictwa parafialnego Krakowa w okresie odrodzenia* (1986)⁶. Praca ma charakter źródłowy i wnosi wiele nowych ustaleń do dziejów szkolnictwa parafialnego tej doby. Problematyka badawcza, którą zajmował się Jan Krukowski, była bardzo szeroka i obejmowała kwestie historii wychowania w pracach magisterskich napisanych przez studentów WSP w Krakowie, ocenę znaczenia wykształcenia wśród mieszczan Kazimierza oraz zagadnienia związane z krakowskim budownictwem szkolnym i dziejami szkolnictwa kilku miast małopolskich. W 1987 r. ukazała się książka Wacława Marmona pt. *Lokalizacja przestrzenna*

Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 1986–1995, red. I. Burkot, Kraków 1996, s. 513–515.

⁴ E. Piotrowska, R. Zając, *Bibliografia prac Profesora Czesława Majoroka za lata 1967–2002*, [w:] *W służbie szkoły i nauki*, pod red. Z. Ruty i R. Ślęczki, Kraków 2003, s. 18–37; zob. także *Bibliografia publikacji pracowników...*, s. 371–376.

⁵ Cz. Majorek, *Seeking progression in teaching the history of education: the significance of the course introductory section*, [in:] *Working papers and draft papers for Meeting of the Standing Working Group on History of Education as a Field of Research and Teaching*, ed. by P. Sola, Barcelona 1992, s. 143–161; idem, *Classics and sciences: imbalance and balance in the nineteenth century Polish grammar school curricula*, [in:] *Aspects of antiquity in the history of education*, ed. by F.P. Hager [et al.], Hildesheim 1992, s. 183–189; idem, *Haupttendenzen in der Entwicklung des Bildungswesens in Galizien zur Zeit der Autonomie*, [in:] *Galizien um die Jahrhundertende: politische, soziale und kulturelle Verbindungen mit Österreich*, hrsg. K.-H. Mack, München–Wien 1990 s. 69–79; idem, *Stanisław Żarański und sein Studium der Pädagogik in Wien in den Jahren 1849–1855*, [in:] *Polen in alten Österreich: Kultur und Politik*, hrsg. W. Leitsch, S. Trawkowski, Wien–Köln 1993 s. 79–84.

⁶ Pełny wykaz publikacji J. Krukowskiego zob. *Bibliografia publikacji pracowników...*, s. 321–323.

faktów w nauczaniu historii (1987), w której podsumował badania prowadzone w środowisku szkolnym i przedstawił własne doświadczenia z pracy dydaktycznej z wykorzystaniem mapy na lekcjach historii⁷. Dziejami szkolnictwa i myśli pedagogicznej polskiej w okresie zaborów zajmował się Andrzej Kliś. Koncentrował się on na roli i znaczeniu poszczególnych pedagogów i nauczycieli w miejskim i wiejskim środowisku wychowawczym Galicji⁸. Wyniki tych badań opublikował między innymi w artykule: *Ideał wychowania moralnego w Galicji. Poglądy Stanisława Żarańskiego* (1987) i *Teoria pedagogiczna w Galicji w początkach jej autonomii* (1989). Dzięki Wydawnictwu Instytutu Historii i Nauk PAN w Warszawie wydał swoją książkę Jan Ryś pt. *Szkolnictwo parafialne w miastach Małopolski w XV wieku* (1995)⁹. Niemal równolegle J. Ryś interesował się dziejami wychowania i szkolnictwa wojskowego w okresie staropolskim w kontekście przemian zachodzących w szkolnictwie europejskim. W tym samym roku ukazała się również ciekawa książka W. Marmona pt. *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939* (1995), w której autor przedstawił zainteresowania twórcze szerokiej grupy historyków zajmujących się dziejami politycznymi, społeczno-gospodarczymi, historią państwa i prawa, oświaty i kultury oraz Kościoła i religii¹⁰. W kilku artykułach przedstawił swoje badania nad szkolnictwem podstawowym i zawodowym Ryszard Ślęczka, podsumowując w ten sposób kilkuletnią pracę badawczą nad rozwojem krakowskiego szkolnictwa. Drukiem ukazało się *Szkolnictwo podstawowe Krakowa w latach 1945–1961* (1989) i *Szkolnictwo zawodowe miasta Krakowa w latach 1945–1951* (1993)¹¹. Na uwagę zasługują również badania w zakresie studiów teoretycznych metodologii historii wychowania. Cz. Majorek opublikował z tego zakresu artykuł pt. *Metoda porównawcza w badaniach historyczno-dydaktycznych* (1989)¹².

W zgodzie z głównym nurtem badawczym pozostawały badania zespołowe, które obejmowały cztery projekty naukowe. Były to: nauka i edukacja w rozwoju narodu i państwa polskiego, koordynowany przez Instytut Historii Nauki Oświaty

⁷ Bibliografia prac W. Marmona opracowana została przez E. Piotrowską i R. Zając, *Bibliografia prac dra hab. prof. AP Wacława Marmona*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia I” 2005, z. 29, s. 5–12; zob. także *Bibliografia publikacji pracowników...*, s. 383–385.

⁸ Pełny wykaz publikacji A. Klisia zob. *Bibliografia publikacji pracowników...*, s. 282–283.

⁹ J. Ryś, *Szkolnictwo parafialne w miastach Małopolski w XV wieku*, Warszawa 1995; pełny wykaz publikacji J. Rysia zob. *Bibliografia publikacji pracowników...*, s. 516–517.

¹⁰ W. Marmon, *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*, Kraków 1995.

¹¹ R. Ślęczka, *Szkolnictwo podstawowe Krakowa w latach 1945–1961*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1989, z. 131, s. 157–176; idem, *Szkolnictwo zawodowe miasta Krakowa w latach 1945–1951*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1993, z. 153, s. 167–187; idem, *Krakowskie szkolnictwo zawodowe w latach 1951–1956*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1994, z. 174, s. 241–247.

¹² Cz. Majorek, *Metoda porównawcza w badaniach historyczno-dydaktycznych*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Historia” 1989, nr 23, s. 33–41.

i Techniki PAN w Warszawie, środowisko historyczne II Rzeczypospolitej, temat prowadzony przez Uniwersytet Wrocławski, problem resortowy Grunwald w działalności i publicystyce socjalistycznej Galicji, realizowany wspólnie z Uniwersytetem Warszawskim oraz własny temat – studia historyczne w Polsce¹³.

Wraz z zespołem dydaktyków Instytutu Historii podjęto studia nad wybranymi zagadnieniami z dydaktyki historii i dydaktyki historii wychowania, których głównymi inicjatorami byli Cz. Majorek i W. Marmon. Czesław Majorek wraz z Jerzym Maternickim i Adamem Suchońskim wydał podręcznik do dydaktyki historii¹⁴, natomiast Waław Marmon był autorem kilku artykułów o wykorzystaniu mapy w nauczaniu historii, edukacji historycznej i obywatelskiej oraz lokalizacji przestrzennej w nauczaniu historii¹⁵.

Wyniki działalności naukowo-badawczej od kilku lat systematycznie publikowane były w wydawanym przez Katedrę „Roczniku Naukowo-Dydaktycznym” w serii „Prace z Historii Oświaty i Wychowania”. W kolejnych zeszytach zamieszczone zostały publikacje przedstawiające prace naukowo-badawcze naszego i ogólnopolskiego środowiska historyków i historyków wychowania. W wydawanym czasopiśmie przyjęto określoną strukturę obejmującą w części pierwszej rozprawy i artykuły, a w drugiej sprawozdania i recenzje. Z pozycji zasługujących na uwagę wymienić należy artykuły W. Marmona o szkolnictwie powszechnym, zawodowym i kształceniu nauczycieli w Nowym Sączu w okresie międzywojennym¹⁶, J. Rysia, Z. Ruty o koloniach akademickich i szkołach podwydziałowych w Białej Podlaskiej w XVI–XVIII w.¹⁷, J. Krukowskiego *Wolfgang Ratke w Polsce, przegląd polskiego piśmiennictwa* (1989) oraz A. Klisia *Z dziejów galicyjskiej myśli pedagogicznej. Zygmunt Sawczyński 1826–1893* (1994).

Część wyników badań naukowych publikowano w „Roczniku Komisji Nauk Pedagogicznych” wydawanym przez Komisję Nauk Pedagogicznych PAN Oddział w Krakowie, którego redaktorem był Zygmunt Ruta, a sekretarzem naukowym Jan Krukowski. Rocznik informował o głównych kierunkach prac naukowo-badawczych krakowskiego środowiska pedagogów i historyków edukacji. W. Marmon pisał tutaj o kształtowaniu się u młodzieży szkolnej umiejętności lokalizacji przestrzennej

¹³ W. Marmon, *Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska Cieszyńskiego wobec uroczystości grunwaldzkich 1902 roku w Krakowie*, [w:] *Tradycja grunwaldzka*, pod red. J. Maternickiego, cz. IV, Warszawa 1990, s. 54–58.

¹⁴ Cz. Majorek, J. Maternicki, A. Suchoński, *Dydaktyka historii*, Warszawa 1993; był też współautorem podręcznika pt. *Metodyka nauczania historii w szkole podstawowej*, Warszawa 1988.

¹⁵ W. Marmon, *Mapa jako pomoc dydaktyczna w polskiej teorii nauczania historii w drugiej połowie XIX i początkach XX wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne” 1987, z. 109, s. 241–250.

¹⁶ W. Marmon, *Z dziejów szkolnictwa zawodowego i pedagogicznego w Nowym Sączu w latach 1918–1939*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1993, z. 153, s. 133–150; idem, *Szkolnictwo powszechne nowosądeckie w okresie międzywojennym (1918–1939)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1994, z. 174, s. 209–219.

¹⁷ Z. Ruta, J. Ryś, *Kolonia akademicka i szkoła podwydziałowa w Białej Podlaskiej w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1993, z. 153, s. 57–121.

obszarów historycznych¹⁸, J. Ryś przedstawił genezę i rozwój szkolnictwa nowokorczyńskiego do końca XV w.¹⁹, natomiast A. Kliś teorię pedagogiczną w Galicji w początkach jej autonomii²⁰.

Niemal równolegle prowadzone były intensywne badania w dziedzinie historii regionalnej dotyczące głównie miast Małopolski. Ukazały się obszerne i rzetelnie naukowo opracowane monografie miast: Bochni, Dąbrowy Tarnowskiej, Jaworzna, Krynicy, Nowego Sącza, Siewierza, Tarnowa, Trzebini, Wierzchosławic²¹. Redaktorami bądź współredaktorami tych prac byli Z. Ruta i F. Kiryk z Instytutu Historii WSP w Krakowie. Opracowano w nich między innymi dzieje szkolnictwa, oświaty i kultury w okresie staropolskim, podczas II wojny światowej i po 1945 roku²². J. Ryś i R. Ślęczka brali udział w badaniach regionalnych dotyczących dziejów oświaty w Limanowej w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej. Była to kontynuacja rozpoczętych wcześniej prac, w których uczestniczył jeszcze W. Marmon. Przygotowany tekst został zamieszczony w monografii *Limanowa* (t. I, pod red. F. Kiryka, 1999, t. II, pod red. T. Biedronia, 2002), w którym znalazło się omówienie rozwoju wszystkich typów szkół na terenie miasta, działalności instytucji kulturalno-oświatowych oraz dziejów nauczycielskiego ruchu związkowego ZNP i „Solidarności”.

Ważnym nurtem w badaniach prowadzonych przez pracowników Katedry była wspomniana już biografistyka historycznooświatowa. W tej dziedzinie podjęta została współpraca z utworzoną w 1990 r. Pracownią Polskiego Słownika Biograficznego, przekształconą następnie w Pracownię Biografistyki Instytutu Historii WSP w Krakowie. Efekty tej współpracy pojawiły się dopiero w latach następnych w postaci ciekawych publikacji jak: *Szkolny słownik biograficzny* (1999), trzy tomy biografistyki do *Wielkiej historii Polski* (1997–2001) oraz dwutomowy *Słownik biograficzny historii Polski* (2005). Pracownicy Katedry Historii Oświaty i Wychowania opracowali tu znaczną część haseł przedmiotowych dotyczących nauki, oświaty i szkolnictwa oraz hasła biograficzne. W piętnastotomowej *Wielkiej historii Polski*, wydanej przez wydawnictwo Pinex pod redakcją naukową F. Kiryka, J. Ryś opracował czasy jagiellońskie (t. II, 1997, t. III, 1999) i wspólnie z W. Marmonem przygotował okres powstaniowy 1864–1918 (t. VII, 1999, t. VIII, 1999). Wydawnictwo to zaliczyć

¹⁸ W. Marmon, *Kształtowanie u młodzieży szkolnej umiejętności lokalizacji przestrzennej obszarów historycznych*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych PAN Oddział w Krakowie” 1988, XL, s. 59–69.

¹⁹ J. Ryś, *Geneza i rozwój szkolnictwa nowokorczyńskiego do końca XV wieku*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych PAN Oddział w Krakowie” 1989, XLI, s. 5–12.

²⁰ A. Kliś, *Teoria pedagogiczna w Galicji w początkach jej autonomii*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych PAN Oddział w Krakowie” 1988, XL, s. 4–24.

²¹ W. Marmon, R. Ślęczka, *Oświata i szkolnictwo*, [w:] *Krynica*, pod red. F. Kiryka, Kraków 1994, s. 259–280.

²² W. Marmon, J. Ryś, *Szkolnictwo i kultura*, [w:] *Wierzchosławice, dzieje wsi i gminy*, pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Kraków 1994, s. 375–397; W. Marmon, J. Ryś, *Szkolnictwo i oświata w Jaworznie 1868–1939*, [w:] *Jaworzno, zarys dziejów do 1939 roku*, pod red. J. Hampla i J. Zawistowskiego, Kraków 1992, s. 150–160 i 279–290; W. Marmon, *Gimnazjum bocheńskie w okresie niewoli narodowej*, [w:] *Bochnia, dzieje miasta i regionu*, red. Z. Ruta, Bochnia 1988, s. 3–33.

można do najnowszych syntez dziejów Polski i powinno być traktowane jako uzupełnienie dziejów politycznych, gospodarczych i kulturowych. Wymienione tomy zawierają notki biograficzne, prezentujące ważniejsze postacie z przeszłości Polski (t. XI–XIII, 2000). J. Krukowski redagował jeden z głównych działów w *Encyklopedii Krakowa* – nauka, oświata, szkolnictwo i wojskowość. Pracownicy Katedry mieli także swój udział w opracowaniu *Słownika polskich pedagogów* (1998) pod redakcją Wandy Bobrowskiej-Nowak i Danuty Dryndy.

W minionym okresie prowadzona była ożywiona współpraca naukowa z ośrodkami badawczymi w Europie, USA i Kanadzie. Współpraca ta przejawiała się w wymianie studentów i kadry naukowej oraz realizacji wspólnych badań naukowych. Od wielu lat systematycznie Katedrę odwiedzał profesor Kaz Mazurek z Uniwersytetu w Lethebridge w Kanadzie. K. Mazurek wspólnie z Cz. Majorkiem przygotował dwa studia dotyczące współczesnej problematyki kształcenia nauczycieli w Polsce. Ten sam zespół w 1991 r. prowadził badania nad postawami polskich studentów, jako kandydatów na nauczycieli, wobec politycznych i ekonomicznych przemian dokonujących się w Europie Wschodniej. Współpraca z Uniwersytetem Północnego Illinois dotyczyła metodologicznych zagadnień w historii wychowania. L. Glenn Smith i Cz. Majorek pracowali nad wspólnym tematem: wybrane zagadnienia metodologiczne współczesnej historii wychowania, który ogłoszony został drukiem w czasopiśmie „Leadership” i „Roczniku Komisji Nauk Pedagogicznych PAN Oddział w Krakowie”. Kontakty z ośrodkami naukowymi utrzymywane były poprzez aktywny udział w międzynarodowych organizacjach i konferencjach naukowych. J. Krukowski i Cz. Majorek opracowali temat kształcenie, doskonalenie i doskonalenie nauczycieli w okresie transformacji ustrojowej i zaprezentowali go na międzynarodowej konferencji w Atenach (*More than Re-Desing: Alternative Programmes of Pre-Service Teacher Education in Post-Communist Poland*, [w:] *Education and the Structuring of the European Space. North-South, Centre-Periphery, Identity-Otherness*, ed. by A.M. Kazamis in coll. with M.G. Spillane, Ateny 1998). Pracownicy Katedry byli członkami prestiżowych międzynarodowych organizacji historyków edukacji i dydaktyków historii, np. International Standing Conference for the History of Education. W 1993 r. gościł w Katedrze prezydent ISCHE prof. Marc Depaepe z Uniwersytetu w Leuven (Belgia), który wizytował w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie stan przygotowań do XVIII międzynarodowej konferencji historyków wychowania. Ocena tych przygotowań była bardzo wysoka i stała się podstawą do przyznania Katedrze w roku następnym w Amsterdamie prawa do organizacji kolejnej konferencji²³.

Badania historycznooświatowe prowadzone były też przez innych pracowników Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Należy wyartykułować te jednostki naukowo-dydaktyczne i osoby, które w znaczący sposób zapisały się w bibliografii historycznooświatowej. W Zakładzie Historii XIX wieku w Instytucie Historii Henryka Kramarz zajmowała się dziejami miast galicyjskich w XIX i na początku XX w. oraz problematyką historii społecznej, oświaty i działalnością jezuitów we Lwowie na przestrzeni wieków. W omawianych latach opublikowała

²³ W 1996 roku Katedra Historii Oświaty i Wychowania zorganizowała w Krakowie kolejną 18 konferencję, a drugą w Polsce pod hasłem: *Schooling in Changing Societies Historical and Comparative Perspectives (c. 1750–1996)*, August 6–9, 1996.

artykuł i książkę o galicyjskich nauczycielach gimnazjalnych *Nauczyciele gimnazjalni Galicji 1867–1914. Studium historyczno-socjologiczne* (1987). W Zakładzie Historii Najnowszej Instytutu Historii niezwykle ożywioną działalność badawczą nad dziejami oświaty i szkolnictwa, głównie okresu okupacji niemieckiej, rozwinął Jacek Chrobaczyński. Wyniki kilkuletnich poszukiwań badawczych przedstawił w czterech książkach o tajnym nauczaniu, pracy oświatowej w Krakowie, szkolnictwie krakowskim oraz biografii nauczycieli małopolskich z lat II wojny światowej: *Tajne nauczanie na Podkarpaciu 1939–1945* (1987), *Praca oświatowa w Krakowie 1939–1945. Studium o polityce okupacyjnej, podziemiu oświatowym i postawach społecznych* (1993), *Szkolnictwo krakowskie w latach drugiej wojny światowej 1939–1945* (1993), *Słownik biograficzny nauczycieli w Małopolsce w latach drugiej wojny światowej 1938–1945* (1995).

Zagadnienia bliskie problematyce dziejów szkolnictwa i myśli pedagogicznej poruszane były przez pracowników kilku innych jednostek naukowo-dydaktycznych WSP w Krakowie. W Katedrze Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej pracowała Władysława Szelińska, która kierowała Pracownią i Zespołem Historii Książki i Bibliotek zajmującym się historią nauki, książki i zagadnieniami wydawniczo-księgarskimi. W. Szelińska opublikowała w ramach Prac Monograficznych WSP w Krakowie rozprawę pt. *Książki Erazma z Rotterdamu w środowisku krakowskim w XVI wieku* (1990). W Instytucie Nauk Społecznych powołany został Zakład Socjologii Wychowania, w którym zatrudniona była Ewa Stawowy. Interesowała się ona edukacją dawną i współczesną oraz modelem nauczyciela.

Na koniec wypada wspomnieć o dydaktykach przedmiotowych historii, literatury i języka polskiego oraz geografii. Wprawdzie rzadko, ale i oni podejmowali zagadnienia historii oświaty i wychowania w swoich badaniach naukowych i publikacjach. Czesław Nowarski zebrał bibliografię prac profesora dra Tadeusza Słowikowskiego z lat 1981–1988, którą opublikował w „Roczniku Naukowo-Dydaktycznym WSP w Krakowie” (1989). Zofia Budrewicz pisała o kształceniu literackim w szkołach zawodowych w Polsce w latach 1918–1939.

Podsumowując dorobek naukowy i pisarski pracowników Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie w latach 1987–1995, wypada stwierdzić, że jest on znaczący. Wydano kilkanaście książek naukowych o charakterze monograficznym oraz opublikowano blisko trzysta rozpraw i artykułów w czasopismach naukowych o zasięgu krajowym i światowym, w tym kilkanaście w języku obcym. Prowadzone były redakcje wydawnictw zbiorowych i podejmowano liczne tematy zespołowe. Powyższe podsumowanie pozwala zaprezentować kierunki i zasięg prowadzonych badań oraz ocenić dotychczasowy dorobek pisarski środowiska naukowego związanego z Wyższą Szkołą Pedagogiczną w Krakowie. Jednocześnie skłania do głębszej refleksji i inspiruje do podejmowania dalszych tematów i projektów badawczych. To także okazja do zebrania i podsumowania dotychczasowego dorobku naukowego oraz przekazania informacji naukowej o dokonaniach krakowskiego ośrodka historyków wychowania.

History of education and pedagogical thought in the scientific research and publications of researchers of the Higher School of Pedagogy in Cracow in years 1987–1995

Abstract

In years 1987-1995, in the Higher School of Pedagogy in Cracow, research was conducted into the history of education and pedagogical thought; the research was presented in numerous national and international publications. The greatest contribution to the research was made by the scientists from the Department of History of Education: Zygmunt Ruta, Czesław Majorek, Jan Krukowski, Waclaw Marmon, Andrzej Kliś, Jan Ryś and Ryszard Ślęczka. Among the important publications that appeared in that period we should mention: a monograph by Z. Ruta *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące w Krakowie i województwie krakowskim w latach 1932–39* (*Private comprehensive secondary schools in Cracow and the Cracow voivodeship in years 1932–39*) and Cz. Majorek's book *Historia uytilitarna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna Galicji 1772–1818* (*Utilitarian and erudite history. School historical education in Galicia*). Research results in the form of articles were most frequently published in *Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych PAN* (Yearly Journal of the Committee on Pedagogical Sciences of the Polish Academy of Sciences) of the Cracow branch, and in *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP* (Yearly Scientific-Didactic Journal of the Higher School of Pedagogy in Cracow), dedicated to works in the history of education and schools.

Individual projects were supported by team research, realized in cooperation with University of Warsaw, University of Wrocław, and the Institute of the History of Science of PAN in Warsaw. In cooperation with the Biography Department of the Institute of History of WSP, research was conducted into the history of the Malopolska towns. Monographs on Bochnia, Dąbrowa Tarnowska, Jaworzno, Krynica, Nowy Sącz, Siewierz, Tarnow, Trzebinia, and Wierzchoslawice were created. Also, *Szkolny słownik biograficzny* (School biographical dictionary) and several volumes of *Wielka Historia Polski* (Great history of Poland) were written.

Active scientific contacts were maintained with research centres in Europe, the USA and Canada. The researchers participated in prestigious international meetings of historians of education and history teaching specialists, e.g. the International Standing Conference for the History of Education.

Historical-educational research of narrower range was also conducted by other researchers of WSP in Cracow, among others by Jacek Chrobaczyński and Henryka Kramarz.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Anna Włoch

Historia wychowania w publikacjach pracowników naukowych krakowskiej Akademii Pedagogicznej w latach 1996–2000

W Akademii Pedagogicznej im. KEN w Krakowie problematyka szeroko pojętej historii wychowania zawsze znajdowała zainteresowanie wśród badaczy, nie tylko historyków oświaty i wychowania, ale również historyków, polonistów, bibliotekoznawców, pedagogów, filozofów oraz socjologów. Oczywiście zdecydowana większość opracowań historycznooświatowych wyszła spod pióra historyków wychowania, jednak na uwagę zasługuje fakt, iż bardzo dużo artykułów i rozpraw wydali nie zawodowi historycy, lecz bibliotekoznawcy oraz pedagodzy. W latach 1996–2000 w Akademii Pedagogicznej w zakresie historii wychowania publikowało aż 44 pracowników naukowych¹. Należy zaznaczyć, iż większość tego typu publikacji powstała w Katedrze Historii Oświaty i Wychowania, będącej jednostką Wydziału Pedagogicznego, w której to w owym czasie pracowało dwóch profesorów tytularnych, profesor AP oraz czterech pracowników naukowych z tytułem doktora.

Historia wychowania w Akademii Pedagogicznej w latach 1996–2000 była zagadnieniem podejmowanym przez historyków wychowania, którzy stanowią najliczniejszą grupę badaczy zajmujących się tymi problemami. Na drugim miejscu pod względem liczby opracowań z historii wychowania znaleźli się historycy, a na trzecim, co ciekawe, bibliotekoznawcy (tab. 1). Porównując dorobek naukowy pracowników Wyższej Szkoły Pedagogicznej, a później Akademii Pedagogicznej, z lat 1946–1996², zauważamy, że badaniami historycznooświatowymi nadal zajmują się pedagodzy, którzy wówczas znajdowali się na drugim miejscu, ale stanowią nieco mniej liczną grupę. Bibliotekoznawcy opublikowali więcej opracowań z problematyki historii wychowania aniżeli pedagodzy, ale również więcej niż historycy literatury polskiej oraz psychologdy. Interesujące, że w latach 1996–2000 psychologdy przestali publikować opracowania związane z historią wychowania, a jeszcze w latach 1946–1996 pod względem liczby tego typu publikacji zajmowali czwarte miejsce w zestawieniu. Od lat 90. zauważa się spadek zainteresowania

¹ Za podstawę do analizy posłużyła publikacja *Bibliografia publikacji pracowników Akademii Pedagogicznej im. KEN w Krakowie 1996–2000*, pod red. I. Burkot, Kraków 2003.

² J. Krukowski, *Badania historyczno-oświatowe w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (1946–1996)*, [w:] *Historia wychowania w XX wieku. Dorobek i perspektywy*, pod red. T. Gomuły, J. Krasuskiego, S. Majewskiego, Kielce 1998.

problematyką badań z pogranicza pedagogiki i psychologii oraz historii wychowania. Dość dobry wynik pedagogów nie świadczy jednak o ukształtowaniu się w Instytucie Nauk o Wychowaniu, Katedrze Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej czy Katedrze Pedagogiki Specjalnej odrębnego zespołu badawczego o takim charakterze, problematykę tę podejmują raczej pojedynczy autorzy. Podobnie sytuacja wygląda wśród pracowników naukowych z Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej. W obrębie tej jednostki, która przecież nie ma w nazwie historii wychowania, aż 9 pracowników publikowało teksty z pogranicza własnej dyscypliny naukowej i historii wychowania.

Tab. 1. Publikacje pracowników naukowych Akademii Pedagogicznej z zakresu historii wychowania

Specjalizacja	Liczba autorów publikujących z zakresu historii wychowania
Bibliotekoznawstwo	9
Filologia polska	4
Filozofia	2
Historia	11
Historia wychowania	7
Dydaktyka historii	1
Pedagogika	8
Sociologia wychowania	1
Edukacja obronna	1

Źródło: Opracowanie własne

Wśród filologów polskich czterech autorów ma na swoim koncie publikacje z historii wychowania, są to nie tylko historycy literatury, ale również literaturoznawcy oraz dydaktycy literatury języka polskiego (Leszek Bednarczuk, Tadeusz Budrewicz, Zofia Budrewicz, Edward Chudziński). Tematyka opracowań polonistów to dzieje Uniwersytetu Polskiego w Wilnie³, szkolnictwo wyższe w czasach II Rzeczypospolitej⁴, sylwetki pedagogów⁵, a także działalność szkół rolniczych w latach 1918–1932⁶.

Autorzy pozostałych publikacji historycznooświatowych to filozofowie, dydaktyk historii, historyk specjalizujący się w edukacji obronnej oraz socjolog. Filozofowie, którzy podjęli problematykę historii wychowania w swoich publikacjach, zawodowo zajmują się historią filozofii oraz dydaktyką filozofii, a prace ich dotyczą prezentacji sylwetek Hugona Kołłątaja oraz Andrzeja Trzczińskiego (Wit Witold Jaworski) oraz analizy koncepcji Nowego Wychowania (Jan Szmyd)⁷. Podobnie jak

³ L. Bednarczuk, *Uniwersytet Polski w Wilnie w czasach profesora Pigonia i dziś*, [w:] *Non omnis moriar. Studia o Stanisławie Pigoni*, pod red. Cz. Kłaka, Rzeszów 1997, s. 65–79.

⁴ E. Chudziński, *Powszechne Uniwersytety Regionalne w II Rzeczypospolitej*, „Małopolska” 1999, T. 1, s. 73–94.

⁵ T. Budrewicz, *Pedagog – Paweł Chrzanowski – ur. w 1783 r. w Koźminie*, [w:] *Biografie suwalskie*, cz. 3, pod red. M. Pawłowskiej, Suwałki 1996, s. 24–26.

⁶ Z. Budrewicz, *Treści humanistyczne w ludowych szkołach rolniczych z lat 1918–1932*, [w:] *Kultura i oświata wsi*, pod red. A. Meissnera, Rzeszów 1996, s. 221–228.

⁷ J. Szmyd, *Tradycja „Nowego Wychowania” a postmodernistyczna myśl pedagogiczna, uwagi i refleksje*, [w:] *Pedagogika Nowego Wychowania w Polsce u schyłku XIX i w pierwszej połowie XX wieku*, pod red. A. Meissnera, Cz. Majora, Rzeszów 2000, s. 15–25.

w latach ubiegłych problematykę wychowania w kontekście historycznym w dalszym ciągu podejmuje Ewa Stawowy, zajmująca się socjologią wychowania⁸. Nadal zauważalna jest niewielka liczba publikacji historycznooświatowych wydanych przez dydaktyków przedmiotowych. W latach 1996–2000 w tym zakresie tylko jeden pracownik naukowy zajmujący się wyłącznie dydaktyką historii opublikował recenzję *Dydaktyki historii* pod redakcją Jerzego Maternickiego, Czesława Majorka i Adama Suchońskiego (Janina Mazur)⁹.

Ostatnią specjalizacją naukową, w ramach której pracownicy naukowcy publikowali z zakresu historii wychowania, jest edukacja obronna. Na uwagę zasługują publikacje Janusza Wojtyczy, wówczas pracownika Instytutu Nauk o Wychowaniu, od 1 września 2000 r. samodzielnej Katedry Edukacji Obronnej (obecnie Katedry Bezpieczeństwa i Edukacji Obronnej). Ze względu na specyfikę publikacji naukowych, w których autor łączy problematykę historyczną z edukacją obronną, uwzględniono odrębną kategorię w charakterystyce pracowników naukowych. J. Wojtycza, z wykształcenia pedagog, doktorat uzyskał z nauk historycznych, specjalizuje się w tematyce rozwoju skautingu i harcerstwa na ziemiach polskich. W latach 1996–2000 wydał aż 16 publikacji, z czego 12 dotyczy historii skautingu i harcerstwa w Polsce, w tym 5 rozwoju skautingu polskiego w okresie galicyjskim. Szczególnie warta uwagi jest publikacja o roli ruchu skautingowego w opiniach władz szkolnych i nauczycieli w czasach Galicji¹⁰. Autor ma również na swoim koncie opracowania dotyczące *stricte* edukacji obronnej młodzieży w kontekście historycznym w czasach międzywojennych¹¹, a także analizę problematyki harcerskiej w pracach magisterskich napisanych w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. KEN w Krakowie w latach 1958–1993.

Przeważająca część publikacji pracowników naukowych Akademii Pedagogicznej, które zaliczono do związanych z problematyką historii wychowania, to tytuły z pogranicza dyscypliny naukowej uprawianej przez konkretnego badacza a szeroko pojętej historii oświaty i wychowania. Wyjątek stanowią tutaj artykuły, rozprawy i monografie zawodowych historyków, zwłaszcza tych, których główną specjalnością jest historia wychowania.

⁸ E. Stawowy, *Pozycja dziecka w rodzinie polskiej – przemiany obyczaju*, [w:] *Pedagogiczne aspekty Paktów Praw Człowieka i Konwencji Praw Dziecka: założenia i rzeczywistość*, red. M. Jakowicka, K. Stech, Zielona Góra 2000, s. 185–196.

⁹ J. Mazur, *Recenzja. Dydaktyka historii*, pod red. J. Maternickiego, Cz. Majorka, A. Suchońskiego, Warszawa 1993, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne” 1998, z. 193, s. 165–170.

¹⁰ J. Wojtycza, *Władze szkolne i nauczycielstwo Galicji o skautingu w początkach jego istnienia*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Edukacji Obronnej” 1999, z. 200, s. 63–74.

¹¹ J. Wojtycza, *Organizacja przysposobienia wojskowego młodzieży w latach 1919–1939*, [w:] *Edukacja obronna młodzieży na przełomie wieków*, pod red. R. Stępnia, R.W. Wrońskiego, Kraków 1999, s. 97–107; *Wychowanie obronne w programie organizacji młodzieżowych okresu międzywojennego na przykładzie Związku Harcerstwa Polskiego*, „Myśl Obronna Polski Południowej” 1998, nr 13, s. 36–44.

Publikacje historyków oświaty i wychowania oraz historyków

Biorąc pod uwagę specjalizację naukową, najwięcej publikacji z zakresu historii oświaty i wychowania mają w sumie pracownicy naukowcy, którzy ukończyli studia historyczne. Z tej grupy historyków wyodrębnić można pracowników Katedry Historii Oświaty i Wychowania zawodowo zajmujących się badaniami historyczno-oświatowymi. W latach 1996–2000 na dorobek naukowy Katedry Historii Oświaty i Wychowania złożyły się publikacje profesorów Czesława Majorka, Waclawa Marmona i Zygmunta Ruty oraz doktorów Jana Krukowskiego, Andrzeja Kliśa, Jana Rysia oraz Ryszarda Ślęczki (tab. 2).

Tab. 2. Publikacje historyków z zakresu historii wychowania w latach 1996–2000 (powyżej 5 publikacji)

Imię i nazwisko autora	Liczba publikacji*
Prof. dr hab. Czesław Majorek	34
Dr Jan Krukowski	23
Prof. dr hab. Zygmunt Ruta	21
Prof. AP dr hab. Waclaw Marmon	18
Dr Jan Ryś	9
Dr Andrzej Kliś	7
Dr Ryszard Ślęczka	6

Źródło: Opracowanie własne

* Liczba publikacji uwzględnia również opracowane przez autora hasła z zakresu oświaty w różnego rodzaju encyklopediach.

Cz. Majorek był jednym z najbardziej znanych i cenionych historyków wychowania, dydaktyków historii w Polsce i na świecie. Poza historią wychowania zajmował się również pedagogiką porównawczą i edukacją europejską. Swoje zainteresowania naukowe i badawcze koncentrował na źródłowym badaniu dziejów szkolnictwa, oświaty i myśli pedagogicznej od XVIII do XX w., szczególnie analizując tę problematykę w czasach galicyjskich. O szerokich zainteresowaniach badawczych najlepiej świadczą zredagowane w latach 1996–2000 książki, z których do najbardziej znanych zaliczamy *Myśl edukacyjną w Galicji 1772–1918*¹², *Pedagogikę Nowego Wychowania*¹³ oraz publikacje dotyczące reform edukacyjnych w narodowej i międzynarodowej perspektywie¹⁴. Wśród autorskich publikacji z historii wychowania Cz. Majorek ma najwięcej opracowań z zakresu edukacji w czasach galicyjskich, w których to koncentruje się wokół badań historiograficznych oraz problematyki herbartyzmu i Nowego Wychowania. Ponadto ma na swoim koncie opracowanie dotyczące rozwoju myśli pedagogicznej w zaborze pruskim¹⁵. Cz. Majorek szczególnie interesował się rolą Komisji Edukacji Narodowej, efektem czego jest wydany w 2000 r.

¹² *Myśl edukacyjna w Galicji 1772–1918: ciągłość i zmiana*, pod red. Cz. Majorka, A. Meissnera, Rzeszów 1996.

¹³ *Pedagogika Nowego Wychowania w Polsce...*, op. cit.

¹⁴ *Educational reform in national and international perspectives: past, present and future*, ed. Cz. Majorek, E.V. Johannigemeier, Cracow 2000.

¹⁵ Cz. Majorek, *Myśl pedagogiczna na ziemiach polskich pod zaborem pruskim*, [w:] *Nauki pedagogiczne w Polsce: tradycje, współczesność, przyszłość. Materiały z konferencji*, pod red. S. Michalskiego, R. Ossowskiego, Bydgoszcz 1994, s. 161–188.

nowatorski artykuł w pracy pod redakcją Barbary Jakubowskiej, dający wskazówki dla współczesnej edukacji¹⁶. Jest również autorem największej liczby publikacji w języku angielskim dotyczących historii wychowania i pedagogiki porównawczej.

Liczny dorobek naukowy nie tylko z historii wychowania prezentuje J. Krukowski, który poza źródłowym badaniem oświaty, szkolnictwa i myśli pedagogicznej w Polsce od XV do XX w. zajmował się historią kultury, a także współczesnymi przemianami w szkolnictwie europejskim, efektem czego są również publikacje w języku angielskim. W latach 1996–2000 do najbardziej interesujących prac autora zaliczyć można opracowania na temat szkolnictwa parafialnego w XVII w.¹⁷, artykuły o Uniwersytecie Krakowskim w pierwszej połowie XVII w. oraz przemianach w szkolnictwie na podstawie badań historycznych i porównawczych. J. Krukowski jako jedyny historyk wychowania zajmował się również historią kształcenia specjalnego, czego efektem jest kilka publikacji¹⁸. Z problematyki edukacji XX w. warte uwagi są publikacje wydane razem z Cz. Majorkiem w języku angielskim dotyczące kształcenia nauczycieli po transformacji ustrojowej w Polsce¹⁹.

Zainteresowania badawcze Z. Ruty skupione były wokół problematyki historycznooświatowej od XV do XX w., efektem czego były liczne monografie. Z. Ruta zasłużył się również jako przewodniczący Komitetu Redakcyjnego „Rocznika Komisji Nauk Pedagogicznych” przy Oddziale PAN w Krakowie, którego zredagował osiem tomów. W latach 1996–2000 autor zajmował się głównie szkolnictwem II Rzeczypospolitej, czego dowodem są publikacje dotyczące seminariów nauczycielskich w okręgu lwowskim oraz szkolnictwa w województwie kieleckim w latach 1918–1939. Z czasów po II wojnie światowej Z. Ruta wydał rozprawę o kształceniu uniwersyteckim i pedagogicznym nauczycieli²⁰, a także przybliżył sylwetkę znakomitego historyka oświaty profesora Ignacego Zarębskiego. Autor, który ma w swoim dorobku naukowym kilka monografii dotyczących szkolnictwa w Tarnowie, również w omawianym okresie opublikował opracowanie na temat XIX-wiecznej oświaty tarnowskiej²¹, a wspólnie z J. Rysiem monografię I Liceum Ogólnokształcącego im.

¹⁶ Cz. Majorek, *Przesłanie Komisji Edukacji Narodowej dla współczesności*, [w:] *Historia: poznanie i przekaz*, pod red. B. Jakubowskiej, Rzeszów 2000, s. 379–388.

¹⁷ J. Krukowski, *Nauczyciele krakowskich szkół parafialnych w XVII wieku*, [w:] *Nauczanie w dawnych wiekach: edukacja w średniowieczu i u progu ery nowożytnej: Polska na tle Europy. Materiały konferencji zorganizowanej przez Instytut Historii WSP w Kielcach: Mąchocice-Amielówka k. Kielc 18–20 maja 1995*, pod red. W. Iwańczaka, K. Brachy, Kielce 1997, s. 71–86.

¹⁸ J. Krukowski, *Z dziejów szkolnictwa specjalnego dla dzieci niesłyszących i niedośćszych w Krakowie*, „Świat Cisy” 2000, nr 14, s. 11–13; nr 5, s. 14–16; nr 6/7, s. 16–17; nr 8, s. 28–30.

¹⁹ J. Krukowski, Cz. Majorek, *Training for accepting democratic change: initial teacher education in post-communist Poland*, [in:] *Education and change: a selection of papers of a conference held in September 1995 of UNISA*, ed. J.H. Coetzee, T.G. Smith, Pretoria 1996, s. 308–318.

²⁰ Z. Ruta, *Kształcenie nauczycieli w uniwersytetach i wyższych szkołach pedagogicznych w Polsce w latach 1945–1965*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1999, z. 201, s. 63–73.

²¹ Z. Ruta, *Nurt patriotyczny i udział uczniów gimnazjum tarnowskiego w konspiracji niepodległościowej w XIX wieku*, [w:] *Oświata – tradycje i współczesność. Prace ofiarowane prof. dr hab. Stanisławowi Gawlikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. J. Kwiatek, F.A. Marka, Opole 1999, s. 247–255.

Kazimierza Brodzińskiego w Tarnowie do 1939 roku. Osobna grupa prac wiąże się z historią Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. W 1996 roku ukazał się trzeci tom *Źródła do dziejów Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie*, który Z. Ruta opracował razem z J. Krukowskim. O jego szerokich zainteresowaniach badawczych świadczy również podjęta problematyka historii szkolnictwa prywatnego²².

W 1996 roku habilitację w zakresie nauk historycznych uzyskał W. Marmon, który przedstawił rozprawę pt. *Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918–1939*. W kolejnym roku przejął po Z. Rucie stanowisko kierownika Katedry Historii Oświaty i Wychowania, którą to funkcję piastował aż do swojej śmierci w 2000 r. Zainteresowania badawcze W. Marmona skupiały się wokół badań regionalnych, biograficznych, historiograficznych nad dziejami polskiej oświaty w Małopolsce w XIX i w XX w. Szczególnie interesował się historią edukacji w czasach międzywojennych, czego dowodem są cztery publikacje naukowe. Warte uwagi są jego artykuły o nauczycielach historii w środowisku krakowskim²³. Wzbogacił również dorobek katedry w zakresie opracowań z historii oświaty okresu galicyjskiego, opisując rolę szkół ludowych²⁴.

Dzieje wychowania oraz szkolnictwo epoki średniowiecza i staropolskiej były tematami przewodnimi publikacji naukowych J. Rysia. Tego okresu w latach 1996–2000 dotyczyło kilka artykułów, m.in. przedstawiający charakterystykę wychowania moralnego arystokracji w czasach karolińskich²⁵ czy dotyczący średniowiecznych szkół kolegiackich oraz szkolnictwa parafialnego w Małopolsce w XIII w.²⁶ Oprócz tego J. Ryś ma na swoim koncie kilka prac współautorskich. Od 2000 r. pełni funkcję kierownika Katedry Historii Oświaty i Wychowania.

Szkolnictwem w Galicji poza Cz. Majorkiem zajmował się również A. Kliś, który w latach 1996–2000 opublikował 4 artykuły naukowe, których tematyka obejmuje zagadnienia rozwoju oświaty i myśli pedagogicznej w Galicji doby autonomicznej, od problemu dziecka wiejskiego w szkole ludowej²⁷, poprzez rolę i miejsce nauczyciela galicyjskiej szkoły ludowej w społeczności wiejskiej, aż po obraz rodziny w nauczaniu elementarnym od czasu autonomii galicyjskiej. Na uwagę szczególną

²² Z. Ruta, *Szkolnictwo prywatne: tradycje – teraźniejszość – oczekiwania*, [w:] *Człowiek i wartości. Księga pamiątkowa poświęcona 35-leciu pracy naukowej i 40-leciu pracy nauczycielskiej Profesora Jana Szmydy*, pod red. A. Komendery, R. Padoła, M. Śliwy, Kraków 1997, s. 305–317.

²³ W. Marmon, *Nauczyciel historii – uczoney. Problem transformacji na przykładzie krakowskiego środowiska historycznego w okresie międzywojennym*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne” 1998, z. 193, s. 353–360.

²⁴ W. Marmon, *Szkoła ludowa w Galicji: ostoja polskości czy narzędzie krzewienia austriackiego serwilizmu*, [w:] *Kultura i oświata wsi*, s. 183–194.

²⁵ J. Ryś, *Wychowania moralne w rodzinie arystokratycznej w czasach karolińskich w świetle „Podręcznika” dla syna Dhuody*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1999, z. 201, s. 9–24.

²⁶ J. Ryś, *Stan szkolnictwa parafialnego w miastach Małopolski w XIII w.*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1996, T. 37, s. 3–19.

²⁷ A. Kliś, *Galicyjska szkoła w oczach dziecka wiejskiego*, [w:] *Problemy edukacji dziecka wiejskiego. IV Konferencja Naukowa: Problemy rozwoju i wychowania dziecka wiejskiego, Rzeszów 23–24 kwietnia 1996 r.*, pod red. M. Radochońskiego, A. Horbowskiego, Rzeszów 1996, s. 13–27.

zasługuje publikacja zawierająca wnikliwą analizę poglądów na wychowanie pedagogów galicyjskich²⁸.

Problematyką szkolnictwa zawodowego w Katedrze Historii Oświaty i Wychowania zajmował się R. Ślęczka, który opublikował opracowania dotyczące szkolnictwa zawodowego w Krakowie (wspólnie z J. Krawczykiem szkolnictwo zawodowe w *Encyklopedii Krakowa* oraz historię szkolnictwa zawodowego w Nowej Hucie²⁹). Zainteresowania badawcze R. Ślęczki koncentrują się wokół szkolnictwa zawodowego po II wojnie światowej, zmian organizacyjnych, ale również problematyki środowiska nauczycielskiego i uczniowskiego, treści i metod nauczania i wychowania. Oprócz tego autor dokonał analizy problematyki historii wychowania w pracach magisterskich studentów w Wyższej Szkole Pedagogicznej w latach 1987–1991.

Najliczniejszą grupę pracowników naukowych, mających w swoim dorobku publikacje z zakresu historii wychowania, stanowią pracownicy Instytutu Historii. W latach 1996–2000 badaniami historycznooświatowymi czynnie zajmowało się 11 pracowników naukowych krakowskiej Akademii. Publikacje te wyróżnia przede wszystkim doskonały warsztat metodologiczny badaczy, jak również drobiazgowo opracowanie danego zagadnienia.

Problematykę tajnego nauczania w czasach okupacji niemieckiej bardzo wnikliwie opracował Jacek Chrobaczyński, dokonując analizy systemu dydaktyczno-wychowawczego tajnego nauczania, jak również prezentując rolę tej formy edukacji w Krakowie i na Podkarpaciu. Jedną z jego najważniejszych publikacji o tej tematyce jest *Tajna szkoła w okupowanym Krakowie (1939–1945)*³⁰. Tajnym nauczaniem zajmował się również Czesław Nowarski, który z kolei skoncentrował się na charakterystyce tajnych studiów historycznych³¹. Z zakresu historii XX w. autor opublikował również książkę o akademickim kształceniu nauczycieli historii w Polsce³². Do głównych zainteresowań naukowych Cz. Nowarskiego należy historia oświaty i szkolnictwa po 1945 r., a także kształcenie nauczycieli w Polsce po II wojnie światowej.

Zagadnienia związane z historią wychowania to również historia kultury fizycznej i sportu, które szeroko omawia w swoich pracach Czesław Michalski³³. Wśród zainteresowań Stanisława Grzybowskiego z Katedry Historii Nowożytnej znalazły się zagadnienia związane z historią wychowania, a mianowicie działalność wychowawcza Jana Zamoyskiego³⁴ oraz jego koncepcje wychowania młodzieży szlacheckiej.

²⁸ A. Kliś, *Wychowanie domowe w poglądach galicyjskich pedagogów doby autonomicznej*, [w:] *Myśl edukacyjna w Galicji...*, s. 81–89.

²⁹ R. Ślęczka, *Początki szkolnictwa zawodowego w Nowej Hucie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace z Historii Oświaty i Wychowania” 1999, z. 201, s. 49–62.

³⁰ J. Chrobaczyński, *Tajna szkoła w okupowanym Krakowie: (1939–1945)*, Kraków 2000.

³¹ Cz. Nowarski, *O tajnych studiach historycznych w okupowanej Polsce (1939–1945)*, [w:] *Historia: poznanie i przekaz*, pod red. B. Jakubowskiej, Rzeszów 2000, s. 279–294.

³² Cz. Nowarski, *Akademickie kształcenie nauczycieli w Polsce: 1945–1980*, Kraków 1999.

³³ Cz. Michalski, *Powstanie i działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” we Lwowie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*, pod red. H. Żalińskiego, K. Karolczaka, t. 2, Kraków 1998, s. 457–462.

³⁴ S. Grzybowski, *Jan Zamoyski jako wychowawca młodzieży szlacheckiej*, [w:] *W kręgu akademickiego Zamościa. Materiały z międzynarodowej konferencji na temat Akademii Za-*

Do historii czasów autonomii galicyjskiej powracał w swoich publikacjach Henryk Żaliński, który dokonał wnikliwej analizy treści patriotyczno-historycznych w kalendarzach dla ludu³⁵. Analizy podręczników do nauczania historii pod kątem omawianych zagadnień politycznych, gospodarczych i kulturalnych w XIX i XX w. poczynił Jerzy Zawistowski³⁶.

Kilku historyków publikowało z artykuły związane z historią szkolnictwa, oświaty i kultury konkretnego miasta lub regionu Polski (Józef Hampel, Anna Paciorek, Marian Fortuna).

Z europejską historią wychowania związane są publikacje Barbary Obtulowicz, która zajmowała się problematyką wychowania domowego kobiet w Hiszpanii od końca XVIII i w pierwszej połowie XIX w. W kolejnej publikacji dokonała charakterystyki wychowawczej roli matki w Hiszpanii w czasach tworzenia się społeczeństwa liberalnego³⁷. Z okresu XVI i XVII w. ma również na swoim koncie opracowania dotyczące wychowawczej roli guwernerów w Polsce³⁸. Rolą kobiety w historii zajmowała się również Bożena Popiołek, która dokonała charakterystyki pozycji kobiety w czasach saskich na podstawie listów z epoki³⁹. Główne zainteresowania badawcze autorki koncentrują się wokół kultury i obyczajów epoki staropolskiej, a szczególnie historii kobiet.

Publikacje pracowników Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej z zakresu historii wychowania

Prace naukowe bibliotekoznawców, zaliczone do publikacji związanych z historią wychowania, to opracowania specyficzne, zazwyczaj dotyczą one tylko pośrednio historii wychowania, historii edukacji, choć i zdarzają się takie, których sam tytuł wskazuje na bezpośredni związek z badaniami historycznooświatowymi. W omawianym okresie w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej było aż 9 pracowników naukowych, których prace wybrano dla potrzeb tego opracowania. Najczęściej poruszaną problematyką jest historia bibliotekoznawstwa

mojska na tle praktyki edukacyjnej w Europie Środkowo-Wschodniej (koniec XVI – koniec XVIII wieku), Lublin–Zamość, 11–13 maja 1995, pod red. H. Gmiterka, Lublin 1996, s. 83–93.

³⁵ H. Żaliński, *Treści patriotyczno-historyczne w galicyjskich kalendarzach dla ludu w okresie autonomicznym*, [w:] *Kultura i oświata...*, s. 267–279.

³⁶ J. Zawistowski, *Problematyka polityczna, gospodarcza i kulturalna w edukacji historycznej XIX i XX wieku ze szczególnym uwzględnieniem podręczników historii dla klas VII i VIII*, [w:] *Przeszłość w szkole przyszłości. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej „Podręczniki historii dla szkoły XXI wieku”*, Częstochowa 2–22 V 1997, pod red. J. Walczaka, A. Zieleckiego, Częstochowa 1997, s. 163–166.

³⁷ B. Obtulowicz, *Status kobiety hiszpańskiej w okresie tworzenia się społeczeństwa liberalnego (rola wychowawcze matki)*, [w:] *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*, pod red. K. Jakubiaka, Bydgoszcz 2000, s. 157–167.

³⁸ B. Obtulowicz, *Guwernerzy XVI–XVII wieku w praktyce wychowawczej, literaturze pedagogicznej i obyczajowej*, [w:] *Wokół Wacława Potockiego. Studia i szkice staropolskie w 300 rocznicę śmierci poety*, pod red. J. Malickiego i D. Rotta, Katowice 1997, s. 22–62.

³⁹ B. Popiołek, *Na marginesie ważnych spraw. Listy kobiet epoki saskiej*, [w:] *Rola i miejsce kobiety w edukacji i kulturze polskiej*, pod red. W. Jamrożka, D. Żołądź-Strzelczyk, t. 1, Poznań 1998, s. 89–101.

i czasopiśmiennictwa oraz prasoznawstwo (publikacje Adama Bańdo, Ryszarda Ergetowskiego, Marka Glogiera, Jerzego Jarowieckiego, Iwony Pietrzekiewicz, Józefa Szockiego, Grażyny Wrony). Bogatą bibliografię z historii wychowania ma I. Pietrzekiewicz, która oprócz dziejów bibliotek kanoników regularnych laterańskich w Krakowie i na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, analizuje również działalność naukową tego zakonu w XV i XVI w.⁴⁰ Na uwagę zasługują również dwie publikacje autorki, pierwsza dotycząca wychowania kobiet w XIX w.⁴¹, a druga, szczególnie wartościowa dla historii wychowania, analizuje publikacje Bronisława Ferdynanda Trentowskiego na łamach czasopism wielkopolskich⁴². Równie interesujące są dokonania naukowe Waławy Szelińskiej, która wiele uwagi poświęciła działalności Izajasza Bonera, augustianina, profesora Uniwersytetu Krakowskiego⁴³, a także opisała dokonania Ślęzaków na Uniwersytecie Krakowskim w XV i XVI w. Ostatnią autorką, której publikacje korespondują z historią wychowania, jest Henryka Kramarz, która scharakteryzowała działalność zakładów opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci i młodzieży we Lwowie⁴⁴.

Badania historyczno-oświatowe pedagogów

Wśród pedagogów największy dorobek naukowy w zakresie historii wychowania w latach 1996–2000 miała Irena Adamek z Katedry Pedagogiki Przeszkolnej i Wczesnoszkolnej (obecnie Instytut Pedagogiki Przeszkolnej i Wczesnoszkolnej). Jej publikacje są efektem badań źródłowych nad przemianami edukacji na przełomie XIX i XX w. i korespondują z dydaktyką wychowania przedszkolnego i wczesnoszkolnego. Poza problematyką przygotowania dzieci do szkoły na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX i w początkach XX w.⁴⁵, autorka zajmowała się rolą środowiska rodzinnego dla edukacji przedszkolnej, a także teorią i praktyką

⁴⁰ I. Pietrzekiewicz, *Zarys dziejów biblioteki księży kanoników regularnych laterańskich w Krakowie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Bibliotekoznawcze” 1998, z. 194, s. 19–26.

⁴¹ I. Pietrzekiewicz, *Dziwiętnastowieczne kalendarze dla dam, pań i gospodyń w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Czartoryskich i Biblioteki Polskiej Akademii Nauk*, [w:] *Literatura, prasa, biblioteka*, pod red. J. Szockiego, K. Woźniakowskiego, Kraków 1997, s. 297–305.

⁴² I. Pietrzekiewicz, *Publikacje Bronisława Ferdynanda Trentowskiego i ich krytyka na łamach czasopism wielkopolskich w latach 1840–1845*, „Roczniki Biblioteczne” 1996, z. 1–2, s. 51–60.

⁴³ W. Szelińska, *Izajasz Boner i krakowskie środowisko uniwersyteckie jego czasów*, [w:] *Felix saeculum Cracoviae – krakowscy święci XV wieku. Materiały sesji naukowej*, pod red. K. Panuska, K. Prokopa, Kraków 1998, s. 89–106; eadem, *Izajasz Boner z Krakowa (ok. 1400–1471) augustianin, zwany błogostawionym, cz. 1: Profesor Uniwersytetu Krakowskiego; cz. 2: Droga do świętości*, „Analecta Cracoviensia” 1997, s. 697–623, 1998/1999, s. 571–589; eadem, *Izajasz Boner zwany błogostawionym augustianinem z krakowskiego Kazimierza: 1400–1471*, Kraków 1997.

⁴⁴ H. Kramarz, *Zakłady opiekuńczo-wychowawcze dla dzieci i młodzieży we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Od strony Kresów*, cz. 2, pod red. H. Bursztyńskiej, Kraków 2000, s. 115–122.

⁴⁵ I. Adamek, *Przygotowanie dzieci do szkoły w warunkach rozwijającego się wychowania przedszkolnego na ziemiach polskich (druga połowa XIX wieku – 1918)*, Kraków 1999.

rozwoju polskich przedszkoli⁴⁶. Publikacje I. Adamek ściśle związane są z historią wychowania i właściwie jest ona jedynym pedagogiem w Akademii Pedagogicznej, który aż tyle miejsca w swojej pracy naukowej poświęca własnej dyscyplinie, równocześnie umiejętnie korzystając z warsztatu badań historycznooświatowych. Efekty pracy badawczej I. Adamek doskonale łączą pedagogikę z historią wychowania. Kolejne miejsce wśród pedagogów zajął Czesław Banach z Instytutu Nauk o Wychowaniu. Autor w omawianym okresie wydał 3 krótkie opracowania opisujące sylwetki znanych profesorów: Zygmunta Mysłakowskiego, Bronisława Ratusia oraz Stefana Wołoszyna. Oprócz tego dokonał analizy działalności naukowej Komitetu Prognoz *Polska w XXI wieku*⁴⁷. Pozostali autorzy z grona pedagogów (Maria Chymuk, Krystyna Gąsiorek, Józef Kuźma, Elżbieta Minczakiewicz, Bożena Muchacka) podejmują próby przedstawienia sylwetek i poglądów znanych lub mniej znanych pedagogów (10 publikacji), najczęściej Janusza Korczaka, poza tym analizują koncepcje wychowawcze, szczególnie nurt Nowego Wychowania (Sławomir Mazur⁴⁸). Wśród pedagogów publikujących z tego zakresu trzech autorów pracowało w Instytucie Nauk o Wychowaniu oraz tyle samo w Katedrze Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej, jeden w Katedrze Pedagogiki Specjalnej, nie dowodzi to jednak, że autorzy ci tworzą zespół badawczy zajmujący się problematyką pedagogiczną w powiązaniu z historią wychowania.

Zaklasyfikowanie niektórych pracowników naukowych do konkretnej dziedziny nauki nastręcza czasami trudności, czego doskonałym przykładem jest chociażby Czesław Majorek, z zawodu historyk i pedagog, zajmujący się również dydaktyką historii. Dokonania naukowe Cz. Majora dla potrzeb tego opracowania zaliczyć należy do dorobku historyków wychowania, z uwagi na pozycję, jaką zajmował on w swojej macierzystej Katedrze Historii Oświaty i Wychowania, ale również historyka edukacji na arenie międzynarodowej.

Omawiane publikacje z zakresu historii wychowania w latach 1996–2000 charakteryzują się nieco odmienną problematyką w porównaniu do wcześniejszych opracowań. W Polsce był to okres starań o wejście do Unii Europejskiej, czego rezultatem było rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych 31 marca 1998 r. Pojawiają się zatem opracowania, które zaczynają wykraczać poza tradycyjnie pojęte ramy historii oświaty i wychowania. Prekursorem nowej subdyscypliny pedagogicznej, wywodzącej się niejako z historii wychowania, korzystającej z metodologii badań historycznych, był Cz. Majorek, który w 2001 r. poprowadził pierwsze seminarium magisterskie z zakresu edukacji europejskiej na kierunku pedagogika społeczno-opiekuńcza. W tym samym roku Katedra Historii Oświaty i Wychowania podjęła starania o wprowadzenie edukacji europejskiej do kanonu przedmiotów obowiązkowych na kierunku pedagogika ze wszystkimi specjalnościami.

⁴⁶ I. Adamek, *Teoria i praktyka przygotowania dzieci do szkoły w warunkach rozwoju polskiego przedszkola: (druga połowa XIX wieku – 1918)*, Kraków 2000.

⁴⁷ C. Banach, *30 lat pracy Komitetu Prognoz „Polska w XXI wieku” przy Prezydium PAN, „Biuletyn Informacyjny Centralnego Ośrodka Metodycznego Studiów Nauczycielskich WSP Kraków”* 2000, nr 17, s. 94–96.

⁴⁸ S. Majewski, S. Mazur, *Idee „Nowego Wychowania” na łamach „Pracy Szkolnej” w okresie międzywojennym*, [w:] *Pedagogika Nowego Wychowania...*, s. 259–264.

History of education in the publications by researchers of the Pedagogical Academy of Cracow in years 1996–2000

Abstract

The present article describes the scientific achievements of the researchers of the Pedagogical Academy of Cracow in the field of broadly understood history of education. The analysed works were published in years 1996–2000. It must be noted that the issues in history of education, schools and upbringing enjoyed – as they also had earlier – great popularity, not only strictly among the historians of education, or historians of other specializations, but also among the researchers in the fields of pedagogy, library science, Polish language, philosophy or sociology. Still the majority of publications were written by historians of education, the academic employees of the Chair of History of Education. In sum, in recent years, among all the employees of the Pedagogical Academy, 44 persons published articles, essays, and other papers concerning history of education, which proves that the topic was popular and willingly examined. It is worth mentioning that in the discussed years the research methodology changed slightly, and that more and more often history of education was connected with other disciplines, such as pedagogy, special pedagogy, comparative pedagogy, or European education.

Particular paragraphs of the article focus on the achievements of scientists from all chairs and institutes in which publications on history of education were written, including their thematic scope.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Zygmunt Ruta

Profesor Czesław Majorek

jako nauczyciel, humanista, uczoney i człowiek

Czuję się zaszczycony, że mogę Państwu przybliżyć chociażby w ogólnym zarysie postać Profesora Majorka, jako uczonego, nauczyciela i człowieka, którego poznałem niemal pół wieku temu, na początku lat 50., kiedy był uczniem tarnowskiego liceum pedagogicznego, a ja pracowałem w szkole ćwiczeń przy tymże liceum. Później tak się złożyło, że miałem możliwość śledzenia Jego całej drogi życiowej, zarówno działalności zawodowej, jak i kariery naukowej. Zaprzyjaźniliśmy się pracując długie lata w Katedrze Historii Oświaty i Wychowania krakowskiej WSP, później Akademii Pedagogicznej. Łączyły nas nie tylko wspólne zainteresowania naukowo-badawcze, ale także cechy charakteru, jednakowe lub bardzo zbliżone poglądy na węzłowe problemy społeczne i polityczne oraz na sprawy życia codziennego.

Prof. dr hab. Czesław Majorek urodził się 27 września 1938 roku w Pleśnej w rodzinie, w której ceniono przede wszystkim pracę jako podstawę egzystencji i warunek uzyskania określonego miejsca w strukturze społecznej. Ojciec Antoni, będący dziś na zasłużonej emeryturze, pracował przed II wojną światową i w czasie jej trwania w browarze księcia Sanguszki w Tarnowie, a po jego upaństwowieniu w Tarnowskich Zakładach Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego. Matka Ludwika z domu Walkowicz zajmowała się gospodarstwem domowym i wychowaniem trzech synów: Stanisława, Czesława i Jana. Do szkoły podstawowej uczęszczał w rodzinnej miejscowości od roku 1945, po jej ukończeniu, podjął naukę w Liceum Pedagogicznym w Tarnowie. Po złożeniu egzaminu dojrzałości w 1956 r. został nakazem skierowany do pracy w szkole podstawowej w Szczecinie. Dla młodego człowieka i początkującego nauczyciela było to zupełnie nowe środowisko, które dopiero stopniowo podlegało procesowi unifikacji i integracji z resztą kraju. Po 2 latach zrezygnował jednak z pracy w tej szkole i podjął naukę na kierunku historia w Studium Nauczycielskim w Gorzowie Wielkopolskim. Równocześnie systemem zaocznym studiował pedagogikę w WSP w Gdańsku, gdzie w 1963 r. uzyskał stopień magistra pedagogiki. Po studiach powrócił w rodzinne strony i podjął pracę (w roku szk. 1963/64) jako wychowawca w internacie Zespołu Szkół Budowlanych w Tarnowie. Praca na tym stanowisku nie stwarzała jednak możliwości rozwoju intelektualnego i nie zaspokajała Jego aspiracji naukowych. Dlatego wykorzystując sprzyjające okoliczności, w 1964 r. rozpoczął studia doktoranckie w WSP w Krakowie, które

ukończył w 1968 r. uzyskując stopień doktora nauk humanistycznych. W 1975 r. na podstawie ogólnego dorobku naukowego i rozprawy habilitacyjnej *Książki szkolne Komisji Edukacji Narodowej* uzyskał stopień doktora habilitowanego. W następnym roku został docentem w Instytucie Nauk Pedagogicznych WSP w Krakowie. W roku 1986 uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych, natomiast w roku 1997 został powołany na stanowisko profesora zwyczajnego w Katedrze Historii Oświaty i Wychowania WSP w Krakowie.

Profesor Majorek w krakowskiej WSP kierował przez wiele lat różnymi zespołami pracowników i kilkoma jednostkami organizacyjnymi. Był najpierw prodziekanem, a potem dziekanem Wydziału Humanistycznego, następnie dyrektorem Instytutu Nauk Pedagogicznych, kierownikiem Zakładu Historii Oświaty i Wychowania oraz kierownikiem Zakładu Dydaktyki Historii. W kierowaniu określonym zespołem i jednostką organizacyjno-dydaktyczną istnieje trudna sztuka wyboru i wyważenia rzeczy ważnych i mniej ważnych, oceny ludzi, ich ambicji, słabości, pracy i przydatności zawodowej. Są to więc obowiązki trudne, wymagające i specjalnych kwalifikacji, i szczególnych osobistych cech, które niewielu tylko udaje się urzeczywistnić, a które pozwalają w Profesorze Majorce widzieć wielkiego uczonego, dobrego nauczyciela i organizatora nawet wówczas, gdy Go zabrakło.

Pracował także poza macierzystą uczelnią. W latach 80. ubiegłego stulecia prowadził zajęcia w AWF w Krakowie, od 1991 r. pracował w WSP w Rzeszowie, później w Uniwersytecie Rzeszowskim. W ostatnim roku życia podjął współpracę z Wyższą Szkołą Pedagogiczną Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Katowicach.

Ważną sferą działalności Profesora Majorca było kształcenie kadry naukowej. Pod Jego kierunkiem napisało prace magisterskie ok. 150 studentów historii i pedagogiki, wypromował 12 doktorów z zakresu historii wychowania i dydaktyki historii. Wielokrotnie był recenzentem w przewodach doktorskich i przewodach habilitacyjnych. Opiniował też wiele wniosków o nadanie tytułu naukowego profesora, w tym w Stanach Zjednoczonych i w Australii.

Prof. Czesław Majorek uczestniczył aktywnie w życiu naukowym historyków edukacji w kraju i zagranicą. Zasiadał w radach naukowych różnych organizacji i komitetach wydawniczych czasopism historycznych i pedagogicznych. Przez 25 lat współpracował z Komisją Nauk Pedagogicznych PAN, Oddział w Krakowie najpierw jako jej sekretarz, potem przewodniczący (1991–2001).

Od wielu lat współpracował z organizacjami międzynarodowymi zrzeszającymi historyków, historyków edukacji i pedagogów. Od 1979 r. był członkiem Stałej Międzynarodowej Konferencji Historyków Wychowania (International Standing Conference for the History of Education), a przez dwie kadencje członkiem Zarządu tej organizacji. Jego zasługą było zorganizowanie międzynarodowej konferencji historyków wychowania w Krakowie w roku 1996. O zasięgu i znaczeniu tej konferencji świadczy fakt, że wzięło w niej udział 141 uczestników z 25 krajów świata, w tym 24 osoby z Polski.

Dzięki funduszowi, który pozostał po tej konferencji, za sprawą Profesora została utworzona fundacja mająca na celu organizowanie konkursu na najlepsze prace magisterskie z zakresu historii oświaty i wychowania. Po śmierci jej inicjatora i twórcy została ona przemianowana na Fundację im. Profesora Czesława Majorca. Profesor Majorek zaznaczył swoją obecność w kręgach dydaktyków historii. Był

członkiem różnych zespołów i komisji zajmujących się problemami nauczania historii w szkole. Brał udział w międzynarodowych sympozjach poświęconych nauczaniu historii w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Od 1981 r. był członkiem Międzynarodowego Towarzystwa Historii z siedzibą w Norymberdze. Uczestnicząc w międzynarodowych konferencjach w krajach zachodnich miał możliwość prezentowania osiągnięć polskiej dydaktyki historii oraz zapoznania się z zachodnimi tendencjami w dydaktyce historii.

Utrzymywał wielorakie kontakty naukowe z uniwersytetami w Europie Zachodniej i w USA. Niezależnie od krótkich pobytów w tamtejszych uniwersytetach, co roku przez dwa tygodnie przebywał w latach 1991–2001 w Uniwersytecie w Lethbridge (stan Alberta) w Kanadzie jako profesor zagraniczny prowadząc zajęcia ze studentami.

Dzięki jego kontaktom mogliśmy gościć w Katedrze Historii Oświaty i Wychowania uczonych z krajów zachodnich, USA i Kanady, którzy wygłaszali referaty w języku angielskim tłumaczone później przez prof. Cz. Majorka i publikowane w naszych czasopismach.

Profesor Majorek jest znany szerokiemu gronu specjalistów w kraju i zagranicą jako wybitny badacz dziejów polskiego szkolnictwa, oświaty i myśli pedagogicznej XVIII–XX w. Przedmiotem swoich zainteresowań uczynił także dzieje szkolnej edukacji historycznej na ziemiach polskich w okresie rozbiorów, współczesne orientacje w badaniach historyczno-edukacyjnych oraz dydaktykę historii.

W ostatnich latach w kręgu zainteresowań Profesora znalazły się zagadnienia dotyczące badań biograficznych oraz reformy systemu edukacji w Polsce zapoczątkowanej w latach 90. XX w. Wspominając o jego zainteresowaniach biograficznych, trzeba podkreślić, że należał on do nielicznej grupy historyków edukacji, którzy w pełni doceniali rolę badań biograficznych w rekonstrukcji dziejów oświaty i wychowania. Był przekonany, że wśród wielu odmian dziejopisarstwa biografia pozostaje w centrum zainteresowań czytelniczych na całym świecie. Jest tak nie tylko dlatego, że jej przedmiotem są ludzie sławni ze względu na niepospolite czyny czy też ekscentryczne ze względu na sprzeczne z przyjętą normą przejawy zachowań. Jej popularność wynika przede wszystkim stąd, że ma ona charakter ściśle ludzki, konkretny, a czytelnik poszukuje samego siebie w tym, co pozostaje z opisu życia innych. W swoich pracach wyróżniał różne rodzaje biografii, a mianowicie: historyczną, literacką i edukacyjną. Tej ostatniej poświęcił dwie ciekawe rozprawy, w których występuje jako zdecydowany zwolennik edukacyjnej biografii naukowej. Był przekonany, że studenta, nauczyciela, a i profesjonalnego pedagoga zainteresuje raczej los kogoś, kto wykonywał podobną pracę do jego własnej niż anonimowe procesy społeczne czy polityczne. Zainteresowanie to – podkreślał Profesor – uzasadnia również prosty, ale jakże wymowny fakt, że biografie ludzi edukacji nie są z pewnością zapisem losów ludzi wielkich w sensie politycznym, ekonomicznym czy militarnym. „Ale za to są zapisem losów ludzi szczęśliwych”. Dlatego w jednym artykułach przytoczył jako motto zdanie Samuela Johnsona: „Największą wartość posiadają dzieła opowiadające o tym, jak człowiek stał się szczęśliwy, nie zaś o tym, jak stał się wielki”.

W tym miejscu nie będziemy dokonywać analizy bogatego dorobku naukowego Profesora, pozostaniemy przy oszacowaniu liczbowym. Na Jego dorobek pisarski składa się 6 prac monograficznych, w tym 3 książki autorskie, 227 rozpraw, artykułów naukowych, sprawozdań i recenzji, 3 podręczniki dydaktyki historii (współautorstwo), 1 wydawnictwo źródłowe oraz 15 opracowań redakcyjnych. Swe prace publikował w różnych językach – niemieckim, angielskim, rosyjskim, węgierskim, serbo-chorwackim, bułgarskim, włoskim i katalońskim. Pełna bibliografia prac zamieszczona została w księdze Jemu poświęconej *W służbie szkoły i nauki* (Kraków 2003). Bibliografia ta dowodzi, jak wielostronne i naukowo owocne były Jego osiągnięcia.

Swoją działalność na polu nauki rozpoczął Profesor od badań nad szkolnictwem ludowym w zaborze austriackim, z tego zakresu przygotował rozprawę doktorską pt. *System kształcenia nauczycieli szkół ludowych w Galicji doby autonomicznej (1871–1914)*, opublikowaną w 1971 r. W następnych latach, pozostając wierny Galicji, rozszerzył krąg swoich zainteresowań na problemy szkolnictwa średniego i pedagogicznego, a także na zagadnienia polskiej myśli pedagogicznej w tym zaborze.

Pozostawiając innym badaczom całościową ocenę osiągnięć naukowych zmarłego Profesora pragnę podkreślić, że Czesław Majorek był obiektywny, stawiał wysokie wymagania sobie i innym badaczom. Pisząc swe prace nie nagiął faktów do własnych poglądów, nie pomijał wydarzeń niedogodnych dla jego teorii. Daleki był od instrumentalnego traktowania dziejów jako pochodnej bieżącej polityki. Nigdy nie dał się użyć dla celów stojących poza nauką. Nie znaczy to, że nie kierował się żadnymi założeniami ideowymi. Zdawał sobie sprawę, że nie ma idealnej bezstronności. A jeśli nie istnieje bezwzględny obiektywizm, możliwy i potrzebny jest w pracy obiektywizm względny. Po prostu umiar. Ten umiar i obiektywizm w ocenie faktów oraz zjawisk historycznych i pedagogicznych ujawniał w pracach, a także w dyskusjach i polemikach, od których bynajmniej nie stronił. Np. analizując ograniczenia i niedostatki polskiej myśli pedagogicznej w zaborze austriackim, podkreślał, że zabór ten „podlegał presji obczyzny najdłużej, a zaborca umiejętnie podsyczał i wygrywał dla siebie zatargi narodowościowe tutaj występujące”. W zaborze austriackim najwcześniej rozpoczął się proces wynarodowiania i społeczeństwo polskie tego zaboru nie doświadczyło wpływów polskiego Oświecenia, a w 2 połowie XIX w., czyli w okresie autonomii, „przyobleczony w szaty liberalizmu austriacki pan czynił spustoszenie w świadomości narodowej galicyjskich poddanych, którzy – choć mówili po polsku, chociaż polskość deklarowali i deklamowali o niej piękne poematy – czuli przecież odmiennie niż ich bracia zza kordonu”. Stan ten był w dużej mierze dziełem wychowania w szkole zaborczej i zarazem myśli, która temu wychowaniu towarzyszyła. Do przyczyn nikłego dorobku galicyjskiego w dziedzinie myśli pedagogicznej trzeba dodać „słabość polskiego mieszczaństwa i serwilizm polskiej klasy ziemiańskiej, która dopuszczona w 2 połowie XIX w. do wpływu na bieg spraw publicznych kraju, a nawet państwa, strzegła przede wszystkim własnego interesu”.

Kilka uwag na temat „Profesor Czesław Majorek jako nauczyciel i jako człowiek”

Do zadań nauczycielskich był dobrze przygotowany. Charakterystyczna była Jego droga wrastania w zawód nauczycielski. Wychowany w środowisku wiejskim i od czternastego roku życia przygotowujący się do zawodu nauczycielskiego,

przeszedł kolejno wszystkie szczeble i zarazem typy powojennego szkolnictwa pedagogicznego (liceum pedagogiczne, studium nauczycielskie, wyższą szkołę pedagogiczną). Swoją wiedzę i doświadczenie pedagogiczne ujawniał Profesor w całej rozciągłości w czasie wykładów, ćwiczeń, proseminariów i seminariów. Wielką wagę przywiązywał do pracy ze studentami, wiedział doskonale, że nie ma dobrej dydaktyki bez własnych badań naukowych. Dlatego stopniowo, systematycznie tworzył w Katedrze Historii Oświaty i Wychowania warsztat pracy dydaktycznej i naukowej w postaci bogatego księgozbioru nie tylko w języku polskim, ale także w języku angielskim, niemieckim i innych. Następnym etapem tworzenia warsztatu było wyposażenie pomieszczeń pracowników w komputery i Internet.

Z dużym uznaniem należy podkreślić fakt, że Profesor Majorek nie był przykładem uczonego siedzącego jedynie za biurkiem czy szukającego w archiwach lub bibliotekach materiałów do kolejnej publikacji. Zawód nauczyciela, badacza przeszłości pojmował jako służbę społeczną. Stąd także zainteresowanie upowszechnianiem wiedzy historycznej w społeczeństwie, w szczególności nauczaniem historii w szkole. Wymagał również w pracach o ograniczonym, lokalnym zasięgu sytuowania omawianych zagadnień w szerszym kontekście. Było to i jest szczególnie istotne w mniejszych ośrodkach, w których jest sporo badaczy zajmujących się historią lokalną lub regionalną.

Profesor Majorek był człowiekiem o olbrzymiej dyscyplinie wewnętrznej, o dużej sile charakteru i niepospolitym hartie ducha. Wymagał wiele od podwładnych, najwięcej jednak od siebie. Swoim magistrantom i doktorantom stawiał wysoko poprzeczkę, pomagał, wyjaśniał, ale nie stosował wobec nich taryfy ulgowej. Widział rzeczy zasadnicze, lecz nie zapominał o szczegółach. Wśród studentów cieszył się sławą wymagającego, ale sprawiedliwego. Wszyscy, którzy znali Go bliżej, są zgodni, że był człowiekiem wrażliwym, życzliwym ludziom, ich sprawom, choć troskę o nie przejawiał sucho, zwłaszcza wobec początkujących studentów. Nikogo nie chciał zobowiązywać do wdzięczności. Doceniał ją, ale chciał, aby polegała na solidnym wypełnianiu obowiązków. Onieśmiał swoją powagą i nieskory był do pochwał. Bliższe kontakty z Profesorem, długie lata współpracy pozwoliły dostrzec tkwiące w nim poczucie humoru, co ważniejsze zaś życzliwość dla ludzi, ich spraw i potrzeb. Profesor w ocenie ludzi nie kierował się żadnymi względami ubocznymi, małostkowością czy uprzedzeniem, ale ich autentyczną pracą, zaangażowaniem naukowym czy społecznym. Jeżeli na plan pierwszy wysuwam cechy charakteru, czynię to w przekonaniu, że Profesor był przede wszystkim wielką indywidualnością. Znajdowało to odbicie również w stylu jego prac naukowych, które charakteryzuje rzeczowość i daleko posunięty obiektywizm.

Charakteryzując osobowość Profesora Majorka chciałbym jeszcze zwrócić uwagę na jedną cechę. Otóż z tarnowskiego liceum pedagogicznego, które w latach 1950–1962 posiadało klasy ze specjalizacją wychowanie fizyczne, wyniósł zamiłowanie do sportu. Sam uprawiał gry zespołowe, a mianowicie: siatkówkę i koszykówkę, gdyż miał do nich odpowiednie warunki fizyczne. Istotą tych dyscyplin jest to, że każdy zawodnik ma wyznaczoną rolę. Sportowe nawyki widoczne były w Jego pracy w zespole, czuł się świetnie również w zespołach badawczych, w których każdy uczestnik realizował określone zadania.

Lata 80. i 90. były chyba najlepszym i najszcześniejszym okresem Jego kariery. Dużo podróżował w celach naukowych, a przy okazji poznał różne kraje, był w obu Amerykach, Kanadzie, Australii, odwiedził Alaskę, podziwiał osobliwości w Parku Narodowym Krugera na granicy Mozambiku, zwiedził większość krajów europejskich, brał aktywny udział w życiu naukowym w kraju i zagranicą, sprawował odpowiedzialne funkcje w uczelni i poza nią, publikował liczne prace, otrzymał zasłużone odznaczenia i wyróżnienia. Pracował niemal do ostatnich dni swego pracowitego życia. Jeszcze w lipcu 2002 r. wypromował swoją doktorantkę na Wydziale Humanistycznym Akademii Pedagogicznej w Krakowie.

Osiągnięcia naukowe, dydaktyczne i organizacyjne Profesora Czesława Majorka spotkały się z pełnym uznaniem, czego wyrazem były nagrody i odznaczenia. Otrzymał On m.in. Złoty Krzyż Zasługi, Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, Medal Komisji Edukacji Narodowej oraz liczne nagrody ministra i rektora.

Profesor Czesław Majorek był żonaty, miał dwoje dzieci, syna Mirosława i córkę Martę. Zmarł 29 września 2002 r. w Tarnowie w wieku 64 lat. Pochowany został na cmentarzu parafialnym w Pleśnej.

W skali naszego świata pamięć o Czesławie Majorku trwać będzie długo: wśród przyjaciół i kolegów, którzy cenili jego nieprzeciętną inteligencję i trafność obserwacji; wśród studentów, a zwłaszcza magistrów i doktorów, którzy mu zawdzięczają tak wiele; wśród czytelników jego prac, a zapewne także wśród uczniów Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych w Ryglicach, któremu patronuje od 7 czerwca 2006 r.

Professor Czesław Majorek as a teacher, a humanist, a scientist and a person

Abstract

The aim of the article is to present, at least in general outline, the figure of Professor Czesław Majorek, as a teacher, a scientist and a person, whom I met nearly half a century ago, in the beginning of 1950s, when he was a student of the pedagogical secondary school in Tarnów. He was born in 1938; he was educated in Tarnów and Gdańsk, where in 1963 he graduated from pedagogical studies. In 1968 he obtained Doctoral degree in Humanities, and in 1975 – the degree of Doctor Habilitis in Humanities, in the field of history of education and history teaching. In 1986 he was awarded the title of professor extraordinarius of Humanities, and in 1997 – the title of professor ordinarius. His achievements in pedagogical and scientific work were undoubtedly due to his high competence in research and teaching. Raised in rural environment, trained to be a teacher since he was 14, he passed all stages and types of the post-war pedagogical schooling (pedagogical secondary school, teacher training studium and the higher pedagogical school). Professor Majorek was a person of great self-discipline, great power of character and unusual strength of will. He required a lot from his inferiors, but most of all – from himself. He was a sensitive man, kind towards people, their problems and needs. His personality traits were reflected in the style of his scientific works, characterized by a matter-of-fact approach and far reaching objectivism. He was a scientist of broad research interests. He was not only an excellent specialist in the history of modern Polish education, but also a valued expert on history teaching and civil education. In the international forum, he was a personality well-known to and respected by both historians of education and history pedagogues. An important sphere of Professor's activity was educating new scientific staff. He supervised about 150 Master theses in history and pedagogy, and promoted 12 doctors. He frequently acted as the reviewer in doctoral and habilitation procedures. He reviewed many professorship applications, also in the USA and Australia. It must be noted with satisfaction that on June 6, 2006, a solemn ceremony took place, during which the Secondary Schools Complex in Ryglice received the school banner and the name of Professor Czesław Majorek.

Spis treści

Od Redakcji	3
-------------	---

JUBILAEUS ANNUS

Stanisław Gawlik

Laudacja na cześć prof. zw. dr. hab. Zygmunta Ruty wygłoszona 11 stycznia 2009 roku w Krakowie	5
---	---

Krzysztof Jakubiak

Laudacja z okazji jubileuszu pracy naukowej i dydaktycznej Pana Profesora zwyczajnego dr. hab. Zygmunta Ruty	10
---	----

WŚRÓD STAROPOLSKICH I GALICYJSKICH HISTORYKÓW WYCHOWANIA

Jan Ryś

Wśród staropolskich historyków szkolnictwa	15
--	----

Andrzej Kliś

Historia wychowania w galicyjskich pracach pedagogicznych środowiska Krakowa	24
---	----

HISTORIA WYCHOWANIA I HISTORYCY WYCHOWANIA W POLSKICH ŚRODOWISKACH NAUKOWYCH (WYBÓR)

Władysława Szulakiewicz

Ze Lwowa do Krakowa. Lwowscy historycy wychowania w Krakowie	36
--	----

Ryszard Kucha, Ewa Kucha-Frankiewicz

Krakowskie środowisko historyków wychowania i jego współpraca naukowa z Lublinem	48
---	----

Iwona Michalska

Naukowe związki łódzkich historyków wychowania z Krakowem	57
---	----

Wiesław Jamrożek

Poznańskie środowisko historyków edukacji i jego związki z Krakowem	67
---	----

Kazimierz Puchowski

Krakowska szkoła historyków edukacji w ostatnich dekadach XX wieku. Rekonesans gdańszczanina	73
---	----

Kalina Bartnicka, Irena Szybiak

Warszawska historia wychowania w drugiej połowie XX wieku	77
---	----

Andrzej Meissner

Rzeszowskie środowisko historyków wychowania. Początki i stan obecny	92
---	----

Romuald Grzybowski

Zakład Historii Nauki, Oświaty i Wychowania Uniwersytetu Gdańskiego
w latach 1959–2009 **106**

Stefania Walasek

Dorobek naukowy Zakładu Historii Edukacji Uniwersytetu Wrocławskiego
(Komunikat) **127**

Jan Krukowski

Historia oświaty i wychowania w strukturze organizacyjnej, badawczej
i dydaktycznej krakowskiej uczelni pedagogicznej **130**

Ryszard Ślęczka

Dzieje szkolnictwa i myśli pedagogicznej w badaniach naukowych
i publikacjach pracowników Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie
w latach 1987–1995 **148**

Anna Włoch

Historia wychowania w publikacjach pracowników naukowych
krakowskiej Akademii Pedagogicznej w latach 1996–2000 **156**

Zygmunt Ruta

Profesor Czesław Majorek jako nauczyciel,
humanista, uczony i człowiek **167**

Contents

From the Editor	3
-----------------	---

JUBILAEUS ANNUS

Stanisław Gawlik

Laudation in honour of Professor ordinarius Dr. hab. Zygmunt Ruta, delivered on January 11, 2009 in Cracow	5
---	---

Krzysztof Jakubiak

Laudation to honour the scientific and didactic work jubilee of Professor ordinarius Dr. hab. Zygmunt Ruta	10
---	----

AMONG THE OLD-POLISH AND GALICIAN HISTORIANS OF EDUCATION

Jan Ryś

Among the Old-Polish historians of education	15
--	----

Andrzej Kliś

History of education in Galician pedagogical works of Cracow pedagogical circles	24
---	----

HISTORY OF EDUCATION AND HISTORIANS OF EDUCATION IN POLISH ACADEMIC CIRCLES (A SELECTION)

Władysława Szulakiewicz

From Lviv to Cracow. Lviv historians of education in Cracow	36
---	----

Ryszard Kucha, Ewa Kucha-Frankiewicz

Cracow circles of educational historians and their scientific contacts with Lublin	48
---	----

Iwona Michalska

Scientific connections of educational historians of Łódź with Cracow	57
--	----

Wiesław Jamrożek

Poznan circles of historians of education and their relations with Cracow	67
---	----

Kazimierz Puchowski

Cracow school of history of education in the last decades of the 20th century. A Gdansk-citizen's reconnaissance	73
---	----

Kalina Bartnicka, Irena Szybiak

Warsaw history of education in the second half of the 20th century	77
--	----

Andrzej Meissner

Circles of historians of education in Rzeszów. The origins and present situation	92
---	----

Romuald Grzybowski

Department of History of Science, Education and Upbringing
of the University of Gdańsk in years 1959–2009 **106**

Stefania Walasek

Scientific achievements of the History of Education Department
of the University of Wrocław (a notice) **127**

Jan Krukowski

History of education and upbringing in the organizational,
didactic and research structure of the Cracow Pedagogical University **130**

Ryszard Ślęczka

History of education and pedagogical thought in the scientific research
and publications of researchers of the Higher School of Pedagogy
in Cracow in years 1987–1995 **148**

Anna Włoch

History of education in the publications by researchers
of the Pedagogical Academy of Cracow in years 1996–2000 **156**

Zygmunt Ruta

Professor Czesław Majorek as a teacher, a humanist,
a scientist and a person **167**